

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Slavistična prepletanja 1

Urednika

Gjoko Nikolovski

Natalija Ulčnik

April 2022

Naslov <i>Title</i>	Slavistična prepletanja 1 <i>Slavic Intertwining 1</i>
Uredika <i>Editors</i>	Gjoko Nikolovski, (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Recenzija <i>Review</i>	Elka Jačeva Ulčar (Univerza Sv. Cirila in Metoda v Skopju, Inštitut za makedonski jezik Krsteta Misirkovega v Skopju) Melita Zemljak Jontes (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Lektoriranje <i>Language editing</i>	Natalija Ulčnik, Gjoko Nikolovski (slovenščina), Shelagh Margaret Hedges (angleščina)
Tehnična urednika <i>Technical editors</i>	Jan Perša (Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba) Gjoko Nikolovski (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Oblikovanje ovitka <i>Cover designers</i>	Jan Perša (Univerza v Mariboru) Gjoko Nikolovski (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Grafika na ovitku <i>Cover graphics</i>	Zemljevid Slovanov avtorja Jovana Draškovića, 2021
Grafične priloge <i>Graphics material</i>	Avtorice in avtorji prispevkov, urednik in urednica, 2022
Založnik <i>Published by</i>	Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija https://press.um.si , zalozba@um.si
Izdajatelj <i>Issued by</i>	Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija https://www.ff.um.si , ff@um.si
Izdaja <i>Edition</i>	Prva izdaja
Vrsta publikacija <i>Publication type</i>	E-knjiga
Dostopno na <i>Available at</i>	https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/140
Izdano <i>Published</i>	Maribor, Slovenija, april 2022

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
University of Maribor, University Press

Besedilo / *Text* © avtorji in Nikolovski, Ulčnik, 2022

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. / *This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.*

Uporabnikom je dovoljeno tako nekomercialno kot tudi komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. / *This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.16(0.034.2)

SLAVISTIČNA prepletanja 1 [Elektronski vir] / urednika Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik. – 1. izd. – E-knjiga. – Maribor : Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022

Način dostopa (URL) : <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/140>

ISBN 978-961-286-581-8

doi: 10.18690/um.ff.3.2022

COBISS.SI-ID 104399363

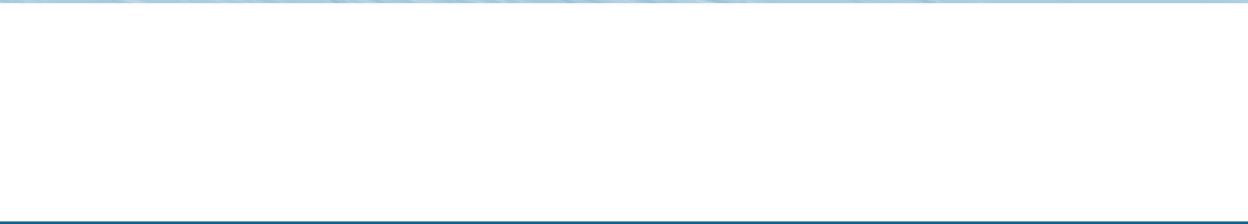
ISBN 978-961-286-581-8 (pdf)

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2022>

Cena
Price Brezplačni izvod

Odgovorna oseba založnika prof. dr. Zdravko Kačič,
For publisher rektor Univerze v Mariboru

Citiranje Nikolovski, G., Ulčnik, N. (ur.). (2022). *Slavistična prepletanja 1*.
Attribution Maribor: Univerzitetna založba. doi: 10.18690/um.ff.3.2022

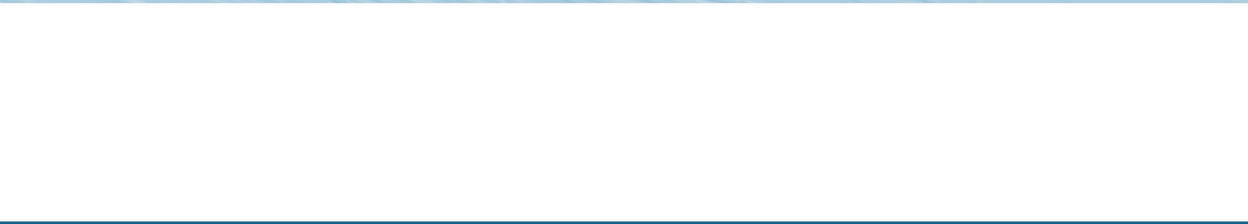
Kazalo

SLOVANSKI JEZIKI MED SISTEMOM IN RABO	1
Vezljivost kot pomensko-skladenjska organizacijska zmožnost neglagolskih besed	3
<i>Valency as the Semantic-Syntactic Organisational Ability of Non-Verbal Words</i> Andreja Žele	
Netožilniški glagoli, tematski vokali in slovenščina	21
<i>Unaccusative Verbs, Theme Vowels and Slovenian</i> Petra Mišmaš, Marko Simonovič	
Identifikacija i atribucija na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku	37
<i>Identification and Attribution at the (Supra)Syntactic Level in Croatian</i> Darko Vasilj, Ana Žagmešter, Iva Nazalević Čučević	
K (pseudo)koordinaci v konstrukcijah tipu "sáhnout a vytáhnout", "čichat a cítit"	59
<i>On (Pseudo)Coordination in the Construction of the »sáhnout a vytáhnout« and »čichat a cítit« Type</i> Miloslav Vondráček	
K návaznosti textových jednotek v mluveném narativu	69
<i>On the Connecting of Text Units in the Spoken Narrative</i> Jana Bílková, Jiří Zeman	
SLOVANSKI JEZIKI MED NORMO IN RABO	81
Policentrični razvoj slovenskega jezika in njegov vpliv na oblikovanje govorne norme	83
<i>The Polycentric Development of the Slovene Language and its Influence on the Formation of the Speech Norm</i> Hotimir Tivadar	
Naglasne značilnosti samostalnikov s končajem -ar v sodobni knjižni slovenščini	99
<i>Accentual Features of Nouns Ending in -ar in Modern Literary Slovene</i> Tanja Mirtič	
Vloga zvočnosti v začetnih sT-nizih	115
<i>The Role of Sonority in the Initial sT-Clusters</i> Drago Unuk	

Pravopisne zagate študentov programa Medijske komunikacije (študija primera)	135
<i>Spelling Problems of Media Communication Students (Case Study)</i>	
Alenka Valh Lopert	
Projekti Odjela za hrvatski standardni jezik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i jezično normiranje	155
<i>Projects of the Department of Croatian Standard Language of the Institute of Croatian Language and Linguistics and Language Standardisation</i>	
Lana Hudeček, Milica Mihaljević	
FRAZEOLOGIJA V SLOVANSKIH JEZIKIH	179
O izzivih slovenske frazeologije pri pripravi tretje izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ)	181
<i>On the Challenges of Slovene Phraseology in the Preparation of the Third Edition of the Dictionary of the Slovene Standard Language (eSSKJ)</i>	
Nataša Jakop	
Raziskovalni potenciali slovanskih in med slovanskih frazeoloških raziskav na primeru nekonvencionalnih replik	197
<i>Research Potential of the Slavic and Inter-Slavic Researches on the Example of the Unconventional Replies</i>	
Matej Meterc, Jozef Pally	
Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v slovenščini in ruščini	213
<i>Comparative Idioms with Animal Components in Standard Slovene and Russian</i>	
Mihaela Koletnik, Natalia Kaloh Vid	
Гневот низ призмата на зоонимната фразеологија во македонскиот и во рускиот јазик	239
<i>Anger Through the Prism of Zoonimic Phraseology in Macedonian and Russian</i>	
Биљана Мирчевска-Бошева	
Stereotipi o živalih v jezikovni podobi sveta srbskega in slovenskega jezika	255
<i>Stereotypes about Animals in the Serbian and Slovenian Linguistic Picture of the World</i>	
Slobodan Novokmet	
Semantička obilježja frazema s komponentom <i>glava</i>/голова u hrvatskom i ukrajinskom jeziku	269
<i>Semantic Characteristics of Idioms with the Component <i>glava</i>/голова in Croatian and Ukrainian</i>	
Lesia Petrovska, Ana Dugandžić	
Od anjč ko Babogredac. O frazeologiji u govoru Babine Grede	285
<i>From anjč like Babogredac. About Phraseology in the Speech of Babina Greda</i>	
Tena Babić Sesar, Nina Mance	

**SLOVANSKI JEZIKI MED
SISTEMOM IN RABO**

VEZLJIVOST KOT POMENSKO- SKLADENJSKA ORGANIZACIJSKA ZMOŽNOST NEGLAGOLSKIH BESED

ANDREJA ŽELE

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, andreja.zele@ff.uni-lj.si
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede,
Ljubljana, Slovenija, andrejaz@zrc-sazu.si

Sinopsis Poleg izhodiščne glagolske vezljivosti imamo tudi neglagolsko vezljivost zlasti pridevnikov in samostalnikov, in njihova vezljivostna razvitost se izraža pretežno v besednih zvezah. Pri neglagolski vezljivosti torej govorimo o pomenski zmožnosti besed uvajati razmerja (nasproti z družljivostjo, ki izraža zmožnost obstoja razmerja). Zaradi svojih razmerijskih pomenskih lastnosti lahko ti razmerijski pridevniki in samostalniki v rabi skladijsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole. V nasprotju s samostalniško vezljivostjo, ki izraža objektivno vrstno vrednotenje, pridevniška vezljivost uvaja pretežno subjektivno relativno vrednotenje. Na splošno se samostalniška razmerja vežejo na zunanje okoliščine in pridevniška razmerja na notranje okoliščine.

Ključne besede:

vezljivost,
samostalniki,
pridevniki,
predlogi,
pomensko-
skladijske
lastnosti

VALENCY AS THE SEMANTIC- SYNTACTIC ORGANISATIONAL ABILITY OF NON-VERBAL WORDS

ANDREJA ŽELE

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, andreja.zele@ff.uni-lj.si
Slovenian Academy of Sciences and Arts, Section II of Philological and Literary
Sciences, Ljubljana, Slovenia, andrejaz@zrc-sazu.si

Abstract In addition to the basic valency of verbs, there exists the non-verbal valency of adjectives and nouns, whose development in terms of valency is expressed mostly through phrases. Non-verbal valency is, therefore, linked to the semantic ability of words to form relations (as opposed to optionality, which merely expresses the possibility of a relation's existence). Due to their relative-semantic features, such relative adjectives and nouns can, in use, replace verbs syntactically-semanticly. While nominal valency expresses an objective classifying evaluation, adjectival valency introduces a mostly subjective relative evaluation. Nominal relations are, therefore, generally linked to exterior circumstances, whereas adjectival relations are linked to interior circumstances.

Keywords:
valency,
nouns,
adjectives,
prepositions,
semantic-syntactic
features

1 Uvod

Predstavljamo in komentiramo možna merila za opredelitev neglagolske vežljivosti v slovenščini. To so tudi vsebinska izhodišča in smernice za že zastavljeni slovar neglagolske vežljivosti v slovenščini. Vključena in obravnavana bo vežljivost neglagolskih besed, tj. besed, ki nimajo kategorialnih značilnosti glagola, in med njimi še zlasti vežljivost neizglagolskih samostalnikov in pridevnikov. V skupino neglagolskih besed prištevamo tudi pomensko-izrazno osamosvojene samostalnike in pridevnike, pri katerih glagoli nimajo oz. nimajo več neposrednega vpliva na izražanje njihove pomenske usmerjenosti; v zvezi s tem bo posebej opozorjeno le na primere, ko se je z odmikom od glagolske motivacije spremenila tudi vežljivost, npr. *vstopnica za koncert* (← vstopiti na koncert), *bojazen/strah pred* (← bati se za).

2 Neglagolska vežljivost: opredelitvena merila

Pri neglagolski vežljivosti lahko govorimo zlasti o pridevnikih in samostalnikih, pri katerih pomeni ne izražajo ali pa so sčasoma izgubili neposredno izglagolsko motivacijo. Pri neglagolski vežljivosti torej govorimo o pomenski zmožnosti besed **uvajati** in **razvijati razmerja** (nasproti z družljivostjo, ki izraža **zmožnost obstoja razmerja**).

Za te pridevnike in samostalnike je torej tipično, da 1) v pomenu vključujejo razmerijsko pomensko lastnost, ki omogoča uvajanje oz. vzpostavljanje nadaljnega razmerja z drugimi udeleženci in 2) pogosto imajo široko pomensko polje, ki odpira nove pomenske in s tem vežljivostne možnosti. Gre za neke vrste dinamično razmerijsko stanjskost, ki ima tudi vežljivostne lastnosti. In vežljivost lahko pomensko razvijajo tiste neglagolske besede, ki jim lastni pomenski obseg oz. pomenje dopušča, da največkrat v zloženem povedku ob glagolskem primitivu sprožajo nadaljnjo vežljivost.¹

¹ S terminološkega vidika je uporabno in povedno ločevanje češke vežljivostne teorije, prim. Mluvnicе češtiny – Skladba (1987: 39), ki razlikuje med 'glagolsko vežljivostjo' (valence slovesná) in t. i. 'vežljivostno razvitostjo' pridevnikov in izglagolskih pridevnikov/samostalnikov (valenční rozvíjení slovních druhů).

V samostalniških in pridevniških zvezah bosta upoštevana leva in desna vezljivost. Znotraj leve vezljivosti je potrebno poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške vezljivosti izpadejo tisti pravi svojilni pridevniki, ki so pretvorba zgolj priložnostnega vsakokratnega konkretnega (stavkotvornega) prisojevalnega razmerja.

2.1 Slovnico-pomenske lastnosti

Razmerijske skladijskopomenske lastnosti, ki so kot razmerijske in hkrati kategorialne pomenske sestavine lahko vključene v pridevnike in samostalnike, izražajo odnosna (primerjalna), sestavna, prostorska (/ne/smerna), časovna in vzročnostna razmerja. In zato ti razmerijski pridevniki in samostalniki lahko v rabi skladijsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole, npr. *dober do vseh*, *beseda o pravicah*, *denar za hrano*, *cena za avto*, *pot na Triglav*, *korak do sreče*, *glas glede razmer* ipd.

2.2 Povedkovodoločilna oz. povedkovniška raba

Potencialno vezljivost tovrstnih razmerijskih pridevnikov in samostalnikov se nakazuje z njihovo pogosto rabo v povedku. Tako 1) razmerijska pomensko-skladijska lastnost pridevnika ali samostalnika kot tudi 2) možnost širokopomenske rabe v povedku posameznemu leksemu odpira tudi (večje) možnosti prostomorfemske rabe, npr. *biti dober za*, *biti gluh za*, *biti človek za akcijo*. Njihov pomen v povedku se omeji na določeno stanje, razmerijsko lastnost, dejavnost; z možnostjo izražanja tudi intenzivnosti oz. stopnje stanja ali dejavnosti je poudarjen tudi naklon oz. vrednotenje.

Sicer pa katero koli razmerje stanja, dejavnosti ali katere koli razmerijske lastnosti lahko izražajo 1) celostno ali necelostno oz. omejeno vrednotenje znotraj istega denotata, npr. *človek za ta svet*, *film za odrasle*, *dober za astronauta*, *lesen v stikih* ali 2) vrednotenje med denotati, ki je namensko, ciljno, stopenjsko, situacijsko, položajsko, npr. *mesto za invalide*, *sedež v parlamentu*, *meden za mediji*, *štor pri dekletih* ipd.

2.3 Opredelitvena merila za nosilke neglagolske vežljivosti

Pri presojanju sinhrono neglagolske vežljivosti bo treba upoštevati **a)** vidik tvorjenosti, **b)** vidik pomenotvorja, tj. širokopomenskosti, tvorbe novih pomenov in zmožnosti pomenskih prenosov, in **c)** s prejšnjim povezan vidik skladenjskopomenske podobnosti ali zamenljivosti z glagolom v povedku, npr. *pot* 'usmerjeno premikati se', *knjiga* 'napisati', *beseda* 'govoriti', *cena* 'vrednotiti'. V obravnavo neglagolske vežljivosti so vključene tudi tiste posredno (navadno prek pridevnika) tvorjene izglagolske tvorjenke, ki glede na besedotvorni pomen praviloma spremenijo izhodiščno vežljivost, npr. *bojažen pred*, *vstopnica za koncert*, *služba za stike z javnostjo* ipd. Vedno bolj zastopan in s tem tudi pomembnejši je **č)** vidik prevzetosti: z izgubo neposredno izražene (istokorenske) izglagolske motivacije oz. z zabrisano izglagolsko motivacijo vsaj določene prevzete besede sinhrona raba ne more (več) obravnavati kot izglagolske, npr. *abonma*, *ideja*, *teorija*, *tradicija* ipd.

3 Besednozvezna vežljivost: vežljive zveze s samostalniškim ali pridevniškim jedrom

Osnovno vprašanje je, katere samostalniške in pridevniške besedne zveze so vežljive in kako oz. po čem se ločujejo od nevezljivih besednih zvez.

Potrjuje se, **1)** da **vežljive samostalnike označujejo** ustaljene ali stalne zveze z vrstnim pridevnikom, in ne npr. s svojilnim ali lastnostnim; vrstni pridevniki so torej rezultat samostalniške predmetne in osebkove vežljivosti, *šolska pot*, *blagovna cena*, **2)** obratno pa **vežljivost pridevnikov odpirajo in omogočajo** stanjske lastnosti oz. so potencialno vežljivi zlasti lastnostni stanjski pridevniki, in ne vrstni ali svojilni pridevniki, ki s svojo zoženo (izsamostalniško) pomenskostjo zgolj natančneje določajo samostalniške odnosnice in so potemtakem (pretvorbeni) udeleženski del samostalniške vežljivosti. Potrebno je poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške vežljivosti izpadejo svojilni pridevniki, ki so pretvorba prisojevalnega razmerja med osebkami in povedki, npr. *otrokov čevelj* vs. *otroški čevelj*.

Znotraj neglagolske vežljivosti so bistveni del pretvorbeneo-tvorbenege procesa predlogi, ki kot prvotni globinski prislovi lahko izražajo različna razmerja, npr. *okras za na steno*. Izhodiščno izražajo relativni prislovni pomen, ki je hkrati razmerijski pomen – s tem da prvotna prostorska prislovnost ostaja pri glagolu, razmerijski

pomen pa se izrazno konkretizira šele v predložnih zvezah,² npr. *klepetati o – klepet o* : *priiti na klepet* 'udeležiti se klepeta' : *biti na klepetu* 'prisostvovati klepetu'. Torej predlog kot izhodiščno prosti glagolski morfem prvenstveno upravlja s prostorom³ in pri prehodu iz glagolske dinamične usmerjevalnorazmerne vloge v samostalniško statično predložno zvezo⁴ zlasti vsebinsko in lastnostno konkretizira prostor – t. i. statična ali dinamična vezljivostna vrednost povedka se prenaša tudi na predlog (posledica drugotne statične ali dinamične predložne vezljivosti je predložna mestnost ali usmerjenost), npr. *hiteti na vrt* ← 'hiteti, da priiti na vrt', *sedeti na vrtu* ← 'sedeti in se nahajati na vrtu'.

3.1 Vezljive zveze s samostalniškim jedrom

Vezljive samostalnice označujejo ustaljene ali stalne zveze z vrstnim ali katerim drugim nesvojljnim oz. nelastnostnim pridevnikom, npr. *družbeno denarno nakažilo za bolnišnice, občinska nagrada za delo*. Svojina namreč najpogosteje izraža konkretno in hkrati priložnostno prisojevalno razmerje, zato ne more biti rezultat vezljivosti samostalniškega jedra. Šele prehod konkretne aktualne svojine v splošno (trajnejšo) množinsko svojino omogoča prehod v navadno splošnost in s tem tudi v vrstnost); vrstni ali razmerni nesvojljni pridevniki so torej lahko rezultat razmerij (odnosnih, primerjalnih, sestavnih, prostorskih /ne/smernih, časovnih, vzročnostnih), ki jih lahko vzpostavlja samostalniška odnosnica v predmetni in osebkovi vlogi; potencialno vezljivi polnopomenski samostalniki so navadno v zvezi s primitivnimi ali temeljnimi splošnopomenskimi glagoli. Ravno ustaljenost samostalniške besedne zveze pa omogoča razmišljati tudi o pretvorbi prisojevalnega razmerja v vrstni pridevnik (leve vezljivosti je seveda s pretvorbene vidika manj).

² Predlog je prvenstveno prislovni morfem glagola. Kot prislovni morfem je razmerijsko in lastnostno usmerjan od glagola oz. povedka, hkrati pa predlog prislovno usmerja samostalnik (*Hukumova* 1979: 116).

Prislovnost predloga oz. stopnja njegove avtohtone prislovnosti se najbolj jasno izraža ob glagolu *biti*, ki premore najširši pomenski obseg. Sicer pa si splošni pomen predloga lahko razlagamo kot nek relativni/razmerijski prislovni (prvotno prostorski) pomen, ki ga upravlja konkretna skladijska raba slovnice, zato ga splošno opredelujemo tudi kot slovnični pomen.

³ Pomenska kategorija prostora je kot morfosintaktični pojav izražena s predlogom oz. predložno zvezo; na to slovnico možnost izražanja prostora opozori Piper (?2001: 65–), pri obravnavi »kategorije prostora u predložkim adverbijalima (= predložko-padežne konstrukcije sa adverbijalnom funkcijom)«. Predložne zveze upravičeno označi kot najbolj razširjen podsistem izražanja prostorskih razmerij v slovanskih jezikih.

⁴ Predlog z glagolom na eni strani in predložno zvezo na drugi strani lahko izraža dinamično ali statično okoliščino.

3.1.1 Samostalniška vezljivost

Nosilci vezljivosti. Sinhrono netvorjeni samostalniki tipa *ideja, osnova, pojem, načrt, račun, reklama, temelj*, ki imajo široki ali splošni pomen, so tudi pomenotvorni in zato zmožni pomenskih prenosov v jezikovne metafore s pomenom dogodka, stanja, npr. *odprto pismo* 'objava, izjava', *darilno pismo* 'pogodba', *okrogla miza* 'javni posvet' ipd. Torej so netvorjeni samostalniki kot nosilci neglagolske vezljivosti hkrati tudi tisti, ki so s svojim razmernim oz. odnosnim pomenom **zmožni tvoriti stalne besedne zveze**. Možni inherentni razmerijski pomen se kaže v primerih: *orodje za, sredstvo proti, prostor za, smer proti*, ipd.

Z vidika tvorjenosti so potencialni nosilci neglagolske vezljivosti izpridevniški samostalniki in samostalniške sestavljenke. Nosilci neglagolske vezljivosti so zlasti izpridevniški samostalniki (IzpridSam) tipa *dobrota, lenoba*, posredno pa glagolsko vezljivost že vključujejo npr. primeri *pripravljenost*. Izglagolska tvorjenost prek pridevniške v samostalniško je tudi pri primerih *vstopnica* < 'vstopna karta' ali *voznica* < 'vozna karta'. Sicer pa imajo med izglagolskimi samostalniškimi tvorjenkami še največ možnosti metonimičnega prehoda v novo neglagolsko vezljivost (in s tem možnost izgube neposredne sinhrono glagolske vezljivosti) izglagolski samostalniki s pomenom rezultata in sredstva/orodja, npr. *pismo, podatek, potrdilo, potrebščina*.⁵

Tudi samostalniške sestavljenke, s svojo dodano predponskoobrazilno (prislovnorazmerijsko 'ki izraža prislovna razmerja') vrednostjo vzpostavljajo nadaljnjo (dodatno) možno vezljivost, npr. *nevojak, nadučitelj, nadčlovek, nadrejeni* (nasproti neposrednemu izglagolskemu *nadžornik*).

Udeleženci vezljivosti. Za stalne ali vsaj ustaljene besedne zveze so potrebni vrstni pridevniki, ki pretvorbno izražajo pretežno desno vezljivost, leva vezljivost samostalnikov pa je možna le pri nepravi svojini (mora vzpostavljati nesvojilna trajnejša razmerja); leva vezljivost⁶ samostalnikov se torej lahko vzpostavi pri izražanju sestavinske ali razmerne pripadnosti ali ko prava konkretna aktualna

⁵ Pri izglagolskih samostalniških tvorjenkah z besedotvornimi pomeni vršilca dejanja, rezultata dejanja, sredstva/orodja dejanja, tudi mesta in časa dejanja, so udeleženske vloge že določene – tovrstne tvorjenke so, tako kot vrstni pridevniki ob neglagolskem nosilcu vezljivosti, lahko zgolj določila oz. dopolnila možnim nosilcem neglagolske vezljivosti.

⁶ Tudi sicer prisojevalno razmerje prvotno izraža predvsem običajno konkretno aktualno priložnostno lastnost, zato ne more biti stalna intenca samostalnika; v stalno vezljivostno lastnost je usmerjeno predikacijsko razmerje, ko izraža pripadnostno sestavinsko ali razmerno lastnost tipa *ježeva bodica, očetov brat* ipd.

svojina preide v splošno trajnejšo svojino in s tem že uveljavlja splošnejša razmerja in hkrati tudi že vrstnost (*otroški stol* 'stol za otroka/otroke', *otroški jok* 'jok otrok' *pomladni/jesenski dež* ← dež pomladi / dež v jeseni); pri nestalnih samostalniških zvezah pa je sicer navadna neobvezna leva vezljivost, npr. *otrokov jok*, ki izraža aktualno konkretno razmerje.

V nasprotju s **samostalniško vezljivostjo**, ki izraža zlasti **objektivno vrstno vrednotenje**, **pridevniška vezljivost** uvaja pretežno **subjektivno relativno vrednotenje**. Na splošno se samostalniška razmerja vežejo na zunanje okoliščine in pridevniška razmerja na notranje okoliščine.

3.2 Vezljive zveze s pridevniškim jedrom

Vezljivost pridevnikov odpirajo in omogočajo stanjske lastnosti kot posledica oz. rezultat ali lastnost glagolskega dejanja. Stanjski pridevniki izkazujejo večjo vezanost na povedkovniško vlogo z vprašalnico *v kakšnem stanju?*. Na privzete glagolske lastnosti pridevnikov stanjskih lastnosti kaže tudi možnost druženja s prislovi stopnje tipa *zelo, skoraj, bolj, precej* v npr. *zelo / skoraj / bolj / precej gluh*, *zelo / bolj / precej bolan*, s katerimi se izraža spremenjena stopnja intenzivnosti določene lastnosti in razmernega stanja, in tako da je od skladenjskih kategorialnih lastnosti poudarjen zlasti naklon (Vidovič Muha 2000: 33, 38).

3.2.1 Pridevniška vezljivost

Nosilci vezljivosti. Sinhrono netvorjeni pridevniki kot nosilci neglagolske vezljivosti so tisti, pri katerih ni več možno zaznati neposredne glagolske ali samostalniške motivacije; imajo pa glagolske kategorialne lastnosti, npr. stanjsko lastnost, ki jim omogočajo vezljivost, npr. *bled, star, mehek, gost*.⁷ Pomenskoskladenjsko so to pridevniki, ki izražajo splošne lastnosti (tudi merne lastnosti: kako, koliko), npr. *dober, star, grd, jasen, velik, debel, globok, stanjski pridevniki*, npr. *mrtev, nag, bolan, ježen, dolžen, kasen*, in snovni pridevniki, npr. *lesen, kakavov, mlečen, ki prehajajo tudi v lastnost – naštetih pridevnikov za dosego pomenske zadostnosti in skladenjske zasičenosti (Vidovič Muha 1978: 256–257) potrebujejo vezljivo dopolnilo, ki doda razločevalno lastnost, ki je hkrati lahko tudi relativna ocena oz. ovrednotenje. Merilo*

⁷ Pridevniki stanja lahko izražajo stanje kot posledico glagolskega dejanja, npr. *bledi* → *zbledi* → *je bled*, zato je za njih značilna povedkovodoločilna vloga z možnostjo nadaljnje vezljivosti v smislu pomenskoskladenjske zapolnitve (Vidovič Muha 1978: 261–262).

vezljivega pridevnika je torej njegova zmožnost imeti desno (predložno) samostalniško ali prislovno dopolnilo in levo obveznovezljivo dopolnilo, slednje je skladenjskopomensko pomembno še zlasti v primerih, ko sta živost in človeškost bistveni oz. odločujoči za pomen vezljivega pridevnika, npr. *nor*, *divji* ipd.; hkrati zgoraj naštete lastnosti tem pridevnikom kot potencialnim nosilcem pridevniške vezljivosti preprečujejo, da bi lahko bili v vlogi vezljivih dopolnil samostalniškimi odnosnicam.

Tipični nosilci pridevniške vezljivosti so stanjski pridevniki s prevladujočim razmernostanjskim skladenjskim pomenom (ki ga dodatno potrjuje še prostopredložnomorfemska raba): **a) meritve/mere**: *biti oddaljen od (koga/česa)*, *biti prisoten (pri kom/čem)*, *biti skupen (komu/čemu)*, *biti prost/poln (koga/česa)*, *biti odprt (za koga/kaj)*; **b) primerjave**: *biti isti/enak (kot kdo/kaj/s kom/čim)*, *biti enak za (koga/kaj)*, *biti odvisen od (koga/česa)*, *biti podoben (komu/čemu)*; in **c) vrednotenja lastnosti/stanja**: *biti očiten/jasen/znan (komu)*, *biti zmožen (česa)*, *biti nagnjen k/h (čemu/komu)*, *biti radoveden za (koga/kaj)*, *biti ponosen na (koga/kaj)*, *biti nujen/obvezen/primeren/upravičen/pomemben za (koga/kaj)*, *biti izkušen/zadovoljen/nepošten/pravičen/ljubezniv s (kom/čim)*.

Tvorjeni pridevniki kot nosilci vezljivosti so lahko tudi pridevniške sestavljenke, npr. *nelep*, *nemajhen*, *prastar*, *prestar*, ali izsamostalniške pridevniške izpeljanke, npr. *jetičen*, *mrzel*, *jezen*, *dolžen* ipd.

Pri predložnomorfemskih pridevnikih v zloženem povedku izrazito prevladuje tožilniška vezava: *Ves divji je nanj*, *Je dober za delo*, *Jezen je na vse*, *Je nor na konje*, *Udarjen je na denar*, *Je len za bojo*, *Je pomemben za razvoj*, *Je pridn za učenje*, *Je pripraven za delo*, *Je rojen za to vlogo*, *Je zrel za šolo*, *Je prisiljen v sodelovanje*.

Različnoslonsko vezavo pa imajo lahko pridevniki kot *enak*, *domač*: *Zakon je enak za vse*, *Je enak po zakonu*, *Je enak pred zakonom*, *Je enak z drugimi*, *Je domač*, *Je domač pri njih/z njimi*.

Udeleženci vezljivosti. Nasproti pa so vrstni pridevniki ravno zaradi svoje (navadno izsamostalniške ali izglagolske) motiviranosti ne potrebujejo dopolnil oz. nimajo lastne vezljivosti, zato pa lahko vezljivostno dopolnjujejo ustrezne samostalnike.

Izsamostalniški pridevniki (IzsamPrid) so pretežno vrstni pridevniki in so zaradi tovrstne motiviranosti lahko zgolj udeleženci vezljivosti ob samostalniškem jedru besedne zveze.

Potrebno je poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške obvezne vezljivosti izpadejo pravi svojilni pridevniki, ker so pretvorba vsakokratnega konkretnega priložnostnega (stavkotvornega) prisojevalnega razmerja; vloga priložnostnega skladenjskega pomena uvršča prave svojilne pridevnike med leva neobvezna dopolnila. Poleg vrstnih pridevnikov pa imajo vlogo potencialnih obveznovezljivih dopolnil lahko še razmerni/odnosni pridevniki tipa *gozdni sadež*, *gozdna pot*, razmerno stanjski pridevniki tipa *očetov brat*, *sosedov sin*, nesvojilni pridevniki stanjske lastnosti *voznikova prednost*, *otrokova neučakanost* in nelastninski sestavnosvojilni pridevniki tipa *ježeva bodica*, *orehova lupina*, *blevski žid* ipd.

3.3 Prislovna vezljivost

Primerjalno s samostalniško in pridevniško vezljivostjo je prislovna vezljivost (še) bolj drugotna. Še posebej, ker ne moremo mimo dejstva, da so prislovi pomensko in skladenjskofunkcijsko povezani z glagoli. Tako o neglagolski vezljivosti lahko govorimo pri izsamostalniških prislovih tipa *doma v doma v mestu* ali pri veliko pogostejših izpridevniških prislovnih kot *dobro za*, *lepo za*, *križem po*, *prijetno z*, *veselo z* ipd.

Vezljivi so lahko tudi prislovi v predložnih vlogah: tovrstni s predlogi istopisni prislovi so npr. *zraven*, *blizu*, *zunaj*, *znotraj*, *poleg*, *vzdolž*, *okoli*, *mimo*, *skoz*, *čez*, *preko*, *na(s)proti*, *spredaj*, *spodaj*, *zgoraj*, *sredi* v zvezi *zraven/blizu/znotraj/.../stavbe* itd.

4 Slovenska neglagolska vežljivost v slovarju

Slovar bo predstavil vežljivost pridevnikov in samostalnikov, pri katerih ni več izražena neposredna glagolska motivacija. Torej o neglagolski vežljivosti lahko govorimo zlasti pri sinhrono neglagolskih pridevnikih, samostalnikih in prislovih.⁸

4.1 Merila za izbor iztočnic kot nosilk neglagolske vežljivosti

Pri presojanju sinhrono neglagolske vežljivosti bo torej treba upoštevati tvorjenost in z njo povezane pomenotvorne zmožnosti leksema, ki povečujejo njegovo širokopomenskost in zmožnost pomenskih prenosov. S tem se neglagolskemu leksemu povečujejo tudi skladenjske zmožnosti in s tem tudi večja skladenjskopomenska podobnost z glagolom in možnost zamenljivosti z glagolom v povedku, npr. *pot* 'usmerjeno premikati se', *beseda* 'govoriti', *cena* 'vrednotiti'.

Za celovitejšo predstavitev neglagolske vežljivosti so pomembne tudi tiste izglagolske tvorjenke, ki so pretežno posredno izglagolske (tj. prek pridevniške rabe) in ki glede na besedotvorni pomen lahko spremenijo izhodiščno vežljivost, npr. *bojazen pred*, *vstopnica za koncert*, *služba za stike z javnostjo* ipd. Sicer pa imajo pri izglagolskih samostalniških tvorjenkah še največ možnosti za neglagolsko vežljivost tiste z besedotvornima pomenoma rezultata ali sredstva oz. orodja.

Izglagolska motivacija se pogosto zabriše pri prevzeti leksiki: njihovo izglagolskost lahko izražajo oz. nakazujejo vežljivostne zmožnosti, npr. *abonma za*, *ideja o*, *teorija o*, *tradicija v/pri*.

4.2 Slovarski (vzorčni) prikazi neglagolske vežljivosti

človek -čka

samostalnik moškega spola

1. navadno v povedku bitje, ki lahko misli, govori, izraža čustva

○ **biti človek**

- Preganja me občutek, da še vedno ne znam biti ČLOVEK.

⁸ Iz pridevniške in samostalniške vežljivosti so izločeni števniki, ki prvenstveno izražajo skladenjsko kategorijo (in ne pomensko) in zato lahko količinsko določijo ali modificirajo kateri koli samostalnik, npr. *tri ženske*, *tri lepote*, *tri moke* ipd.

Unija sama pa gleda na človekove pravice strogo legalistično: za njihovo uživanje ni dovolj biti človek, biti moraš

- človek s statusom.
- 2. oseba, kot nosilec določenih telesnih ali duševnih lastnosti, zmožnosti
 - **človek česa**
 - človek dejanj
 - človek akcije
 - človek dialoga
 - človek prihodnosti
 - človek trenutka
 - človek miru
 - človek kontinuitete
 - **človek z/s čim**
 - človek s težavami
 - človek s posebnimi potrebami
 - človek z mnogimi talenti
 - človek z obolenji
 - človek z izobrazbo
 - človek z izkušnjami
 - **človek v čem, kje**
 - človek v stiski
 - človek v visoki starosti
 - človek v vseh starostih
 - človek v veselju
 - **človek za kaj**
 - človek za vodenje
 - človek za funkcije
 - človek za skupna dela
 - človek za delo v upravi/turizmu
 - **človek po čem**
 - človek po možganski kapi
 - **človek brez česa**
 - človek brez domišljije
 - **človek pri čem**
 - človek pri zdravi pameti
 - **človek pod čim**
 - človek pod stresom
 - človek pod vplivom čustev
 - človek pod vplivom alkohola
 - **človek med čim, koliko navadno v množini**
 - ljudje med petinštiridesetim in petdesetim letom

3. oseba glede na položaj, razmerja, odnose
 - **človek *komu/čemu kaj, kako***
 - človek človeku človek/prijatelj
 - človek človeku trgovec
 - človek človeku najboljše zdravilo
 - človek človeku najboljše ogledalo
 - človek človeku v pomoč
 - **človek *na čem***
 - človek na položaju
 - **človek *brez česa***
 - človek brez zaposlitve
 - človek brez doma
 - **človek *iz česa, od kod***
 - človek iz medijskega sveta
 - človek iz sveta zabave
 - človek iz sveta mode/športa/politike
 - **človek *pri čem, kje***
 - človek pri delu
 - **človek *ob čem, kje navadno v množini***
 - ljudje ob meji
 - **človek *čez kaj, kje navadno v množini***
 - ljudje čez mejo
 - **človek *do koga/česa***
 - človek do sočloveka/soljudi
 - človek do narave
 - **človek *proti komu/čemu***
 - človek proti človeku
 - človek proti naravi
 - **človek *pod čim, kje navadno v množini***
 - ljudje pod pragom revščine

Ustaljene zveze

biti človek na mestu, človek človeku volk, odnos človeka do narave, človek skozi čas, navadno v množini ljudje po svetu

Slovar neglagolske veščljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 13. 4. 2021.

bojazen -zni

samostalniki ženskega spola

1. stanje vznemirjenosti zaradi možne ogroženosti
 - **bojazen *pred kom/čim***
 - bojazen pred očetom
 - bojazen pred žensko obiskovalko

- bojazen pred okužbo
- bojazen pred predčasnimi volitvami
- bojazen pred množičnim zapuščanjem države
- **bojazen zaradi/glede koga/česa**
 - bojazen zaradi obolelih
 - bojazen glede konkurence
 - bojazen zaradi rasizma
 - bojazen zaradi zapletov z boleznijo
 - bojazen zaradi alkohola
 - bojazen glede hrupa in smradu
- **bojazen o čem**
 - bojazen o povečanju kriminala
 - bojazen o hitrem zaposlovanju novih ljudi
 - utemeljena bojazen o zasičenosti trga
 - podzavestna bojazen o ogroženosti
 - bojazni o revščini

Ustaljene zveze

izražena bojazen, upravičena bojazen, utemeljena bojazen

Slovar neglagolske vezljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

defékt -a

samostalnik moškega spola

1. okvara, poškodba, pomanjkljivost, motnja, napaka
 - **defekt česa/koga**
 - defekt zob
 - defekt kolesa
 - defekt srca
 - defekt gena
 - defekti imunosti
 - defekt posameznika
 - **defekt v**
 1. natančneje opredeljena pomanjkljivost, motnja, okvara
 - **defekt v čem/kom, kje**
 - encimski defekti v celicah ščitnice
 - defekti v duševnem razvoju
 - defekti v nadzornem sistemu
 - defekt v materialu
 - defekt v tkivu
 - ključni defekt v gospodarskem mehanizmu

- **defekt z/s**
 1. opredeljena okvara, poškodba
 - **defekt s čim**
 - defekt z razlogom
 - defekt z označbo
 - defekt s posledično srčno okvaro

Ustaljene zveze

genski defekt, prirojeni defekt, sistemski defekt, kozmetični defekt

Slovar neglagolske vešljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

jezen -zna -o

pridevnik

1. stanje negativnega čustva, ki povzroča odklonilen odnos, razmerje
 - **kdo biti jezen**
 - Bila je zelo jezna, ker stalno nekaj iščem.
 - **kdo biti jezen *kot kdo/kaj***
 - jezen kot ris
 - jezen kot hudič
 - jezen kot pes
 - jezen kot gad
 - **opisati koga kot jeznega**
 - Po prvem srečanju ga je opisal kot zelo jeznega in hkrati zelo smešnega.
2. nasproten kot posledica negativnega čustva in odklonilnega odnosa, razmerja do koga, česa
 - **kdo biti jezen *zaradi koga/česa***
 - jezen zaradi mene
 - jezen zaradi prišlekov
 - jezen zaradi poraza
 - jezen zaradi svoje nemoči
 - jezen zaradi smeti
 - **kdo biti jezen *nad kom/čim***
 - jezen nad učenci
 - jezni nad trgovci
 - jezen nad igro svojih varovancev
 - jezen nad izjavo
 - jezen nad nespretnostjo kolega
 - **kdo biti jezen *po čem***
 - jezen po tekmi
 - jezen po porazu

- jezen na
 1. nasproten, ki izraža izrazito odklonilno razmerje do določene osebe, stvari, vsebine
 - **kdo biti jezen *na koga/kaj***
 - jezen na sodnike
 - jezen nase
 - jezen na ves/cel svet
 - Edino kar boste dosegli s kričanjem je, da bodo otroci jezni na vas in vam bodo nasprotovali ali pa živeli v neprestanem strahu pred vami.

Ustaljene zveze

jezen pogled, upravičeno jezen, jezen in razočaran, delati se jeznega

Slovar neglagolske vezljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

5 Zaključek

Dosedanjo obravnavo neglagolske vezljivosti v slovenščini lahko strnemo v nekaj sklepnih ugotovitev:

– Z neglagolsko vezljivostjo označujemo neke vrste dinamično razmerijsko stanjskost, ki jo lahko pomensko razvijajo tiste neglagolske besede, ki jim lastni pomenski obseg oz. pomenje dopušča, da največkrat v zloženem povedku ob glagolskem primitivu sprožajo nadaljnjo vezljivost.

– Neglagolsko vezljivost lahko sprožajo razmerijske skladenjskopomenske lastnosti, ki so kot razmerijske in hkrati kategorialne pomenske sestavine lahko vključene v pridevnike in samostalnike in izražajo odnosna (primerjalna), sestavna, prostorska (/ne/smerna), časovna in vzročnostna razmerja. In zato ti razmerijski pridevniki in samostalniki lahko v rabi skladenjsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole.

– Nosilci samostalniške vezljivosti so lahko tisti samostalniki, ki so s svojim razmernim oz. odnosnim pomenom zmožni tvoriti stalne besedne zveze. Z vidika tvorjenosti so potencialni nosilci neglagolske vezljivosti izpridevniški samostalniki in samostalniške sestavljenke.

Nosilci pridevniške vezljivosti pa so zlasti lastnostni stanjski pridevniki, pri katerih je izraženo stanje lahko posledica glagolskega dejanja. Nasprotno pa vrstni in svojilni pridevniki ne morejo biti nosilci vezljivosti, ker s svojo zoženo izsamostalniško

pomenskostjo lahko zgolj še natančneje določajo samostalniške odnosnice in zato sestavljajo (pretvorbeni) udeleženski del samostalniške vežljivosti.

Literatura

- Fran: *slorarij Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. Dostop aprila in maja 2021 na www.fran.si.
- Gigafida = Korpus Gigafida*. Dostop aprila in maja 2021 na <http://www.gigafida.net/>.
- Gerhard HELBIG, Wolfgang SCHENKEL, 1969: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Norbert MORCINIEC idr., 1995: *Słownik walencyjny czasowników niemieckich i polskich*. Wrocław.
- Serafima E. NIKITINA = Серафима Евгеньевна НИКИТИНА, 1979: О семантическом варьировании русских предлогов – предмет задачи и способ описания. *Семантическое и формальное варьирование*. Ред. В.Н. Ярцева. Институт языкознания. Москва: Наука.
- Jan PETR, František DANĚŠ idr., 1987: *Mluvnice češtiny MČ 3 – Skladba*. Praha: Academia.
- Predrag PIPER, 2001: *Jezyk i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Karl Ernst SOMMERFELDT, Herbert SCHREIBER, 1974: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution Deutscher Adjektive*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Karl Ernst SOMMERFELDT, Herbert SCHREIBER, 1977, 1980: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution der Substantive*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Naďa SVOZILOVÁ, Hana PROUZOVÁ, Anna JIRSOVÁ, 2005: *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: ACADEMIA.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3, 253–276.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000, 2012: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Andreja ŽELE, 2001: Tipologija pridevniške vežljivosti. *Jezykoslovní zapiski* 7/1–2, 163–195.
- Andreja ŽELE, 2003: *Glagolska vežljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica*.)
- Andreja ŽELE, 2008: *Vežljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Slovarji*.)
- Andreja ŽELE, 2020–: *Slovar neglagolske vežljivosti v slovenščini*. Spletni rastoči slovar na www.fran.si. (Zbirka Fran.) Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC.

Valency as the Semantic-Syntactic Organisational Ability of Non-Verbal Words

Non-verbal valency is linked to the semantic ability of words to form relations (as opposed to optionality, which merely expresses the possibility of a relation's existence).

Non-verbal valency includes words like *sestra* 'sister', *cesta* 'road', *račun* 'bill', *slab* 'bad', and *zunaj* 'outside', which, according to contemporary semantic-syntactic use, do not have or, rather, no longer have, verbal motivation, meaning that their semantic intention comes from their internal relative semantic components. Much like verbal valency, non-verbal valency is linked to the relations (dynamic and static) formed within the predicate and derived from the predicate. The basic feature and ability of words with non-verbal valency is that their role of subject complement next to the verb *biti* 'be' and other similar verbs within the predicate enables them to create or open valency positions; these relations are typically expressed with prepositions in the role of relative morphemes, for example, *cesta za/proti* 'the road to/towards', *slab za/z/s* 'bad for'. As primarily deep verbal adverbs, prepositions are, thus, treated as the fundamental spatial-relative, as well as a valency feature of non-verbal valency, for example *okras za na steno* 'a decoration for the wall'.

Due to their relative-semantic features, such relative adjectives and nouns can, in use, replace verbs syntactically-semanticly, for example: *dober do vseh* 'good to everyone', *beseda o pravicah* 'a word on rights', *denar za hrano* 'money for food', *cena za avto* 'the price for a car', *pot na Triglav* 'the road to Triglav', *korak do sreče* 'a step towards happiness', *glas glede razmer* 'a word on circumstances', etc. Both the relative semantic-syntactic feature of the adjective or noun and the wide semantic scope of use of the given lexeme, broaden the possibilities of free-morpheme use, for example *biti dober za* 'to be good for', *biti gluha za* 'to be deaf to', *biti človek za akcijo* 'to be a man of action'. Any relation of state or action, or any relative feature can express 1) The integrated or non-integrated (limited) evaluation within the same denotatum, for example *pismo z žigom* 'a letter with a seal', *dober pri sprotnih nalogah* 'good with routine tasks', or 2) Different kinds of (intent-, goal-, degree- situation-, or position-oriented) evaluation between denotata, for example *cesta v zaselek* 'the road to the hamlet', *dober za sodelavce* 'good for coworkers', etc.

Valent nouns are marked by set or fixed phrases with a classifying and non-possessive or non-qualitative adjective, for example *regionalna cesta* 'a regional road', *kreditno pismo* 'a credit note', not with a qualitative or possessive adjective (since possessiveness denotes a predicative relation). Adjectival valency is enabled by features of state, particularly by qualitative adjectives of state, for example *dober v* 'good at', *slab pri* 'bad at', etc.

NETOŽILNIŠKI GLAGOLI, TEMATSKI VOKALI IN SLOVENŠČINA

PETRA MIŠMAŠ,¹ MARKO SIMONVIČ²

¹ Univerza v Novi Gorici, Center za kognitivne znanosti jezika, Nova Gorica, Slovenija, petra.mismas@ung.si

² Univerza Karla in Franca v Gradcu, Inštitut za slavistiko, Gradec, Avstrija, rkicma@gmail.com

Sinopsis V središče prispevka so postavljeni netožilniški glagoli v slovenščini, tj. neprehodni glagoli, katerih osebek ne nosi udeleženske vloge vršilca (npr. *dožoreti*). Predstavljeni so v preteklosti predlagani testi za netožilniškost v slovenščini, ki jih nadgradiva s testom netožilniškosti, ki ga za bosanščino/hrvaščino/srbščino predlaga Aljović (2000). Na osnovi tega testa lahko v slovenščini identificiramo 108 netožilniških glagolov. Če te razvrstimo glede na tematske vokale, lahko vidimo, da noben netožilniški glagol ne sodi v največji tematski skupini v slovenščini (i/i in a/a) ter da sodi večina netožilniških glagolov v tematsko skupino e/i, ki je v slovenščini relativno majhna. Obe ugotovitvi predstavljata težavo za standardno razumevanje tematskih vokalov v okviru razpršene morfologije. Predlagava, da tematski vokali v slovenščini niso homogena skupina.

Ključne besede:
slovenščina,
neprehodni glagoli,
netožilniški glagoli,
tematski vokali,
razpršena
morfologija

UNACCUSATIVE VERBS, THEME VOWELS AND SLOVENIAN

PETRA MIŠMAŠ,¹ MARKO SIMONVIČ²

¹ University of Nova Gorica, Center for Cognitive Science of Language, Nova Gorica,
Slovenia, petra.mismas@ung.si

² University in Graz, Institute of Slavic Studies, Graz, Austria, rkicma@gmail.com

Abstract In this paper we focus on unaccusative verbs in Slovenian, i.e., intransitive verbs the subject of which does not carry the agent thematic role (e.g., *dozoriti* ‘to ripen’). We present previously established diagnostics for unaccusativity in Slovenian, that we further enrich with the test for unaccusativity which Aljović (2000) proposes for Serbo-Croatian. Based on this test, we can identify 108 unaccusative verbs. Crucially, if we categorise these verbs based on their theme vowels, we can observe that the two biggest thematic classes in Slovenian (a/a and i/i) are not represented among unaccusative verbs, and that the relatively small e/i-class accounts for most of the unaccusative verbs. Both findings pose a problem for the standard understanding of theme vowels within the Distributive Morphology approach. We therefore argue that theme vowels in Slovenian are not a homogeneous class.

Keywords:

Slovenian,
intransitive verbs,
unaccusative verbs,
theme vowels,
distributed
morphology

1 Uvod¹

V prispevku s pomočjo raziskovanja zgradbe netožilniških glagolov in tematskih vokalov v slovenščini pokaževa, kakšno vlogo lahko imajo podatki iz slovenščine v sodobnem formalnem jezikoslovju, in sicer v tako imenovani razpršeni morfologiji (ang. *Distributed Morphology*, za pregled gl. npr. Bobaljik (2017)). Tematski vokali so v sodobnem jezikoslovju namreč pogosto razumljeni kot morfološki označevalci, ki določijo morfološko in fonološko obliko glagola, a ne tudi skladenjskih ali pomenskih lastnosti glagola (Oltra-Massuet 2020: 1). Temu pogledu v analizi slovenščine sledi Marvin (2002: 95), pristopu pa lahko zoperstavimo rezultate analiz več slovanskih jezikov, na osnovi katerih nekateri raziskovalci predlagajo, da obstaja določena mera interakcije med tematskimi vokali ter argumentno strukturo in interpretacijo glagola, gl. npr. Jabłońska (2007), Arsenijević (2020).

V središče prispevka so postavljeni netožilniški glagoli (npr. *zgoreti*), tj. glagoli z enotno argumentno strukturo. Gre namreč za neprehodne glagole, katerih osebek ne nosi udeleženske vloge vršilca. Ti izkazujejo v slovenščini povsem drugačno distribucijo glede na skupine tematskih vokalov kot slovenski glagoli nasploh. Taka distribucija je povsem nepričakovana, če privzemamo, da tematski vokali ne določajo ali odražajo skladenjskih lastnosti glagola.

Prvi del prispevka je namenjen identificiranju netožilniških glagolov, pri čemer omeniva nekatere obstoječe teste za slovenščino, obširneje opisane v Ilc in Marvin (2016), nato pa gradiva na testu za netožilniškost, ki ga za bosanščino/hrvaščino/srbščino predlaga Aljović (2000). V drugem delu prispevka se osredotočiva na razvrstitev identificiranih glagolov v tematske skupine. Pokaževa, da spada kar polovica netožilniških glagolov v skupino e/i, medtem ko se v največji skupini, tj. a/a in i/i, ki ju Marvin (2002) opiše kot privzeti tematski skupini v slovenščini, ne uvrsti noben od netožilniških glagolov. Te ugotovitev kažejo, da je za e/i ustrežnejša analiza, ki predlaga, da gre za besedotvorni morfem.

¹ Delo je nastalo v okviru projekta *Glagol v hiperprostoru: medsebojno vplivanje med prozodijo, morfologijo in semantiko v zahodnih južnoslovanskih glagolih*, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ARRS (N6-0113) in Avstrijski sklad za znanost FWF (I 4215).

2 Netožilniški glagoli

Znano je, da se glagoli razlikujejo glede na število argumentov, ki jih prejmejo. Tako v slovenščini kot tudi nasploh lahko ločimo med prehodnimi in neprehodnimi glagoli. Vendar pa podrobnejši pregled pokaže, da tudi sami neprehodni glagoli niso enotna skupina. Že leta 1979 je namreč David Perlmutter v jezikoslovje vpeljal pojem *netožilniškost* in predlagal netožilniško hipotezo, na osnovi katere je med neprehodnimi razlikoval netožilniške stavke in predikate od neergativni stavkov in predikatov. Samo razpravo je od stavkov oz. predikatov h glagolom v okviru vezalno-navezovalne teorije premaknil Burzio (1986). Na osnovi netožilniške hipoteze lahko namreč razlikujemo med različnimi vrstami neprehodnih glagolov – neergativni glagoli so neprehodni glagoli z zunanjim argumentom (ki mu je pripisana udeleženska vloga vršilca), medtem ko netožilniški glagoli nimajo zunanjega, pač pa le notranji argument (v tem pristopu na ravni globinske zgradbe), ki na ravni površinske zgradbe napreduje na mesto osebka. Pri tem je na ravni pomena očitna razlika med osebki teh glagolov. Kot že omenjeno, je ta pri neergativnih glagolih vršilec (prototipičen neergativen glagol je *plesati*), medtem ko je pri netožilniških ta najbližje prizadetemu (npr. *potoniti*).

Poleg razlikovanja v osebkih teh glagolov se neprehodni glagoli sistematično razlikujejo tudi na osnovi nekaterih drugih lastnosti (npr. v italijanščini sopojavitev z naslonko *ne*, gl. Burzio (1986)), ki lahko služijo tudi kot test same netožilniškosti, pri čemer imajo različni jeziki različne teste za netožilniškost. Tako se ti glagoli v nekaterih germanskih in romanskih jezikih med drugim razlikujejo po izbiri pomožnega glagola, kot je v naslednjem primeru pokazano za italijanščino – ob neergativem glagolu se pojavi pomožni glagol *avere* 'imeti', medtem ko je ob netožilniškem glagolu pomožni glagol *essere* 'biti'. Kot nakazujeta prevoda primerov, takšne razlike v slovenščini ne najdemo.

(1)	Anna	ha	ballato.
	Anna	imeti.3.ED	plesati. PRETEKLI DELEŽNIK
	»Anna je plesala.«		
(2)	Anna	è	arrivata.
	Anna	biti.3.ED	prispela. PRETEKLI DELEŽNIK
	»Anna je prispela.«		

To pa seveda odpre vprašanje ustreznega testa za netožilniškost v slovenščini, ki ga med drugim naslovita tudi Ilc in Marvin (2016).

2.1 Netožilniški glagoli v slovenščini

Vprašanje ustrezne diagnostike za netožilniške glagole v slovenščini sta v preteklosti izčrpnno naslovila Ilc in Marvin (2016), ki omenita tako teste, ki jih na slovenski jezik ne moremo aplicirati (npr. zgoraj opisan test s pomožnim glagolom), kot teste, ki nam lahko pomagajo določiti netožilniške glagole. Tako se kot najuspešnejši test izkaže test z deležniškimi polstavki, ki ga sicer opiše že Marvin (2003). Izkaže se namreč, da se v slovenščini v deležniških polstavkih lahko pojavi le deležnik na -n/t prehodnih glagolov (zaradi česar je slovničen primer (3a) in neslovnichen primer (4a)) ter deležnik na -l netožilniških glagolov (kakršen je glagol *ostareti* v (4b)). Če se v deležniškem polstavku pojavi deležnik na -l prehodnega glagola, (3b), ali deležnik na -n/t netožilniškega glagola, (4a), je primer neslovnichen.

- (3) a. Otroci, prikazani v primeru, so povsem izmišljeni.
b. *Otroci, prikazali v primeru, so povsem izmišljeni.
- (4) a. *Ljudje, ostarjeni v prejšnjem stoletju, so danes v pokoju.
b. Ljudje, ostareli v prejšnjem stoletju, so danes v pokoju.

Na osnovi tega testa Ilc in Marvin (2016) določita kar 52 netožilniških glagolov. Gre za najboljše doslej objavljeni seznam netožilniški glagolov v slovenščini, ki pa na žalost ni ustvarjen na osnovi korpusa, na kar opozorita tudi avtorja (Ilc in Marvin 2016: 149). Za določevanje netožilniškosti je v tem primeru namreč odločilen kontekst oz. osebek, ob katerem se glagol pojavi. Ključen kontrast prikaže naslednji primer (povzeto po Ilc in Marvin 2016: 150, (5)):

- (5) a. Voda, pritekla iz izvira, je mrzla.
b. *Fant, pritekkel iz šole, je moj brat.

V teh primerih se glagol *priteči* pojavi v netožilniški rabi ob neživem osebku, (5a), in ob živem osebku, ki je vršilec dejanja (neergativna raba v (5b)). To pomeni, da se s tem testom pravzaprav vrnemo k prvotnemu razumevanju netožilniškosti pri Perlmutterju, saj je netožilniškost določena na ravni stavka in ne samega glagola. Prav to pa predstavlja težavnost tega testa – test deluje na osnovi sodb govorcev, pri čemer je ključen dejavnik kontekst, v katerem se pojavi glagol, same sodbe pa so relativno zapletene. Tako se zdi, da govorniki težko razlikujejo med eno in drugo rabo in primere pogosto sodijo različno ob različnih priložnostih. To pa pomeni, da se moramo vprašati, ali lahko za slovenščino najdemo primernejši test.

Preden se lotimo novega testa za slovenščino, velja opozoriti še, da to ni edini test, ki ga za slovenščino opišeta Ilc in Marvin (2016). Avtorja namreč pokažeta, da sta dobra kandidata tudi test, ki ga za ruščino predlaga Schoorlemmer (2004) in test z izglagolskimi vršilci. Prvi test temelji na opazki, da je mogoče sekundarno nedovršen glagol izpeljati iz neprehodnega dovršnega glagola le, če je ta netožilniški. Tako npr. glagol *izpareti* lahko nastopi v deležniškem polstavku (*Voda, izparela iz lonca, je žameglila ogledalo*), iz njega pa lahko tvorimo tudi sekundarno nedovršno obliko (*izparevati*). Drugi test temelji na literaturi, ki pokaže, da na osnovi netožilniških glagolov ne moremo tvoriti izglagolskih samostalnikov s pomenom vršilca. Tako lahko v slovenščini tvorimo *pisec* iz *pisati*, *plesalec* iz *plesati*, ne pa tudi **izparelec* iz *izpareti* (za več o tvorbi izglagolskih vršilcev, gl. Marvin 2002). Podrobneje se tema testoma ne bomo posvečali, saj sta natančna opisa obeh (in njune pomanjkljivosti) podana v Ilc in Marvin (2016). Vsekakor pa je treba izpostaviti, da noben od testov, opisanih v Ilc in Marvin (2016), ni brez težav, zaradi česar je prav, da skušamo iskati nove načine diagnosticiranja netožilniških glagolov v slovenščini.

2.2 Test z deležniki v levem prilastku (Aljović 2000)

Že je znano, da se lahko deležniki, tj. deležniki stanja (Toporišič 1992: 22, za predlog analize v okviru razpršene morfologije gl. Marvin 2003), rabijo tudi v nizu obsamostalniških (tj. atributivnih) pridevnikov, pri čemer se deležniki v nizu pridevnikov pojavijo med pridevniki za barvo in pridevniki, ki izražajo izvor (Toporišič 2004: 559), kot je ponazorjeno v primeru (6). Z drugimi besedami, to pomeni, da lahko v slovenščini deležnike najdemo na mestu levega prilastka, kot pokažejo naslednji primeri.

- (6) Rdeča *zarjavela* angleška posoda je romala v smeti.
- (7) a. [Popisana knjiga] leži na mizi.
b. **[Popisala knjiga] leži na mizi.*
- (8) a. **[Izgorjeni odrasli] ležijo na plaži.*
b. [Izgoreli odrasli] ležijo na plaži.

Primeri v (7) in (8) hkrati kažejo relevantno razliko med netožilnikimi glagoli in prehodnimi glagoli, ki jo sicer na osnovi bosanščine/hrvaščine/srbščine (BHS) prva opazi Aljović (2000). Aljović (2000) namreč pokaže, da se v BHS na mestu atributivnih pridevnikov lahko pojavijo zgolj deležniki na -l, izpeljani iz dovršnih netožilniških glagolov, (9), ali deležniki na -n/t prehodnih glagolov, (10). Na tem

mestu sicer ne moremo najti deležnikov, tvorjenih iz neergativnih glagolov (ne glede na tip deležnika), (11). Primeri pokažejo, da to drži tako za BHS kot za slovenščino.

(9)	*padnu- t-i / *pad-en- i / (slovenščina)	pa-l-i pad-l-i	anđeli angeli	(Aljović 2000: 4, (3a))	(BHS)
(10)	napisa- n-i / napisa- n-i / (slovenščina)	*na-pisa- l-i *na-pisa- l-i	članci članki	(Aljović 2000: 4, (3b))	(BHS)
(11)	*telefonira- n-i / *telefonira- l-i gosti *telefonira- n-i / *telefonira- l-i gostje (slovenščina)			(Aljović 2000: 5, (5b))	(BHS)

Kot izpostavi Aljović, je pri tem testu ključno to, da pasivna morfologija (tj. -n/t) nikoli ni kompatibilna z netožilniškimi glagoli. Prav to nekompatibilnost lahko uporabimo za določevanje netožilniškosti.²

Za naše potrebe je prednost opisanega testa to, da ga lahko apliciramo na korpusne podatke, kot kaže naslednja sekcija.

3 Rezultati testa z deležniki stanja v levem prilastku

Aplikacija v razdelku 2.2 opisanega testa za netožilniškost je mogoča zaradi pridevniške narave teh deležnikov, ki se sicer uvrščajo med pridevniške besede ravno zato, ker so del levega prilastka (Toporišič 2004: 319). Za razliko od preteklega deležnika na -l, se ti namreč pregibajo kot pridevniki, tj. dobijo tipične pridevniške končnice, kar pomeni, da lahko v korpusu poiščemo deležnike s pridevniško končnico. Za potrebe tega članka je bila izbrana končnica *-ih*, značilna za roditeljski in mestni dvojnino/množino. Konkretnije, s pomočjo spletnega konkordancnika *NoSketch Engine* smo v slovenskem referenčnem korpusu Gigafida 2.0 iskali niz **lih*, in sicer zgolj za enote, ki se v korpusu pojavijo več kot tridesetkrat. Pridobljeni seznam zadetkov je bil nato ročno pregledan.

² Aljović (2000) sicer predlaga še tri druge teste, in sicer test s *k*-premikom iz samostalniške zveze, test na podlagi asimetrije v dosegu in test na osnovi neosebne pasivne konstrukcije. Na žalost teh testov ne moremo aplicirati na slovenščino. *K*-premik iz samostalniške zveze je v slovenščini namreč nesprejemljiv oz. zgolj izjemno marginalno sprejemljiv (npr. **Kateri je prvi prišel [ti študent]?*), več o tem pojavu v slovenščini nasploh in v primerih z netožilniškimi glagoli sicer Stepanov, Mušič in Stateva (2018)), prav tako so nesprejemljive neosebne pasivne konstrukcije iz vseh neprehodnih glagolov (**na tej postelji je bilo dobro spano*). Težave so tudi s testom z dosegom, saj slovenščina ne izkazuje enakih asimetrij kot BHS, vendar ta test zaradi omejitev s prostorom v tem članku pušča ob strani.

Na osnovi ročne obdelave pridobljenih zadetkov so bili s pridobljenega seznama izločeni primeri, pri katerih ne moremo trditi, da so izpeljani iz glagolov, npr. *predebelib* ali *steklib*,³ medtem ko so bili zadetkom, ki so bili izpeljani iz glagolov, pripisani ustrezni glagoli v nedoločniku. Na osnovi tega postopka je bilo določenih 111 netožilniških glagolov.

Zavoljo točnosti je bil s pomočjo pridobljenih glagolov izveden tudi test z deležniškim polstavkom, opisan v razdelku 2.1. Ta je razkril tri problematične primere, in sicer *gniti*, *vreti* in *napredovati*, ki se jim posvetiva v naslednjem razdelku.

3.1 *Gniti*, *vreti* in *napredovati* ter omejitve opisanega testa

Ena izmed omejitev testov netožilniškosti je, da ti delujejo zgolj za dovršne glagole.⁴ Primerjamo lahko dovršni glagol *izpareti* in njegov nedovršni par *izparevati* in njuno obnašanje glede na test z deležniškimi polstavki in atributivno rabo deležnikov:

- (12) a. Voda, izparela iz lonca, je mazala ogledalo.
 b. *Voda, izparevala iz lonca je mazala ogledalo.
- (13) a. Izparela voda je mazala ogledalo.
 b. *Izparevala voda je mazala ogledalo.

Na omejitev sicer opozorita tako Ilc in Marvin (2016) kot tudi Aljović (2000) in Marvin (2003), ki prav na osnovi tega trdi, da nedovršni glagoli niso netožilniški glagoli, medtem ko Toporišič (1992: 22) omeni, da so nedovršni deležniki stanja v slovenščini redki, pri čemer med tistimi na -l omeni *gnil*, *čil*, *vrel*, *svetel* in *kisel*. V literaturi se sicer pojavlja tudi drug vidik, in sicer, da je odločilen faktor teličnost in ne nedovršnost (npr. Cetnarowska 2002).

Ne glede na to ali je za neslovničnost kriva teličnost ali nedovršnost, je zlasti zanimivo, da so glagoli, ki ne opravijo testa z deležniškim polstavkom, (14)–(16), nedovršni (in atelični):

³ Ni namreč jasno, ali gre za pridevnik v pomenu »ki ima steklino« (SSKJ2) ali dejansko izpeljavo iz glagola *steži*, ki vsaj v nekaterih kontekstih lahko vodi v netožilniško rabo:

(i) Voda, stekla po mizi, je curljala na tla.

⁴ Omejitev je tudi, da testi ne delujejo z netožilniškimi glagoli s *se*, na kar za test, opisan v sekciji 2 opozorita tudi Ilc in Marvin (2016). Za več o tvorjenju netožilnikov s *se*, gl. Grahek (2002).

(i) *Vrata, odprla se nastezaj, butajo ob zid.

(ii) *Odpra se vrata butajo ob zid.

- (14) a. Gnilo zelenjavo smo vrgli v smeti.
b. *Zelenjavo, gnilo v košari, smo vrgli v smeti.
- (15) a. Vrelo vodo smo ponovno ohladili na sobno temperaturo.
b. *Vodo, vrelo na štedilniku, smo ponovno ohladili na sobno temperaturo.
- (16) a. Napredovalih oblik raka ne zdravijo.
b. *Oblik raka, napredovalih do te mere, ne zdravijo.

Pregled korpusnih zadetkov s pridevniško rabljenim deležnikom *napredoval* kažejo, da gre za zveze s samostalniki *rak*, *bolezen*, *tumor* ... To rabo zazna tudi SSKJ2, ki ob tej možnosti omenja tudi povsem nepričakovano obliko *napredovan*. Zdi se torej, da gre za leksikalizirani obliki. Zaradi tega in zaradi neslovničnosti primerov, kot je (16b), je oblika *napredoval* izpuščena iz nadaljnje analize.

Prav tako problematična se zdi samostalniška zveza z *gnil*, kakršna je *gnilo sadje*. Na prvi pogled bi lahko rekli, da gre v tem primeru za neizpeljan pridevnik, vendar govori proti temu glagol *gniti*. Tako kot v paru *debel*, *debeleti/debeliti*, bi namreč pričakovali, da bi se pridevnik v glagolu ohranil v celoti, vendar glagolov **gnileti* ali **gniliti* ni. Problematičen pa je seveda tudi glagol *vreti*, saj je ta lahko rabljen tudi prehodno (npr. *vodo vremo na štedilniku*), zaradi česar je še toliko bolj presenetljivo, da se lahko deležnik na -l tega glagola rabi tudi kot pridevnik. Glagola *gniti* in *vreti* iz nadaljnje razprave izpuščena, saj ne opravita obeh testov.

V nadaljevanju je tako obravnavanih 108 netožilniških glagolov v slovenščini.

4 Netožilniški glagoli in tematski vokali

S pomočjo testa v Aljović (2000) je bilo identificiranih 108 netožilniških glagolov, ki jih lahko razvrstimo v skupine na osnovi tematskih vokalov. Pri tem pa je treba tako natančneje opisati pojem tematski vokal kot določiti skupine tematskih vokalov v slovenščini.

4.1 Tematski vokali

Če v tradicionalnem slovenskem jezikoslovju običajno govorimo o glagolskih priponah (gl. npr. Toporišič 1992), se je v okviru tvorbene slovnice uveljavilo poimenovanje tematski vokali, in sicer zgolj za za prvotne enomorfemske glagolske pripone, medtem ko se drugotne pripone (npr. *-ova-*) obravnavajo ločeno. Tematski vokali tako zaznamujejo del glagola, ki načeloma povezuje koren s končnico (*kuh-a-*

t) in določajo spregatev glagola. Eno izmed perečih še odprtih jezikoslovnih vprašanj pa je, kakšen je status tematskih vokalov (tj. ali so na primer samostojni morfemi). Za nedaven pregled problematike gl. Oltra-Massuet (2020).

V teorijah, ki privzemajo, da imajo besede skladijsko strukturo, kakršna je npr. razpršena morfologija,⁵ je pojavitev tematskega vokala običajno povezana s prisotnostjo funkcijske projekcije (pa naj bo to glagolsko jedro ν^0 , vidsko jedro A_{sp}^0 ali načinovno jedro $Voice^0$), medtem ko se glede same narave tega elementa mnenja razlikujejo. Nekateri avtorji, npr. Embick (2010), Oltra-Massuet (1999), predlagajo, da so (pravi) tematski vokali zgolj okrasni elementi, vstavljeni na glasovni ravni (tj. post-skladijsko). V ta vidik lahko uvrstimo tudi predlog v Marvin (2002), saj ta predlaga, da je tematski vokal del morfologije, ki ne nosi nikakršne skladijske informacije in ne da nikakršnega prispevka k pomenu, pač pa se pojavi zgolj zaradi morfoloških razlogov in je del slovnične morfološke oblike besed v slovenščini in drugih jezikih (Marvin 2002: 95). Drugi avtorji, npr. Svenonius (2004) za slovanske jezike, predlagajo, da imajo tematski vokali tudi svojo funkcijo, npr. koren kategorizirajo kot glagol. Še več, nekateri avtorji prav na osnovi slovanskih jezikov pokažejo, da tematski vokali odražajo npr. argumentno strukturo glagolov, gl. npr. Jabłońska (2007), Arsenijević (2020).

Vprašanje je torej, ali nam lahko slovenski podatki pomagajo pri analizi tematskih vokalov – če ti ne nosijo skladijskih informacij, lahko pričakujemo, da bomo našli netožilniške glagole v vseh skupinah tematskih vokalov, če pa imajo svojo funkcijo, ki je povezana tudi z argumentno strukturo, lahko pričakujemo, da bo njihova distribucija omejena.

4.1.1 Skupine tematskih vokalov v slovenščini

Preden prikažemo distribucijo netožilniških glagolov po skupinah tematskih vokalov, se moramo za trenutek pomuditi pri samih skupinah tematskih vokalov oz. pri vprašanju, koliko in katere tematske skupine lahko najdemo v slovenščini. V literaturi lahko najdemo več mogočih razvrstitev. Tako Toporišič (2004) določi pet skupin na osnovi sedanjika in štiri na osnovi nedoločnika, pri čemer pa ne predstavi

⁵ Razpršena morfologija (ang. *Distributed Morphology*) je pristop v okviru tvorbene slovnične, ki predlaga, da besede, ki vstopajo v skladnjo, niso shranjene v leksikonu, pač pa je funkcija, ki jo opravlja leksikon, razpršena. Same besede so sestavljene v skladnji, pri čemer jim je fonološka oblika pripisana šele po opravljenih skladijskih operacijah. Za pregled gl. npr. Bobaljik (2017).

končnega seznama možnih kombinacij, vendar je iz besedila jasno, da slovenščina ne premore 20 tematskih skupin. Podobno Herrity (2006) opiše sklanjatve na osnovi tematskih vokalov v osebnih glagolskih oblikah (ki jih na osnovi razprave lahko povežemo s tematskimi vokali v nedoločniku). Marvin (2002) glagole klasificira na osnovi tematskih vokalov v nedoločniku, medtem ko različico tematskega vokala v osebnih oblikah izpelje s pomočjo pravil, Šekli (2010) pa klasificira glagole na osnovi kombinacij tematskih vokalov v nedoločniku in sedanjiku. V tem prispevku glagole klasificiramo tako kot Šekli (2010), a z nekaterimi manjšimi razlikami v samih skupinah tematskih vokalov.

Skupine tematskih vokalov, ki so privzete v članku, so določene na podlagi nedoločnika in spregatvenega vzorca osebne glagolske oblike (pri čemer so iz razprave izključeni glagoli *imeti*, *biti* in *iti*). Na podlagi tega je privzetih 10 skupin glagolov, in sicer (prvi vokal se nanaša na glagol v nedoločniku, drugi na tematski vokal v osebi glagolski obliki, v oklepaju je pripisan primer glagola v skupini): a/a (*kuhati/kuham*), i/i (*pažiti/pažim*), e/i (*cveteti/cvetim*), ni/ne (*kihniti/kihnem*), e/e (*vreti/vrem*), a/je (*vezati/vežem*), a/e (*prati/perem*), a/i (*spati/spim*), 0/e (*teči/tečem*), 0/ne (*stati/stanem*).

4.2 Netožilniški glagoli po skupinah

Naslednja tabela povzema distribucijo glagolov po skupinah tematskih vokalov v slovenščini.

Tabela 1: Distribucija netožilniških glagolov glede na skupine tematskih vokalov

Tematska skupina	e/i	0/e	ni/ne	e/e	0/ne	a/je	a/a	a/e	a/i	i/i
Število netožilniških glagolov (od 108)	58	22	17	6	5	0	0	0	0	0
Odstotek netožilniških glagolov	53,70 %	20,37 %	15,74 %	5,55 %	4,63 %	0	0	0	0	0

Vir: raziskava avtorjev

Iz tabele je razvidno, da spada kar polovica netožilniških glagolov v skupino e/i, medtem ko se v največji skupini, tj. a/a in i/i,⁶ ki ju Marvin (2002) opiše kot privzeti tematski skupini v slovenščini, ne uvrsti noben od netožilniških glagolov. Vsekakor pa je dejstvo, da spada v skupino e/i toliko netožilniških glagolov v slovenščini, skladno z ugotovitvijo v Grahek (2002), ki sicer opiše alternacijo i z e (oz. v zgoraj opisanem sistemu, iz skupine i/i v e/i, npr. iz *pordečiti/pordečim* v *pordečeti/pordečim*) kot enega od načinov detranzitivizacije v slovenščini.

4.2.1 Pomen podatkov

V sekciji 4.1 je bilo zastavljeno vprašanje, ali nam lahko slovenski netožilniški glagoli pomagajo pri analizi tematskih vokalov. Pri tem smo na podlagi teorije, ki izhaja iz tematskih vokalov kot čisto morfoloških oznak, ki ne nosijo skladenjskih informacij, pričakovali, da bomo našli netožilniške glagole v vseh skupinah tematskih vokalov. Tabela 1 kaže, da to ne drži, saj je več kot pol netožilniških glagolov v skupini e/i. To pomeni, da ima vsaj en par tematskih vokalov, tj. e/i, potencialno funkcijo, ki je povezana z argumentno strukturo. Vendar hkrati ne moremo trditi, da to drži za vse skupine tematskih vokalov. Če bi bilo to res, potem bi pričakovali, da se bodo glede na argumentno strukturo enovito obnašali tudi npr. vsi glagoli v skupinah a/a ali i/i, vendar ni težko najti glagolov iz teh skupin, ki dobijo bodisi enega (*upati, skočiti* – oba glagola sta sicer neergativna), dva (*kuhati, kupiti*) ali tri argumente (*dati, podariti*). Če povzamemo, podatki kažejo, da vsaj nekateri tematski vokali (tj. e/i) v slovenščini odražajo tudi argumentno strukturo, medtem ko to ne drži nujno za vse skupine (a/a ali i/i). To pomeni, da ne moremo podati trdnih argumentov za eno ali drugo analizo *vseh* tematskih vokalov (gl. 4.1).

Ker lahko na osnovi predstavljenih podatkov sklenemo, da vokali, ki v slovenščini določajo spregatvene vzorce, niso homogena skupina, je treba nakazati tudi novo analizo teh vokalov v slovenščini. Pri tem se nam ni treba odmakniti od predlogov analize tematskih vokalov, opisanih v 4.1, podatki namreč kažejo, da lahko e/i ustrezneje analiziramo kot besedotvorni morfem, ki je tesno povezan z argumentno strukturo glagola, medtem ko sta a/a in i/i prava tematska vokala, tj. okrasna

⁶ Da gre za največji tematski skupini, je ocenjeno na osnovi baze podatkov WeSoSlaV, nastale v okviru projekta Glagol v hiperprostoru: medsebojno vplivanje med prozodijo, morfologijo in semantiko v zahodnih južnoslovanskih glagolih. Baza podatkov namreč zajema 3000 najpogostejših glagolov v slovenščini, ki so med drugim anotirani tudi na osnovi tematskih vokalov. Na osnovi tega je bilo ugotovljeno, da spada v skupino a/a skoraj 35 %, v skupino i/i pa skoraj 29 % slovenskih glagolov, medtem ko se preostala tretjina glagolov razvrsti med ostalih 8 skupin.

elementa, ki sta vstavljena post-skladenjsko (in tako nista neposredno povezana s skladenjskimi lastnostmi oz. pomenom glagola).⁷ Hkrati pa velja opozoriti, da tudi pravi tematski vokali posredno odražajo skladenjsko strukturo. Prav na osnovi netožilniških glagolov, obravnavanih v tem prispevku, lahko na primer vidimo, da se privzeta tematska vokala a/a in i/i, vstavljata v kontekstih, ki *ne vključujejo* netožilniških glagolov.

5 Sklep

V središče prispevka so postavljeni netožilniški glagoli in njihova distribucija po desetih skupinah tematskih vokalov v slovenščini. Na osnovi testa z deležniki stanja v levem prilastku je bil oblikovan nabor netožilniških glagolov, ki se primarno uvrščajo v tematsko skupino e/i, medtem ko se v skupini a/a in i/i ne uvrsti noben netožilniški glagol. Na podlagi teh ugotovitev predlagava, da tematski vokali v slovenščini ne tvorijo homogene skupine. Nekateri so najboljše analizirani kot besedotvorni morfemi s skladenjsko funkcijo (npr. e/i), medtem ko so drugi vstavljani samo zaradi morfoloških omejitev in lahko skladenjsko strukturo izražajo le posredno (npr. a/a in i/i). Zdi se, da je smiseln korak k razumevanju strukture glagola nadaljnje pregledovanje lastnosti drugih skladenjsko definiranih skupin glagolov (npr. dovršni : nedovršni glagoli) in opazovanje potencialnih korelacij s tematskimi vokali tako v slovenščini kot nasploh.

Literatura

- Nadira ALJOVIĆ, 2000: Unaccusativity and aspect in SerBoCroatian. *ConSOLE VIII ProceedIngs*. Ur. Christine Czinglar, Katharina Köhler, Erica Thrift, Erik Jan van der Torre in Malte Zimmermann. Leiden: SOLE. 1–15.
- Boban ARSENIJEVIĆ, 2020: *How arbitrary/deterministic is the thematic vowel assignment? Quantitative insights from Serbo-Croatian*. Predavanje v okviru kolokvija Slavic Linguistics Colloquium (27. november 2020, <https://sites.google.com/view/slavlingcoll>).
- Boban ARSENIJEVIĆ, Katarina GOMBOC ČEH, Franc MARUŠIČ, Stefan MILOSAVLJEVIĆ, Petra MIŠMAŠ, Jelena SIMIĆ, Marko SIMONOVIC, Rok ŽAUCER, v pripravi: *WeSoSlav: Database of the Western South Slavic verbal system*.
- Jonathan D. BOBALJIK, 2017: Distributed morphology. *Oxford research encyclopedia of linguistics*. Ur. Mark Aronoff. Oxford: Oxford University Press. Dostop 28. 1. 2022 na <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.131>
- Luigi BURZIO, 1986: *Italian Syntax: A Government-binding Approach*. Dordrecht: Reidel.
- Božena CETNAROWSKA, 2002: Adjectival past-participle formation as an unaccusativity diagnostic in English and in Polish. *Morphology 2000: Selected papers from the 9th morphology meeting, Vienna*,

⁷ Predlog analize skupine e/i je sicer podan v Simonović in Mišmaš (2022).

- 24–28 February 2000. Ur. Sabrina Bendjaballah, Wolfgang U. Dressler, Oskar E. Pfeiffer in Maria D. Voecikova. Amsterdam: John Benjamins. 59–72.
- David EMBICK, 2010: *Localism versus globalism in morphology and phonology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gigafida 2.0, korpus pisne standardne slovenščine*. Dostop 28. 1. 2022 na: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>
- Sabina GRAHEK, 2002: Alternating unaccusative verbs in Slovenian. *Leeds Working Papers in Linguistics and Phonetics* 9. Ur. Diane Nelson. Leeds: University of Leeds. 57–72.
- Peter HERRITY, 2000: *Slovene: A comprehensive grammar*. London, New York: Routledge.
- Gašper ILC, Tatjana MARVIN, 2016: Unaccusatives in Slovenian from a cross-linguistic perspective. *Formal Studies in Slovenian Syntax. In honor of Janez Orešnik*. Ur. Franc Marušič in Rok Žaucer. Amsterdam: John Benjamins. 145–166.
- Patrycja JABLONSKA, 2007: *Radical decomposition and argument structure*. Doktorska disertacija, Tromsø: CASTL/University of Tromsø.
- Tatjana MARVIN, 2002: *Topics in the stress and syntax of words*. Doktorska disertacija, Massachusetts: MIT.
- Tatjana MARVIN, 2003: Past participles in reduced relatives: A cross-linguistic perspective. *Linguistica* 47, 141–160.
- Maria Isabel OLTRA-MASSUET, 1999: *On the notion of theme vowel: A new approach to Catalan verbal morphology*. Magistrska naloga. Massachusetts: MIT.
- Maria Isabel OLTRA-MASSUET, 2020. Conjugation Class. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. Dostop 28. 1. 2022 na <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.545>
- David PERLMUTTER, 1978: Impersonal passives and the unaccusative hypothesis. *Proceedings from the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Ur. Jeri J. Jaeger, Anthony C. Woodbury, Farrell Ackerman, Christine Chiarello, Orin D. Gensler, John Kingston, Eve E. Sweetser, Henry Thompson in Kenneth W. Whistler. Berkeley: University of California, Berkeley. 157–89.
- Maaïke SCHOORLEMMER, 2004: Syntactic unaccusativity in Russian. *The Unaccusativity Puzzle: Exploration of the Syntax-Lexicon Interface*. Ur. Artemis Alexiadou, Elena Anagnostopoulou in Martin Everaert. Oxford: Oxford University Press. 207–242.
- Marko SIMONOVIČ, Petra MIŠMAŠ, 2022: Lowest theme vowels or highest roots? An ‘unaccusative’ theme-vowel class in Slovenian. *Glossa: a journal of general linguistics* 7/1.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Dostop 8. 7. 2021 na www.fran.si
- Arthur STEPANOV, Manca MUŠIČ, Penka STATEVA, 2016: Two (non-) islands in Slovenian: a study in experimental syntax. *Linguistics* 56/3, 435–476.
- Peter SVENONIUS, 2004: Slavic Prefixes and Morphology: An Introduction to the Nordlyd volume. *Nordlyd* 32.2, 177–204.
- Matej ŠEKLI, 2010: Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini. *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: ZIFF. 139–160.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Unaccusative Verbs, Theme Vowels and Slovenian

We focus on unaccusative verbs and theme vowel classes in Slovenian to show the role of data from this language in formal linguistics, specifically in Distributed Morphology (for an overview see, for example, Bobaljik (2017)). That is, theme vowels that are often taken to be morphological markers that determine the morphological and phonological form of the verb, but that do not determine or reflect the syntactic or semantic properties of the verb. Rather, they determine the conjugation class of the verb (Oltra-Massuet 2020: 1). However, discussions on data from Slavic languages, e.g., Jabłońska (2007), Arsenijević (2020), have shown that there is some interaction of theme vowels with argument structure and verb meaning. We add data from Slovenian to the debate and focus on unaccusative verbs, i.e., a group of verbs with a homogeneous argument structure. We show that these behave surprisingly uniformly with respect to theme vowel classes.

Building on Aljović's (2000) work on Serbo-Croatian, we propose a new test for unaccusativity in Slovenian, complementing the previously proposed tests in Ilc & Marvin (2016). According to the test in Aljović (2000), if past participles are used as attributive adjectives, they are derived with the suffix -l for unaccusative verbs and the passive suffix -n/t for transitive verbs – we show the same holds for Slovenian (*pregore-l-ih* / **pregore-n-ih žarnic* 'burnt-out lightbulbs.GEN': *razbi-t-ih* / **razbi-l-ih žarnic* 'broken lightbulbs.GEN'), and use this to identify 111 seemingly unaccusative verbs from which we excluded an additional three, as they did not pass the previously proposed test with reduced relatives. Considering conjugation classes in contemporary Slovenian (that is combinations of theme vowels in finite and non-finite forms of verbs), we posit ten theme vowel classes. Focusing of the 108 unaccusative verbs, we show that these only fall into five theme vowel classes out of the existing ten, with the majority of them belonging to the e/i-class, indicating that not all theme vowel classes behave uniformly with respect to unaccusativity. Crucially, this is problematic for the view of theme vowels being completely separated from argument structure. We argue that conjugation class markers in Slovenian are not a homogeneous class. Whereas some of them have a clear syntactic correlate and are analysed better as derivational morphemes (e.g., e/i), others are inserted to satisfy a morphological condition and can realise a syntactic structure only indirectly (e.g., a/a and i/i).

IDENTIFIKACIJA I ATRIBUCIJA NA (SUPRA)SINTAKTIČKOJ RAZINI U HRVATSKOME JEZIKU

DARKO VASILJ, ANA ŽAGMEŠTER,
IVA NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska,
darko.vasilj2000@gmail.com, ana.zagmester@gmail.com, inazalev@ffzg.hr

Sažetak U članku se razmatra izražavanje kategorijskih odnosa identifikacije i atribucije na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku. Kada je riječ o kroatističkoj jezikoslovnoj literaturi, o tim se kategorijskim odnosima raspravlja u okviru kopolativnih i semikopolativnih predikata, tj. značenjskoga statusa imenske riječi u službi predikatnoga imena. Kategorijske odnose identifikacije i atribucije moguće je izraziti na svim sintaktičkim razinama, pa ćemo ih razmatrati na razini riječi, spoja riječi (sintagmema), jednostavne i složene rečenice te na suprasintaktičkoj razini, tj. na razini teksta. Cilj je rada ponuditi sustavan prikaz izražavanja identifikacije i atribucije na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku te ga potkrijepiti zapažanjima o izražavanju tih kategorijskih odnosa u drugim slavenskim jezicima poput ruskoga i makedonskoga.

Ključne riječi
identifikacija,
atribucija,
(supra)sintaktička
razina,
hrvatski jezik,
slavenski jezici

IDENTIFICATION AND ATTRIBUTION AT THE (SUPRA)SYNTACTIC LEVEL IN CROATIAN

DARKO VASILJ, ANA ŽAGMEŠTER,
IVA NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia,
darko.vasilj2000@gmail.com, ana.zagmester@gmail.com, inazalev@ffzg.hr

Abstract The article discusses the expression of categorical relations of identification and attribution at the (supra)syntactic level in the Croatian language. Within the Croatian linguistic literature, these categorical relations are discussed within the framework of copulative and semi-copulative predicates, i.e. the semantic status of the noun in the function of the nominal predication. Categorical relations of identification and attribution can be expressed at all syntactic levels, so we analyse them at the level of word, syntagmeme, simple and complex sentences and at the suprasyntactic level, i.e. at the text level. The aim of this paper is to offer a systematic presentation of the expression of identification and attribution at the (supra)syntactic level in the Croatian language, and to support it with observations on the expression of these categorical relations in other Slavic languages such as Russian and Macedonian.

Keywords:
identification,
attribution,
(supra)syntactic
level,
Croatian language,
Slavic languages

1 Uvod

U okviru kroatističke literature te literature koja se bavi drugim jezicima štokavskoga narječja sintaktička se istraživanja kategorijskih značenja uglavnom bave vremenskim (npr. Badurina 2013; Belaj 2013; Pranjković 2013), prostornim (npr. Pranjković 2013, 2016), načinskim (npr. Palić 2007; Pranjković 2013), uzročnim (npr. Prosoli 1978; Kovačević 1988_a), koncesivnim (npr. Prosoli 1975; Milošević 1986; Kovačević 1988_b; Pranjković 2001; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico 2012) i sl. Kategorijskim značenjima identifikacije i atribucije uglavnom se pristupa posredno, i to u okviru gramatičkoga ustroja jednostavne rečenice – imenskoga predikata (npr. Belaj, Tanacković Faletar 2014, 2017; Brač 2018; Nazalević Čučević 2020), imenskoga predikatnoga proširka ili predikatnoga atributa (Peti 1979; Marković 2009; Brač 2018) te sročnoga (kongruentnoga) i nesročnoga (nekongruentnoga) atributa (npr. Znika 2008; Omerović 2011; Palić 2015; Belaj, Tanacković Faletar 2017). Dakako, posredno se analiziraju i na razini zavisnosložene rečenice, u prvome redu atributne (npr. Znika 2008; Belaj, Tanacković Faletar 2020). Kako se kategorijski odnosi identifikacije i atribucije mogu razmatrati na svim sintaktičkim razinama, cilj je rada doprinijeti njihovu opisu sustavnim pregledom. Nazive *identifikacija* i *atribucija* preuzimamo od I. Brač (2018),¹ koja pod njima objedinjuje značenja nominativnih, instrumentalnih i drugih dopuna kopulativnih i semikopulativnih predikata.² S obzirom na to da kategorijskim značenjima identifikacije i atribucije pristupamo sustavno, te ćemo nazive rabiti za izricanje identifikacije i atribucije na razini riječi, spoja riječi, jednostavne rečenice, složene rečenice te na razini teksta. Pritom pod kategorijskim značenjem identifikacije podrazumijevamo izricanje jednoznačnosti kojega referenta (npr. *To je Ivan, Ivan je susjed, Susjed Ivan, koji ima vikendicu u Pulj, pozvao nas je na kećerino vjenčanje, Susjed, kako ste?*), a pod atribucijom izricanje svojstava ili obilježja kojega referenta (npr. *Ivan je zabrinut, Ivan je zabrinut otac, Zatekla sam ga zabrinuta u razgovoru s kećeri, On je zabrinut, a*

¹ Podlogu tim nazivima I. Brač (2018: 113) vidi kod R. D. van Valina i R. J. LaPolle (1997: 102–103), koji identifikacijskim konstrukcijama (*identificational constructions*) i atribucijskim konstrukcijama (*attributive constructions*) nazivaju rečenice s predikatima ustrojenima od glagola *biti* (*be*) i predikatne dopune – *be'* (*x*, [*pred'*]), tj. *Sam is a policeman, Mary is tall*. O značenju identifikacije, što spominje i Brač, govore i G. Tanacković Faletar i B. Belaj (2010: 148, 156–157) analizirajući predikatni instrumental. Navode da se u rečenicama tipa *Proglasili su ga predsjednikom* akuzativni referent identificira s imenskim dijelom predikata u čijoj je službi imenica, a da se u rečenicama tipa *Proglasili su ga ludim* akuzativnom referentu pripisuje kakvo obilježje, što se izriče obično pridjevom.

² I. Brač (2018: 113) navodi da je „dopuna identifikacijska imenska skupina ili atribut uz kopulativni glagol *biti* i uz semikopulativne glagole“. Kako bi se izbjegla funkcionalna i značenjska nivelacija („atribut uz kopulativni glagol“), smatramo da je bolje govoriti o tome da službu dopune ima imenska riječ ili skupina identifikacijskoga ili atribucijskoga značenja uz kopulativne i semikopulativne glagole.

ona bezbrižna, Vidjela sam Anina oca koji je uvijek zabrinut, On svaki posao voli zakomplicirati. Takav će nam samo usporiti rad na projektu). Analiza identifikacije i atribucije u hrvatskome podržana je analizom nekih njihovih osobitosti u drugim slavenskim jezicima poput makedonskoga i ruskoga kako bi se ukazalo na značajnije razlike i sličnosti te uputilo na izazove budućih istraživanja tih kategorija. Primjere na kojima se temelji pregled identifikacije i atribucije djelomično su osmislili autori. Neki su primjeri preuzeti iz jezikoslovne literature na koju se poziva (npr. Van Valin i LaPolla 1997; Jahić, Halilović, Palić 2004; Piper i sur. 2005; Tanacković Faletar, Belaj 2010), književnih djela (npr. *Полторы комнаты* J. Brodskoga) i *Hrvatskoga mrežnog korpusa (hrWaC, v. Ljubešić i Klubička 2014)* te su u načelu skraćeni radi zornosti.

2 Identifikacija i atribucija na razini riječi i spoja riječi

Kada je riječ o izricanju identifikacije i atribucije na razini riječi, jasno je da su ta kategorijska značenja u prvomu redu sadržana u imenskim riječima, i to imenicama, pridjevima, zamjenicama i brojevima. Izvan rečeničnoga ustroja imenicama u nominativu identificiraju se, odnosno jednoznačno određuju i imenuju bića, stvari, pojave itd., npr. *Ivan, susjed, kolega, vikendica, Pula, vjetar*. Na sintagmatskoj ili rečeničnoj razini njima se označuju bića, stvari, pojave i sl. čije se svojstvo određuje primjerice pridjevom ili prilogom, npr. *oštar vjetar, vikendica lijevo*, i obrnuto – njima se može označiti identitet ili svojstvo drugoga predmeta, npr. *susjed Ivan, Sve je znala, štreberica*. Pridjevi³ imaju značenje kakva svojstva, npr. *zabrinut, bezbrižan, dobrosusjedski, susjedov*. Na razini spoja riječi ili rečenice razvidno je da se njima označuju svojstva predmeta označenih imenicom uz koju stoje (Silić, Pranjković 2005: 240), npr. *zabrinut susjed, susjedova vikendica, Dok sam odrastala, dobrosusjedski odnosi nisu bili bajka, već stvarnost*. Svojstvo je sadržano i u zamjenicama, posebice posvojnima, npr. *moj, tvoj, naš, svoj*. Da se svojstvo izraženo zamjenicom odnosi na kakav predmet, da upućuje primjerice na njegova nositelja, postaje, dakako, razvidno tek na razini spoja riječi, npr. *moj susjed, vaš susjed*, odnosno rečenice, npr. *Upoznala sam ih sa svojim susjedom, Ivan je moj susjed, a ne njegov*. Zamjenicama, u prvome redu ličnima i pokaznima, izražava se i identifikacijsko značenje, što je posebice vidljivo na rečeničnoj i tekstnoj razini: *To nisam ja, to je on, Za razliku od mojega šefa njihov je uporan i neustrašiv. Taj je nezaustavljiv. Tog baš ništa neće spriječiti da postigne svoj cilj*. Sve se

³ O pridjevu u hrvatskome v. monografiju I. Markovića (2010).

navedeno odnosi i na brojeve, u prvomu redu redne, kojima je moguće izraziti i identifikaciju i atribuciju, npr. *prvi, drugi, stoti*, usp. *prvi susjed, drugi kat, stota obljetnica*; *Ja sam mu uvijek prva, Pogledala sam kolegicu koja je stajala kraj mene i smjškala se jer je njoj to bilo negdje stoto izlaganje kamerama, Sljedeći je Seminar pedeseti*. Razvidno je da se ti kategorijski odnosi osim imenskim riječima mogu izraziti i prilozima, npr. *vikendica lijevo, red desno; Čini se umorno*. Iz ovoga kratkog pregleda jasno je kako riječ kao sintaktička jedinica identifikacijski i atribucijski potencijal ispunjava tek u odnosu s drugim riječima, tj. u okviru viših sintaktičkih razina – sintagmatske, rečenične ili tekstne.

Na sintagmatskoj razini identifikaciju i atribuciju razmatramo u okviru tzv. odredbenih spojeva riječi ili odredbenih sintagmema, u kojima zavisni tagmem određuje glavni na način da ga identificira ili atribuiru, tj. određuje po svojstvu. U jedinici više sintaktičke razine – rečenici – zavisni članovi sintagme dolaze u službi nesamostalnih članova rečeničnoga ustroja – apozicije i atributa – te u načelu oni u službi apozicije identificiraju predmet uz koji stoje, a oni u službi atributa označuju svojstvo ili obilježje kojega referenta. Odredbeni spojevi u hrvatskome mogu nastati trima tipovima gramatičkih veza: sročnošću ili kongruencijom (1), upravljanjem ili rekcijom (2) te pridruživanjem (3):

- (1a) duboka Cetina
- (1b) rijeka Cetina
- (1c) Hotel Cetina
- (1d) gratis / super putovanje
- (1e) top student

- (2a) rijeka snova
- (2b) Cetina kod Sinja

- (3a) prtok desno
- (3b) putovanje uzvodno

Za odredbene je spojeve riječi tipična sročnost ili kongruencija (1). Kod sintagmema s pridjevnim riječima tipa (1a) sročnost je u načelu potpuna jer se pridjevske riječi mogu prilagoditi imenicama, tj. podudarati se s njima u rodu, broju i padežu, za razliku od imenica, koje s drugom imenicom ne moraju potpuno kongruirati (1c). Dolaze li u funkciji zavisnoga tagmema nepromjenjivi pridjevi stranoga podrijetla

(1d),⁴ iako bi se moglo govoriti o pridruživanju jer zavisni tagmem nije promjenjiv (usp. 3a), smatramo da je u dubinskoj strukturi riječ o sročnosti, ali ne i na površinskoj jer nema morfološke vidljivosti imenskih gramatičkih kategorija, usp. *gratis putovanje, gratis putovanja, gratis torbica; Svi posjetitelji imat će priliku uživati u besplatnoj roštiljadi, degustacijama i gratis poklonima*. Navedenim pridjevima treba dodati i one nastale preobrazbom ili konverzijom (1e), točnije adjektivizacijom ili popridjevljenjem (Marković 2013: 81), npr. *top, zakon, mrak*, pa u spojevima riječi zbog nepromjenjivosti stoje u odnosu nepotpune sročnosti s glavnim tagmemom, npr. *top student, zakon žena, mrak film*, što se zornije vidi iz primjera rečenica: *Citostatik temodal je top lijek s top cijenom, Štošta se daje napisati o mrak komadu što krasno pjeva i još bolje glumi*. Nepotpuna je sročnost primjerice u ruskome jeziku šire zastupljena nego u hrvatskome. U ruskome morfološka vidljivost gramatičkih kategorija izostaje i kod razmjerno frekventnih posvojnih zamjenica trećega lica jednine i množine, pa nasuprot hrvatskim primjerima *njegov stol, njegova žena, njegovo more* u ruskome stoje primjeri s nepromjenjivim zamjениčkim oblicima *его стол, его жена, его море*.⁵ Morfološka vidljivost pojedinih gramatičkih kategorija izostaje i kod imenica stranoga porijekla, kao i u poljskome. Riječ je o skupini nesklonjivih imeničkih posuđenica i imena na specifične gramatičke morfove, npr. *военный атташе, Пятая авеню, горячий/горячее какао, дождливый Чикаго, темный Гёте*. Za razliku od posvojnih zamjenica navedene imenice sadrže kategoriju roda s kojom je pridjev u gramatičkome odnosu sročnosti. Ipak, navedene su imenice nesklonjive, pa je sročnost s pridjevom nepotpuna, što je posebice vidljivo promotre li se sintagme tipa *Они встретили военного атташе, Он шел по Пятой авеню, Она заказала горячее какао, Училась в дождливом Чикаго, Ей не нравилось читать темного Гёте*. Makedonski je jezik, s druge strane, slavenski jezik analitičke deklinacije balkanskoga tipa, pa se u okviru gramatičkoga odnosa slaganja govori o sročnosti u rodu i broju. Kada je riječ o pridjevima stranoga porijekla u službi zavisnoga tagmema, valja spomenuti da u makedonskome uz to što nemaju promjenu u rodu i broju izostaje i vezanje takvih pridjeva članskim morfovima, npr. *тазе Американец, тазе туришија, тазе овошије, тазе палачинки, Мини палачинките се нов тренд, а особено ги сакаат децата* za razliku od *нов Американец, свежа туришија, свежо овошије, свежи палачинки; Свежото овошије е подобар избор отколку сокот*. Imenice stranoga podrijetla kao i sve druge podliježu u

⁴ Pridjeve koji dolaze u službi zavisnoga tagmema u (1d) I. Marković (2018: 313) svrstava u skupinu pridjeva *θ*-vrste, za koju navodi da joj pripadaju „nepromjenljivi pridjevi (mocijski se ne mijenjaju, rijetko se podvrgavaju komparaciji, uopće rijetko su baza za daljnu derivaciju)“, usp. i *bež/roza haljina, metalik siva, fer postupak, košer jelo*.

⁵ Riječ je, zapravo, o okamenjenim genitivnim oblicima ličnih zamjenica.

makedonskome analitičkoj deklinaciji, usp. *Taa gu počesti co monol nujalok* i *Taa gu počesti co monlo kakao*.

3 Identifikacija i atribucija na razini jednostavne rečenice

Identifikaciju i atribuciju na razini jednostavne rečenice razmatramo u okviru gramatičkoga ustroja rečenice, tj. članova rečeničnoga ustroja – imenskoga predikata, imenskoga predikatnoga proširka te atributa i apozicije.

Kada je riječ o imenskome kopalativnome predikatu, u hrvatskome ga čine koji od oblika kopalativnoga glagola *biti* i imenska ili priložna riječ u službi predikatnoga imena:

- (4a) On je gradonačelnik / naš / nepotkupljiv / peti.
- (4b) On nije kao prethodnici.
- (4c) On je nepotkupljiva karaktera.
- (4d) On je bez afere.
- (4e) Tvoje je mišljenje uvijek nasuprot našem.
- (4f) Mi smo za poštivanje epidemioloških mjera.
- (4g) Taj je izvještaj o prošlotjednoj epidemiološkoj situaciji.
- (4h) Dugo je bio profesorom na fakultetu.
- (4i) On je dobro.

Uz glagolski dio (kopulu) predikatni ustroj čini dakle i imenski dio ili predikatno ime, u čijoj službi dolaze imenice, zamjenice, pridjevi i brojevi u nominativu (4a), u nominativu s poredbenom česticom *kao* ili *kao i* (4b), besprijedložnome (4c) ili prijedložnome genitivu (4d), prijedložnome dativu (4e), akuzativu (4f), lokativu (4g), besprijedložnom instrumentalu (4h). U njegovoj službi može doći i prilog (4i). Drugim riječima, identifikacija i atribucija kao leksičko značenje predikata izražavaju se imenskom ili priložnom dopunom (v. Nazalević Čučević 2020: 207–208). U kontekstu izražavanja trajnoga ili privremenoga svojstva, odnosno trajne ili privremene identifikacije korisno je osvrnuti se na konkuriranje instrumentala nominativu uz kopalativni glagol. Naime, nositelj identifikacije, tj. rečenični subjekt identificira se sa sadržajem imenskoga dijela predikata, u čijoj je službi imenica u nominativu ili instrumentalu, npr. (5–7):

- (5) On je Ivan / On je ljudsko biće / On je liječnik / Bio je liječnik.
- (6) On je dobar / pošten / skroman / vrijedan.

(7) Bio je liječnikom / predsjednikom / sudionikom prosvjeda / razlogom raspada koalicije.

Iz primjera tipa (5) razvidno je da se nominativom izriče identifikacija ili koje inherentno svojstvo kao u (6). Nominativu u službi predikatnoga imena konkurira instrumental (7),⁶ pri čemu u tom padežu, najčešće u perfektu ili futuru, mogu dolaziti imenice kojima se izražava zanimanje (npr. *liječnik, trener, ministar*), nosilac čelne funkcije ili organizacije (*predsjednik, dekan, ravnatelj*), osoba koja je dio čega (*član, sudionik, pripadnik*), uzrok ili uzor čemu (*razlog, uzrok, primjer*) i sl. (Brač 2018: 152), iz čega proizlazi da se instrumentalom izriče koje privremeno svojstvo. U (4h, 7) upotreba je instrumentala na mjestu nominativa manje obilježena i zbog porabe perfekta – i njime je izražena veća kognitivna udaljenost između nositelja identifikacije i svojstva te identifikacije i svojstva. Upotreba se instrumentala smatra markiranom ili gramatički neovjerenom kada je konceptualna odvojivost dvaju entiteta minimalna, usp. *On je Ivan, *On je Ivanom; Bio je dobar i vrijedan čovjek, *Bio je dobrim i vrijednim čovjekom* (v. Belaj, Tanacković Faletar 2014: 477). Drugim riječima, minimalna se kognitivna udaljenost nositelja i identifikacije ili atribucije izražava nominativom kao u (4a, 5–6), a veća instrumentalom (4h, 7). Kada je riječ o ruskome, predikatni instrumental uz kopalativni glagol⁷ ima tendenciju istiskivanja predikatnoga nominativa, osim u prezentu, te se semantička i stilaska razlika dvaju padeža u službi predikatnoga imena sve više gube (Valgina 1973: 96).⁸ Opreka između inherentnoga ili trajnoga i privremenoga ili promjenjivoga svojstva nerijetko se izražava pridjevskim vidom – kratkom formom pridjeva izriče se privremeno svojstvo, a tzv. punom (dugom) formom trajno, usp. – *Я болен (Trenutačno sam bolestan)* i *Я больной* (v. Borkovskij, Kuznecov 2006: 338–339).⁹ Kada je riječ o

⁶ O nominativno-instrumentalnome konkuriranju uz kopalativni glagol, značenjskim i stilskim razlikama, ograničenju glagolskoga vremena, pridjeva i imenica u hrvatskome v. npr. Belaj i Tanacković Faletar 2014, Brač 2018. U ruskome v. npr. Valgina 1973, Borkovskij – Kuznecov 2006, Geist 2006.

⁷ U ruskome se kopalativni glagol *biti* (*быть*) u načelu ne rabi u prezentu, nego u ne-prezentu, usp. *Я О студент(ам)* i *Я был/буду студент(ам)*. Konstrukcije koje pri izostavljanju kopalativnoga glagola *biti* u hrvatskome odaju nijansu stilске obilježnosti ili neposrednosti u ruskome funkcioniraju kao sasvim neutralne (usp. *Mladost – ludost i Знание – сила*) (usp. Barić i sur. 1997: 404). S druge strane, u svečanijim će se prilikama ili kada se što naglašava i u ruskome rabiti oblici trećega lica jednine i množine *есть* i *есть*, pri čemu je potonji izrazito rijedak, npr. *Правда есть правда* (v. Bailyn 2012: 76). Kopalativnoga je značenja i glagol *являться*, koji se obično smatra glagolom biranijega stila. Dopuna mu je u prvome redu instrumentalna, npr. *Я являюсь/являлся/буду являться студентом*.

⁸ U rusističkoj se literaturi ističe kako su se instrumentalni oblici u jezičnoj povijesti poglavito javljali u živome, narodnome jeziku te kako stoje u suprotnosti prema nominativu, na čiju je uporabu utjecao staroslavenski (Borkovskij – Kuznecov 2006: 334–335). Dominacija instrumentala prisutna je i u ukrajinskome (Shevelov 1993: 180, Brač 2018: 144), naravno uz ograničenje glagolskoga oblika, pa u prezentu uz kopulu obično dolazi nominativ.

⁹ I dok se u ruskome tzv. puni (dugi) oblik pridjeva rjeđe rabi, u bliskim (istočnoslavenskim) jezicima, bjeloruskome i ukrajinskome, pridjev u službi predikatnoga imena obično dolazi u dugome obliku (*ibidem*: 342; v. i Mihaljević 2014: 96).

južnoslavenskim jezicima osim hrvatskoga te izuzmu li se makedonski i bugarski kao jezici analitičke deklinacije, predikatno ime kopulativnih predikata u prvome redu dolazi u nominativu – u slovenskome je obvezan oblik dopune i uz kopulativne i uz semikopulativne glagole (usp. Toporišič 2000: 612), u suvremenom srpskom jeziku instrumental u rečenicama tipa *Taj mu je revolucionar bio uzorom* zamijenjen je nominativom (Piper i sur. 2005: 239), u bosanskome uz kopulu u prvom redu dolazi nominativ – instrumental je uobičajen kada se kopulativnim glagolom izriče prošlo vrijeme, npr. *U to doba bjeh junakom*, a izrazito je stilski obilježen kada je kopulativni glagol u prezentu (Jahić, Halilović, Palić 2004: 366).

Prethodno je bilo riječi o izražavanju identifikacije i atribucije u okviru kopulativnoga predikata. Kada je riječ o semikopulativnome predikatu, valja napomenuti da mu ustroj u hrvatskome čine neprijelazni i prijelazni semikopulativni glagoli i imenska ili priložna dopuna sa značenjem identifikacije ili atribucije. Neprijelaznim semikopulativnim glagolima tipa *postati/postajati, ostati/ostajati, praviti se/napraviti se, zvatati se/nazvatati se* (v. Silić, Pranjković 2005: 291) izriče se u prvome redu pripisivanje kakva svojstva subjektu, a obavijest o atribucijskome ili identifikacijskome sadržaju prenosi se ovisno o glagolu predikatnim imenom u nominativu ili instrumentalu te prilogom, v. (8):

- (8a) Čini se nepotkupljiv / nepotkupljivim / kao nepotkupljiv / nepotkupljivo.
- (8b) Ostao je predsjednik / predsjednikom.

Prijelaznim semikopulativnim glagolima tipa *smatrati, držati, zvatati/nazvatati, imenovati, prikazati/prikazivati* (v. *ibidem*) izriče se pripisivanje atribucijskoga (9a) ili identifikacijskoga sadržaja (9b) objektu. Sadržaj koji mu se pripisuje izriče se predikatnim imenom u instrumentalu, ali i drugim padežima, tj. prijedložno-padežnim izrazima:

- (9a) Drže ga nepotkupljivim / za nepotkupljiva / kao nepotkupljiva.
- (9b) Proglasili su ju predsjednicom / za predsjednicu.
- (9c) Nazvali su ga Ivan.
- (9d) Zovu ga Ico / Zvali su ga Ico.
- (9e) Zovu ga ocem / Zvali su ga ocem.

Iako se navodi da „imenski dio predikata s prijelaznim semikopulativnim glagolima dolazi, i to obvezatno, u instrumentalu“ (*ibidem*), iz primjera je jasno da uz

instrumental dopuna može biti i u drugim padežima. Kao i u okviru kopulativnoga predikata, korisno je spomenuti nominativno-instrumentalno konkuriranje uz glagol *zvati/nazvati*. Umjesto nominativa u (9c–d) predikatno ime ne može biti izrečeno instrumentalom jer bi se njime, kao što je prethodno objašnjeno, upućivalo na veću kognitivnu udaljenost imena i njegova nositelja, usp. **Nazvali su ga Ivanom*. Identifikacija se kao nulti stupanj odvojivosti imena i njegova nositelja izražava nominativom, pa je on jedini mogući oblik predikatne dopune. S druge strane, u rečenici (9e) imenicom u instrumentalu označava se subjektivno pripisivanje nekih uže ili šire shvaćenih osobina objektu – njome je imenovana osoba u funkciji oca, a ne biološki otac, što svojstvo kodirano instrumentalom čini više odvojivim od objekta. Zato je instrumental neobilježen u odnosu na nominativ.¹⁰ I time se potvrđuje postavka kognitivnih gramatičara da se instrumentalnom dopunom, sada uz semikopulativni glagol, kodira značenje veće kognitivne udaljenosti između svojstva ili identifikacije i nositelja, npr. *proglasiti, imenovati, smatrati, držati* + I, dok nominativ dolazi uz prijelazne semikopulativne glagole kojima se izriče nulti stupanj konceptualne odvojivosti imena i njegova nositelja (Belaj, Tanacković Faletar 2014: 476), v. (9c–d). U južnoslavenskim jezicima poput bosanskoga i srpskoga u skladu s iznesenim postavkama o ograničenju padežne dopune kognitivnom udaljenošću nositelja identifikacije i atribucije i same identifikacije i atribucije kao dopuna semikopulativnim glagolima alterniraju nominativ i instrumental, ali i druge dopune, npr. prijedložno-padežni izraz u akuzativu. Zanimljiv primjer navodi H. Bulić (2011: 33) ilustrirajući instrumental u funkciji predikativa, tj. dopune semikopulativnome glagolu: ... *niko je nije ni zvao Ibrahimbegovicom, nego njenim vlastitim imenom, Namka-hanumom, a još više njenim nadimkom*. Smatramo kako se instrumentalu u primjerima tipa *zvati vlastitim imenom* ili *zvati nadimkom* treba pripisati značenje načina, tj. treba ga promatrati kao instrumental u službi obvezne adverbijalne dopune. Instrumentalu u tome značenju ne konkurira nominativ, usp. **Nisu ga zvali ime, nego nadimak*, nego lokativ s prijedlogom *po*, usp. *Nisu ga zvali po imenu, nego po nadimku*. S druge strane, u primjerima tipa *zvati koga Ibrahimbegovicom* ili *zvati koga Namka-hanumom* instrumentalom se kodira identifikacija, tj. odredbeno značenje, pa u takvim primjerima, iako izrazito stilski markiran, konkurira nominativu. Kada je riječ o semikopulativnim glagolima u istočnoslavenskim jezicima, na primjeru ruskoga treba reći kako su se oni već u drevnim spomenicima pojavljivali uz predikatno ime u instrumentalu (iznimka su

¹⁰ O semantičkoj vrijednosti nominativa, prijedložnoga akuzativa i instrumentala u semikopulativnome predikatu v. više u Belaj i Tanacković Faletar (2014) i Brač (2018).

tzv. glagoli davanja imena). I u suvremenome jeziku gotovo uvijek dolaze uz instrumental (usp. Borkovskij, Kuznecov 2006: 336–338), npr. *С другой стороны, насколько я помню, она хотела, чтобы я стал художником, ... для памяти это наблюдение должно показаться оскорбительным, ... что ее муж остается заложником, гарантией ее возвращения.*

Predikat može biti proširen imenskim predikatnim proširkom, predikatnim atributom ili sekundarnim predikatnom. U njegovoj su službi imenske riječi sročne sa subjektom ili objektom (Silić, Pranjković 2005: 292), pa uz to što donosi dodatnu obavijest o radnji, imenskim se predikatnim proširkom izriče značenje svojstva njezina vršitelja (10a–c) odnosno predmeta zahvaćena radnjom (10d–e).¹¹

(10a) Pakirao je stvari bijesan.

(10b) Spavao je otvorenih očiju.

(10c) Vratio se s ljetovanja kao nov čovjek.

(10d) Našli su ga ranjena¹²/jadnika.

(10e) Našli su ga u ranama.

U ruskome pridjevi predikatnih proširaka dolaze u dugome pridjevskome obliku¹³ te u padežu kojega je objekt – akuzativu, npr. *Они нашли старика мокрого, но еще живого*, genitivu, npr. *Она боится Виктора пьяного*, dativu, npr. *Анна ему дала деньги взволнованному*. Svim tim padežima objekta konkurira instrumental, koji je u toj službi postao uobičajen, npr. *Она боится Виктора пьяным, Они нашли старика мокрым, но еще живым, Анна ему дала деньги взволнованным* (v. opsežnije kod Franks 1995: 222; Brač 2018: 185–191). I iz hrvatskih i iz ruskih primjera predikatnih proširaka razvidno je da dva predikata, primarni i sekundarni, dijele isti vremenski okvir (Šarić 2008: 23), što je razvidno i iz parafraze (10a): *Pakirao je stvari. Za to je vrijeme bio bijesan*. Jasno je i da se radnja izrečena sekundarnim predikatnom, koja dakle istovremeno predstavlja svojstvo subjekta ili objekta, dogodila prije one izrečene glavnim predikatnom (*ibidem*), usp. (10d–e) i *Našli su ga. Već je bio ranjen/u ranama*.

¹¹ O predikatnome proširku u hrvatskome v. npr. Peti (1979), Marković (2009), Šarić (2008), Brač (2018), u slovenskome Toporišič (2000: 618–619), u makedonskome Minova-Gjurkova (1994: 180–181), u srpskome Piper i sur. (2005: 330–332), u ruskome Akimova i sur. (2009) itd.

¹² Hrvatska standardnojezična norma nalaže uporabu neodređenih pridjeva u službi predikatnih atributa. U razgovornome se stilu odstupa od porabe neodređenoga pridjeva kod pridjevskih predikatnih proširaka sročnih s objektom u službi kojih je imenica ili zamjenica jednine muškoga roda, npr. *Zatekla je sina u kući gladnog i žednog, Promatrala ga je uroñjenog u posao*.

¹³ Kratki su oblici izgubili deklinaciju i mijenjaju se samo po rodu i broju.

Kada je riječ o izražavanju identifikacije i atribucije u okviru jednostavne rečenice, nakraju treba spomenuti i atribut i apoziciju, specijalizirane za izražavanje tih kategorijskih odnosa. O atributu smo ponešto rekli u poglavlju o izražavanju identifikacije i atribucije na razini riječi i odredbenih spojeva riječi (v. 2). Na temelju rasprave o predmetnim kategorijskim odnosima nastaviti ćemo se na propitivanje „funkcije i mjesta apozicije u rečenici“ (Vlastelić 2007: 271).¹⁴ Naime, u tradicionalnim se gramatičkim opisima polazi od toga da je odredbenica s lijeve strane određenice, tj. da imenica kao zavisni tagmem dolazi s lijeve strane glavnoga tagmema, određujući ga pobliže, npr. *grad Požega, općina Lovran, grad Vinkovci* (npr. Raguž 1997; Silić, Pranjeković 2005; Barić i sur. 1997). Iz (11) razvidno je da o lijevome članu spoja, tj. onome koji se tumači kao zavisni ovisi predikatna sročnost:

(11a) Grad Požega dao je potporu učenicima.

(11b) Općina Lovran raspisala je nove izbore.

(11c) Grad Vinkovci imao je još jednu prekrasnu jesen.

U (11) članovi se odredbenih spojeva riječi odnose na što neživo te se ne podudaraju u rodu (11a–b) ili u broju (11c). Oblikom glagola u predikatu upravlja prvi član, a ne vlastito ime, koje se tradicionalno uzima kao glavni član spoja. Da je tako, svjedoče i neovjerene rečenice: **Grad Požega dala je potporu učenicima*, **Općina Lovran raspisao je nove izbore*, **Grad Vinkovci imali su još jednu prekrasnu jesen*. Uz predikatnu sročnost kao kriterij određivanja zavisnoga ili glavnoga člana spoja riječi može poslužiti i kriterij člana koji identificira drugi član, tj. sužava mu značenje (v. i Marković 2008). Iz (11) jasno je da značenje sužava vlastito ime, tj. *Požega, Lovran, Vinkovci*, pa ono u rečeničnome ustroju ima službu apozicije i značenje identifikacije jer jednoznačno određuje o kojemu je predmetu riječ, usp. i *Rijeka Dunav oduševila nas ljepotom i širinom, a rijeka Una pružila nam je nezaboravnu avanturu*. Može li se navedeno odnositi i na spojeve u kojima se apozicijska sintagma odnosi na živo te u kojoj članovi stoje u odnosu potpune sročnosti,¹⁵ npr. *Prijateljica Marija otišla je na odmor u Grčku, Susjed Ivan pomogao nam je popraviti štednjak, Učenik Niko pročitao je lekturu, Student Vanja Petrović položio je ispit?* Ako se vlastitim imenom jednoznačno određuje o kojem je prijatelju ili učeniku riječ, može li se i o njemu govoriti kao o određenici, tj. zavisnome članu ili apoziciji? Smatramo da može jer vlastito ime i tada sužava značenjski opseg

¹⁴ A. Vlastelić (2007) uz pregled tumačenja apozicije u kroatističkoj i slavenskoj jezikoslovnoj literaturi otvara zanimljiva pitanja njezina sintaktičkoga i semantičkoga statusa. Tradicionalni kroatistički opis apozicije i apozitivne sintagme minuciozno pretresa i I. Marković (2008).

¹⁵ O apoziciji i sročnosti te odnosu živoga i neživoga v. Znika (2009).

lijevoga člana spoja riječi, usp. *Sin Niko ide u školu, a sin Andro u vrtić, Profesor Ivić ispraviti će Vam test, ali ćete odgovarati kod profesora Marića* i sl. Na temelju kriterija sužavanja značenja, tj. jednoznačnoga određivanja ili identifikacije jasnije¹⁶ je zašto se u gramatičkim opisima desni član spoja u primjerima tipa *ptica selica* uzima kao apozicija. Iz sličnih primjera jasno je da se takvim spojevima imenuje primjerice red ili porodica koje vrste ili kakva određena skupina vrste,¹⁷ npr. *ptičić – ptica patkarica, ptica rodarica, ptica nojevka, papiga tigrica, patka plivalica, ptica selica*. Desni član sužava značenje pojma *ptica*, tj. jednoznačno ga određuje ili identificira. U skladu je s tim i tumačenje I. Markovića (2008: 122) da je *selica, tigrica* ili *plivalica* restriktivni modifikator. Da desni član sužava značenje lijevoga, razvidno je i iz primjera tipa *učenik prosvjednik, nastavnik prosvjednik, student predstavnik* i sl. – odredbeni spoj čine opće imenice, od kojih desna sužava značenje lijeve,¹⁸ usp. *Imena studenata predstavnika i njihovih zamjenika navedena su na kraju zapisnika, Učenici prosvjednici to ne prihvaćaju, već traže da prijevoz bude u cijelosti besplatan, Pod točkom Nastava i studenti članovi Senata većinski su potvrdili Odluku o visini školarina*. Da desna opća imenica sužava značenski opseg lijeve, razvidno je i iz spojeva tipa *političar lopov* i *lopov političar*, tj. rečenica *Političari lopovi nisu silom došli na vlast, nego ih je narod izabrao* i *Eto, mi imamo sreću da su naši lopovi političari prodali sve*. U prvoj rečenici spojem *političari lopovi* imenuje se skupina političara koji su i lopovi. U drugoj rečenici spojem *lopovi političari* imenuje se skupina lopova iz reda političara. Dakle desnim se članom modificira lijevi, tj. glavni član. Ova kratka rasprava o apoziciji na temelju kategorijskoga značenja identifikacije potvrđuje nužnost preispitivanja opisa apozicije i argumentacije u okviru gramatičkih opisa te razložnost i valjanost njihove kritike i argumentiranih rasprava u prvome redu u okviru zasebnih radova posvećenih tom rečeničnom članu (npr. Vlastelić 2007; Znika 2008; Marković 2008), ali i novijih gramatika (npr. Belaj, Tanacković Faletar 2014). Štoviše, i našim se kratkim pregledom problema ukazalo na to da je lijevi član spoja glavni, a desni zavisni – njime se lijevi (glavni) identificira, čime se potvrđuje pravilo koje na temelju iscrpne i izvrsno argumentirane analize izvodi I. Marković (2008) – redosljed članova sintagme određuje značenje sintagme – u hrvatskim apozitivnim sintagmama desna imenica bez obzira na to je li opća ili vlastita modificira lijevu. Apozitivnim odnosima u širem smislu I. Marković (2008:

¹⁶ U gramatičkim se opisima (npr. Barić i sur. 1997, Raguž 1997) apozicijska funkcija desnoga člana sintagme argumentirala činjenicom da je riječ o spoju dviju općih imenica, pa desna poblize određuje lijevu.

¹⁷ I. Marković (2008: 122) navodi da je takvih primjera mnogo, npr. *rak samac, zmija otrovnica, ban pučanin, franjevac trećoredac, kanu jednokleke, pita zeljanica, tvrtka keć, žila kucavica, ljudi žabe*. I navedenim se sintagmama imenuju redovi ili skupine. Točnije, desnim se članom identificira red, porodica ili skupina kojeg razreda ili vrste.

¹⁸ I. Marković (2008: 122) navodi primjere *žena akademik, žena vrač, gost profesor, gost lektor*, smatrajući da i u njima desni član povećava sadržaj lijevoga člana i tako mu smanjuje opseg.

121–122) smatra odnos „nerestriktivnih dodataka i upravnih sintagmi ne samo imeničkoga tipa“, npr. *Egipat, zemlja faraona, uvijek je privlačio turiste; Tebi, kao svom prijatelju, mogu reći sve*. S druge strane, L. Minova-Gjurkova (1994: 196), govoreći o apoziciji u makedonskome, samo taj odnos tumači kao apoziciju, navodeći da dolazi iza imenske grupe na koju se odnosi te se odvaja zarezima od drugih rečeničnih članova, ističući da su dvije imenske grupe sintaktički jednako vrijedne, što je razvidno i iz mogućnosti zamjene mjesta, usp. *Скопје, главниот град на РМ, се наоѓа на реката Вардар* i *Главниот град на РМ, Скопје, се наоѓа на реката Вардар*. U okviru apozicije ne obrađuje primjere tipa *професор/професорот Марков*, nego ih smatra atributnim cjelinama. U rusističkoj se jezikoslovnoj literaturi oni pak smatraju apozitivnim sintagmama, pri čemu se zavisnim članom smatra lijevi član spoja, npr. *ученик Саши*. U spojevima tipa *город Москва*, koji se odnose na neživo, lijevi je član spoja glavni, a značenje mu sužava desni (zavisni) član (v. Valgina 1973: 116–118; Akimova i sur. 2009: 50).

4 Identifikacija i atribucija na razini složene rečenice

Budući da su spomenuti članovi rečeničnoga ustroja – imenski predikat, atribut i apozicija – u korelaciji sa subordiniranim klauzama s funkcijom pojedinoga od njih, jasno je da identifikaciju i atribuciju razmatramo i u okviru predikatnih i atributnih rečenica.

Na razini subordinacije kopula povezuje subjekt s identifikacijom (12a) i atribucijom (12b) izrečenima zavisnom klauzom:

(12a) On je što je i nekad bio.

(12b) Gradonačelnik je (takav)¹⁹ da pošteniji ne može biti.

Iz primjera (13a–b) razvidno je da predikatna klauza nije samo u korelaciji s kopulativnim predikatnom nego i sa semikopulativnim (v. i Belaj, Tanacković Faletar 2020: 300):

¹⁹ Za razliku od hrvatskih predikatnih klauza tipa (12b), u kojima je uporaba tzv. suodnosnih ili korelativnih riječi u načelu fakultativna (v. Silić – Pranjković 2005: 330), u ruskome je obvezna jer se značenje tih riječi, uklopljenih u ustroj glavne klauze, konkretizira predikatnom klauzom (v. Valgina 1973: 299–300), usp. *Она таква/такој, каква/какој била и прејде*.

(13a) Postao je kakvi su bili i njegovi roditelji.

(13b) Čini se da je pošten.

Na temelju primjera (12) i (13) potvrđuje se i utemeljenost postavke B. Belaja i G. Tanackovića Faletara (2020: 299) o odnosu glavne i zavisne klauze predikatne rečenice – „glavne su klauze u okviru subordinacijskih konstrukcija predikatnoga tipa specifične upravo po tome što ne posjeduju cjelovite značenjske profile, a njihovu uspostavu pritom osiguravaju relacijski semantički polovi subordiniranih klauza... Zbog takve predodžbene nepotpunosti ni struktura glavnih klauza u predikatnim rečenicama ne može se emancipirati od strukture subordiniranih klauza, za razliku od često jasno izražene mogućnosti strukturne emancipacije glavnih klauza u subordinacijskim konstrukcijama nekih drugih tipova.“

Identifikacija i atribucija kojega člana glavne klauze izražavaju se atributnim klauzama tipa (14):

(14a) Rijeka kojom su plovili zove se Dunav / Rijeka što smo njome plovili zove se Dunav.

(14b) Rijeka čije smo ušće posjetili oduševila nas je svojom ljepotom.

(14c) Cetina, koja se nalazi u Splitsko-dalmatinskoj županiji, ulijeva se u Jadransko more kod Omiša.

Ti se kategorijski odnosi u okviru atributnih rečenica mogu lučiti na temelju opreke restriktivnost i nerestriktivnost. Podsjetit ćemo da smo na razini jednostavne rečenice apozicijskim odnosom u užemu smislu odredili identifikacijski, tj. restriktivni odnos desnoga člana prema lijevomu, glavnomu, npr. *rijeka Dunav, sin Niko, papiga tigrice, putnik namjernik*. Na istoj je razini apozitivni odnos u širem smislu nerestriktivan, tj. ostvaruje se kao dodatak upravnoga člana već određena imenom, npr. *Cetina, rijeka u središnjoj Dalmaciji, utječe u more*. Kada je riječ o subordinacijskoj razini, restriktivni se odnos uspostavlja atributnim klauzama tipa (14a–b) – sužavajući opseg pojma glavne klauze, jednoznačno određuju o kojemu je pojmu riječ, tj. određuju zove li se Dunav rijeka kojom smo plovili ili ona čije smo ušće posjetili. S druge strane, apozicijske klauze, kako se još nazivaju nerestriktivne atributne klauze (npr. Znika 2003; Silić, Pranjković 2005), odnose se na pojam čije je značenje konkretizirano ili vlastitim imenom (14c) ili kojom drugom riječi u službi

antecedenta,²⁰ pa apozicijska klauza donosi samo dodatnu obavijest te se od glavne klauze odvaja zarezom. Time i apozitivne klauze predstavljaju apozitivne odnose u širem smislu. U slavenskim jezicima sa strukturnim interpunkcijskim načelima (npr. ruski, slovenski), za razliku od hrvatskoga, interpunkcija nije razlikovno obilježje dvaju tipova atributivnih rečenica jer se dijelovi rečenične cjeline razdvajaju zarezom bez obzira na spomenutu opreku.

Uz subordinaciju identifikacija i atribucija mogu se analizirati i na koordinacijskoj razini (15):

(15a) Oni su Marija i Ivan / Oni su mladi i sposobni / Nisu ni mladi ni sposobni.

(15b) To nije Marija, nego Nataša / Marija je stomatologinja, a Ivan odvjetnik / Njihova je kći mlada, ali jako uspješna.

(15c) To je ili Marija ili Nataša / Ili su zaljubljeni do ušiju ili posvađani.

Iz (15) jasno je da predmetni kategorijski odnosi mogu počivati na združivanju klauzalnih semantičkih polova u kontinuitetu svojih realizacija (15a), na kontrapunktiranju identifikacijskih i atribucijskih sadržaja klauza (15b) te na isključivanju jedne identifikacije ili atribucije drugom (15c) (usp. Belaj, Tanacković Faletar 2020).

5 Identifikacija i atribucija na razini teksta

Na suprasintaktičkoj razini identifikacija i atribucija mogu se analizirati u okviru obraćanja sugovorniku, tj. vokativnosti u čijoj je službi vokativni izraz²¹ te u okviru rečeničnoga kompleksa i uporabe zamjenjivačko-upućivačkih konektora.

²⁰ B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 322–330) navode npr. lične zamjenice (*Ali prokleti vi, koji ste mi vina piti dali!*), posvojne pridjeve i posvojne zamjenice (*Taj posao preuzima moja majka, koja se od svih ukaućana prva diže*), proksimalne i medijalne pokazne zamjenice (*A znate li kako se zove taj čovjek, koji je te riječi napisao?*), determinatore *neki* i *jedan* (*A ta nova publika su neka djeca, koja ništa ne znaju o kazalištu*).

²¹ Govorimo o vokativnome izrazu uzimajući u obzir to da on u hrvatskome može biti u vokativu, ali i u nominativu jer do izraznoga izjednačavanja dolazi i u onim slučajevima koje gramatička norma ne predviđa (v. Badurina 2010: 6). Obraćanje se u južnoslavenskim jezicima analitičke deklinacije, ali i u nekim sintetičke, npr. ruskome, bjeloruskome, slovačkome, slovenskome, izražava izrazom u nominativu, a posebni vokativni oblik imaju samo neke riječi, npr. rus. *боже, старче, господу*. Zanimljivo je što se u suvremenome ruskome jeziku rabi poseban vokativni izraz nekih ženskih i muških imena (ali i općih imenica) nastao „usijecanjem“ (*усеченные формы*), tj. ispadanjem krajnjega vokala odnosno gramatičkoga morfa (usp. Valgina 1973: 258–259), npr. *Таня – ТаньО, мама – мамО; Саша(а), ты заплатил в этом месяце за электричество?*, što je u suprotnosti s postavkama iznesenima u okviru naravne morfologije da su morfovi za vokativ slikovno ikonični – vokali su zvonkiji od nevokala te ostvaruju prednost u dozivanju (v. Marković 2018: 415).

Komunikacijske i pragmatičke uloge vokativnoga izraza jesu pozivanje i oslovljavanje. Oslovljavanjem se sugovornik izdvaja, identificira i poziva na sudjelovanje u govornome činu (16).

(16a) Ministre, dajem Vam riječ.

(16b) Opet si dobila pet, štreberice jedna! / Lijenčino, misliš li položiti ispite? / Zašto bježiš, kukavice?

(16c) Maco / Srce / Dušo / Mišu / Ljubavi, jesi li mi gladan?

(16d) Iva / Ivo, Lena / Leno, kako si?

Identificiranje oslovljavanjem može biti praćeno i atribucijom (16b–c). Tada u vokativnome izrazu dolaze imenice kojima se sugovorniku pridaju pozitivne ili negativne osobine zbog radnje poznate iz rečenice s vokativnim izrazom ili iz konteksta. U vokativnome izrazu često mogu biti i imenice koje se izvan vokativnoga izraza rabe u drugome značenju (v. Piper i sur. 2005). Tada se uz oslovljavanje i pozivanje vokativnim izrazom izražava i stupanj bliskosti govornika i sugovornika (16c). Uz sve navedeno izbor vokativnoga izraza može doprinijeti i izrazu emocionalnosti (16d). Naprimjer, gramatička norma za ženska imena koja ne završavaju na *-ic-a* navodi da u vokativu imaju morfem *-o* ili *-a* (Silić, Pranjković 2005: 109). Tako je dakle i s dvosložnim ženskim imenima dugouzlaznoga naglaska na prvome slogu tipa *Íva*. Rekli bismo da se vokativnim oblikom *Ivo* (*Leno, Luno, Ido, Majo*) osim identificiranja sugovornika i obraćanja impliciraju i emotivnost, naklonost te bliskost. Vokativni oblik *Iva, Lena, Luna, Ida* u smislu potonjih triju funkcija smatramo neutralnijim.

Kada je riječ o izražavanju identifikacije i atribucije u okviru rečeničnoga kompleksa, najzornije ih je prikazati na temelju anaforičkoga ili kataforičkoga upućivanja imenskim riječima (zamjenicama, pridjevima i brojevima) u službi konektora. Pri ustrojavanju rečenica u tekst jedna rečenica kojom svojom sastavnicom može upućivati na drugu rečenicu (Silić, Pranjković 2005: 359). Prethodni se dio teksta može identificirati kao što nužno za izvršenje kakve radnje ili kao nositelj kakva svojstva:

(17a) Ljudska inteligencija može biti instrument kojim se mogu prevladati svi konflikti i razlike. Zbog toga je važno da bude usmjerena u konstruktivnom smjeru.

(17b) Renault je predstavio Cup izvedbu Twinga RenaultSport 133, namijenjenu pravim trkačima koji mare isključivo za performanse. Takvima ne treba klima uređaj, ni automatska aktivacija brisača i prednjih svjetala.

(17c) Svladavanjem poraza i prepreka možemo ostvariti pobjede kojima ćemo se uvijek ponositi i rado ih se sjećati. To je ono što život čini uzbudljivim i zanimljivim.

Anaforični elementi *to* (*zbog toga*), *takav* (*takvima*), *to* odnose se na jedinice prethodne rečenice ili pak na rečenicu u cijelosti. Zbog svojih svojstava te se jedinice, npr. *pravi trkači* u (17b), i rečenični sadržaj u cijelosti (17a i c) identificiraju kao nužan sadržaj sljedeće rečenice. Rečenicom se na isti način može uputiti na identifikaciju ili atribuciju čiji se nositelj otkriva u sljedećoj rečenici (18):

(18a) Na raspolaganju su nam tri vrste penjačkih kaciga. Prva je kaciga s tvrdom ljskom i kolijevkom. Druga je kaciga s čvrstom pjenom. Treća je hibridna.

(18b) On je zadužen za upravljanje i odlučivanje. On je premijer.

Kataforičkim se elementima, npr. *tri vrste penjačkih kaciga* u (18a), upućuje na jedinice sljedeće rečenice, pri čemu se kataforički elementi identificiraju i atribuiraju (npr. *druga – kaciga s čvrstom pjenom*).

6 Zaključak

U ovom je radu dan pregled predmetnih kategorijskih značenja na svim sintaktičkim razinama, uključujući i suprasintaktičku. U okviru svake razine postoje pojave, osobitosti i problemi u vezi s izražavanjem identifikacije i atribucije koje valja iscrpnije istražiti. Primjerice, govorimo li o razini riječi, predmetna kategorijska značenja valjalo bi analizirati i u okviru glagola – popisati glagole identificiranja i atribuiranja, podijeliti ih u uže skupine (npr. samoznačni, kopulativni, semikopulativni, perifrastični) te navesti oblik i sintaktičko-semantički status njihovih dopuna. Kada je riječ o sintagmatskoj razini, korisno bi bilo napraviti kontrastivni pregled sročnosti (kongruencije) bez morfološke vidljivosti imenskih gramatičkih kategorija – koje skupine imenskih riječi obuhvaća i na koje se gramatičke kategorije odnosi. Osim za usporedna proučavanja takav bi pregled bio koristan i za poučavanje slavenskih jezika kao J2. Kada je riječ o predmetnim kategorijskim značenjima na razini gramatičkoga ustroja jednostavne rečenice, zanimljivo je

konkuriranje instrumentalna i nominativa uz kopolativni glagol – u dijelu južnoslavenskih jezika padeži alterniraju ovisno o tome izražava li se trajno ili privremeno svojstvo (npr. u hrvatskome, bosanskome), u drugome dijelu nominativ ne može alternirati s instrumentalom (npr. u slovenskome, srpskome). S druge strane, u istočnoslavenskim jezicima spomenuta se opreka gubi te instrumental potiskuje nominativ. Štoviše, uz to što je dopuna i kopolativnim i semikopolativnim glagolima, u ruskome instrumental može biti i „univerzalni“ padež sekundarnoga predikata. Izražavanje predmetnih kategorija na razini gramatičkoga ustroja rečenice posebnu pozornost plijeni u okviru nesamostalnoga rečeničnoga člana – apozicije. Na temelju kriterija identifikacije, tj. jednoznačnoga određivanja kojega pojma, i svojim smo pregledom dokazali da je u hrvatskome zavisn desni, a ne lijevi član sintagme. Dakle desni član ima službu apozicije. Restriktivnost kao obilježje apozitivnih sintagma u užem smislu izostaje u tzv. apozicijskim klauzama, čije se značenje svodi na dodatnu obavijest o pojmu glavne klauze, čije je značenje već konkretizirano vlastitim imenom ili kojim drugim elementom.

Literatura

- Galina Nikolaevna AKIMOVA, Svetlana Vadimovna VJATKINA, Vladimir Pavlovič KAZAKOV, Dmitrij Vladimirovič RUDNEV, 2009: *Sintaksis sovremenno rusškogo jazyka*. Ur. Svetlana Vadimovna Vjatkina. Moskva: Akademija.
- Lada BADURINA, 2010: Padeži i komunikacija. *Sintaksa padeža: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani*. Ur. Matea Birtić, Dunja Brozović Rončević. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Filozofski fakultet u Osijeku. 1–14.
- Lada BADURINA, 2013: Vremenski odnosi na razini složene rečenice i teksta. *Vrijeme u jeziku – Nulti stupanj pisma: Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zagrebačka slavistička škola). 75–97.
- John Frederick BAILY, 2012: *The Syntax of Russian*. New York: Cambridge University Press.
- Eugenija BARIĆ, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA, 1997: *Hrvatska gramatika. Četvrto izdanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Branimir BELAJ, 2009: Prostorna značenja na razini složene rečenice. *Prostor u jeziku/Književnost i kultura šezdesetih*. Ur. Krešimir Mićanović. Zagreb: Zebra komunikacije. 43–67.
- Branimir BELAJ, 2013: O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskome jeziku. *Vrijeme u jeziku - Nulti stupanj pisma: Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zagrebačka slavistička škola). 11–32.
- Branimir BELAJ, Goran TANACKOVIĆ FALETAR, 2014: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Branimir BELAJ, Goran TANACKOVIĆ FALETAR, 2017: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga druga. Sintaksa jednostavne rečenice*. Zagreb: Disput.
- Branimir BELAJ, Goran TANACKOVIĆ FALETAR, 2020: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća. Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Viktor Ivanovič BORKOVSKIJ, Pjotr Savvič KUZNECOV, 2006: *Istoričeskaja grammatika rusškogo jazyka. Treće izdanje*. Moskva: KomKniga.

- Ivana BRAČ, 2018: *Instrumental u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Halid BULIĆ, 2011: *Iz morfologije i sintakse savremenog bosanskog jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Steven FRANKS, 1995: *Parameters of Slavic Morphosyntax*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Ljudmila GEIST, 2006: Copular Sentences in Russian vs Spanish at the Syntax-Semantics Interface. *ZAS Papers in linguistics* 44, 99–110.
- Dževad JAHIĆ, Senahid HALILOVIĆ, Ismail PALIĆ, 2004: *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*. Zenica: Dom štampe.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 1988_a: *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 1988_b: Koncesivnost kao posljedica negacije kauzalnosti. *Filologija* 16, 93–100.
- Nikola LJUBEŠIĆ, Filip KLUBIČKA, 2014: Using crowdsourcing in building a morphosyntactically annotated and lemmatized silver standard corpus of Croatian. *Zbornik 17. međunarodne multikonferencije Informacijska društva – IS 2014 Zvezek* G. Ur. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros. Ljubljana: Institut „Jožef Stefan”. 62–68.
- Ivan MARKOVIĆ, 2008: Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imenâ. *Folia onomastica Croatica* 17, 119–137.
- Ivan MARKOVIĆ, 2009: Rezultativni sekundarni predikat u hrvatskome. *Suvremena lingvistika* 35/68, 221–246.
- Ivan MARKOVIĆ, 2010: *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.
- Ivan MARKOVIĆ, 2018: *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Milan MIHALJEVIĆ, 2014: *Slavenska poredbena gramatika. 2. dio: Morfologija, Prozdjija, Slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ksenija MILOŠEVIĆ, 1986: Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1, 33–47.
- Liljana MINOVA-GJURKOVA, 1994: *Sintaksa na makedonskiot standarden jazik*. Skopje: Rading.
- Iva NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ, Jelena CVITANUŠIĆ TVICO, 2012: Načini izražavanja dopusnosti u hrvatskome jeziku. *Bosanskohercegovački slavistički kongres: zbornik radova*. Ur. Senahid Halilović. Sarajevo: Slavistički komitet. 527–539.
- Iva NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ, 2020: Predikat u hrvatskome jeziku. *HINIZ - Hrvatski inojezični*. Ur. Zrinka Jelaska, Igor Marko Gligorić. Zagreb – Klagenfurt: Hrvatsko filološko društvo, Filozofski fakultet u Zagrebu; Institut za slavistiku Sveučilišta u Klagenfurtu. 195–221.
- Mirela OMEROVIĆ, 2011: *Nekongruentni atribut u bosanskome jeziku*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Ismail PALIĆ, 2007: *Sintaksa i semantika načina*. Sarajevo: Bookline.
- Ismail PALIĆ, 2015: *Rasprave iz sintakse i semantike*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Mirko PETI, 1979: *Predikatni proširak*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Predrag PIPER, Ivana ANTONIĆ, Vladislava, RUŽIĆ, Sreto TANASIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Branko TOŠOVIĆ, 2005: *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska.
- Ivo PRANJKOVIĆ, 2001: *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ivo PRANJKOVIĆ, 2013: *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivo PRANJKOVIĆ, 2016: *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Alojzije PROSOLI, 1975: Dopusne rečenice (O prividnosti razbijene subordinacije). *Suvremena lingvistika* 12, 21–25.
- Alojzije PROSOLI, 1978: Uzročne rečenice. *Suvremena lingvistika* 17/18, 53–58.
- Dragutin RAGUŽ, 1997: *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- George Yurii SHEVELOV, 1993: Ukrainian. *The Slavonic Languages*. Ur. Bernard Comrie, Greville G. Corbett. London, New York: Routledge. 947–998.
- Josip SILIĆ, Ivo PRANJKOVIĆ, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Liljana ŠARIĆ, 2008: Some remarks on resultative constructions in Croatian. *Croatia et Slavica Iadertina* 4/4, 22–33.

- Goran TANACKOVIĆ FALETAR, Branimir BELAJ, 2010: Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku. *Suvremena lingvistika* 36/70, 147–172.
- Jože TOPORIŠIĆ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Nina Sergeevna VALGINA, 1973: *Sintaksis sovremenog ruskog jezika. Učebnik dlja vuzov*. Moskva: Vysšaja škola.
- Robert D. Jr. VAN VALIN, Randy J. LAPOLLA, 1997: *Syntax: Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anastazija VLASTELIĆ, 2007: Razmišljanja o apoziciji. *Sintaktičke kategorije*. Ur. Branko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku. 271–282.
- Marija ZNIKA, 2003: Atributne, apozicijske i proširajuće rečenice?. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 29/1, 363–371.
- Marija ZNIKA, 2008: *Sintaksa i semantika (Rasprave i članci)*. Zagreb: Pergamema.
- Marija ZNIKA, 2009: Apozicija i sročnost. *Jezyk* 56/2, 64–70.

Identification and Attribution at the (Supra)Syntactic Level in Croatian

The paper discusses the expression of categorical relations of identification and attribution at the (supra)syntactic level in Croatian. Within the Croatian linguistic literature (eg Tanacković Faletar and Belaj 2010, Brač 2018, Nazalević Čučević 2020) these categorical relations are discussed within copulative and semi-copulative predicates, i.e. the semantic status of the nominal words as nominal predicates (e.g. *To je Ivan, Ivan je susjed, Čini se nepotkupljiv nepotkupljivim/ kao nepotkupljiv/ nepotkupljivo, Proglasili su ga predsjednikom*). Thus, we consider identification to be the unambiguous determination of a subject or object (e.g., *To je Ivan, Nazvali su ga Ivan, Proglasili su ga predsjednikom*), and by attribution we mean the utterance of the characteristics of a referent (e.g. *Čini se nepotkupljiv nepotkupljivim/ kao nepotkupljiv/ nepotkupljivo, Smatraju ga dobrim*). Still, the categorical relations of identification and attribution can be expressed at all syntactic levels, not only within the basic member of the sentence structure – the predicate. We analyse identification and attribution at the level of word, syntagmeme, simple and complex sentences, and at the suprasyntactic level, i.e. at the text level. When it comes to the level of a simple sentence, we analyse them within the members of the sentence structure, and not only within nominal predicates, but also the resultative secondary predicate, attribute and apposition. At the complex sentence level, we analyse them within subordination (predicate and attribute clauses) and coordination. At the level of a complex sentence, we refer briefly to these categorical relations within the hypotaxis (predicate and attribute clauses) and parataxis. When it comes to the suprasyntactic level, we analyse them based on vocative expression and sentence complex. Within certain levels, we open a discussion or continue existing discussions on problems such as partial agreement of attribute syntagmeme (*roza haljina, gratis putovanje, mrak film, zakon pjesma*), the syntactic and semantic status of NP complements of semi-copulative verbs with the meaning of naming (eg *Zvali su ga imenom i Zvali su ga Ivan*), the syntactic and semantic status of apposition, etc. The aim of the paper is to offer a systematic presentation of identification and attribution at the mentioned (supra)syntactic levels, supporting it with examples of other Slavic languages and their descriptions.

K (PSEUDO)KOORDINACI V KONSTRUKCÍCH TYPU "SÁHNOUT A VYTÁHNOUT", "ČICHAT A CÍTIT"

MILOSLAV VONDRÁČEK

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha, Česká republika,
vondracek@ujc.cas.cz

Souhrn V tomto příspěvku porovnávám různě lexikálně osazené varianty struktur dvou typů: „sáhnout a vytáhnout“ a „čichat a cítit“. Vycházím z analytických postupů Svatavy Škodové (Pseudokoordinace v syntaxi současné češtiny, Bor 2009) vytvořených pro konstrukce typu "jít a koupit". Poukazují na shody, analogie, ale zejména na rozdíly těchto sémanticko-syntaktických modelů.

Klíčová slova:

koordinace,
pseudokoordinace,
přířazování,
syntaktický vztah,
významový vztah
slučovací

ON (PSEUDO)COORDINATION IN THE CONSTRUCTION OF THE »SÁHNOUT A VYTÁHNOUT« AND »ČICHAT A CÍTIT« TYPE

MILOSLAV VONDRÁČEK

Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic,
vondracek@ujc.cas.cz

Abstract Lexically different alternatives of the „sáhnout a vytáhnout“ and „čichat a cítit“ types are compared in this contribution. Analytical methods of Svatava Škodová (Pseudokoordinace v syntaxi současné češtiny, Bor 2009) used for the constructions of "jít a koupit" type form the basis of this work. Similarities and analogies are shown, and especially the differences of these semantic-syntactic models.

Keywords:

coordination,
(pseudo)coordination,
classification,
syntactic relation,
cumulative relation

1 Úvod¹

Svatava Škodová (Škodová 2009: 12) v přínosné monografii (jejíž jazykový materiál rád využiji jako srovnávací základ a metodologii uplatním na další koordináty) vymezuje formální vlastnosti prototypické koordinace a porovnává je s vlastnostmi pseudokoordinace. Tu analyzuje i jako prostředek aktionsartu – jako typ koordinující samostatné fáze události. Také z této analýzy plynou další rysy charakterizující pseudokoordinaci sémanticky. Tak autorka dospívá ke kritériím odlišení pseudo- a prototypické koordinace, resp. i reduplikační koordinace. Prototyp má být biklauzální struktura koordinující dva oddělené děje. Proti tomu pseudo- a reduplikační koordinace spočívají v koordinaci dvou sloves vytvářejících jediný komplexní predikát (můj přístup zahrne i slovesa mimo predikát). Koordinátor *a* je pak prostředkem koordinujícím jednotlivé fáze komplexního děje. Sémanticky charakterizuje pseudo- a reduplikační koordinaci jako komplexní děj, jehož fáze jsou kódovány do dvou konjunktů koordinační konstrukce. Sloveso prvního konjunktů odpovídá preparační fázi události vyjadřované slovesem konjunktů druhého. Pseudokoordinační sloveso prvního konjunktů podle Škodové prochází desémantizací, místo významu fyzického pohybu vyjadřuje dynamický rys druhé události (*a* také rozhodnutí uskutečnit, co vyjadřuje druhý konjunkt; lexikalizuje způsobový komponent ve vnitřní událostní struktuře děje).

Charakteristika autorčiných termínů jejími ilustračními doklady:

- prototypická koordinace (ProKoor): *Petr šel rychle a vesele se usmíval.*
- pseudokoordinace (PseKoor): *Petr šel a otevřel dveře.*
- reduplikační koordinace (ReKoor): *Petr šel a šel, až došel do lesa.*²

¹ Příprava tohoto článku byla financována v rámci statutární činnosti Ústavu českého jazyka Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092). Práce používá také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092). The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2018101).

² K pragmatickým souvislostem zdánlivé informační redundance viz též J. BÍLKOVÁ, 2013: *Tautologie a kontradikce v češtině*.

Prizmatem postupů Svatavy Škodové a v duchu jejího závěru (Škodová 2009: 143), pobízejícího k ověření modelu na dalších slovesech, nahlédnu další obdobné dvojice, pozorované při lexikografické práci. Veškerý jazykový materiál³ čerpám z Českého národního korpusu, korpusů SYNv8 (cca 4,5 miliardy slov) a ONLINE_ARCHIVE (cca 6,2 miliardy slov). Pracuji výhradně s bezprostředními kolokacemi se strukturou Vf a Vf,⁴ vědom si možných četných dokladů s predikáty přirozeně vzdálenějšími.

2 Koordinační typ "sáhl a vytáhl"

2.1 Obecně k nakládání s jazykovým materiálem

Dotazem na lemma *sáhnout* jsem vyhledal tento lexém, pozitivním filtrem ve dvou krocích vytrídil kolokace s konjunkcí *a* v pozici +1 a se slovesem v pozici +2 (k třídění jsem užil tag, morfologickou značku slovního druhu, nikoli však s omezením tvaru).⁵ Získal jsem tak řadu konkordancí se slovesy i ve tvarech neurčitých, v syntaktických funkcích predikátu, subjektu, atributu či doplňku.

2.2 Prototypická koordinační skupina se slovesem *sáhnout*

Většina takto získaných výpovědí dokládá struktury s dvěma klauzemi, koordinují se dva relativně samostatné děje (vyjádřené slovesy s vlastním valenčním potenciálem). Každá z klauzí může existovat relativně nezávisle na druhé:

Matouš si pro klíče sáhl a odemkl si. (sáhl | pro klíče | | odemkl | sobě | jimi/klíči)

Musíte se spolehnout na obrázky, na věci nemůžete sáhnout a vyzkoušet si je. (sáhnout | na věci | | vyzkoušet | sobě | je/věci)

Čtyři ruce po mně sáhly a vytáhly mě ven. (sáhly | po mně | | vytáhly | mě)

V některých případech můžeme mezi ději identifikovat kromě prosté časové souslednosti vztah účelový nebo důsledkový, což nebrání užití univerzálního konjunktora *a* a konstatování prototypové povahy koordinace:

³ Uváděné doklady mohou být podle potřeby redukovány tak, aby krácení neovlivňovalo sledovaný fenomén.

⁴ Verbum finitum, slovesný tvar určitý.

⁵ Korpus: syn v8, Dotaz: *sáhnout* (185.546 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (2.289 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (1.064 výskytů).

*Hodně se spolébám na hmat, **sáhn**u a **vid**ím. (nevidomý autor)
Snižuje se doba, po níž mají lidé nutkání na mobil **sáhn**out a **zkontrolovat** ho.
Dostala jsem strach, aby po stříkačce malý **nesáhl** a **nepíchl** se.*

Méně dokladů představuje několikanásobný člen (predikát), což opět nic nemění na prototypu:

*Ruce i nohy **táp**ají, kam **sáhn**out a **stoup**nout dřív. (ruce | mají sáhnout || nohy mají stoupnout)*

2.3 Pseudokoordinační skupina se slovesem *sáhnout*

Menší okruh kolokátů nese znaky sémantického oslabení prvního členu koordinační dvojice. Struktura, jež ho zahrnuje, není schopna fungovat samostatně (pokud k verbu nevztáhneme komplement(y) druhého slovesa. Jinak řečeno, komplexní struktura je plně způsobilá bez slovesa *sáhnout*. Z kognitivních schémat, jež zmiňuje Sv. Škodová (Škodová 2009: 133), se nabízí zejm. funkce prvního konjunktiva spočívající v avizu děje vyjádřeného významem konjunktiva druhého, tj. signalizace počáteční, iniciační fáze děje, implikující snad i jeho účel.

*Mám potíže s dýcháním. Když jsem v Praze, **sáhn**u a **vezmu** si prášek.
Cokoli kdo potřeboval, pan dr. Kolarík **sáhl** a **vylovil** to.
Děti dělají různé sporty, stačí jim jen **sáhn**out a **vytáhnou** tu správnou tašku.
Místo barevných vařených vajíček koledníci raději **sáhli** a **pochutnali si** na chlebičkách.*

Za pozornost stojí, že i když je intenčně-valenční potenciál prvního, sémanticky oslabeného slovesa explicitně naplněn (a u druhého je komplement vzhledem k jeho sdílení nevyjádřený), elize je bezproblémová právě u prvního členu:

*Nicméně Ozvučky času... jsou pozoruhodným textem, který vyvolává touhu po dílech zmiňovaných autorů znovu **sáhn**out a **číst**. (sáhnout | po dílech || číst | je/díla) Srov. ...vyvolává touhu **sáhn**out a **číst** díla zmiňovaných autorů znovu.*

Narozdíl od struktur se slovesem *jít*, testovaných Sv. Škodovou, pseudokoordinační verze skupin se slovesem *sáhnout* nenachází konkurenci ve skupinách s infinitivem druhého slovesa: **sáhl číst*, **sáhl vylovit*, **sáhl pochutnat si*. Jako vysvětlení se nabízí nižší míra desémantizace slovesa *sáhnout*, nebo méně výrazný aspekt účelový/cílový (srov. zásadní funkci tvarů historického supina po slovesech pohybu, typ *jít spat*).

2.4 Pseudokoordinační skupina s pandány synonymické dominanty *sáhnout*

Indicie vzešlé ze sledování slovesa *sáhnout* v koordinačním spojení s jiným slovesem (1.064 výskytů) ověřuji na jeho méně frekventovaných, a předpokládáme, že i méně desémantizovaných a méně gramatikalizovaných konkurentech: *zalogit* (31),⁶ *hmátnout* (17),⁷ *zašmátrat* (12 výskytů).⁸

O prototypickou koordinaci se zřejmě jedná, jestliže se naplňuje intencně-valenční potenciál prvního konjunkt – *hmátnou* | *po něčem* – a vlastní rozvíjení má i druhý konjunkt. Slovesa podle všeho označují dva různé děje následující v těsném sledu, více či méně svou povahou blízké:

*Černý šerif po jedné pistoli **hmátnul** a **mazal** pryč.*

*Všichni po něm **hmátli** a **stáhli** ho do bezpečí.*

*Ruka po něm **hmátne** a **utiší** ho.*

*Výrostek v pytlí **zalogí** a **vsune** ženě do ruky malou ampulku.*

*Na kuchyňské lince se chladil talíř s polévkou, po kterém **zašmátral** a **zachytil** jeho okraj.*

Opakují se i prototypická koordinační spojení sloves s konjuncí *a* ve vztahu jiném než prostě slučovacím:

*Říkala, že i **stačí** **hmátnout** a **pozná**, jak na tom svalstvo je.*

*Člověk už má svůj sen na dosah, **hmátne** a **má** prázdné ruce a promočené boty.*

Pseudokoordinační povahy nabývají struktury s prvním slovesem bez explicitního komplementu, které se tak jeví sémanticky nesamostatné, plnicí funkcí návěstí děje následujícího. Obě koordinovaná slovesa vytvářejících jediný komplexní člen (zde predikáty a jedenkrát subjekt) se sémantickou kulminací v druhém z nich:

*Pak **znenadání** rychle **hmátla** a **chytla** mě za ruku.*

*Mladík dál četl a dál se řehtal, **hmátl** a **vzal** hostinskému z ruky sklenici a napil se s obrovskou chutí.*

*Vkročit do davu, jen tak **hmátnout** a **vylovit** moulu je jednodušší, než se zeptat na smysl akce.*

*Vzpomínky se vracejí. **Zalogím** a **vzpomenu** na setkání s vojáky a jejich státními představiteli.*

⁶ Korpus: syn v8, Dotaz: *zalogit* (3 564 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (53 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (31 výskytů)

⁷ Korpus: syn v8, Dotaz: *hmátnout* (929 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (28 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (17 výskytů)

⁸ Korpus: syn v8, Dotaz: *zašmátrat* (352 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (16 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (12 výskytů)

Pelikány pochytili a ubytovali je v teple, až jsem jim záviděl. Kdy byste si ještě někdo chtěl zalovit a umístit jednoho zimomořivce do tepla, máte možnost.

Davieho ruka zašmátrala a našla, co mu jeho společník podával.

3 Koordinační typ "čichl a ucítil"

3.1 Obecně k volbě jazykového materiálu

Příkladové pseudokoordinační struktury, jak je uvádí Sv. Škodová (*šel a napsal dopis*) a jak jsem jistou jejich obdobu shledal ve skupině netranslokačních sloves pohybu (*sáhnnu a vytáhnnu tašku*), vykazují rysy logické souslednosti dějů při různě silném sémantickém oslabení prvního nositele dějového příznaku, jeho gramatikalizaci a přechodu k prostředkům aviza děje hlavního, nositele modalit ve smyslu ‚přípravenost, vůle, odchodlání následný děj uskutečnit‘ nebo ve smyslu neodvratnosti děje. Mezi členy koordinační skupiny je tak kromě fázové uspořádanosti do jisté míry přítomen i rys intence, záměru, účelu – směřování k efektu.

Z toho důvodu ověřuji rysy pseudokoordinačního spojení u slovesných korelátů vyjadřujících senzorický kontakt s prostředím a jeho výsledek, tedy sloves označujících aktivitu smyslových orgánů a jejich počítky, vjemy.

V zájmu vidové symetrie vůči slovesu *sáhnout* ověřuji slovesný kolokační potenciál perfektiva *čichnout*; jako relevantní se ovšem jeví zejména výchozí a frekventovanější imperfektivum *čichat*.

3.2 Prototypická koordinační skupina se slovesem *čichat*

V těsné spojkové kolokaci se slovesem *čichat*⁹ / *čichnout*¹⁰ se objevují další slovesa smyslového vnímání, slovesa konzumace a reakcí na podněty. Mírnou komplikaci závěrů představuje polysémie hyperlexému *čichat* / *čichnout* (přínejmenším ‚vnímat čichem‘, ‚čichem zjišťovat, ohledávat‘) a ještě výraznější rozvinutí tohoto rysu u hyperlexému *cítit*. Koordinována jsou přísudková slovesa s příslušejícími klauzemi i složky přísudku několikanásobného, resp. několikanásobných členů obecně.

⁹ Korpus: syn v8, Dotaz: *čichat* (4 267 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (148 výskytů), Pozitivní filtr: *V.** (108 výskytů)

¹⁰ Korpus: syn v8, Dotaz: *čichnout* (1 417 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (89 výskytů), Pozitivní filtr: *V.** (51 výskytů)

Najednou řídí **čichá** a **řiká**: *mně snad boří auto.*

On celý se třese ve svém otáčivém nebi, neboť cítí a vidí, **čichá** a **hmatá** nepochybitelnost doby.

„At' mě nechá,“ *vzlykala holčička, ke které čichal a sahal na ni čert v hrůzostrašné masce.*

Procházela po trhu, **čichala** a **hmatala**, až našla malé svazečky růžových a bílých ředkviček se zelenými lístky.

Vlhký městský vzduch s pachem benzínu a smaženého oleje. Je můj. Mobu ho dýchat. **Čichat** a **chutnat**. Naplnit si jím plíce.

K ničemu si **nečichej** a **neber** si od nikoho žádání cukrátky – at' se ke tobě ten chlap chová jak chce zdivočile!

3.3 Reduplikační koordinační skupina se slovesem **čichat**

Nebylo v původním záměru zabývat se podrobnější reduplikační koordinací. K zařazení krátkého exkurzu vede nápadná četnost vzorce, jakož i potřeba ověřit hranice či samu existenci pseudokoordinačního modelu. Skupiny aspirující na pseudokoordinační chápání jsou reduplikaci svou podstatou mnohdy velmi blízké (jak naznačuje výpověď s výrazy *čichat, nasávat*):

Pejsek **čichal** a **čichal**, šel pořád za tou vůní a tam, kde ucítil tu vůni nejsilněji, začal ve vysokém sněhu hrabat, až se dobrabal střechy. (Karel Čapek)

Čichala a **čichala**, jak se snažila slastně **nasávat** mořský vzduch, a s výrazem ryzí radosti v obličejí štěkala.

Čichají a **čichají**, kde by mohli utratit peníze, které si tak pracně našetřili pod polštář či na vkladní knížku.

K pragmatickému aspektu výpovědí s redundantními prvky a alogismy znovu odkazují na práci věnovanou tautologiím a kontradikcím (Bílková 2013).

3.3 Pseudokoordinační skupina se slovesem **čichat**

Sledujeme-li naplnění rysů pseudokoordinace ve skupinách se slovesem *čichat/čichnout*, nabízí se jako hlavní podpůrný argument ne sémantická vyprázdněnost, nesamostatnost, ale snadnost elize prvního členu. Ta ovšem plyne ze sémantické blízkosti druhého koordinátu oslabujícího sémantiku členu prvního, z multiplikace do jisté míry snad motivované dosažením komunikačního efektu, z příznakového zmnožení prostředků téhož sémantického pole.

Jako je u některých dějů dosažení cíle podmíněno předchozím fyzickým pohybem (*jít, sábnout*), tak je nezbytnou preparační fází vjemu sensorická aktivita, at' už cílená, nebo mimoděčná.

Nadýchl se, **čichala** a **vnímala** vzduch kolem sebe.

Pokud najdete svou vůni, najdete sami sebe, skrze znovuobjevenou schopnost **čichat** a **vnímat** vůně se což ve vás změni, otevře.

Děti vědí, s jakým kořením pracuji, předem jsme pečlivě **čichali**, **čichali** a **zkoumali**, co nám voní a co ne.

Člověk, ležící na stole, je sám, neshýší nic, vidí jen odstíněný strop, nemůže se hnout, nic **nečichá** a **necítí** ani to nejmenší. Ale ví: teď, v těchto minutách, v nichž ty nejsi s to nic postřehnout, teď se to děje.

Do speciálního vaku se nabere vzorek vzduchu, který pak **čichá** a **hodnotí** osm vyškolených respondentů ve třech kolech.

Vůně, na kterou by se krásně umíralo: večernice vonná. **Čichám** a **cítím** budoucí události.

Vyberte si pár lahviček, **čičejte** a **testujte**. Mám zkušenost, že si ženy otestují více vůní, ale nakonec si koupí tu, kterou si vybraly jako první.

Pokud se vám někdy poštěstí letět v Boeingu 787 Dreamliner, dejte si pozor na pasažéra typu „basič“, který pořád **čichá** a **hledá** kouř a oheň.

Přiveze se vak se zachyceným pachovým znečištěním a proškoleným specialistům se mísí se vzduchem a oni **čichají** a **vyhodnocují** pachový vjem.

4 Závěr

Jestliže pro Sv. Škodovou představovala podpůrný argument pro diagnostiku pseudokoordinace paralela v konstrukci s infinitivem, imitující vzorec s modálními slovesy (*šel a otevřel dveře* : *šel otevřít dveře* : *chtěl/potřeboval otevřít dveře*), v případě sloves typu *sáhnout*, *čichat* se zdá být argumentem – přinejmenším pro hierarchizaci dějů – konkurence s přechodníkovou konstrukcí (*sabaje po něm utěšuje ho; sáhnuv za sebe vytáhne knihu; čichaje hledá kouř a oheň*). Otázkou je, zda právě tento rozdíl neukazuje na zásadní odlišnost pseudokoordinace při slovesech translokačních.

Literatura

Jana BÍLKOVÁ, 2013: *Tautologie a kontradikce v češtině*. Praha: Akropolis.

Svatava BOYON ŠKODOVÁ, 2009: *Pseudokoordinace v syntaxi češtiny*. Liberec: Bor.

ONLINE_ARCHIVE: dostupný z https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=online_archive

SYNv8: dostupný z https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn_v8

SYN: Milena HNÁTKOVÁ, Michal KŘEN, Pavel PROCHÁZKA, Hana SKOUMALOVÁ, 2014: The SYN-series corpora of written Czech. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavík: ELRA. 160–164

On (Pseudo)Coordination in the Construction of the »sáhnout a vytáhnout« and »čichat a cítit« Type

If a parallel in the infinitive construction, imitating a model with modal verbs (šel a otevřel dveře : šel otevřít dveře : chtěl/potřeboval otevřít dveře) is a supporting argument for Svatava Škodová (Škodová 2009), competition with a transgressive construction (sahaje po něm utěšuje ho; sáhnuv za sebe vytáhne knihu; čichaje hledá kouř a oheň) seems to be an argument – at least for the hierarchy of actions – for the verbs of sáhnout, čichat type in the (pseudo)coordination groups sáhnout a vytáhnout, čichat a cítit type. The question is whether this particular difference does not show a basic, or at least a significant, difference of (pseudo)coordination in translocative verbs and verbs of aimed (intentional) movement, and verbs of sensory perception in a wider sense. Or, to phrase it differently, the answer seems to be the same as the above mentioned.

K NÁVAZNOSTI TEXTOVÝCH JEDNOTEK V MLUVENÉM NARATIVU

JANA BÍLKOVÁ, JIŘÍ ZEMAN

Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Hradec Králové, Česká republika,
jana.bilkova@uhk.cz, jiri.zeman@uhk.cz

Souhrn Příspěvek je věnován analýze neformálních mluvených textů z hlediska jejich syntaktické stavby. V centru pozornosti stojí struktura tzv. narativu – mluveného komunikátu monologické nebo dialogické povahy, který popisným slohovým postupem zaznamenává průběh jedinečné události. Příspěvek je orientován – v návaznosti na teorii glutinace Jozefa Mistríka – na problematiku textové koheze, tj. na výběr prostředků, které mluvčí využívá k návaznosti jednotlivých výpovědních linií mluveného narativu, a na stupeň jeho syntaktické kondenzace. Příspěvek vychází z analýzy zvukových nahrávek autentických mluvených textů z korpusu neformální mluvené češtiny ORAL v1.

Klíčová slova:
narativ,
glutinace,
koheze,
syntaktická
kondenzace,
korpus mluvené
češtiny

ON THE CONNECTING OF TEXT UNITS IN THE SPOKEN NARRATIVE

JANA BÍLKOVÁ, JIŘÍ ZEMAN

University of Hradec Králové, Faculty of Education, Hradec Králové, Czech Republic,
jana.bilkova@uhk.cz, jiri.zeman@uhk.cz

Abstract The article is devoted to the analysis of informal spoken texts in terms of their syntactic structure. Attention is mainly paid to the structure of the spoken narrative, in which a speaker (narrator) describes a unique previously-occurring event. The article is focused – in connection with the theory of glutination by Jozef Mistrík – on the questions of text cohesion, i.e. on the language expressions that the narrator uses to connect the content lines of his spoken narrative, and on the degree of its syntactic condensation. The text is based on the analysis of authentic spoken dialogues from the corpus of informal spoken Czech ORAL v1.

Keywords:

narrative,
glutination,
cohesion,
syntactic
condensation,
corpus of spoken
Czech

1 Úvod

Jedním z témat, jimž se věnuje současný výzkum soukromých mluvených projevů, je soudržnost textových jednotek v dialogu. Konverzační analýza detailně propracovala zejména vztah jednotlivých replik v rozhovoru a jejich návaznost pomocí párových sekvencí – popsala např. úzký vztah mezi otázkou a odpovědí, nabídkou a jejím přijetím/nepřijetím apod. Podstatně méně pozornosti bylo věnováno syntaxi rozsáhlých replik v rámci dialogu.

Častou činností v soukromých mluvených projevech je narace (vyprávění). Termínem *mluvený narativ*, jehož analýzou se budeme ve svém příspěvku zabývat, označujeme útvar, v němž jeden z účastníků dialogu (narátor) vypráví o jedinečné, neopakovatelné události a prezentuje ji popisným postupem tak, aby si ji příjemce mohl představit. Narativ je lineární sled dílčích témat a jejich verbálních vyjádření. Některé sdělované skutečnosti jsou pro popis komunikované události zásadní, jiné základní linii jen doplňují. Hierarchizace narativu se projevuje v uspořádání syntaktických struktur a tematických celků, které odrážejí jednotlivé fáze komunikované události.

Pro výzkum návaznosti textových jednotek je vypracována řada teorií. Jednou z nich je – vedle Danešovy teorie tematických posloupností (Daneš 1968, 1985) – teorie glutinace slovenského lingvisty, stylistika Jozefa Mistríka. Glutinaci Mistrík definuje jako „*spôsob pripájania novej vety na predchádzajúcu alebo na známy kontext, či situáciu*“ (Mistrík 1985: 307). Mistrík sleduje, jak je počátek následující syntaktické struktury připojen k syntaktické struktuře předcházející. Podle autora je podstatná povaha počátečních výrazů struktury navazující. Tyto výrazy, stojící v čele samostatných vět nebo souvětí, mají funkci glutinačních prostředků, tj. mají své specifické glutinační schopnosti. Autor pak tyto glutinační prostředky dále analyzuje. Podle větněčlenské či slovnědruhové příslušnosti počátečního výrazu následující syntaktické struktury vymezuje pět stupňů glutinace. Nulový stupeň vykazují syntaktické struktury, které mají v iniciální pozici podmět, první stupeň takové struktury, které začínají předmětem, druhý stupeň glutinace vykazují struktury začínající příslovečným (okolnostním) určením, třetí stupeň pak struktury s počátečním přísudkovým slovesem a konečně nejvyšší stupeň glutinace mají syntaktické struktury, které na předchozí textovou jednotku navazují prostřednictvím konektoru. Mistrík (1985) pracoval primárně s psanými texty (jak je patrné už z užití terminologie – věta, souvětí – i z příkladového materiálu). Náš příspěvek se zabývá aplikací Mistríkovi

teorie glutinace na autentické spontánní mluvené projevy, sleduje způsoby a prostředky spojování syntaktických struktur v mluveném narativu.

2 Návaznost textových jednotek v mluveném narativu

2.1 Charakteristika zvukové nahrávky

Výklad bude ilustrován na úryvku autentického dialogu (příklad /1/), jehož zvukovou nahrávku obsahuje korpus neformální mluvené češtiny ORAL¹ (č. nahrávky 09A185N).

V přepisu je uplatněna pauzová interpunkce, tj. tečka v závorce (.) vyznačuje krátkou pauzu, dvě nebo tři tečky v závorce (...) delší pauzu. Základní intonační průběh koncových melodémů jednotlivých textových jednotek/výpovědních linií vyznačujeme prostřednictvím lomítek: znakem \ je vyznačena melodie klesavá, znakem / melodie stoupavá. Prostřednictvím velkých písmen je v přepisu vyznačen nápadný větný důraz, tj. silové a intonační zdůraznění slova, resp. slabiky (*VOko*, *MAlilinkatá*).

Příklad /1/

jednou u věř/ břřza tam byla pítomá/ a\ (.) a\ nalomila se\ větev/ a\ já sem si tobo\ nevšim/ normálně sem tam chodil vzpřiměný/ a šel sem\ řa šera/ a\ (.) málem sem měl VOko\ v čoudu (.) to bylo na podzřim/ listř tam nebylo a / (...) jen taková MIžerná\ (.) jenom MAlilinkatá \ větvřčka (.) velká se nalomila/ a\ keleso to/ a (.) a já sem šel POpaměti\ víš/

Jde o rozsáhlejší repliku z delšího neformálního rozhovoru, mluvčím je devětapadesátiletý muž ze středočeské jazykové oblasti. Projev je realizován bez výraznějších emocí, jeho převážná část je umístěna v neutrální poloze základního hlasového rejstříku (dále jen ZHR; k vymezení viz Zeman 2013: 20). Nejde tedy například o humorné vyprávění, které bývá v soukromé komunikaci velmi časté.

¹ Mluvený korpus ORAL obsahuje transkripty nahrávek převážně neformálních rozhovorů českých rodilých mluvčích z celého území ČR, pořízených v letech 2002–2011. Jde o nahrávky v rozsahu 582 hodin, přepisy obsahují přes 5 milionů slov.

2.2 Delimitace textových jednotek

Při vymezení syntaktických struktur v mluvených projevech není možné použít terminologii závislostní syntaxe, neboť mluvená syntax vykazuje oproti syntaxi psaných projevů řadu specifíků (srov. Müllerová 1989). Velkým problémem jsou už nevýrazné hranice mezi syntaktickými jednotkami. Z uvedeného narativu je patrné, že mluvčí jednotlivé syntaktické struktury neodděluje vždy pauzami, a naopak, pauza může být realizována i uvnitř syntaktické struktury. Např. v úseku *jen taková MIžerná\ (.) jenom MAlilinkatá\ větvička* je pauza, která ho dělí na dvě části, a lze jen obtížně určit, zda jde o jev označovaný v klasické větněčlenské skladbě jako několikanásobný větný člen, nebo zda jde o konverzační opravu provedenou předběžným stopováním – při opravě mluvčí opakuje část opravitelné části (*jenom/jen*) a pokračuje jiným vyjádřením (srov. Zeman 2013: 93–94). V syntaktických strukturách se také mnohdy vyskytují slova vyjadřující tytéž průvodní okolnosti. Např. v úvodním syntaktickém úseku *jednou u včel/ brýza tam byla pitomá/*, který je vysloven plynule, bez pauzy, použil mluvčí výraz *u včel* s mírnou polokadencí a poté zástupnou formu *tam*, která vyjadřuje tutéž místní lokaci. To vyvolává otázku, zda máme tento úsek textu chápat jako jednu, či dvě syntaktické jednotky. Delimitace syntaktických struktur (vět, výpovědí) je tedy sama o sobě problematická.

Při analýze mluveného narativu pracujeme s textovými úseky, které nazýváme *výpovědní linie*, a vymezujeme je (a) obsahově, (b) formálně: základ tvoří určitý slovesný tvar nebo jeho elize, a (c) intonačně: výpovědní linie končí konkluzivní kadencí, antikadencí nebo polokadencí.

Výše uvedený narativ lze rozdělit na dvanáct hlavních výpovědních linií – relativně krátkých – řazených lineárně za sebou: rozvíjejí hlavní téma narativu, jímž je potenciální poranění oka.

- (1) *jednou u včel/ brýza tam byla pitomá/ a\ (.)*
- (2) *a nalomila se\ větev/*
- (3) *a\ já sem si tobo\ nevším/*
- (4) *normálně sem tam chodil vzpřiměný/*
- (5) *a šel sem\ za šera/ a\ (.)*
- (6) *málem sem měl V\oko\ v čoudu (.)*
- (7) *to bylo na podzim/*
- (8) *listí tam nebylo a/ (...)*
- (9) *jen taková MIžerná\ (.) jenom MAlilinkatá\ větvička (..)*

(10) *velká se nalomila/*

(11) *a kleslo to/ a (.)*

(12) *a já sem šel\ PO paměti\ víš/*

2.3 Analýza výpovědních linií

Budeme nyní sledovat iniciační výrazy jednotlivých výpovědních linií a zároveň intonační obrys hranice obou navazujících linií.

Výpovědní linie (1) se pohybuje ve střední poloze základního hlasového rejstříku a výraz *přítomá* končí ve vysoké poloze ZHR. Následuje konektor *a* umístěný v dolní poloze ZHR – je zde tedy výrazný intonační skok.

Po krátké rozvažovací pauze následuje výpovědní linie (2). Začíná zopakováním konektoru *a* v dolní poloze ZHR, výraz *nalomila* začíná v horní poloze ZHR a klesá do dolní polohy (nejniž je na slabice *se*, tj. na předposledním jednoslabičném slově) a poté stoupá mírně do střední polohy ZHR; větný přízvuk a zároveň stoupavá polokadence je na posledním slově *větev*. Tento intonační obrys je v narativu velmi častý – v další části příspěvku bude označován jako klesavě stoupavý obrys končící polokadencí. Také hranice linií (1) a (2) má klesavě stoupavý intonační obrys.

Výpovědní linie (3), která navazuje na předchozí linii (2) bez pauzy, má obdobnou zvukovou formu jako linie (2) – konektor *a* je v nízké poloze ZHR, poté následuje klesavě stoupavý obrys: část *já sem si toho* má klesavou intonaci, výraz *nevším* má stoupavou polokadenci a je na něm větný přízvuk.

Výpovědní linie (4) začíná bez pauzy výrazem *normálně* a má klesavě stoupavý obrys: první slabika je ve vysoké poloze ZHR, intonace klesá a na větném přízvuku (*vzprámený*) je polokadence.

Výpovědní linie (5) začíná konektorem *a* v nízké poloze ZHR a pokračuje klesavě stoupavým obrysem – spojením *šel sem* s klesavou intonací, polokadencí s větným přízvukem na *za šera* a končí konektorem *a* v nízké poloze ZHR (je zde opět výrazný intonační skok).

Výpovědní linie (6) začíná po pauze výrazem *málem*: začíná ve vysoké poloze hlasového rejstříku, následuje klesavá intonace. Slabika VO je zdůrazněna a umístěna do extrémně vysoké polohy ZHR. Následuje intonační skok do nízké polohy ZHR, v níž je umístěn zbytek výpovědní linie (*ko v čoudu*). Důraz je na slově VO*ko*.

Výpovědní linie (7) začíná zástupnou formou *to* a pokračuje klesavě stoupavým obrysem s polokadencí na úseku *na podzim*.

Výpovědní linie (8) pokračuje bez pauzy, začíná podstatným jménem ve vysoké poloze ZHR a pokračuje opět klesavě stoupavým obrysem. Podstatné je, že polokadence (*nebylo a*) končí výrazem *a*: tento konektor tedy netvoří předklonku jako ve výpovědních liniích (2), (3) či (5), ale se slovesným tvarem *nebyla* tvoří jeden mluvní takt.

Po pauze následuje výpovědní linie (9) s elizí slovesa: klesá z vysoké polohy do střední polohy ZHR (*jen taková*), slabika *MI* je zdůrazněna v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a intonace prudce klesá do nízké polohy ZHR (*žerná*), po krátké pauze následuje obdobná zvuková konfigurace se zdůrazněnou slabikou *MA* v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a intonačním skokem do nízké polohy ZHR (*lilinkatá větvicka*).

Po pauze následuje výpovědní linie (10) s klesavě stoupavým obrysem: začíná přívlastkem elidovaného výrazu *větev*.

Bezprostředně pokračuje výpovědní linie (11): začíná konektorem *a* v nízké poloze ZHR, pokračuje klesavě stoupavým obrysem: koncový výraz *a není* – obdobně jako ve výpovědní linii (8) – předklonkou, ale je součástí mluvního taktu /*to a*/ . Výraz *to* zde odkazuje k předchozí výpovědní linii.

Poslední výpovědní linie analyzovaného narativu, výpovědní linie (12), pokračuje po pauze konkluzivní kadencí: mluvíci opakuje konektor *a* ve vysoké poloze ZHR (je první slabikou mluvního taktu /*a já sem šel*/), poté intonace klesá. Mezi výpovědními liniemi (11) a (12) je stoupavě klesavý obrys. Slabika *PO* je zdůrazněna v extrémně vysoké poloze, následuje intonační skok do nízké polohy ZHR. Výraz *víš*, jímž narativ končí, je umístěn ve vysoké poloze ZHR.

2.4 Glutinace

Sledujeme-li začátky jednotlivých výpovědních linií, můžeme na základě užitých iniciačních výrazů konstatovat, že narativ s glutinačními hodnotami 4 – 4 – 2 – 4 – 4 – 0 – 0 – 4 – 0 – 4 – 4 vykazuje jako celek vysoký stupeň glutinace. O nejvyšší stupeň glutinace (spojení výpovědních linií konektorem) jde v sedmi případech z dvanácti. Glutinace klesá na nulu jen v případě zavedení nového tématu. Nulový stupeň glutinace vykazuje spojení výpovědních linií (6) a (7) (*málem sem měl VOko\ v čoudu* (. *to bylo na podzím/*)) a výpovědních linií (7) a (8) (*to bylo na podzím/ listí tam nebylo*). Tyto úseky narativu odpovídají tomu, co v rámci syntaktické analýzy psaných textů označujeme zpravidla jako *asyndeton*. Je zde ale patrný rozdíl mezi spojením výpovědních linií (6) a (7) na straně jedné a (7) a (8) na straně druhé. Výpovědní linie (6) totiž začíná ve vysoké poloze ZHR, slabika VO je zdůrazněna a umístěna do extrémně vysoké polohy ZHR a poté následuje intonační skok do nízké polohy, výpovědní linie končí konkluzivní kadencí. Po ní ještě následuje krátká pauza. Začátek následující linie (7) je proto pocit'ován jako začátek tvrdý, ostrý, skutečně odpovídající nejnižšímu glutinačnímu stupni. Linie (7) má ale klesavě stoupavý intonační obrys s polokadencí a výpovědní linie (8) na ni navazuje splývavě, bez pauzy. Polokadence je intonační obrys, který naznačuje neukončenost výpovědní linie a potenciální doplnění sdělovaného obsahu. Signalizuje, že nevzniklo relevantní místo pro výměnu mluvčích. Takový počátek vnímáme jako výrazně měkčí a jemnější. Ačkoli jde tedy u obou spojení syntakticky o *asyndeton* a počáteční výraz druhé výpovědní linie má funkci podmětu, vidíme zde zásadní rozdíl mezi oběma spojeními, vezmeme-li v potaz také zvukové prostředky (intonační průběh a frázování).

2.5 Pozice konektoru *a*

Druhý problém, na který narazíme při aplikaci teorie glutinace na spontánní mluvené projevy, je uplatnění konektoru. Konektor *a* se od dalších konektorů uvozujících hlavní výpovědní linie odlišuje vysokou frekvencí a jednoslabičností (jiné konektory spojující hlavní výpovědní linie jsou víceslabičné, např. *nebo, ale* aj., nebo se nevyskytují na začátku výpovědních linií, např. *vsak*).

V analyzovaném narativu je konektor *a* ve dvou pozicích:

V prvním případě končí první výpovědní linie ve vysoké poloze ZHR, konektor je v nízké poloze a začátek druhé výpovědní linie se vrací do vysoké polohy ZHR (např. hranice výpovědních linií (2) a (3): *a nalomila se \ větev / a \ já sem si toho nevším.* Je zde výrazný intonační skok mezi výpovědními liniemi a konektorem – na hranici obou výpovědních linií vzniká klesavě stoupavý obrys. M. Seltingová (1992) jej nazývá *visutý most* ($\setminus /$). Konektor *a* je v pozici předklonky.

Ve druhém případě končí první výpovědní linie ve vysoké poloze ZHR a druhá výpovědní linie začíná ve stejné poloze konektorem *a*. Pokud je konektor před pauzou (konec výpovědní linie (8)), je poslední slabikou koncového mluvního taktu první výpovědní linie (tj. příklonkou: *lístí tam nebylo a / (...) jen taková MIžerná \ jenom MAlilinkatá \ větvička*), v případě bez pauzy je konektor první slabikou mluvního taktu následující výpovědní linie (linie (12): *a já sem šel po paměti výš /*). Vzniká stoupavě klesavý intonační obrys připomínající klesavou polokadenci – ta má obdobný průběh jako konkluzivní kadence, při klesavém pohybu však vytváří menší tónový interval. M. Seltingová (1992) nazývá tento typ obrysu *cylindr* nebo *klobouk* ($\setminus /$).

Konektor *a* je tedy v narativu formálně umístěn někdy na konci první výpovědní linie (linie (8)), jindy na počátku druhé výpovědní linie (linie (3)), někdy dokonce v obou pozicích (linie (1) a (2), linie (11) a (12)). Intonačně může být součástí první nebo druhé výpovědní linie (linie (11) a (12)), někdy však ani jedné (tvoří „*dno visutého mostu*“). Z hlediska teorie glutinace pak vzniká otázka, zda například výpovědní linie (9) začíná výrazem *jen*, nebo již konektorem *a*.

V analyzovaném narativu se nevyskytla třetí potenciální pozice konektoru *a*. Tento případ můžeme doložit úryvkem z jiného dialogu z korpusu ORAL v1:

Příklad /2/:

*a (.) tak (.) se na to vykašlala / a stěhovala se do Rakouska \ (.) a říkala babičce \ (.) Boží / (.) ukaž mi zlaté stránky a zavolej mi lidi kteří mi všechno zabalí a odvezou mě nazpátek *

Jde o segment *stěbovala se do Rakouska\ (..) a říkala babičce*. Předložkové spojení (*do Rakouska*) končí konkluzivní kadencí v nízké poloze ZHR, za ním je krátká pauza – vzniká relevantní místo pro výměnu mluvčích. Protože komunikační partner této možnosti nevyužil, pokračoval mluvčí další výpovědní linií: konektor *a* je v nízké poloze ZHR, výpovědní linie (*říkala babičce*) pokračuje ve vysoké poloze ZHR konkluzivní kadencí. Výpovědní linie tak tvoří samostatné syntaktické struktury.

Jednotlivé pozice konektoru *a* liší stupeň kondenzace. Nejtěsněji jsou spojeny výpovědní linie ve druhém případě (u intonačního obrysu *keloukouk*), volněji v prvním případě (u obrysu *visutý most*) a nejvolnější spojení výpovědních linií je ve třetím případě, kdy jde o dvě výpovědní linie intonačně samostatné.

3 Závěr

I když byla teorie glutinace později kritizována, jejím přínosem bezpochyby je, že upozornila na zásadní význam iniciální pozice věty. Ve spontánních mluvených projevech však vykazuje jisté odlišnosti, na některé z nich upozornila už J. Hoffmannová (2016). Nejde jen o speciální výstavbu syntaxe (jako už zmíněné nevýrazné hranice mezi syntaktickými konstrukcemi, užití výrazů s neurčitou sémantikou, široké spektrum konektorů nebo nadbytečné řetězce podmětů apod.), ale zejména (jak jsme se pokusili ukázat i v našem příspěvku) o jejich zvukovou složku (intonační zakončení první textové jednotky, které signalizuje, zda jedinec tuto strukturu ukončil, nebo zda bude v mluveném projevu dále pokračovat), o rytmické uspořádání počátku druhé textové jednotky, popř. o umístění dalších výrazů, která zabezpečují kohezi syntaktických struktur – rekurenci.

Na výstavbě mluveného narativu se podílejí zároveň dvě linie – verbální a suprasegmentální. Základ zvukové linie přitom tvoří kombinace omezeného počtu intonačních obrysů umístěných v různých polohách hlasového rejstříku.

Teorii glutinace lze aplikovat na mluvené projevy, je však třeba onu pětihodnotovou stupnici rozšířit a počítat i s různými kombinacemi prostředků syntaktických a zvukových.

Literatura

- František DANEŠ, 1968: Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného). *Slovo a slovesnost* 29, 125–141.
- František DANEŠ, 1985: Tematické posloupnosti a jevy příbuzné. *Věta a text*. 207–218.
- Jana HOFFMANNOVÁ, 2017: GLUTINACE. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. Dostupný 9. 4. 2021 z <https://www.czechency.org/slovník/GLUTINACE>
- Jana HOFFMANNOVÁ, Jiří HOMOLÁČ, Kamila MRÁZKOVÁ (eds.), 2019: *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Jozef MISTRÍK, 1985: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Olga MÜLLEROVÁ, 1989: Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). *Slovo a slovesnost* 50, 205–216.
- Margret SELTING, 1992: Intonation as a Contextualization Device: Case Studies on the Role of Prosody especially Intonation, in Contextualizing Story Telling in Conversation. *The Contextualization of Language*. Eds. P. Auer, A. di Luzio. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 337–358.
- Jiří ZEMAN, 2013: *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Zdroje

- Marie KOPŘIVOVÁ, David LUKEŠ, Zuzana KOMRSKOVÁ, Petra POUKAROVÁ, Martina WACLAWIČOVÁ, Lucie BENEŠOVÁ, Michal KŘEN, 2017: *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2.6.2017*. Praha: Ústav českého národního korpusu FF UK. Dostupný 9. 4. 2021 z <http://www.korpus.cz>

On the Connecting of Text Units in the Spoken Narrative

A number of theories have been developed for the research of the continuity of text units. One of them is the theory of glutination, formulated by Jozef Mistrík (1985). According to him, it is important which expressions stand at the beginning of syntactic structures. These initial expressions have their specific connecting qualities (glutining force). Mistrík defined five degrees of the text glutination according to the syntactic status of the initial word of the sentence: 0 – subject, 1 – object, 2 – adverbial, 3 – verbum finitum, 4 – conjunction (connector). Mistrík worked with written texts. This article deals with the application of Mistrík's theory to spontaneous informal spoken texts, specifically to the spoken narrative. The article is based on the analysis of a part of the authentic dialogue, the sound recording of which can be found in the corpus of informal spoken Czech ORAL v1.

The application of Mistrík's theory on spoken dialogues brings several problems. Delimitation of syntactic units itself is problematic in spoken communication. It is not possible to use dependency syntax terminology, because spoken syntax has a number of specifics. In the analysis we work with textual sections called výpovědní linie (utterance lines), defined (a) in terms of their content, (b) formally (the basis is the verbum finitum or its ellipse), and (c) in terms of the intonation. We are interested in the status of initial expressions of particular utterance lines, and, at the same time, in their intonation. Another important issue is the position of the connector. Special attention is paid to the prosody of connector 'a', the single-syllable connector, highly frequented in spoken dialogues. In the analysed text,

there is this connector in two different positions. In spoken texts, glutination shows some differences. J. Hoffmannová has already pointed out some of them (Hoffmannová 2016). It is not just about the syntactic structure of spoken texts, but especially about their sound realisation (intonation, rhythm).

Two lines are involved in the construction of the spoken narrative: Verbal and suprasegmental. The basis of the sound line is a combination of a limited number of intonation contours, located in different positions of the vocal register. The great benefit of Mistrík's theory of glutination is that it pointed out the fundamental role of the initial expressions of sentences. Although this theory was made primarily for the description of written texts, it is also applicable to informal spoken texts as well. However, the five-value scale would be need to be expanded, and it is necessary to take account of combinations of syntactic and prosodic means.

**SLOVANSKI JEZIKI MED
NORMO IN RABO**

POLICENTRIČNI RAZVOJ SLOVENSKEGA JEZIKA IN NJEGOV VPLIV NA OBLIKOVANJE GOVORNE NORME

HOTIMIR TIVADAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija,
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Sinopsis Slovenski jezik opredeljujemo kot zelo narečno razslojen in kot monocentrični v smislu knjižnega jezika, ki izhaja predvsem iz osrednjeslovenske knjižne tradicije. Dolgotrajni knjižni razvoj je bil prisoten tudi v vzhodnem delu Slovenije kot prekmurski knjižni jezik vse do leta 1919. Večsrediščni kulturni razvoj pa je vplival na razvoj knjižnega jezika, še posebej govorjenega jezika, ki je s stališča normiranja manj določen, niti nima samostojnega kodifikacijskega priročnika. V članku pojasnimo določene nejasnosti glede enotnega in enakopravnega položaja govorcev različnih pokrajin pri normiranju ter rabi knjižnega jezika, med drugim izpostavimo vprašanje variantnosti – zakaj in kdaj je upravičena, da ni okrnjena sporazumevalna, reprezentativna in združevalna funkcija knjižnega jezika. Utemeljimo tudi, zakaj je variantnost nujni del slovenskega govorjenega knjižnega jezika.

Ključne besede:

policentrizem,
knjižni jeziki,
jezikovna norma,
pravorečje,
jezikovne variante,
nacionalni jezik

THE POLYCENTRIC DEVELOPMENT OF THE SLOVENE LANGUAGE AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE SPEECH NORM

HOTIMIR TIVADAR

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Abstract We define the Slovene language as very dialectally stratified and monocentric in the sense of a literary language, something which derives mainly from the Central Slovene literary tradition. Long-term literary language development was also present in the eastern part of Slovenia until 1919, as the Prekmurje literary language. However, multacentral cultural development influenced the development of literary language, mostly spoken language. Spoken language is codified less precisely, nor does it have an independent codification manual. The article explains certain ambiguities regarding the uniform and equal position of speakers of different regions in the standardisation and use of literary language, including the issue of variability – why and when it is justified that the communicative, representative and unifying function of the standard language is not impaired. In this article, we substantiate why variance is a necessary part of the Slovene spoken standard language.

Keywords:
polycentrism,
literary languages,
language norm,
orthoepy,
language variants,
national language

1 Namen in metodologija

Slovenski knjižni jezik je opredeljen kot monocentrični: »Zato se u lingvistici standardni jezici i klasificiraju s obzirom na to imaju li jedan jedinstveni standard pa se radi o monocentričnom standardnom jeziku kakav je slovenski ili mađarski, ili imaju standardizirane varijante vezane za nacije pa se radi o policentričnom standardnom jeziku kakav je engleski, njemački, srpskohrvatski (Daneš 1988: 1507)« (Kordić 2009: 86).

Razpravljanje o policentризmu in monocentризmu oz. s tem povezano centralizacijo oz. decentralizacijo je načeloma vezano na oblikovanje večje, to je ponavadi nacionalne skupnosti, kar je neločljivo povezano s knjižnim jezikom in standardizacijo jezika. Standardizacija jezika je dolgotrajni proces, ki se je na Slovenskem za pisni jezikovni kod večinoma zaključil konec 19. stoletja z uvedbo in sprejetjem novih oblik v splošni rabi. Dokončno se je ta proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika zaključil s priključitvijo Prekmurja in prekmurskih govorcev ter piscev v slovenski prostor po letu 1919. Po tem letu so sicer še obstajala določena besedila, predvsem verska in publicistična za otroke (npr. Marijin ogracek v Kleklovih Novinah), ki pa so se postopoma umaknila osrednjeslovenskim knjižnim besedilom in se je tudi verska dejavnost v katoliški in evangeličanski cerkvi v celoti prilagodila osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku.

Slovenski knjižni jezik je torej nedvomno monocentrični, zasnovan na osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, katerega začetnik je Primož Trubar, utemeljili pa so ga njegovi nasledniki – Dalmatin, Krelj in tudi Hren, ki je dovolil rabo Dalmatinove Biblije tudi v katoliški cerkvi, kar je omogočilo knjižnojezikovno kontinuiteto.

V tem članku želimo preko predstavitve in nove povezave knjižnojezikovnih dejstev ter diskurzivne analize najvplivnejših jezikoslovnih del izpostaviti policentrično zgodovino sicer monocentričnega slovenskega knjižnega jezika, policentričnost znotraj monocentričnega jezika pa se kaže v sodobnem govorjenem knjižnem jeziku.

2 Policentrični razvoj slovenskega kulturnega in jezikovnega prostora

V slovenski družbi, tudi v sedanji zdravstveni covidni krizi, pogosto slišimo pozive k enotnosti, nerazdvojenosti, odpravljanju razkola. Slovenski jezik in celotna slovenska družba pa se je razvijala v več kulturnih središčih, ki danes vse niti niso na ozemlju Republike Slovenije – Trst, Celovec, Ljubljana, Gradec (prvi študij slovenistike). In znotraj teh središč se je razvijal tudi jezik in jezikovna dejavnost, seveda predvsem v svoji govorjeni obliki. Vzporedna standardizacija se je do druge polovice 19. stoletja, ko se je slovenski jezik dokončno standardiziral v svoji pisni obliki (Jesenšek 2010), ohranila samo na skrajnem severovzhodu, v nekdanji Spodnji Panoniji, kjer so med Muro in Rabo govorili in od 1715 tudi pisali slovenski jezik vzhodnoslovenskega tipa. Šele po 1919 se je potem ta prekmurski slovenski jezik, ki je bil tarča manipulacij madžarskih nacionalistov,¹ pripisovali so mu namreč vendsko, tj. neslovensko poreklo, nekonfliktno (Markoja 2014) umaknil precej drugačnemu osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku. Slovenski knjižni jezik se v svoji pisni obliki od takrat razvija povsem monocentrično, kar je v skladu tudi s svetovnimi jeziki, saj imajo policentrični razvoj načeloma le po številu govorcev večji jeziki. Policentrični standardni jezik pa je načeloma vezan na ustanovitev držav, saj se preko državnosti začne ločevati od drugih delov nekoč jezikovno enotnega območja in kulturnega prostora (primer angleškega (ZDA, Kanada, Avstralija, Velika Britanija ...) in nemškega (Avstrija, Nemčija, Švica) policentrizma). Poseben primer policentričnega standardnega jezika je policentrična delitev srbo-hrvaškega standardnega jezika, ki se zgodi po razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije po letu 1990, ko na območju nekdanje skupne države nastane množica samostojnih držav, obenem pa tudi novi standardni jeziki – hrvaški in srbski, ki sta bila edina zajeta v prejšnjem knjižnem jeziku, potem pa še bošnjaški in črnogorski. Makedonski jezik je podobno kot slovenski jezik bil podvržen monocentričnemu razvoju znotraj republiških okvirov, če odštejemo različne neznanstvene teorije o »bolgarskosti« makedonskega jezika, ki sodijo v domeno nacionalističnega jezikoslovja iste ravni kot poudarjanje vendskosti oz. vindišarstva v slovenskem prostoru.

¹ Določeno »renesanso« je prekmurski jezik doživel še v času madžarske okupacije med leti 1941 in 1945, ko je prekmurski knjižni jezik služil kot sredstvo za pridobivanje pristašev ter razdvajanje prekmurskih Slovencev (več v Tivadar 2021).

3 Razvoj knjižnega jezika med monocentrizmom in centralizmom

Slovenščina je torej danes monocentrični knjižni jezik. Vendar je bil slovanski jezik in kulturno-jezikovna tradicija, ki je podlaga sedanjemu knjižnemu jeziku, v svoji zgodovini podvržen različnim policentričnim silam. Večvariantnost, v bistvu policentričnost razvoja slovenskega jezika najbolje opiše Martina Orožen, kar smo pred leti že izpostavili (Tivadar 2011). Slovenska knjižna tradicija od 17. do začetka 19. stoletja izhaja iz štirih normiranih pokrajinsko-dialektalno opredeljivih različic (Orožen 1996: 103): 1. kranjskoslovenske, utemeljene s kodifikacijskimi priročniki (slovniciami in slovarji), 2. koroškoslovenske, 3. prleške (tj. vzhodnoštajerske) in 4. vzhodnoslovenske – prekmurske knjižne različice.²

Orožen (1996: 103) ta razvoj razloži takole:

/K/ranjski in koroškoslovenski tip sta vse od obdobja pokristjanjevanja (8.–10. in 10.–12. stoletje) spričo zemljepisnih in političnoupornih, cerkvenih pregrad na območju nekdanje alpske slovenščine (9.–16. stol.); vzhodnoslovenski in prleški tip pa na območju nekdanje panonske slovenščine. /.../

Orožen obravnava jezikovni razvoj celotnega slovenskega kulturno-jezikovnega območja, ki je bilo upravno ločeno med posamezne slovenske pokrajine, kar je povzročilo tudi policentrični knjižnojezikovni razvoj na območju nekdanjih slovenskih kneževin, Karantanije in Panonije. Območje prvih treh različic je bilo od 14. stoletja dalje vključeno v Notranjo Avstrijo (avstrijski kulturni prostor), medtem ko je bilo območje 4. različice (Prekmurje s Porabjem) že od l. 1180 z mejo na Muri med vojvodino Štajersko in državo Ogrsko vključeno v ogrsko-hrvaški kulturni prostor.

Slovenski jezik torej ni bil deležen le monocentričnega razvoja, kot je vtis na podlagi sodobnih teorij knjižnega oz. standardnega jezika, ki so se utrdile v drugi polovici 20. stoletja. Toporišič ob ustvarjanju fonetične vadnice zapiše:

² Povzeto po članku *Variantni razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja* iz monografije (Orožen 1996: 103–113), delitev na vzhodnoslovenski (prekmurski) in prleški tip jezika je narejena zaradi navedka „vzhodnoslovenski in prleški tip knjižnega jezika pa na območju nekdanje panonske slovenščine“ (Orožen 1996: 103), čeprav sta si oba narečno blizu, vendar sta bila vseeno upravno in kulturno (Avstrija – nemško : Ogrska – madžarsko) ter geografsko (takrat samo z brodovi – brez mostov – prehodna reka Mura) ločena.

Kakav je tip izgovora ovdje opisan i snimljen na pločama? Ljubljanski, oslobođen nekih dijalektalnih crta. Zašto? - Slovenski se književni izgovor razvio iz dijalektalne dolenske baze (područje jugoistočno od Ljubljane prema Hrvatskoj). Sveslovenski postao je time, što se u toku stoljeća (od sredine 16. stol. naovamo) oslobađao svojih izrazitih dijalektalnih crta. Tako je ušćuvana – razumije se, samo u svojim općim crtama – dolenska baza slovenskih suglasnika, dok se vokalizam oslanja u prvome redu na gorenjski dijalekt (područje sjeverno i sjeverozapadno od Ljubljane). Intonacije se, jednako kao vokalizam, oslanjaju na gorenjski dijalekt, a rečenična intonacija uglavnom na središnje slovenske dijalekte. Zahvaljujući činjenici, da se Ljubljana nalazi nekako na granici dvaju središnjih, velikih slovenskih dijalekata, gorenjskog i dolenskog, poprimila je karakteristike i jednoga i drugog uglavnom u onakvom srazmjeru, kakav je karakterističan za slovenski književni govor. (Toporišič 1961: 15)

Toporišič osredneslovenski govor (Ljubljana z okolico) postavlja za živi temelj književnog jezika, ravno zaradi mejnosti Ljubljane, ki združuje obe geografski (dialektalni) skupini – gorenjsko in dolensko, pri čemer naj bi bilo v ljubljanskem govoru uravnoteženo prisotno tako dolensko kot gorenjsko, kar je značilno (»karakteristično«) za slovenski knjižni govor. V Slovenski slovnici gre Toporišič še korak dlje:

To, kar naj bi postalo tudi v resnici splošno (kakor je splošen slovenski zborni pisni jezik, in v precejšnji meri tudi brani), pa v resnici obstaja dokaj izoblikovano na osrednjem gorenjsko-dolenskem območju s središčem v Ljubljani in okoliških, deloma pa tudi bolj oddaljenih mestnih naseljih. – Na tem področju se določeni sloji (izobraženski, sploh mestni) prebivalstva že kar „rodijo“ s knjižnopogovornim jezikom, tu je v določeni socialno-izobrazbeni plasti prebivalstva pogovorni jezik (četudi pokrajinski) že skoraj docela spodrnil tradicionalno zemljepisno podeželsko narečje, tj. ali gorenjščino ali dolensjščino, štajersjščino, primorsjščino, korošjščino. (Toporišič 2000: 17)

Pri razlagi knjižnojezikovnega konstrukta, ki ga hoče Toporišič osmisliti z realnim govorom, Toporišič knjižni jezik dejansko usmeri v zasebno rabo, saj pravi, da se določeni ljubljanski sloji že kar »rodijo« (rahlo distanco do tega izraza in teorije vzpostavlja z narekovaji) v knjižnopogovorni jezik. Na ta način v ozadje pomakne naslednjo svojo trditev prav tako iz Slovenske slovnice:

Nosilec zbornega jezika je jezikovno šolani človek (vsaj do stopnje srednje šole): to je pisec strokovnih in znanstvenih besedil; novinar in sodelavec dnevnih in drugih periodičnih tiskov; pisatelj, esejist, pesnik (v glavnem); prevajalec vseh vrst (zlasti tudi neumetnostnih besedil); kdor v podjetjih in ustanovah – kulturnih, političnih, družbenih – skrbi za uradno pisno obveščanje in za najraznovrstnejšo, posebno tudi tehnično dokumentacijo; pisec privatnih pisem in dnevnikov (v večini primerov). (Toporišič 2000: 15)

Knjižni jezik je torej izrazito vezan na šolanje (vsaj do stopnje srednje šole), kjer se učimo pisati, in na javni govorni položaj – vezanosti knjižnega jezika na pisavo Toporišič ne zanika in s tem v bistvu sledi pomenu pisnega jezika tudi za javni govor (prim. Tivadar 2010):

Zborni jezik je torej na Slovenskem predvsem in najprej pisani jezik. /.../ Manj se slovenski zborni jezik govori ne po pripravljeni pisni predlogi, ampak brez nje. Govorijo ga posebno v šolah učitelji in učenci vseh stopenj pred formalnim zborom, tj. pred razredom ali drugačnim poslušalstvom. /.../ Slovenskega zbornega jezika se človek skoraj nikoli (oz. le redko) ne nauči kot materne jezika; v veliki meri si ga pridobi šele z zavestnim privzajanjem (pouk slovenskega knjižnega jezika v šolah raznih vrst in stopenj, tudi v vrtcih), v precejšnji meri pa si to in ono iz zbornega jezika prisvoji na podlagi pasivne ali aktivne udeležnosti v zbornem občevanju (zadnje npr. pri branju zbornih besedil ali pri poslušanju). – Zborni jezik je poleg tega tudi funkcijsko najbolj razčlenjen, gotovo bolj kot zemljepisno narečje. – Značilnosti zborne zvrsti jezika so tudi sorazmerno natančno raziskane in predpisane v slovnici, slovarju, stilistiki, pravopisu, pravorečju. – Tudi pričujoča slovnica je slovnica slovenskega zbornega jezika; iz preostalih zvrsti se v njej obravnavajo samo tiste stvari, ki iz njih prihajajo v zborni jezik. (Toporišič 2000: 15; podčrtal avtor članka)

Izpostavljen je torej knjižni jezik nasproti narečjem, knjižni jezik je zaradi večje »funkcijske razčlenjenosti« kot narečja tudi natančneje opisan, predpisan. Tukaj sta upoštevana načela priučnosti in pisnosti, kar je razvidno iz teh trditev, da se knjižnega jezika nikoli ne naučimo kot materne jezika, ampak se ga priučimo preko procesa šolanja in opismenjevanja. Vendar obenem z dodatkom v oklepaju, da se »le redko« kdo nauči knjižnega jezika kot materne jezika, dopušča Toporišič v svoji teoriji slovenskega knjižnega jezika odprta vrata za različne interpretacije glede »priučljivosti« ali »vrojenosti« knjižnega jezika v govorcih določenega območja in sloja prebivalstva, ki ima prednost pri učenju in obvladanju knjižnega jezika (npr. izgovor tonemskosti). Kot smo navedli zgoraj, namreč pravi, da se na »tem področju /.../ določeni sloji (izobraženski, sploh mestni) prebivalstva že kar „rodijo“ s knjižnopogovornim jezikom«, ki ga Toporišič izvzema iz dialektalnega okvira in ga v bistvu dodatno normira. Izpostavi, da je »pokrajinski pogovorni jezik Ljubljane nekako zunaj presoje s stališča tega ali onega narečja (konkretno gorenjskega ali dolenskega), že ima značaj splošnosti«. K temu potem še doda, da je to v bistvu »prosta občevalna varianta slovenskega knjižnega jezika (torej poleg redkejša zborne).« (vse Toporišič 2000: 17)

Ob teh izrazih naravnosti in rojenja ter učenja knjižnega jezika pa sta nerazrešeni in nedorečeni dve razmerji: 1. med knjižnim oz. zbornim jezikom in splošno- oz. knjižnopogovornim jezikom in 2. splošno- oz. knjižnopogovornim in pokrajinskim pogovornim jezikom (opisan v Toporišič 2000: 22)

S vključevanjem naravnosti in »vrojenosti« knjižnopogovornega jezika se je Toporišič oddaljeval od osnovne definicije knjižnega jezika kot priučenega in pridobljenega sekundarnega govornega koda. Toporišič je sicer usmerjen v pisni knjižni jezik, kar je še danes, še posebej pa je bila v preteklosti osnovna jezikoslovna raziskovalna in kodifikacijska usmeritev. To ima za posledico tudi tradicionalno vključenost slovenskega pravorečja v pisni kodifikacijski priročnik – *Slovenski pravopis* (2001). O tem smo že večkrat pisali in tudi problematizirali zapostavljenost pravorečja (Tivadar 2019) in govora, kar se sicer v zadnjih dveh desetletjih popravlja (Tivadar 2012). Vendar je še vedno dokaj pogosto, toda napačno nerazlikovanje pisnega in govornega jezika ter usmerjenost v pravopis kot edini in enotni knjižni izraz, zaradi tega pa je pogosto raziskovanje pravorečja z osebnega in s tem predvsem dialektalnega oz. zgodovinskosistemskega stališča, kar se je pokazalo na 1. slovenskem pravorečnem posvetu (2020). Slovenski javni govor je soodvisen od pisnega knjižnega jezika, vsaj od leta 1991 živi povsem samosvoje življenje kot bivši jezik druge Jugoslavije (o prihodnosti in sedanjosti slovenščine kot bivšega jugoslovanskega jezika v Tivadar 2018b). Sorazmerno kratka zgodovina slovenskega jezika (skoraj popolna odsotnost slovenščine v jugoslovanski diplomaciji, vojski in državnih, tj. zveznih, institucijah) v državnem (najreprezentativnejšem) govornem položaju in velika narečna razslojenost, navezanost na lokalni (narečni) govor sta tudi razloga, zakaj imamo sorazmerno neutrjeno zavest o enotnem govornem knjižnem jeziku. Toda vezivno tkivo govornega knjižnega jezika, ki ga predstavlja pisni jezik in dolga radijska (kasneje tudi televizijska) tradicija na nacionalni radio-televiziji (začetek sega v leto 1928, ko je prvič začel oddajati Radio Ljubljana; več v Tivadar 2003), je razvilo enoten knjižni jezikovni izraz tudi v govornem kodu. Preko knjižne izreke v slovenskih šolah in razvitega medijskega govora se je enotnost zborne izreke sorazmerno spontano izoblikovala, zato danes lahko govorimo o enotni knjižni izreki, kar je bilo izpričano tudi v fonetično-fonoloških raziskavah (Tivadar 2004, še posebej pa Tivadar 2010b, ko so bila raziskana predvsem nebrana in ne posebej za fonetično-pravorečno raziskavo pripravljena medijska besedila). Pogosto izpostavljena nedoločenost slovenske zborne izreke je torej brez osnove, občutek nedorečenosti pa je verjetno v dopuščanju določenih dvojnic in

nerazumevanju manjše ustaljenosti govornega jezika, kar potem vpliva tudi na dojetje in realizacijo knjižne izreke.

4 Centralizem in vključevalnost knjižnojezikovne norme

Splošnost in reprezentativnost knjižnega jezika je njegova inherentna značilnost, ki se je za slovenski knjižni jezik uresničila že konec 19. stoletja, ko se je osrednjeslovenski knjižni jezik uveljavil na celotnem slovenskem območju in dobil tudi prožno stabilno, če parafraziramo Mathesiusa, podobo, sprejemljivo za večino slovenskih govorcev. Kljub temu da je bil v ospredju osrednjeslovenski knjižni jezik, moramo izpostaviti policentrični princip v slovenskem jeziku. Konec 19. stoletja se je namreč v pretežno osrednjeslovenski knjižni jezik na protestantskih knjižnih temeljih vključilo kar nekaj t. i. novih oblik, pretežno koroško-štajerskih (o tem pišem že v svoji diplomski, Tivadar 1998: 34–35). Breznik pri uvedbi novih oblik izpostavi, »da so baš koroško-štajerske oblike most, ki nas veže z ilirci in ostalimi Slovani, h katerim se je tedaj nagibalo našo občinstvo« (Breznik 1982: 87).³ Zagovorniki novih oblik in Svetčevi zagovorniki so bili Navratil, Levstik, Miklošič, F. Cegnar in M. Cigale, ki je leta 1860 pripravil slovenski državni zakonik in vanj že uvedel nove oblike – nove oblike so bile tako uvedene v uradno slovenščino, ki je bila podlaga za kasnejše šolske knjige in s tem tudi za prevlado novih oblik, kljub nasprotovanju Bleiweisovih Novic (Breznik 1982: 88).⁴

Velika sprejemljivost pisnega jezika je posledica postopne uveljavitve skupnega knjižnega jezika, ki ni bil utemeljen le na jeziku enega območja, ampak so se smiselno vključevala tudi druga območja. Postopno uveljavljanje govornega knjižnega jezika preko knjige še posebej v šolstvu, pa tudi preko (deželnega) parlamentarnega jezika (Tivadar 2010a) je delovalo tudi na dokaj postopno sprejemanje govornega jezika v splošno zavest, k čemur je odločilno vlogo prispeval tudi že omenjeni nacionalni radio (Radio Ljubljana, kasneje Radio Slovenija). Zaradi primarnosti govornega jezika in žive rabe narečij so Toporišičeve usmeritve glede normiranja govornega jezika, vezane le na Ljubljano, bile pogosto le želja:

³ Na isti strani Breznik nadaljuje: »Vse koroško-štajerske oblike pa se ne daš vpeljati v kranjsko, ravno tako pa se tudi vse kranjske posebnosti ne daš vzdržati. Naj se napravi pameten kompromis med obema dolgoletnima tekmečema, pogoje naj stavi pa – staroslovenščina /stara cerkvena slovanščina/. To načelo je položil Podgorski v pisavo in poskus je uspel.« Breznik Levca imenuje tudi za »pravega reformatorja naše pisave«.

⁴ Na 88. strani Breznik sistematično in pregledno navede Svetčeve nove oblike, ki jih je le-ta vpeljal v svoje članke leta 1849.

Ljubljana se nahaja i u središtu svih slovenskih dijalekata, u njoj su smještene najviše slovenske kulturne i političke institucije, koje imaju koncentracijsku, centripetalnu snagu. Razumljivo je zbog svega toga, da se kultivirani govor ljubljanskog intelektualca i umjetnika smatra onom normom, kojoj se svatko, tko želi dobro slovenski govoriti, nastoji što više približiti. (Toporišič 1961: 15)

Realni opis slovenskega javnega govora in kulturnega prostora, ki se stika v Ljubljani, je predstavil Toporišič v tem navedku iz svojega fonetičnega učbenika (1961). Tovrstni princip pa je naletel na precejšen upor predvsem po letu 1991 in razvijanju državnega jezika, poleg tega pa tudi zaradi manj vključujoče ter socialno nepravilne družbe, ko se je socialni razkorak med Ljubljano in ostalim delom Slovenije povečeval (Tivadar 2011). Zato mnogi jezikoslovci, ki gledajo na normiranje jezika samo iz ene perspektive in enega središča, predvsem iz Ljubljane, težko razumejo nasprotovanje odločujoči vlogi osrednjeslovenskega govorca in govoru Ljubljane kot modelu slovenske knjižne izreke:

Celo jezik, naša slovenščina, izgublja v osrednji Sloveniji tla pod nogami. Jezik, ki nas je edini vedno združeval in ki smo ga pri nas v obdobju najhujšega pritiska trdovratno in ljubeče gojili, postaja za nekatere nepotreben ... Tukaj nas oblega italijanščina na cesti, na uradih in predvsem po televiziji. Kako se počutimo, ko se zavemo, kako se jezikovno uglajeno govorjenje po italijanski televiziji bije z ohlapno in nenehno vsiljujočo ljubljansko narečno govorico po osrednji slovenski televiziji? Zdi se, da vsi skupaj ne potrebujemo jezika, ki bi nas združeval, ampak kot da je potrebno poudariti razlike, ki nas ločujejo. Po takem kriteriju bo vsakdo gojil samo svoje narečje, sporazumevali pa se bomo pri nas samo v italijanščini, v osrednji Sloveniji pa v angleščini. (mnenje prof. Nade Pertot iz Trsta; Dolgan 1996: 70–71; glej tudi v Tivadar 1998: 54)

Zelo ostro stališče zamejske intelektualke lahko zavrtnemo z levo roko, češ da je preobčutljiva. Lahko pa se nad tem zamislimo in ponovno preverimo stanje slovenske zborne izreke, ki se morda pretirano usmerja v osrednjeslovensko govorico. Določene razloge za to trditev najdemo celo v trenutni kodifikaciji knjižnega jezika, ki ima med drugim kodificiran tako tonemski naglas (tonsko naglaševanje, zapisano v okroglih oklepajih), kot tudi razlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki, kar je tudi vezano na osrednjeslovenski govor, pri čemer gre pogosto za mešanje med redukcijo samoglasnikov kratkih naglašanih samoglasnikov – polglasniški izgovor kratkih naglašanih samoglasnikov, kar se pojavi tudi v kontroliranih snemalnih pogojih pri kodifikacijskih primerih, npr. uhat (poslušaj eSSKJ, fran.si), kjer je izgovorjen polglasnik namesto kratkega a. Če gledamo vključevalno, potem niti tovrstna redukcija kratkih in naglašanih

samoglasnikov ne bi smela biti napačna oz. bi jo morali vsaj dopuščati v knjižni izreki. Obenem pa bi bilo treba enakovredno obravnavati že večkrat potrjeno nerazlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki (majhen korak je bil narejen v sklepih s 1. slovenskega pravorečnega posveta (1. slovenski pravorečni posvet, str. 246), kjer se tovrstno nerazlikovanje naglašanih samoglasnikov po trajanju dopušča).

In če natančneje pogledamo slovensko knjižno tradicijo in ustvarjanje knjižnega jezika v času dejanskega vzpostavljanja knjižnega jezika, kar je sovpadalo z nacionalnim gibanjem in narodnim prebujenjem (pomlad narodov) 1848, ki je vodila do vzpostavitve množice nacionalnih držav namesto kraljevin in drugih fevdalnih tvorb, vidimo, da je bilo ves čas prisotno vključevanje ne samo monocentričnih elementov, ampak tudi neosrednjeslovenskih prvin. Najočitnejši primer so že omenjene »nove oblike«.

In če sklenemo to poglavje o centralističnih težnjah, ki so gotovo tuje zgodovini in tudi podobi narečno zelo razslojenega slovenskega jezika: v prihodnje moramo težiti k oblikovanju slovenskega govorjenega knjižnega jezika za vse njegove uporabnike in izogibanju izključevalnih centralističnih teženj. Pretirano pokrajinsko determiniranost govorca in jezikovnega ustvarjalca nazorno pokaže primer Stanka Vraza iz Veržeja, vasi na prleški obali reke Mure, ki se je lažje povezal s hrvaškim kulturnim prostorom kot z osrednjeslovensko knjižnojezikovno in kulturno tradicijo (Prešeren, Čop idr.). Prva polovica 19. stoletja je bil še čas ustvarjanja enotnega jezika, kar se je potem zaključilo s sprejetjem gajice (črkopisa) in »novih oblik«. Danes pa imamo že ustaljen in uveljavljen knjižni jezik v šolah, parlamentu in drugih državno-kulturnih institucijah, zato lahko tudi lažje upravljamo z določenimi konfliktnimi situacijami.

5 Za zaključek – vseslovenska sprejemljivost in monocentrično vključevalen princip normiranja govorjenega knjižnega jezika

Zborna oblika knjižnega jezika se uporablja skratka zmeraj takrat, ko je pred govorečim družbeno izoblikovan, tj. javen (oficialen) zbor poslušalcev, zlasti še, če je ta zbor izobrazbeno, narečno ali tudi socialno neenak. (Toporišič 2000: 15)

Če smo kdaj v preteklih člankih kritizirali Toporišičevo pretirano ljubljanoцентриčno usmeritev, ki je izhajala iz njegovih tudi precej čustvenih trditev in preodločnega zagovarjanja svojih raziskovalno-kodifikacijskih stališč (npr. izjava o revežih, ki ne slišijo in ne znajo tonemsko, glej Tivadar 2012: 596), bomo ob koncu članka izpostavili njegovo trditev o vseslovenskosti knjižnega jezika, ki je namenjen vsem govorcem, izobrazbeno, narečno in socialno neenakim. Toporišič je imel tudi preko še vedno aktualnega Slovenskega pravopisa (2001) odločen vpliv na slovensko kodifikacijo, obenem je tudi simbol slovenskega jezikoslovja zaradi svoje plodovitosti in predvsem kot edini avtor Slovenske slovnice. S to trditvijo v svoji slovnici pojmuje knjižno izreko kot enotno javno izreko za vse slovenske govorce, pri čemer mu je temelj kodifikacije javna izreka vsaj srednješolsko izobraženega govorca, kot smo omenili prej. Toporišič se je strinjal z opredelitvijo knjižnega jezika kot tuje in neorganske, nenaravne jezikovne zvrsti, kar izpostavi tudi Kordić:

Drugo što ističu lingvisti s južnoslavenskih prostora je da je standardni jezik suprotstavljen organskim jezicima. Ni takva tvrdnja se ne može naći u inozemnim leksikonima jer se izraz organski jezici uopće ne koristi u inozemnoj lingvistici. Sto bi on uopće trebao značiti? Da su neki jezici organski, a standardni da je anorganski? Da jedni imaju organe, a standardni nema? Da su jedni živi, a standardni nije? Ne iznenađuje što se taj izraz ne pojavljuje u lingvističkim leksikonima. (Kordić 2009: 84)

K temu lahko dodamo že izpostavljene misli o samosvojem življenju in pozitivni vlogi knjižnega jezika v naravni komunikaciji. Knjižni jezik namreč živi svoje življenje v javnosti in kot takega moramo obravnavati tudi njegov govorjeni kod – knjižno izreko (Tivadar 2019), predvsem pa mora vsak raziskovalec svoje pravorečne odločitve ustrezno utemeljiti s sodobnimi primeri, seveda ob upoštevanju jezikoslovne tradicije (Tivadar 2018a: 168). In ta tradicija je bila pretežno osrednjeslovensko monocentrična; policentrični razvoj se kaže v sprejemanju novih oblik ter ne samo osrednjeslovenskih prvin v knjižni jezik nekoč, danes pa v še živih narečjih, ki vplivajo tudi na javni govor. Večvariantnost kot raznolikosti slovenske kulture (in jezika) je zato predvsem v govorjenem knjižnem jeziku nujna in utemeljena, o čemer je treba splošno in tudi strokovno javnost še ozaveščati, saj je centralizem in togost sicer pogosta, vendar nehumanistična zunajjezikovna in nasilna stvarnost. Skrb za knjižno pomeni obenem tudi skrb za neknjižno in je socialno-solidarnostni element:

Če se o javnem govoru in pisanju, ki je predvsem knjižno, ne bo zadosti in ustrezno govorilo (ter vadilo) v šoli (predvsem do konca srednje šole), bo prestižnost knjižnega jezika, o kateri

smiselno dvomijo nekateri jezikoslovci (Stabej 2010: 239–244; Jarnovič 2006), postala še toliko močnejša in socialno determinirana, dostopna le najbolj premožnim (če vzamemo za merilo dohodek npr. nad 2100 EUR bruto, ga ima samo še približno 20 % aktivnega prebivalstva; http://www.stat.si/letopis/2009/13_09/13-04-09.htm). (Tivadar 2011: 87–88)

Proti nenaravnemu razvoju jezika pa se lahko borimo samo z ohranjanjem in razvijanjem kulture ter spoštovanjem različnosti, zgodovine in žive kulturne dediščine od Monoštra do Rezijske, Celovca do Bele Krajine, torej znotraj države in tudi v zamejstvu. Danes tudi mediji in gospodarstvo spodbujajo centralistični razvoj, kar se kaže v koncentraciji kapitala v pisnih (primer: združitev Večera in Dnevnika, pred tem Vestnika z Večerom) in govorjenih (združitev medijev pod okriljem družbe Salomon, od Radia Aktual do Radia Štajerski val, nekoč Šmarje pri Jelšah, prvi regionalni radio na Slovenskem; Tivadar 2003) medijih. Kako bo to vplivalo na nadaljnji razvoj knjižnega jezika, bomo videli v prihodnosti. Upamo, da se ne bo zaradi odklonilnega odnosa do narečij s strani dela jezikoslovcev krepilo nasprotovanje knjižnemu jeziku na drugi strani. V zadnjem času se pisanje v prekmurskem knjižnem jeziku ponovno krepi, kar je lahko ob primerni vključenosti tudi obrobni narečij in kakovostnem govornem izobraževanju pozitivno ter pomeni obogatitev knjižnega jezika. Policentričnost se mora odražati, predvsem preko v rabi utemeljene variantnosti, tudi v tradicionalno monocentričnem slovenskem knjižnem jeziku, še posebej zaradi policentričnega razvoja slovenskega jezika in tradicionalno velike lokalne razdrobljenosti slovenskega kulturnega prostora, kar mora vplivati tudi na razvoj knjižne jezikovne zvrsti.

Literatura

1. *slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič in Marko Snoj. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021.
- Anton BREZNIK, (1913–1915), 1982: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 83–133.
- Marjan DOLGAN, 1996: *Govorno ustvarjanje*. Ljubljana: Rokus. 63–79.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. Dostop 30. 11. 2021 na www.fran.si.
- Marko JESENŠEK, 2010: Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 13–22.
- Snežana KORDIČ, 2009: Policentrični standardni jezik. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. 83–108.
- Darja MARKOJA, 2014: Jezikovna situacija v Prekmurju v obdobju od reformacije do začetka 20. stoletja. *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 19/20, 79–99, 430.
- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Hotimir TIVADAR, 1998: Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil). *Diplomska naloga*. Praga, Ljubljana: [H. Tivadar].
- Hotimir TIVADAR, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič-Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.
- Hotimir TIVADAR, 2004: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1, 31–48.
- Hotimir TIVADAR, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanosti. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 80–91.
- Hotimir TIVADAR, 2010a: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 25–35.
- Hotimir TIVADAR, 2010b: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1, 105–116.
- Hotimir TIVADAR, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4, 587–601. Dostop 30. 11. 2021 na http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf
- Hotimir TIVADAR, 2018a: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* 11/2, 158–171.
- Hotimir TIVADAR, 2018b: Future of Slovene as a former Yugoslav language: (speech and language between language dictators and real life). *Govor: časopis za fonetiku* 35/1, 53–77.
- Hotimir TIVADAR, 2019: Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* 12/1, 299–311.
- Hotimir TIVADAR, 2021: Uvodna razprava ob prenovljeni izdaji knjige *Zgodovina iz spomina. Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige (Vilko Novak)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

The Polycentric Development of the Slovene Language and its Influence on the Formation of the Speech Norm

The Slovene standard language is undoubtedly monocentric, based on the Central Slovene standard language, in which Primož Trubar was a groundbreaking agent. The Slovene language and the entirety of Slovene society developed in several cultural centres, which today are not all in the territory of the Republic of Slovenia – Trieste, Klagenfurt, Ljubljana, Graz (the first Slovene studies at university level). Within these centres, language and language activity also developed, mainly in its spoken form. The standardisation of language is, in principle, a long process, which, in Slovenia for the written language code, ended mostly at the end of the 19th century with the introduction and adoption of new forms in general use. The unification process of the Slovene standard language was complete after the incorporation of Prekmurje and the integration of Prekmurje speakers and writers into the Slovene space. The Slovene standard language (2 million speakers) developed in a more monocentric way than other languages with more speakers (German, English, and Serbo-Croatian included). The multivariate polycentric development of the Slovene language is described by Martina Orožen, who said that the Slovene literary tradition from the 17th to the beginning of the 19th centuries derives from four standardised landscape-dialectally definable versions (Orožen 1996: 103). The development of the Slovene language was not exclusively monocentric, because it also has variance in the spoken language. Some kind of polycentric development is reflected in the current dialect stratification. Literary language is associated strongly with written language and schooling (at least up to High School), where we learn to write. That is also what Toporišič said in his Slovenian grammar. At the same time, Toporišič places

the Central Slovene dialect (Ljubljana and its surroundings) as the "living foundation" of the literary language, precisely because of the borders of Ljubljana, which unites both geographical (dialectal) groups - Gorenjska and Dolenjska. He also directs literary language to private use, as he said that certain layers of Ljubljana were already "born" (a slight distance from this term and theories is established with quotation marks) in the literary colloquial language. However, Toporišič points out in *Slovenska slovnica* that the literary language is intended for all classes, and holders who have at least a secondary education. In this way, he emphasises the teachability and all-Slovenianness of the Slovene literary language. The basis of the book's dictum is mainly public speech, which we learn in schools, and radio speech and other representative public speakers.

Despite their monocentric development in the past, Slovene orthography and spoken literary language must be oriented polycentrically. This is attested by the phonemic-accent versions in the standard literary language (*usus*). Everyone should be able to learn the standard language. Moreover, this is the most crucial characteristic.

NAGLASNE ZNAČILNOSTI SAMOSTALNIKOV S KONČAJEM *-AR* V SODOBNI KNJIŽNI SLOVENŠČINI

TANJA MIRTIC

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija,
tanja.mirtic@zrc-sazu.si

Sinopsis V prispevku so prikazane naglasnomestne značilnosti samostalnikov s končajem *-ar* v sodobni knjižni slovenščini. Raziskali smo petnajst občnoimenskih samostalnikov, in sicer tako domačih tvorjenk kot tudi prevzetih besed. Tendence naglaševanja v sodobni knjižni slovenščini smo ugotavljali z dvema spletnima anketnima raziskavama. Ob interpretaciji izsledkov raziskav smo skušali pojasniti naglasnomestne tendence obravnavanih samostalnikov.

Ključne besede:

govorjeni knjižni jezik,
glasoslovje,
naglasno mesto,
dvojničnost,
metoda anketiranja

ACCENTUAL FEATURES OF NOUNS ENDING IN *-AR* IN MODERN LITERARY SLOVENE

TANJA MIRTIC

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš
Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia, tanja.mirtic@zrc-sazu.si

Abstract This article presents the accentual characteristics of nouns ending in *-ar* in modern literary Slovene. We studied fifteen common nouns, both native and borrowed words. The tendencies of accentuation in modern literary Slovene were investigated through two online surveys. In interpreting the research results, we tried to explain the accentuation tendencies of the studied nouns.

Keywords:

spoken literary
language,
phonetics,
accent place,
duality,
survey method

1 Uvod¹

V pričujočem prispevku² so obravnavane naglasnomestne značilnosti občnoimenskih samostalnikov s končajem *-ar* v sodobni knjižni slovenščini. Raziskovali smo tako prevzete besede kot tudi neprevzete, saj je naglasnomestna dvojničnost izkazana tako pri domačih tvorjenkah, kot tudi pri tvorjenkah, ki imajo v osnovi prevzeti samostalnik ali so v celoti prevzete iz tujega jezika. Velika večina izpeljank s končajem *-ar* v slovenščini je izsamostalniških. Raziskava je le parcialna, saj osvetljujemo naglasnomestne značilnosti petnajstih samostalnikov.

Na zapletenost naglasnomestne problematike slovenskega knjižnega jezika je bilo v slovenskem jezikoslovju že večkrat opozorjeno (npr. Rigler 1968, Tivadar in Jurgec 2003, Tivadar 2003: 81,³ Mirtič 2021), saj gre za eno od pomembnejših vprašanj slovenskega pravorečja. Slovenščina ima namreč nestalno naglasno mesto v besedi, ki je fonološko relevantno. Raziskovanje naglasnega mesta je zelo kompleksen pojav, ki ga moramo proučevati z različnih zornih kotov, saj na posamezno realizacijo oz. določeno naglasno mesto vpliva več dejavnikov (npr. demografske značilnosti govorcev, analogije, morfologizacija naglasa) (prim. Mirtič 2021).

Na problematiko naglaševanja samostalnikov na *-ar* je na primeru samostalnika *kolesar* opozarjal tudi J. Rigler. Zagovarjal je pomenskorazločevalno vlogo naglasa pri tem samostalniku, in sicer je po njegovem mnenju *kolésar* 'tisti, ki dela kolesa', *kolesár* pa 'tisti, ki vozi kolo'. V sodobni knjižni slovenščini se pojavlja le slednji pomen (Rigler 1957: 308).

Praslovanska pripona **-ar* je bila v praslovanščino prevzeta, in sicer najverjetneje iz starogermanskih jezikov. Praslovanski samostalniki na **-ar* imajo različne besedotvorne pomene: 1) besedotvorni predhodnik je samostalnik: opravkar/nosilec povezave (npr. *vinarǫ* 'tisti, ki ima opraviti/zvezo z vinom'); 2) izpeljanka, ki je motivirana tako iz samostalnika kot iz glagola (npr. *zǫdati* 'zidati', **zǫdb/*zǫdb > *zǫdārǫ/*zǫdārǫ* 'tisti, ki zida', 'tisti, ki ima opraviti/zvezo z zidom'); 3)

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

² Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS, in v okviru aplikativnega podoktorskega projekta *Rastoča baza pravorečnih težav* (Z6-1890) ter aplikativnega projekta *OptiLEX* (L7-9406), ki ju delno financira ARRS.

³ Avtor opozarja, da nestalno naglasno mesto povzroča težave predvsem tujcem, domačim govorcem pa odvisno od njihove narečne podlage. Izpostavlja tudi naglaševanje deležnikov in razlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki (Tivadar 2003: 81).

izpeljanka, motivirana iz glagola (psl. **volditi* > **volsti* ‘vladati’ > **voldarŕ* ‘tisti, ki vlada’. V sodobnih slovanskih jezikih je pogostost izpeljank na *-ar* večja v tistih delih slovanskega jezikovega prostora, ki mejijo na nemški ali romanski svet (Šekli 2021: 143–144).

V splošnem razlagalnem slovarju slovenskega jezika (v nadaljevanju SSKJ in SSKJ²) ter v pravopisu (v nadaljevanju SP 2001) samostalniki s končajem *-ar* izkazujejo zelo pestro naglasno podobo. V nekaterih primerih ima lahko naglasnomestna dvojnica tudi pomenskorazločevalno vlogo. Takih primerov je v starejših priročnikih zelo veliko (npr. *čepár* ‘izdelovalec čepov’,⁴ *čepar/čepar* ‘sveder za vrtnje čepnih lukenj’; *smolár* ‘kdor se ukvarja z nabiranjem, pridobivanjem smole’, *smólar* ‘kdor ima smolo’). Tak tip dvojnic izkazuje tudi novi rastoči slovar slovenskega jezika eSSKJ, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in sicer pri samostalniku *čebelár* (prim. iztočnico *čebélar*: *čebelár* ‘samostalnik *čebelár* – če je naglašen koren besede pomeni ‘ptico živih barv’, če je mesto naglasa na priponskem obrazilu *-ar* pomeni ‘osebo, ki se ukvarja z gojenjem čebel’).

V SSKJ² je bilo obravnavanih precej samostalnikov, ki so izkazovali enakovredni naglasnomestni dvojnici, in tudi takih, ki so izkazovali neprednostno naglasno dvojnico:

- kvalifikator **in**: *askar, cementar, čepar, daljinar, doktrinar, blevar, blodar, iglar, kobilar, lupanar, mavčar, mečar, orglar, pleskar, plinar, prebendar, slikopleskar, sobopleskar, splavar, spletkar, strebar, torbar, zobar, žganjar*;
- kvalifikator **tudi**: *apnar, cvetličar, goslar, gumar, jadrar, kažuar, klošar, kolesar, kožar, kravar, maslar, nemar, oglar, oljar, prosvetar, puškar, rešetar, sabljar, semenar, sirar, slaščičar, slonar, sonar, stavbar, svečar, špebar, štacunar, veslar*.

Od zgoraj naštetih samostalnikov je v preteklosti zagotovo največ pozornosti vzbujalo naglaševanje samostalnika *klošar*, ki je prevzet iz francoščine. Iz francoščine je prevzet skupaj z naglasom, ki se v knjižni slovenščini ni uveljavil, čeprav je bilo denimo v prvi izdaji SSKJ priporočeno zgolj naglaševanje na končaju *-ar*. Pozneje je bil v SP 2001 dodan tudi naglas na prvem besednem zlogu, in sicer kot enakovredna dvojnica. V SSKJ² je bil naglas na prvem besednem zlogu že naveden kot prednostna

⁴ Pomenski opisi so povzeti po SSKJ².

možnost. Tudi naše raziskave kažejo, da je v sodobni rabi povsem uveljavljeno naglaševanje na prvem besednem zlogu. Anketa, ki smo jo izvedli leta 2016, je namreč pokazala, da se je 92 % respondentov odločilo za naglas na prvem besednem zlogu.⁵ Tovrstno naglaševanje je verjetno nastalo pod vplivom hrvaškega in srbskega naglasa (SES). Uveljavlja se tudi pri nadaljnjih tvorjenkah (npr. *kelóšar*ka, *kelóšar*jev). Nekaj respondentov je v komentarjih pod anketo zapisalo, da poznajo izvorni naglas, vendar ga v slovenščini ne bi uporabili, saj po njihovem mnenju ni ustaljen oz. nevtralen.

2 Metodologija

Podatke o naglaševanju obravnavanih samostalnikov v sodobni knjižni slovenščini smo skušali dobiti z metodo anketiranja. V raziskavo so bile vključene tako enote, pri katerih so v dosedanjih jezikovnih priročnikih že prepoznane naglasnomestne dvojnice (npr. *splet*kar, *sveč*ar), kot tudi enote, ki naglasnomestne dvojnčnosti v priročnikih še nimajo zabeležene (npr. *bibliotek*ar, *gobar*, *meš*etar). Pri samostalnikih *orglar* in *mlekar* smo preverjali tudi pomenskorazločevalno vlogo naglasnega mesta, ki je izkazana v SSKJ, SSKJ² in SP 2001 (samostalnik *orglar* v pomenu 'kdor igra na orgle' je naglašen na prvem besednem zlogu, samostalnik *orglar* v pomenu 'kdor izdeluje orgle' je naglašen na zadnjem ali prvem besednem zlogu; samostalnik *mlekar* v pomenu 'moški, ki nosi ali razvaža mleko', je naglašen na prvem besednem zlogu, samostalnik *mlekar* v pomenu 'delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov' je naglašen na priponskem obrazilu).

Obravnavani samostalniki so bili zajeti v dve spletni raziskavi, ki sta bili pripravljene v aplikaciji 1ka (prim. Mirtič 2019). Povezava do ankete je bila razposlana respondentom po elektronski pošti ali pa smo jo delili na različnih družbenih omrežjih. Opazovane besede so bile uporabljane v krajših povedih. Sodelujoče smo prosili, naj izberejo naglasno možnost, ki je po njihovem mnenju v javnem, formalnem govornem položaju (npr. v javnih nastopih pred širšo publiko) bolj sprejemljiva. Pri vsakem vprašanju smo navedli tudi možnost 'ne poznam besede'.

⁵ V anketi je sodelovalo 500 respondentov.

2.1 Podatki o respondentih

V prvi spletni raziskavi je sodelovalo 432 respondentov.⁶ Največ jih je bilo iz starostnih skupin 21–40 let (200 respondentov) in 41–60 (162 respondentov). Po izobrazbeni sestavi so prevladovali tisti, ki so zaključili univerzitetni program ali drugo bolonjsko stopnjo (230 respondentov). Približno polovica respondentov se poklicno ukvarja z jezikom (največ respondentov je izbralo možnosti 'prevajanje, lektoriranje, pisanje besedil' in ('predšolska, osnovnošolska in srednješolska) vzgoja in izobraževanje, izobraževanje odraslih'). V anketni raziskavi nas je zanimal tudi kraj bivanja in kraj odraščanja respondentov. Respondenti prihajajo iz vseh narečnih skupin. Največ jih trenutno biva v Ljubljani (39 %), medtem ko jih je v Ljubljani odraščalo 23 %.

Drugo spletno anketo je izpolnilo 507 respondentov. Največ sodelujočih spada v starostni skupini 21–40 (224 respondentov) in 41–60 let (189 respondentov). 263 respondentov je končalo univerzitetni program ali drugo bolonjsko stopnjo. Približno 40 % respondentov se profesionalno ukvarja z jezikom. Največ se jih ukvarja s prevajanjem, lektoriranjem oz. pisanjem besedil, veliko pa jih dela v šolstvu ali se ukvarja z raziskovanjem. Največ respondentov biva v Ljubljani (35 %), okoli 20 % respondentov je tudi odraščalo v Ljubljani.

Analizirali smo tudi podatke o naglaševanju tovrstnih samostalnikov v obstoječih jezikovnih priročnikih, in sicer zlasti v SSKJ, SP 2001, SSKJ², primerjalno pri nekaterih primerih pa tudi Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, saj zajema (tudi) knjižno slovenščino druge polovice 19. stoletja.⁷ Pri obravnavi tovrstnih samostalnikov nam je pomagal tudi Šeklijev članek *Naglas izsamostalniški izpeljank s priponskim obrazilom -ar(j)- v (knjižni) slovenščini*, kjer so tovrstni samostalniki obravnavani tako z diahronega kot tudi s sinhronega stališča (Šekli 2004).

Raziskovali smo naglasne značilnosti naslednjih samostalnikov: *gobar, spletkar, svečar, bibliotekar, slaščičar, veterinar, splavar, plinar, orglar, mlekar, oljar, oglar, lesar, zobar, mešetar*. Nekateri v anketi obravnavani samostalniki se v sodobni knjižni slovenščini pojavljajo redko (npr. *svečar, mlekar*).

⁶ Pri analizi ankete so upoštewane le v celoti izpolnjene ankete.

⁷ V *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*, ki opisuje najnovije besedje, za zdaj pri samostalnikih, ki se končujejo na *-ar*, ni registrirane nobene naglasnomesne dvojnice (Krvina, www.fran.si).

3 Naglasne značilnosti posameznih samostalnikov in izsledki spletne raziskave

3.1 Samostalnik *gobar* (1)⁸

Samostalnik *gobar* izkazuje v SSKJ, SP 2001 in SSKJ² naglasno mesto na osnovi. V osnovi vsebuje samostalnik *goba*, ki spada v praslovanski naglasni tip a (*góba góbe* < **gǫba*). Besedotvorna podstava samostalnika *gobar* torej pripada praslovanskemu oblikotvornemu naglasnemu tipa a, zato tvorjenka izkazuje besedotvorni naglasni tip A. V sistemu tonemskega naglaševanja ima samostalnik *gobar* novi cirkumfleks na osnovi (*gôbar*), kar je rezultat popraslovanske nadomestne podaljšave po skrajšanju samoglasniške dolžine v praslovanskem priponskem obrazilu *-ar- (Šekli 2004: 53–54). Tovrstni razvoj potrjujeta tudi hrvaščina in srbsščina, češčina pa v tem primeru ne izkazuje popraslovanske ponaglasne dolžine (češ. *houbař*).

Pri samostalniku *gobar* se je 66 % sodelujočih odločilo za naglas na prvem besednem zlogu, 34 % pa je izbralo naglas na zadnjem besednem zlogu. Čeprav samostalnik spada v besedotvorni naglasni tip A, se torej v sodobni knjižni slovenščini pojavlja tudi naglas na zadnjem besednem zlogu. Če je beseda naglašena na priponskem obrazilu, ima akutski tonem.

3.2 Samostalnik *spletkar* (1)

Samostalnik *spletkar* v doslejšnjih jezikovnih priročnikih izkazuje enakovredni naglasni dvojnici, na prvem mestu je navedena dvojnica z naglasom na obrazilu (*spletkár* in *splétkar*, tonemsko *spletkár* in *splétkar*). V spletni anketni raziskavi je 71 % respondentov izbralo naglas na priponskem obrazilu (*spletkár*), 28 % pa naglas na osnovi (*splétkar*), kar pomeni, da je v sodobni jezikovni praksi začelo prevladovati naglaševanje na priponskem obrazilu *-ar*. Na uveljavljanje tovrstnega naglasa lahko vpliva tudi besedje, kot je npr. *spletkáríti*, *spletkárjenje*, *spletkárstvo*, ki ima sestavino *-ar* vedno naglašeno.

⁸ Če je ob samostalniku v oklepaju navedena številka 1, pomeni, da je bil samostalnik obravnavan v prvi anketni raziskavi. Če je navedena številka 2, je bil samostalnik obravnavan v drugi anketni raziskavi.

3.3 Samostalnik *svečar* (1)

Samostalnik *svečar* ima v SSKJ, SSKJ² in SP2001 navedeno naglasno dvojnico, pri čemer je naglasna možnost z naglasom na osnovi opredeljena kot manj običajna oz. manj pogosta (*svečár* tudi *svéčar*). Samostalnik *svečar* je tvorjen iz samostalnika *sveča*, ki ima v osnovi akutirani samoglasnik. Naglasna dvojničnost se pojavlja tudi pri nekaterih drugih izpeljankah tega tipa, npr. *kožár*/*kožár*, *máslar*/*maslár*.

V raziskavi se je 52 % respondentov odločilo za naglas na priponskem obrazilu (*svečár*), 47 % respondentov pa je izbralo naglas na osnovi (*svéčar*). Na pojavljanje razmeroma enakovredne dvojničnosti najverjetneje vpliva tudi dejstvo, da se beseda *svečar* v sodobnih besedilih pojavlja razmeroma redko.⁹

3.4 Samostalnik *bibliotekar* (1)

Samostalnik *bibliotekar* ima v osnovi samostalnik *biblioteka*, ki je po zgledu nem. *Bibliothek*, frc. *bibliothèque* in lat. *Bibliotheca* prevzet iz gr. *bibliothḗkē* 'knjižnica' (SES). Za zdaj je v jezikovnih priročnikih registriran le naglas na priponskem obrazilu. Z anketno spletno raziskavo smo želeli preveriti razširjenost naglaševanja na predzadnjem besednem zlogu. Za tovrstni naglas se je v raziskavi odločilo 28 % respondentov. 71 % respondentov je izbralo naglas *bibliotekár*. Največ respondentov, ki se je odločilo za naglas na predzadnjem besednem zlogu, prihaja iz Ljubljane, temu sledi območje štajerske narečne skupine. Na pojavljanje naglasne dvojnice *bibliotékar* lahko vpliva naglas besedotvorne podstave.

3.5 Samostalnik *slaščičar* (1)

Samostalnik *slaščičar* poleg običajnega naglasa na priponskem obrazilu v obstoječih priročnikih izkazuje tudi naglasno dvojnico *slaščičár*, ki pa je v sodobni jezikovni praksi redka. Navedena je v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju*, kot neprednostna dvojnica pa je prikazana tudi v SSKJ in SSKJ². Te razvojne tendence potrjuje tudi naša raziskava, kjer se je za naglas na predzadnjem zlogu besede odločilo le 2 % respondentov.

⁹ V besedilnem korpusu Gigafida ima manj kot 300 (nepregledanih) pojavitev.

3.6 Samostalnik *veterinar* (2)

Samostalnik *veterinar* je prek nemščine in francoščine iz lat. prevzeti samostalnik *veterinārius* 'živinozdravnik' (SES). Ker smo prevzeli tako samostalnik iz besedotvorne podstave (*veterina*) kot tudi tvorjenko (*veterinar*), lahko enoto *veterinar* obravnavamo tudi kot s sinhronega stališča motivirano besedo (*veterina* > *veterinar*) (prim. Šekli 2004: 51). V priročnikih se pojavlja le naglas na končaju *-ar*, v sodobni rabi pa je zaznati tudi naglaševanje na samoglasniku *i*, kar je najverjetneje vpliv naglasa samostalnika *veterina*.

V anketni raziskavi se je 78 % respondentov odločilo za naglas *veterinár*, 21 % pa za naglasno različico *veterínar*, ki sicer v jezikovnih priročnikih še ni zabeležena.

3.7 Samostalnik *splavar* (2)

V SP 2001 je naveden le naglas na končaju *-ar*, v SSKJ in SSKJ² pa sta navedeni obe naglasni možnosti, in sicer sta opredeljeni kot enakovredni (*splavár* in *splávar*). S spletno anketno raziskavo smo ugotovili, da se v sodobni jezikovni praksi prevladujoče uporablja naglaševanje na priponskem obrazilu (80 % respondentov).

3.8 Samostalnik *plinar* (2)

Samostalnik *plinar* ima v SSKJ, SP 2001 in SSKJ² navedeni dve enakovredni izgovorni možnosti. Na prvem mestu je prikazana možnost z izgovorom na osnovi (*plínar*), na drugem mestu je kot enakovredna možnost navedena dvojnica z naglasom na priponskem obrazilu (*plínár*). Analiza sodobne jezikovne rabe kaže, da je v sodobni jezikovni praksi pogostejši naglas na končaju *-ar*. V spletni anketni raziskavi je namreč naglas na priponskem obrazilu izbralo 70 % respondentov.

3.9 Samostalnik *orglar* (2)

Pri samostalniku *orglar*, ki izkazuje v osnovi iz nemščine prevzeti samostalnik *die Orgel* (SES), ima naglas v obstoječih priročnikih pomenskorazločevalno vlogo. Različica z naglasom na prvem besednem zlogu pomeni 'kdor igra na orgle', izgovorna možnost z naglasom na končaju *-ar* (*orglár*) pa 'kdor izdeluje orgle'. S spletno anketno raziskavo smo skušali ugotoviti, ali ima naglasno mesto tudi v sodobni knjižni slovenščini pomenskorazločevalno vlogo.

Preglednica 1: Izsledki anketne raziskave pri samostalniku *orglar*

	<i>órglar</i>	<i>orglár</i>
'kdor igra (na) orgle' (SSKJ: <i>órglar</i>)	62 %	38 %
'kdor izdeluje orgle' (SSKJ: <i>orglár</i>)	52 %	48 %

Vir: raziskava avtorice

V obeh pomenih je pogostejše naglaševanje na prvem besednem zlogu, pri čemer pa je iz izsledkov spletne anketne raziskave razvidno, da je v pomenu 'kdor izdeluje orgle' naglas na priponskem obrazilu *-ar* pogostejši (48 %) kot v pomenu 'kdor igra (na) orgle' (38 %). Razlikovanje se izgublja, na kar najverjetneje vpliva tudi dejstvo, da se beseda redko uporablja.

3.10 Samostalnik *mlekar* (2)

Podobno pomenskorazločevalno vlogo naglasnega mesta smo raziskovali tudi pri samostalniku *mlekar*, saj je v jezikovnih priročnikih navedeno, da samostalnik z naglasom na prvem besednem zlogu pomeni 'moški, ki nosi ali razvažá mleko', samostalnik z naglasom na zadnjem besednem zlogu pa 'delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov'. V sistemu tonemskega naglaševanja ima samostalnik *mlekar*, če je naglašen na osnovi, cirkumfleks, če je naglašen na končaju, akut.

Preglednica 2: Izsledki anketne raziskave pri samostalniku *mlekar*

	<i>mlékar</i>	<i>mlekár</i>
'moški, ki nosi ali razvažá mleko' (SSKJ: <i>mlékar</i>)	23 %	77 %
'delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov' (SSKJ: <i>mlekár</i>)	32 %	68 %

Vir: raziskava avtorice

V nasprotju z *orglarjem* se tukaj bolj uveljavlja naglas na priponskem obrazilu, in sicer v obeh pomenih. V pomenu 'moški, ki nosi ali razvažá mleko', kjer je v doslejšnjih priročnikih predviden le naglas na osnovi, je pogostost naglasa na končaju *-ar* še večja.

Samostalnik *mlékar* ima v osnovi samostalnik *mleko*, ki spada v praslovanski oblikotvorni naglasni tip *b*, zato ga uvrščamo v praslovanski besedotvorni tip G z dolgim samoglasnikom v osnovi (**melk-árǫb* **melk-árúa*). V slovenščini so se odrazi izpeljank, ki imajo v osnovi samostalnik praslovanskega naglasnega tipa a (npr. *gobar*),

in izpeljank, ki imajo v osnovi samostalnik praslovanskega naglasnega tipa b z dolgim samoglasnikom v osnovi (npr. *mlekar*), izenačili. Najverjetneje je delovala analogija. Sovpad praslovanskih besedotvornih tipov A in G je lahko povzročil sovpad odrazov oblikotvornega naglasnega tipa b pri samostalnkih s praslovanskim dolgim samoglasnikom v osnovi z odrazi praslovanskega oblikotvornega naglasnega tipa a pri samostalnkih *a*-jevske in srednje *o*-jevske sklanjatve (ter deloma pri samostalnkih moške *o*-jevske sklanjatve) (Šekli 2004: 54–55).

Naglasna dvojnica z naglasom na priponskem obrazilu *-ar* je mlajšega nastanka, na kar kaže tudi pomen v SSKJ ('delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov'). M. Šekli ugotavlja, da bi lahko na nastanek in uveljavljanje naglasa na priponskem obrazilu vplivalo tudi (najverjetneje iz češčine) prevzeto priponsko obrazilo *-ar-na*, kjer je sestavina *-ar-* vedno naglašena (npr. *mlekárna*, *cvetličárna*, *železárna*). Tudi sicer je v slovenščini sestavina *-ar-* pogosto naglašena (npr. pri besedah s končajem *-arstvo* (npr. *mlekárstvo*), *-arski* (*mlekárski*), *-ariti* (*mlekáriti*), *-arnica* (*mlekárnica*). Če upoštevamo tonemski naglas, so končaji *-arna*, *-arstvo*, *-arnica* cirkumflektirani, končaja *-arski* in *-ariti* pa akutirana (prim. Šekli 2004: 61–62).

3.11 Samostalnik *oljar* (2)

Podoben razvoj kot pri samostalniku *mlekar* lahko opazujemo tudi pri samostalniku *oljar*. Razlikuje se zgolj v tem, da ima tvorjenka *oljar* v osnovi samostalnik *olje*, ki je prevzeta beseda. Je pa prav tako kot samostalnik *mleko* akutirana (*ólje ólja*). Samostalnik *oljar* izkazuje v SSKJ, SP 2001 in SSKJ² naglasno dvojničnost. Kot prednostna je navedena dvojnica z naglasom na prvem besednem zlogu (jakostno: *óljar*, tonemsko: *óljar*), naglasnomestna dvojnica z naglasom na obrazilu je navedena kot manj običajna možnost (kvalifikator *tudi*). Pleteršnikov slovar navaja zgolj naglas na prvem besednem zlogu, *Slovenski etimološki slovar* M. Snoja pa naglas na priponskem obrazilu. Slednja naglasna možnost se je kot prednostna izbira respondentov izkazala tudi v naši spletni anketni raziskavi. Izbralo jo je namreč 93 % sodelujočih.

3.12 Samostalnik *oglar* (2)

Samostalnik *oglar* je nastal iz samostalnika *oglje*, kar pomeni, da ima v osnovi cirkumflektirani samostalnik srednje *o*-jevske sklanjatve (*ôglje ôglja*).¹⁰ V raziskavi smo obravnavali samostalnik v pomenu 'kdor se ukvarja z žganjem oglja'.¹¹ V SP 2001 je naveden le naglas na prvem besednem zlogu, v SSKJ in SSKJ² pa je kot prednostno prikazan naglas na prvem besednem zlogu, kot manj običajna dvojnica pa tudi izgovorna možnost z naglasom na končaju *-ar*.

V naši spletni anketni raziskavi se je 86 % sodelujočih odločilo za naglas na priponskem obrazilu, 13 % respondentov pa za naglas na prvem besednem zlogu. Pri podobnih primerih, kot je *oglar*, torej z nepremičnim naglasom na cirkumflektirani osnovi, je naglasna dvojničnost redka, prav tako je redek tudi naglas na priponskem obrazilu *-ar*. Podoben zgled bi lahko bila tvorjenka *orglar*, le da ima v osnovi prevzeti cirkumflektirani samostalnik.

3.13 Samostalnika *lesar* (2) in *zobar* (1)

Samostalnik *lesar* v doslejšnjih priročnikih izkazuje le naglas na prvem besednem zlogu, kar je za tvorjenko, ki ima v osnovi samostalnik mešanega naglasnega tipa, manj običajno. M. Šekli to razlaga z mlajšimi tvorbami iz časa, 'ko podedovano pravilo ni delovalo več in so izpeljanke svoj naglas dobile po naglasu samostalnika v besedotvorni podstavi' (Šekli 2004: 59). V sodobni jezikovni praksi opazamo tudi naglas na priponskem obrazilu, zato smo samostalnik vključili v anketno raziskavo. Izsledki izkazujejo, da je za zdaj še neuslovarjeni naglas precej pogost, saj se je zanj odločilo 44 % respondentov. Naglas na prvem besednem zlogu je izbralo 56 % respondentov. Morda na pojavljanje in tudi vse večje uveljavljanje naglasa na priponskem obrazilu vpliva tudi dejstvo, da je pri samostalnkih, ki imajo za besedotvorno podstavo samostalnik, ki spada v mešani naglasni tip, običajnejše naglaševanje na priponskem obrazilu (npr. *pěč peč* > *pečár*, *mesó mesá* > *mesár*, prim. Šekli 2004: 59, 69).

¹⁰ Tonemski naglas samostalnika *oglje* v sodobni knjižni slovenščini bo treba ponovno raziskati. V SSKJ, SP 2001 in SSKJ² je zabeležen cirkumfleks na osnovi, v sodobni jezikovni praksi se pojavlja tudi akut.

¹¹ V SSKJ in SSKJ² je namreč naveden tudi v pomenu »fant, prijatelj, ki se nepovabljen udeleži svatbe«, ki pa ne izkazuje naglasne dvojnice.

Ravno nasprotno tendenco kot samostalnik *lesar* izkazuje samostalnik *žobar*, čigar besedotvorna podstava je prav tako samostalnik mešanega naglasnega tipa. V priročnikih je kot prednostna navedena dvojnica z naglasom na osnovi. Naglas na priponskem obrazilu *-ar* je označen kot manj navadna dvojnica. V Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* je naglas na priponskem obrazilu naveden kot edina naglasna možnost. Naša spletna raziskava je pokazala, da se v sodobni rabi samostalnik prevladujoče naglašuje na prvem besednem zlogu. Za naglas na priponskem obrazilu se je namreč odločilo le 9 % respondentov. Do uveljavitve naglasa na osnovi je prišlo najverjetneje zaradi posplošitve po naglasu samostalnika v besedotvorni podstavi.

3.14 Samostalnik *mešetar* (2)

Samostalnik *mešetar* je prevzet in prilagojen iz furlanščine (*missètar*) in ben. italijanščine (*messeto*, *miseto*), zato ima v vseh doslejšnjih jezikovnih priročnikih naveden naglas na drugem besednem zlogu (SES). V sodobni knjižni rabi opažamo, da postaja vse bolj običajno naglaševanje na končaju *-ar*, zato smo besedo *mešetar* vključili v spletno anketno raziskavo. Izsledki analize nakazujejo, da je naglaševanje na končaju *-ar* res bolj pogosto, saj se je zanj odločilo 78 % respondentov. Na vse večje uveljavljanje naglasa na končaju morda vpliva tudi naglas glagola *mešetáriti*, samostalnika *mešetárstvo*, pridevnika *mešetárski* in glagolnika *mešetárjenje*.

4 Sklepne misli

Čeprav je pričujoča raziskava le droben prispevek k poznavanju naglaševanja samostalnikov s končajem *-ar* v sodobni knjižni slovenščini, lahko na podlagi njenih izsledkov podamo nekaj ugotovitev in razvojnih tendenc naglaševanja.

Glede na opravljeno analizo spletnih anketnih raziskav lahko zaključimo, da je naglaševanje na končaju *-ar* danes pogostejše, kot je denimo v starejših jezikovnih priročnikih. Pojavlja se tudi pri samostalnikih, kjer bi zgodovinskorazvojno pričakovali naglas na osnovi (npr. *gobar*), obenem pa se uveljavljajo tudi še neuslovarjene naglasne dvojnice z naglasom na priponskem obrazilu, ki so zgodovinskorazvojno pričakovane (npr. *lesar*). Vse bolj se naglas na končaju *-ar* uveljavlja tudi pri besedah, pri katerih so bile v SSKJ, SP 2001 in SSKJ² navedene enakovredne naglasne dvojnice (npr. *spletkar*, *plinar*). Na vse večje uveljavljanje

naglaševanja na končaju *-ar* lahko vpliva tudi dejstvo, da je sestavina *-ar-* v slovenskih besedah zelo pogosto naglašena (npr. *-arna*, *-arstvo*, *-arski*).

Preglednica 3: Izsledki spletnih anketnih raziskav¹²

	Naglas na osnovi	Naglas na končaju <i>-ar</i>
gobar	66 %	34 %
spletkar	28 %	71 %
svečar	47 %	52 %
bibliotekar	28 %	71 %
slaščičar	2 %	98 %
veterinar	21 %	78 %
splavar	19 %	80 %
plinar	27 %	70 %
orglar 'kdor igra (na) orgle'	62 %	38 %
orglar 'kdor izdeluje orgle'	52 %	48 %
mlekar 'moški, ki nosi ali razvažata mleko'	23 %	77 %
mlekar 'delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov'	32 %	68 %
oljar	6 %	93 %
oglar	13 %	86 %
lesar	56 %	44 %
zobar	89 %	9 %
mešetar	20 %	78 %

Vir: raziskava avtorice

Na mesto naglasa torej vpliva več dejavnikov. Kot pomemben se kaže vpliv naglasa besedotvorne podstave na naglas tvorjenke in tudi pogostost rabe posameznega samostalnika.

Pri samostalnikih *orglar* in *mlekar*, ki se v sodobni knjižni slovenščini pojavljata redko, smo tudi ugotovili, da naglasno mesto več ne razločuje besednega pomena. Na izgubljanje pomenske razlike glede na naglasno mesto zagotovo vpliva tudi pogostost rabe posamezne besede.

¹² Sivo obarvana polja nakazujejo prevlado določenega naglasnega mesta, kar pomeni, da se je za naglas odločilo več kot 70 % respondentov.

Literatura

- eSSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2016-. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- Domen KRVINA: *Sprtni slovar slovenskega jezika* 2014-. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- Tanja MIRTIČ, 2019: Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ur. Hotimir Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 81–90.
- Tanja MIRTIČ, 2021: Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja eSSKJ. *1. Slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič in Marko Snoj. Razprave II. razreda SAZU. Ljubljana. 53–64.
- Tanja MIRTIČ, 2021: Nekaj naglasnomestnih značilnosti sodobne knjižne slovenščine. *Jezik in slovnost* 66/2–3, 117–127.
- Maks PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar*. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- Jakob RIGLER, 1957: K našemu pravorečju. *Jezik in slovnost* 2/7, 305–308.
- Jakob RIGLER, 1968: Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovnost* 13/6, 192–199.
- SES, Marko SNOJ: *Slovenski etimološki slovar*³. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- SP 2001, *Slovenski pravopis*. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- SSKJ², *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Dostop 14. 1. 2022 na www.fran.si
- Matej ŠEKLI, 2004: Naglas izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom -ar(j)- v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10/2, 47–72.
- Matej ŠEKLI, 2021: Besedotvorni vzorec tipa vinar – vinarstvo oz. strojar – strojarstvo v slovenščini v kontekstu srednjeevropskega jezikovnega areala. *Slavistična revija* 69/1, 141–156.
- Hotimir TIVADAR, Peter JURGEC, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2, 203–220.
- Hotimir TIVADAR, 2003: Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. *Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga.

Accentual Features of Nouns Ending in -ar in Modern Literary Slovene

The article examines the accentual features of common nouns ending in -ar in modern literary Slovene. Accent position is a very complex phenomenon that we need to study from different angles, because the individual realisation or a particular accent position is influenced by several factors (e.g., the demographic characteristics of speakers, analogies, accent morphology). We examined both borrowed and unborrowed words, as accentual duality is evident both in native compounds and in compounds that are essentially adopted nouns, or come as a whole from a foreign language. Through two online researches we attempted to obtain data on the accents of nouns in literary Slovene. We examined the accentual features of the following nouns: gobar, spletkar, svečar, bibliotekar, slaščičar, veterinar, splavar, plinar, orglar, mlekar, oljar, oglar, lesar, zobar, mešetar. Thus, the study included units where accented duplicates (e.g., spletkar, svečar) had already been identified in existing language manuals, as well as units whose accented duplicates had not yet been recorded in the manuals (e.g. bibliotekar, gobar, mešetar). In the case of the nouns orglar and mlekar, we also checked the semantic distinctive role of the accent position. We found that, today, the accent in the ending -ar is more common when, for example, it appears in older language manuals. It also appears in nouns where one would expect an accent on the stem (e.g., gobar) from the point of view of historical development. At the same time, accented doublets with an accent on the suffix that do not occur in the dictionary are also used, which is to be expected from the aspect of historical development (e.g., lesar). The increasing use of the accent in the ending -ar may also be influenced by the fact that, in Slovene words, the component -ar- is very often accented (e.g. -arna, -arstvo, -arski). In the case of the nouns orglar and mlekar, which are rare in modern literary Slovene, we found that the accent position no longer distinguishes between word meanings. The loss of semantic difference according to the accent position is certainly also influenced

by the frequency of use of a specific word. In many cases, the influence of the accent of the word-forming stem on the accent of the compound also proves to be an important factor.

VLOGA ZVOČNOSTI V ZAČETNIH S^T-NIZIH

DRAGO UNUK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, drago.unuk@um.si

Sinopsis Prispevek podaja profil začetnih dvočlenskih vzglasnih nezvočniških nizov v slovenskem jeziku glede na usklajenost z razpršenostjo zvočnosti, fonološke razlage nastopanja, izgovarjavo, zgradbo in zaznavnost zloga. V oblikovanju zloga delujeta načelo zvočnosti in načelo raznovrstnosti segmentov. Pomembna sta prag zaznave vzbujanja spremembe in Fibonaccijevo zaporedje, da bi se opazila razlika rasti zvočnosti posameznih konfiguracij: delujeta kot merilo, da se konfiguracija pripornik in zapornik ($\#s^T$) uresniči kot regularni nizi v začetnem vzglasju zloga v slovenskem jeziku (jezikih).

Ključne besede:

zlog,
vzglasje,
zvočnost,
prag zaznave
vzbujanja,
Fibonaccijevo
zaporedje

THE ROLE OF SONORITY IN THE INITIAL sT-CLUSTERS

DRAGO UNUK

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, drago.unuk@um.si

Abstract The purpose of this paper is to examine the profile of the initial onset from clusters, which consists of two members, i.e. two obstruents in the Slovene language according to their consistency with the dispersion of sonority in the syllable, phonological explanations of performance, pronunciation, syllable structure and syllable perception. The syllable formation process is governed by the principle of sonority and the principle of segmental variety. The size of the part of the stimulus that causes a perceptible change in sensation and an arithmetic Fibonacci sequence are important to detect changes in the increase in sonority between individual configurations. Both function as a criterion for the configuration of the fricative and occlusive (#sT) to be realised in the initial onset as regular clusters in the initial onset in the Slovene language (languages).

Keywords:

syllable,
onset,
sonority,
perceptible change
in sensation,
Fibonacci
sequence

0 Uvod

Zvočnost (sonornost) v fonoloških obravnavah se uporablja za opisovanje razvrščanja segmentalnih zaporedij v zlogu: zlog teži k raznovrstnosti sestavin, da je bolje čutno zaznavan. Zvočnost se predstavlja kot skalarna količina intenzitete govornega zvoka, povezana z glasnostjo in zvočno energijo. Kategorije glasov imajo višjo ali nižjo zvočnost, v zlogu stojijo po hierarhiji. V zlogu je razpršenost zvočnosti neenakomerna po vzorcu: narašča od obrobja proti jedru zloga. V vzglasju raste od prvega segmenta proti jedru in pada od jedra do zadnjega segmenta v izglasju. To ureja načelo zaporedja zvočnosti, ki deluje v celoti zloga, vsi zlogi pa se ravna po njem. Deluje kot opisni model zloga in manj kot njegov organizacijski model, saj se v jezikih pojavljajo tudi odstopanja od hierarhične razporejenosti zvočnosti v zlogu, tako da je zvočnost predvsem okrepljena težnja, ki načeloma deluje, vendar ne dosledno. Izjeme so predvsem v zaporedju segmentov robnih sestavnikov zloga, tj. v vzglasju in izglasju. Jeziki so različni po tem, ali dovoljujejo soglasniške nize v vzglasju. Zanimajo nas konfiguracije v vzglasju, saj so konfiguracije v izglasju urejene obrnljivo glede na konfiguracije v vzglasju. Vzglasne konfiguracije pripornik in zapornik predstavljajo izziv za teorijo zloga. Namen prispevka je preučiti profil začetnih dvočlenskih nezvočniških nizov v vzglasju zloga v slovenskem jeziku glede na njihovo usklajenost z razpršenostjo zvočnosti v zlogu, artikulacijo, strukturno konfiguracijo zloga in zaznavnost zloga.

1 Zlog in zvočnost

Teorija zloga je od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja zelo abstrahirana in razširjena. Zlog je bistvena enota v fonologiji, a nima splošnoveljavne fonetične opredelitve. Temeljno je fonološki konstrukt, opredeljen prek sekvenc diskretnih fonoloških segmentov, redkeje pa prek fonetičnih osnov (Clements 2009: 165). Za zlog velja, da temelji na *načelu razpršenosti zvočnosti* – NRZ (Clements 1988): preferirajo se začetni polzlogi (npr. /ta/ v zlogu /tam/), ko imajo njihovi sestavniki maksimalno in enakomerno razpršenost zvočnosti; v končnih polzlogih (npr. /am/ v istem zlogu) je težnja obrnjena, zato se preferira odprte rime oz. odprte zloge (s končnim samoglasnikom). Pomembna je zaznavna razdalja, ki kaže, katera sestava vzglasja oz. izglasja je najnaravnejša (tj. OV oz. OLV za vzglasje in VG oz. VGL za izglasje).¹

¹ V – vokal oz. samoglasnik, C – konzonant oz. soglasnik; O – obstruent oz. nezvočnik, L – likvida oz. jezičnik, G – angl. *glide* oz. drsник, N – nazal oz. nosnik.

NRZ favorizira enočlensko vzglasje, da maksimizira zvočnostni naklon s samoglasnikom. Tak tip zloga je CV, saj ima C najnižjo zvočnostno vrednost, V pa najvišjo.

Zlog ima profil sekvenčne zvočnostne kompozicije: v jedru zloga je po pravilu samoglasnik, ki je vrh zvočnosti zloga oz. vrh hierarhije zloga, drugi segmenti kažejo vzorec padanja zvočnosti v eno oz. drugo stran glede na jedro. To ustreza *zvočnostni sekvenčni omejitvi* oz. *načelu zaporedja zvočnosti* – NZZ (Selkirk 1984, Clements 1988): med katerima koli členoma zloga in zvočnostnim vrhom oz. jedrom zloga so dovoljeni samo členi z višjim zvočnostnim rangom (Clements 1988: 3). Jeziki se na makroravni zloga razlikujejo relativno, a izraziteje na mikroravni zloga, torej zlasti po razvrstitvi segmentov v vzglasju in izglasju zloga, kjer je variacij največ, manj pa po segmentih v zlogovnem jedru, kjer imajo vsi jeziki samoglasnik, nekateri tudi nosnik ali jezičnik (Pregled po jezikih v Parker 2016–2017: 127–164.).

2 Kako univerzalen je pojav zvočnostne hierarhije?

Zvočnost je v jezikoslovju opredeljena zelo različno: odprtost govorne cevi (Pāṇini 500 pr. n. št.; Jespersen 1904), glasnost (Whitney 1865; Sievers 1885; Clements 1988; Ladefoged, Johnson 2011), zlogovnost (Blevins 1995), akustična energija (Goldsmith 1990) idr. (Parker 2002: 44–48, 57–86). Zvočnost glasu je njegova glasnostna relativnost glede na to pri drugih glasovih z enako dolžino, naglasom in /frekvenčnim oz. jakostnim/ vrhom (Ladefoged, Johnson 2011: 245). Zvočnost je bolj kot z glasnostjo povezana z resonanco: sonorni glas tipa sonorant ima visoko akustično energijo in relativno nizko stopnjo izgube akustičnosti (Clements 2009: 167). Fizični korelati zvočnosti so vrednosti intenzitete glasov, ko jih povežemo z zaznavno protipostavko glasnost (Unuk 2003: 13–15; Parker 2011: 1175–1176).

V nadaljevanju bomo zvočnost razumeli kot relativno razmerje med samoglasniki in posameznimi razredi soglasnikov, ki deluje kot merilo razporejanja segmentov v fonotaktični enoti.

Posamezni segmenti zloga se razlikujejo po svoji relativni zvočnosti in zavzemajo svoje mesto na zvočnostni lestvici, imajo *zvočnostni indeks* – ZI. Obstajajo številne lestvice glasov po zvočnosti (več kot sto; Parker 2002: 62); najbolj znana je hierarhična lestvica po Clementsu (1988: 12–14); temelji na razlikovanju razredov glasov in prisotnosti lastnosti: [zlogotvoren], [vokoid], [aproksimant], [sonorant].

Posplošena lestvica s številom prisotnih lastnosti: samoglasniki (4) > drsniki (3) > jezičniki (2) > nosniki (1) > nezvočniki (0).

Zvočnostni profil zloga se ravna po zvočnosti lestvici segmentov relativno, tako da v zlogu zvočnost relativno narašča, je enaka ali pada med posameznimi segmenti v vzglasju in obrnjeno v izglasju. Glede na omejitve v posameznih jezikih lahko govorimo o posploševanju zvočnostnih profilov v topologiji vzglasja.

3 Minimalna zvočnostna razdalja

Členi istozložnega soglasniškega niza se morajo razlikovati glede na najmanjšo vrednost ranga na zvočnosti lestvici, ki je še dovoljena, zadostna ali mogoča, da so lahko medsebojno kombinirani istozložno. Izpolnjevati morajo merilo *minimalne zvočnostne razdalje* – MZR (Selkirk 1984; Parker 2011: 54–55): v danem vzglasju, sestavljenem iz segmentov C_1 in C_2 , če je $a = ZI(C_1)$ in $b = ZI(C_2)$ ter je $a \leq b$, je specifični MRZ = x za dani jezik, tako da velja $b - a \geq x$, kjer je $x \in \{0, 1, 2, 3\}$. (Parker 2012: 110). Gre za *načelo optimalne zvočnostne razdalje*: razmerja med *zvočnostnimi razdaljami* – ZR v parih sosednjih fonemov morajo biti optimalno uravnovežena, da so segmenti urejeni v optimalnem zaporedju, tj. po vrednosti na zvočnosti lestvici. Glede na zvočnostno lestvico (Clements 1988: 12–14) je največji možni ZR v nizu vzglasja nezvočnik in drsnik. Če jezik dovoljuje nize z nižjim ZR, dovoljuje tudi vse nize z višjim ZR, obrnjeno pa ne velja. Zbir dopustnih ali mogočih nizov v vzglasju po vrednosti ZR razvršča jezike v 4 tipe (Parker 2012: 108):

ZR = 0: OO, ON, OL, OG, NN, NL, NG, LL, LG, GG;

ZR = 1: ON, OL, OG, NL, NG, LG;

ZR = 2: OL, OG, NG;

ZR = 3: OG).

Npr.: ZR = 0: *ptič*, *sféra*, *mno.go*; ZR = 1: *tna.lo*, *mle.ko*, *ljub*; ZR = 2: *glub*, *mja* (medm.); ZR = 3: *pje* (nar.), *hja* (medm.).

Edini niz v vseh tipih je OG, ki je glede na ZR idealni niz, saj sta oba segmenta umeščena na skrajnih polih zvočnostne lestvice (Parker 2011: 55), npr. *tja*.

V vzglasju je možnih 16 kombinacij soglasniških nizov glede na kategorije prvin. Kombinacije prvega soglasnika (C1) in drugega soglasnika (C2) izražajo različne vrednosti ZR. Kombinacije se razlikujejo po ZR med kombinirani členi, zvočnost pri tem (Parker 2012: 108):

- a) raste – $ZR > 0$ (6 nizov): ON, OL, OG, NL, NG, LG;
- b) je enaka – $ZR = 0$ (4 nizi): OO, NN, LL, GG;
- c) pada – $ZR = < 0$ (6 nizov): NO, LO, LN, GO, GN, GL.

Soglasniški nizi v slovenskem jeziku: OG, NG, LG, OL, NL, ON, NN, OO, GO, GN, GL, GG.

Rast zvočnosti – RZ v soglasniškem nizu je enaka razliki v zvočnosti obeh soglasnikov. V naši obravnavi bomo od tu naprej upoštevali merilo, da imajo priporniki večjo zvočnost kot zaporniki in zlitniki enako kot zaporniki, kar je sicer razširjeno pojmovanje (Blevins 1995: 211; Flemming 2008: 9). Tako dobimo drugačno lestvico z indeksi in drugačne vrednosti RZ: samoglasniki (6) > drsniki (5) > jezičniki (4) > nosniki (3) > priporniki (2) > zaporniki (1).

4 Niz sT-: zapleteno vzglasje z začetno konfiguracijo pripornik in zapornik

Vzglasje je v kakem stvarnem zlogu ali popolneno, tj. uresničeno (C1...Cn-), ali glasovno nepopolneno, tj. ničto (ϕ -). Vzglasje je ali enodelno ali večdelno: pri vzglasju z le enim segmentom govorimo o enostavnem (preprostem) vzglasju, pri veččlenskem vzglasju pa o vejanem in kompleksnem (zamotano sestavljenem) vzglasju. Npr. *jok*, *sam*, *vož*; *člen*, *mrak*, *sto*; *pljuske*, *vzljū.bi.ti*, *zmlet*; ϕen , ϕiz , ϕo .

Glede na zvočnost se posamezni členi v vzglasju razvrščajo, tako da zvočnejši člen stoji bližje zvočnostnemu vrhu (jedru) zloga; robna člena zloga sta pogosto medsebojno zrcalna (CVC *soke*, CCVCC *plast* ipd.). Med prvim in drugim mestom (več zaporednimi mesti) v vejanem oz. kompleksnem vzglasju obstaja zvočnostni kontrast, zvočnost pa mora naraščati proti jedru zloga; kontrast je v C – V najvišji mogoč. Ob tem *obvezno obrisno načelo* prepoveduje istozložna zaporedja iz segmentov z enako lastnostjo [±trajnik] (Morelli 1998: 7). Vzglasje je dodatno omejeno z *načelom zakonitosti* – NZ (Goslin, Frauenfelder 2001: 409–436). Določa segmente, ki začenjajo in končujejo zlog: v vzglasju so možni le nizi, ki jih najdemo na začetku

kake besede, in v izglasju le nizi, ki so možni na koncu kake besede v danem jeziku (gl. Unuk 2003.).

Na začetku besede: *se.stra* – *strab*, *ses.tru* – *trava*, *sest.ra* – *ruma*; na koncu besede: *ses.tru* – *nos*, *sest.ra* – *kost*; kombinacije /-str/ za *sestr.a* ne najdemo (**magistr* je drugojezična beseda oz. pojav vrivanje /epenteza/ s polglasnikom: *magist[ə]r*).

Deluje še *zakon zlogovnega stika* – ZZS, ki določa, da zvočnost pade maksimalno čez meje zloga: v katerem koli raznozložnem zaporedju dveh soglasnikov A.B je zvočnost A prednostno večja od zvočnosti B (Clements 1990: 42–43). Vzglasje opredeljuje še *načelo maksimalnega vzglasja* – NMV (Kahn 1976: 26, 41), to je težnja po najvišji mogoči razširitvi vzglasja, da je tako (na račun predhodnega izglasja), npr. *bra.tje*.

Veččlenski sredinski soglasniški nizi znotraj besede ne izražajo značilnosti nizov soglasnikov v vzglasju in izglasju (Srebot Rejec 1975; Unuk 2003.). Nekateri nizi na besednih mejah, tj. v vzglasju in izglasju, lahko kršijo fonotaktična pravila. V stvarnih pojavitvah imamo več tipov nizov z več soglasniki v vzglasju. Zaradi obsežnosti problematike se bomo omejili le na dvočlenske soglasniške nize nezvočnikov v začetnem vzglasju, tip #OOV, tj. konfiguracije F (*frikativ* – kateri koli pripornik) in S (angl. *stop* – kateri koli zapornik) kot univerzalni nabor v vseh jezikih: FF, SS, FS in SF. Samo konfiguracija SF je vseprisotna; velja: kjer je SF, je tudi FS; kjer je FF, je tudi FS. Tip FS je zaznamovan najmanj, tip SS najbolj. Po *optimalnostni teoriji* – OT je FS najbolj harmoničen (v raziskavi 25 jezikov v Morelli 1998: 3–4, 7). V literaturi so nizi #FS posplošeno označeni kot tip vzglasja #sT oz. sT-nizi.

Tip #FS je v slovenskem jeziku in številnih drugih jezikih zelo pogosta konfiguracija, ki odstopa od določila NZZ. V slovenskem jeziku je v začetnem vzglasju zvočnost v nezvočniških nizih #OOV:

- a) rastoča (ZR = 1) – SF:
 σ [pf, pɤ ps pʃ bʒ tʃ tɤ ks kʃ]
pfij, **pha**, **psica**, **pšeno**, **bzik**, **tfj**, **theta**, **ksebni**, **kšeft**;
- b) enaka (ZR = 0) – SS, FF, AS (A – afrikata oz. zlitnik):
 σ [pt bd tk gd sf sɤ tʃt]
ptič, **bdeti**, **tkati**, **kdo** [gd], **sfera**, **shaja**, **čtivo**;

- c) padajoča ali obrnjena (rastoče-padajoča; ZR = -1) – FS, FA:

◦[sk sp st f/k fp ft z/b zd zg zb zd zg ft xt x/k sts stf stf x/f]

skala, spati, stan, škoda, šport, šteti, zbiti, zdaj, zgoraj, žbica, ždeta, žgati, ftiza, hti, hkrati; scati, sčivkati,² ščink, hči

Tipologija v b) in c) odstopa od NZZ in je neregularno zaporedje segmentov v začetnem vzglasju.

5 Dvočlenski nizi nezvočnikov v začetnem vzglasju, ki odstopajo od NZZ

5.1 Ravni potek zvočnosti

Možnost dovoliti enako zvočnost oz. ravni potek zvočnosti na robovih zloga se nanaša tudi na to, da imajo priporniki, zaporniki in zlitniki enako stopnjo zvočnosti (Clements 1990: 292; Blevins 1995: 210, 236). To vpeljuje še dodatne omejitve (npr. za zaporedje dveh nosnikov: /mn/ v *mnogo*, a ne /nm/, za kar v slovenskem jeziku nimamo potrditve; to kaže, da ima /m/ nižjo zvočnost kot /n/, saj ne more stati bližje središču zloga). To je odstopanje od koncepta NZZ (ravni potek zvočnosti na robovih zloga bi bil dovoljen) in od ZZS oz. pravil razvrstitev soglasniških nizov v raznozložnih soglasniških nizih (zadnji segment v zlogu na levi nima višje zvočnosti kot prvi segment naslednjega zloga).

5.2 Padajoči potek zvočnosti

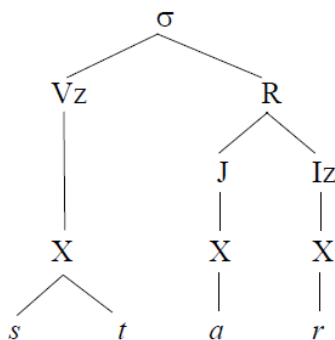
Pojavi neregularnega zaporedja segmentov v vzglasju (in izglasju) so pojmovani in poimenovani različno, tu obravnavamo le primere soglasniških nizov v vzglasju: ◦[pripornik + zapornik (npr. *star*), ki se ne ravna po zvočnostnem načelu, da segmentu v vzglasju lahko sledi samo segment z višjo zvočnostjo. Grafična predstavitev kaže na primeru *star* različnosti obravnavanja vzglasnih soglasniških nizov (Clements, Keyser 1983; Hall 1992: 59–63; Goldsmith 1990: 123–127): pripornik (ZI = 2) + zapornik (ZI = 1) s padajočim potekom zvočnosti (ZR = -1).³

² V nadpravljenem govorjenju je v *sčivkati* lahko izgovor [stʃ], sicer pride do pošumljanja in je izgovor [ʃtʃ]. Nekatere kombinacije, tj. ◦[fp /fk /fs /fʃ xp xt] in vse kombinacije glede na zvenečnostno omejitev nedovoljene kombinacije ◦[sb idr. niso uresničene (pojavi razzvnečenja oz. ozvnečenja). Zveneči segment ne more biti umeščen v zlogu dalje od jedra, kot je umeščen nezveneči segment.

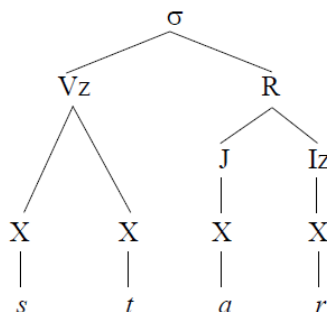
³ X – vozlišče, φ – fonetično neuresničeni segment, PrB – prozodijska beseda, D – dodatek oz. apendiks.

1. *Vejano* vzglasje

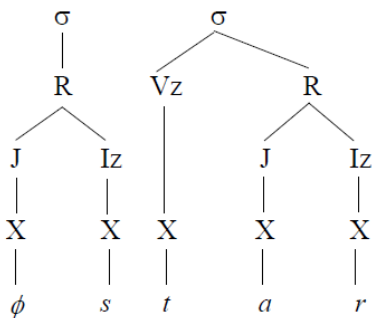
Vzglasje je razvejano na segmenta (več segmentov): star.

2. *Zapleteno* (kompleksno) vzglasje

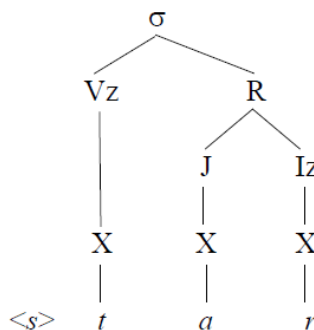
Zapletenost nastopa na robovih zloga (v vzglasju in izglasju), enota ni oddeljena: (st)ar.

3. *Polzlog* oz. degenerirani zlog

Težko opredeljivi segment pripada drugemu zlogu, tj. izglasju predhodnega zloga ob odsotnosti njegovega jedra (J = ϕ): [s].tar.

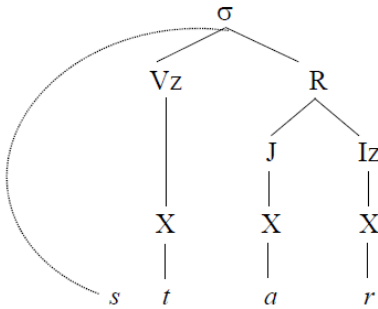
4. *Zunajzlogovni* (ekstrasilabični) segment

Nestalni segment ni uvrščen v zgradbo zloga in ni pripet na kako višjo raven od zloga: [s]tar.

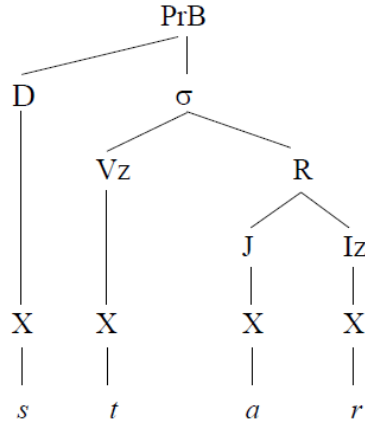
5. *Pristava* (adjunkt)

Segment ni pripet na kako višje vozlišče oz. kako višjo raven, pač pa je zunaj vzglasja in neposredno odvisen od zloga: s.tar.

6. *Dodatek* (apendiks)

Zunajzlogovni segment je pripet na višjo raven od zloga, tj. na višje prozodijsko vozlišče oz. prozodijsko besedo (PrB): ([s])tar.

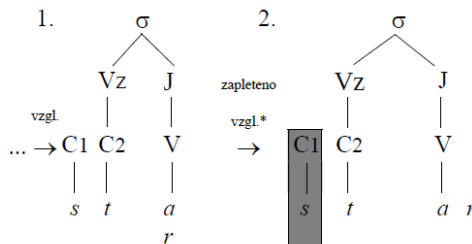

V razlagah 3–6 ne gre za segment iste zlogovne zgradbe, temveč je umeščen ob njej. Ker ni del zloga, zanj ne velja NZZ (Vaux, Wolfe 2009: 108).

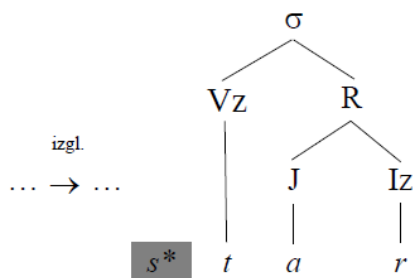
Kako je mogoče, da kak segment (npr. /s-/ v *star*), v sklopu pojmovanja zlogovne zgradbe ni vključen v zlogovno zgradbo? Pravila v *algoritmizaciji zgradbe zloga – AZZ* delujejo v zaporedju, določena pa ponavljalno. (Kahn 1976; Clements, Keyser 1983; Hall 1992: 59–63)

Razlaga za /s-/ v /*star*/

Pri soglasniških nizih pripornik + zapornik se ne aktivira *pravilo zapletenega vzglasja* (v prikazu zapleteno vzgl.*). Segment pripornik ni vključen v zgradbo vzglasja.

Izhod: AZZ je bil prekinjen, zgradba zloga je ostala CV, saj zaradi delovanja NZZ pravilo zapletenega vzglasja ni ustvarilo razvejanega vzglasja oz. zloga CCV.

Na pravilo zapletenega vzglasja deluje NZZ in upošteva MZR. Ta določa, koliko razlike v zvočnosti mora biti med segmenti vzglasja; za slovenski jezik je $MZR \geq 0$, saj obstajajo nizi enakih razredov soglasnikov ($ZR = 0$).

1. Za niz C1C2V je pravilo CV že vključilo C2V v zlog CV, pravilo vzglasja je vključilo predjedrni C in oblikovalo vzglasje (Vz).

2. Pravilo zapletenega vzglasja lahko vključi C1 v zlog, če je vrednost ZI (C1) odšteta od vrednosti ZI (C2) $ZR \geq 0$: za primer vzglasja /pl/ v zlogu /plast/ je $ZR = ZI(C2) - ZI(C1) = 4 - 1 = 3$; v nizu /st/ v /star/ je $ZR = ZI(C2) - ZI(C1) = 1 - 2 = -1$. Segment /s/ ne more biti vključen v zgradbo vzglasja, ker ne deluje pravilo zapletenega vzglasja: nizi pripornik + zapornik kršijo določili NZZ in $MZR \geq 0$ za slovenski jezik. AZZ ne deluje do konca: niz /st/ ni oblikovan v vejano oz. zapleteno vzglasje, zato /s/ v nizu /st/ v star ostane nevklučen v zlogovno zgradbo oz. od zloga levo oddeljen kot zunajzlogovni (ekstrasilabični) segment.

6 Zaznava rasti zvočnosti

Dražljaji iz okolja vzbujajo človekova čutila in fiziološko ustvarjajo občutenje. Prek receptorjev in nevronskega sestava se tvori zaznavanje kot psihološki koncept, tj. interpretiranje o kakovosti in intenziteti dražljaja. Tu govorimo o absolutnem pragu vzbujanja, ko posameznik zazna dražljaj, a pomemben je prag zaznavne spremembe, tj. velikost dražljaja, ki povzroča subtilno spremembo občutka. Webrov zakon obravnava razmerje med medsebojno ločenima dražljajema, ki predstavljata različno vzbujanje, in sicer: osnovna vrednost intenzitete vzbujanja in prag vzbujanja sta v

stalnem odnosu. Minimalna sprememba intenzivnosti dražljaja povzroči spremembe v občutkih. (Wojtczak, Viemeister 2008; Pardo-Vazquez idr. 2019; *Encyclopedia Britannica* 2020).

6.1 Rast zvočnosti

Upoštevamo zvočnostne indekse kategorij:

zaporniki (S) = 1, priporniki (F) = 2, nosniki (N) = 3, likvide (L) = 4, drsniki (G) = 5, samoglasniki (V) = 6.

V primerjanih parih merimo zvočnostno rast (ZR) kot razliko zvočnosti drugega (C2) in prvega soglasnika (C1):

$$ZR = ZI(C2) - ZI(C1).$$

ZR ima:

- pozitivno vrednost: npr. /bl/ (**ble**d) – ZR = 4 – 1 = 3;
- ničto vrednost oz. je brez vrednosti: npr. /bd/ (**bd**im) – ZR = 1 – 1 = 0;
- negativno vrednost: npr. /st/ (**st**) – ZR = 1 – 2 = –1.

Jeziki se razlikujejo po tem, kako vrednost ZR dovoljujejo (npr. angleški jezik visoko vrednost; ruski jezik tudi negativno vrednost; Gouskova 2001: 175–185).

Izračunamo še ZR samoglasnika (V) in prvega soglasnika (C1) (Flemming 2008; Fullwood 2013):

$$ZR = ZI(V) - ZI(C1).$$

Razmerje ZR med soglasnikoma v vzglasju in med samoglasnikom jedra in prvim soglasnikom vzglasja kot rast zvočnosti (RZ) odštejemo od 1:

$$RZ = 1 - \frac{ZI(C2) - ZI(C1)}{ZI(V) - ZI(C1)}.$$

Npr. v zlogu *plot*:

$$RZ = 1 - \frac{ZI(C2) - ZI(C1)}{ZI(V) - ZI(C1)} = 1 - \frac{4 - 1}{6 - 1} = 1 - \frac{3}{5} = 1 - 0,6 = 0,4.$$

Izračunamo vrednosti RZ za vse možne konfiguracije prvin v začetnem vzglasju glede na posamezne kategorije prvin in tvorimo ranžirno vrsto:

Tabela 1

SL	FL	SN	NL	FN	SF	LL	NN	FF	SS	FS	NF	LN	NS	LF	LS
0,4	0,5	0,6	0,67	0,75	0,8	1	1	1	1	1,25	1,33	1,5	1,67	2	2,5

Označene konfiguracije vzglasja (od SL do FS) imajo v jezikih potrditev, druge konfiguracije pa ne:

a) uresničene:

SL – *plet*, FL – *slep*, SN – *gnoj*, NL – *mlad*, FN – *znak*, SF – *pbat*, LL – ϕ ,⁴ NN – *mnog*, FF – *sfižiti*, SS – *bdeti*, FS – *špet*,

b) neuresničene:

NF – ϕ , LN – ϕ , NS – ϕ , LF – ϕ , LS – ϕ .

Videti je, da je meja med uresničenimi in neuresničenimi konfiguracijami pri vrednostih rasti zvočnosti $RZ = 1,25$ in $RZ = 1,33$. V nadaljevanju bomo pokazali, zakaj je meja prav tu.

Ugotavljamo spremembo vrednosti RZ med sosednjima členoma (d) tako, da izračunamo razliko rasti zvočnosti (RRZ) med sosednjima členoma zaporedja in izračun zaokrožimo na eno decimalno mesto.

$$\text{Npr.: } d = RZ(\text{FL}) - RZ(\text{SL}) = 0,5 - 0,4 = 0,1 \text{ itd.}$$

⁴ Kompatibilnost soglasniških fonemov določajo njihove inherentne distinktivne lastnosti; vse možne kombinacije fonemov se v jeziku ne uresničijo (Unuk 2003: 42–47, 295–315).

Tabela 2

RRZ = 0	NN – LL	FF – NN	SS – FF			
RRZ = 0,1	FL – SL	SN – FL	NL – SN	FN – NL	SF – FN	NF – FS
RRZ = 0,2	LN – NF	NS – LN				
RRZ = 0,3	LF – NS					
RRZ = 0,5	LS – LF					

6.2 Prag zaznave vzbujanja spremembe rasti zvočnosti

Razlika rasti zvočnosti ($RRZ = d$) med sosednjima členoma zaporedja konfiguracij je sprememba rasti zvočnosti in ima vrednosti od 0,1 do 0,5. Videti je, da je prag zaznavne spremembe vrednosti rasti zvočnosti vrednost med $RRZ = 0,1$ in $RRZ = 0,2$, njuna srednja vrednost je 0,15. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja – vrednosti rasti zvočnosti za vsaj 15 % povzroči zaznavo njene spremembe. Tako je prav ta vrednost merilo, katere konfiguracije soglasnikov v začetnem vzglasju se v jeziku (jezikih) lahko uresničujejo in katere se ne.

- a) Konfiguracije prvin v vzglasju, ki se lahko potrjujejo, imajo vrednost RRZ med primerjanimi konfiguracijami $RRZ \leq 0,1$ oz. $RRZ \leq 10\%$ intenzitete vzbujanja. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja RZ za 10 % je pod pragom zaznave vzbujanja spremembe (RRZ). To omogoča, da se potrjujejo le naslednje konfiguracije:

SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, **FS**.

- b) Konfiguracije prvin v vzglasju, ki se ne potrjujejo, imajo vrednost RRZ med primerjanimi konfiguracijami $RRZ \geq 0,2$ oz. $RRZ \geq 20\%$ intenzitete vzbujanja. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja RZ za 20 % ali več povzroči zaznavo njene spremembe (RRZ). To onemogoča, da bi se uresničile naslednje konfiguracije:

NF, LN, NS, LF, LS.

V začetnem vzglasju v sT-nizih (FS-) je zvočnostna razdalja med prvinama negativna ($ZR = -1$), potek zvočnosti je padajoč ali obrnjen (rastoče-padajoč) gleda na jedrni samoglasnik. Ti nizi kršijo določilo o MZR za slovenski jezik, tj. $MZR \geq 0$, da sta prvini lahko vključeni v konfiguracijo vzglasja. Ko izračunamo RZ posameznih konfiguracij in primerjamo vrednosti RRZ posameznih konfiguracij, je prag zaznavne spremembe pri vsaj 15 %. Videti je, da je ta velikost dražljaja, ki povzroča zaznavno spremembo občutka, merilo, da ima konfiguracija FS- potrditev oz. uresničitev v slovenskem jeziku (drugih jezikih), saj je tu vrednost (tj. 10 % intenzitete vzbujanja) pod pragom zaznavne spremembe.

6.3 Sprememba rasti zvočnosti je aritmetično zaporedje

- A) Pri naslednjih konfiguracijah je razlika rasti zvočnosti med primerjanima konfiguracijama v zaporedju stalna, konfiguracije tvorijo aritmetično zaporedje, tako da predhodni člen odštejemo od naslednjega člena (n – indeks člena, a_n – člen zaporedja, $d = RRZ$):

$$a_{n+1} - a_n = d;$$

$$d = 0: NN - LL, FF - NN, SS - FF;$$

$$d = 0,1: FL - SL, SN - FL, NL - SN, FN - NL, SF - FN, NF - FS;$$

$$d = 0,2: LN - NF, NS - LN.$$

- B) Konfiguracije v LF – NS, $d = 0,3$, in LS – LF, $d = 0,5$, ne tvorijo aritmetičnega zaporedja.

Ustvarimo ranžirno vrsto po vrednosti RRZ:

$$0; 0,1; 0,2; 0,3; 0,5.$$

Ugotovimo, da so posamezne številске vrednosti v medsebojnem razmerju, in sicer tvorijo aritmetično zaporedje. Uvedemo *Fibonaccijeva števila*: 0, 1, 1, 2, 3, 5 itd. (Hladnik 2021). Ta števila tvorijo *Fibonaccijevo zaporedje*, v katerem je vsak člen od tretjega člena naprej vsota predhodnih dveh členov (n = indeks člena, F_n – člen zaporedja; $F_0 = 0$ – ničelni člen, $F_1 = 1$ – prvi člen, $F_2 = 1$ – drugi člen, $F_3 = 2$ – tretji člen itd.; rekurzija velja za $n \geq 2$).

$$F_n = F_{n-1} + F_{n-2};$$

$$2 = 1 + 1; 3 = 2 + 1; 5 = 3 + 2 \text{ itd.}$$

Fibonaccijevo zaporedje priredimo za naša števila, tako da Fibonaccijeva števila delimo z 10 in dobimo vrednosti:

$$0; 0,1; 0,2; 0,3; 0,5.$$

Naša števila se nekoliko razlikujejo v začetnih členih Fibonaccijevih števil, vendar lahko ugotovimo, da gre za Fibonaccijevo zaporedje ($F_0 = 0$ – ničelni člen, $F_1 = 0,1$ – prvi člen, $F_2 = 0,2$ – drugi člen itd.; rekurzija velja za $n \geq 3$):

$$0,3 = 0,2 + 0,1; 0,5 = 0,3 + 0,2.$$

Števila Fibonaccijevega zaporedja so v razmerju: količnik (ϕ) v deljenju Fibonaccijevega števila s predhodnim številom (tj. večjega števila z manjšim številom) se od tretjega člena naprej bliža idealnemu razmerju *zlatega reza*: $\phi = 1,6$; pri naših številih: $\phi = 0,3 / 0,2 = 1,5$; $\phi = 0,5 / 0,3 = 1,66$.

Pri razporeditvi rasti zvočnosti za posamezne dvočlenske nize kombinacij soglasnikov v vzglasju smo ugotavljali razliko rasti zvočnosti vzglasja in jedra med posameznimi konfiguracijami. Pri nizih z enakimi prvinami te razlike jasno ni. Ugotovili smo, da so vrednosti razlike rasti zvočnosti vzglasja in jedra za posamezne konfiguracije soglasnikov v urejenem razmerju, ki so Fibonaccijevo zaporedje. Fibonaccijeva shema kot rekurzivno zaporedje je pokazala nize soglasnikov v vzglasju tako: v zaporedju, ki ga začneta vrednosti razlike rasti zvočnosti, tretja vrednost in vsaka naslednja vrednost razlike zvočnosti pa je vsota predhodnih števil, se uresničujejo samo konfiguracije z vrednostjo ničelnega in prvih dveh členov Fibonaccijevega zaporedja. Vse naslednje konfiguracije soglasnikov z višjo vrednostjo se ne uresničijo. Uresničujejo se le konfiguracije soglasnikov, pri katerih razlika v rasti zvočnosti ne presega vrednosti 0,1 (tj. le 0 in 0,1), to sta v našem prikazu vrednosti za posamezne konfiguracije lahko le ničelni, prvi in drugi člen Fibonaccijevega zaporedja, količnik v deljenju Fibonaccijevih števil pa se za te člene

še ne bliža izrazito idealnemu razmerju ($\phi = 0,2 / 0,1 = 2$). Tako se lahko uresničijo le konfiguracije: SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, **FS**.

7 Sklep

V slovenskem jeziku se načelo zaporedja zvočnosti (NZZ) ne uresničuje dosledno v nizih nezvočnikov na obrobjih zloga, tj. v vzglasju (in izglasju). Pri odstopanju od NZZ gre za kolikost zvočnosti v nasprotju s pričakovano razliko v zvočnosti, ki mora biti vzpostavljena med segmenti vzglasja kot minimalna zvočnostna razdalja (MZR): zvočnost drugega soglasnika mora biti višja od zvočnosti predhodnega soglasnika. Omejili smo se na vzglasne dvočlenske nezvočniške nize #OOV, ki tvorijo tipologijo načinov kombiniranja, kar predstavlja splošni nabor v jezikih in jih medsebojno razlikuje. Odstopanja od NZZ so dvojja, nizi so glede na izgovarjavo homogeni in heterogeni. Prvo odstopanje so nizi z enako zvočnostjo, na sosednjih segmentih je njen potek raven. To so konfiguracije segmentov iste kategorije, čeprav podvojitve niso dovoljene. V slovenskem jeziku podvojitve so, vrednost ZR je 0. Drugo odstopanje je v konfiguracijah, pri katerih zvočnost ne narašča od začetka proti jedru zloga, temveč je reverzirana. V razporeditvi na prvem členu vzglasja zavzema določeno stopnjo, nato pa na naslednjem členu njena velikost pade na najmanjšo mogočo količino, ZR je negativna vrednost; zatem se maksimira v središču zloga. To so konfiguracije, ki predstavljajo tip vzglasja #FS oz. #sT. Tip se pojavlja v številnih jezikih, v slovenskem jeziku je edini tip, ki oblikuje padec zvočnosti v vzglasju. Obravnave vloge zvočnosti v začetnih sT-nizih so številne in zelo različne.

Razlika v zvočnosti med zaporniki in priporniki ter zlitniki je značilno manjša kot med drugimi kategorijami in je v organiziranju nizov nezvočnikov manj relevantna. V procesu formiranja zloga delujeta načelo zvočnosti in načelo raznovrstnosti segmentov. Videti je, da v začetnih sT-nizih bolj kot dosledna uveljavitev načela različnosti segmentov po zvočnosti deluje načelo raznovrstnosti segmentov. Bolj se glasova v sosedstvu razlikujeta po artikulaciji, večji je kontrast v zaznavanju: da se ne ponovi isti artikulacijski gib (zapora), se izbere glas z najnižjo zvočnostjo glede na jedro, kar je lahko le glas z drugačno artikulacijo (priporo). Zapora signalizira informacijo pred seboj in za seboj, tj. [s] spredaj in [V] zadaj (Engstrand, Ericsson 1999: 49). To pomembno vpliva na zaznavnost zloga, ki se gradi na zvočni in slušni razgibanosti sestavnikov.

Velikost deleža dražljaja povzroča zaznavno spremembo občutka, da bi se opazila razlika: deluje kot merilo tega, da ima konfiguracija #sT potrditev glede na primerjane vrednosti razlike spremembe vrednosti rasti zvočnosti posameznih konfiguracij soglasnikov v začetnem vzglasju, kjer je ugotovljeni prag zaznavne spremembe vsaj pri 15 %, konfiguracija #FS pa je pod njim.

Ugotovili smo, da so vrednosti razlike rasti zvočnosti vzglasja in jedra za posamezne konfiguracije soglasnikov v urejenem razmerju, ki so aritmetično Fibonaccijevo zaporedje. Uresničujejo se samo konfiguracije vzglasnih soglasnikov z vrednostjo ničelnega in prvih dveh členov Fibonaccijeve sheme, količnik v deljenju Fibonaccijevih števil pa se za te člene še ne bliža izrazito idealnemu razmerju. Videti je težnjo po izražanju raznolikosti.

Tako je vprašanje vzglasnih nezvočniških nizov, ki predstavljajo odstopanje od naraščanja zvočnosti, tj. tip vzglasnih nizov nezvočnikov z enako zvočnostjo ($ZR = 0$) in tip vzglasnih nizov pripornik in zapornik ($ZR = -1$), osvetljeno še z vidika zaznavnosti in razmerij rasti zvočnosti. Oboji nizi v tem maksimizirajo zaznavnost prvin v sestavnih zloga. Ne delujejo kot neregularni potek zvočnosti. Načelo zaporedja zvočnosti se pri tem nevtralizira.

Literatura

- Juliette BLEVINS, 1995: The Syllable in Phonological Theory. *Handbook of phonological theory 1*. Ur. John A. Goldsmith. London: Blackwell. 206–244.
- George N. CLEMENTS, Samuel Jay KEYSER, 1983: *CV phonology: A generative theory of the syllable*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press. (Linguistic Inquiry Monograph 9). Dostop 25. 7. 2020 na <http://seas3.elte.hu/egg12/clements-keyser-83.pdf>
- George N. CLEMENTS, 1988: The role of the sonority cycle in core syllabification. *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory 2*. 1–68. Dostop 10. 7. 2020 na <https://zenodo.org/record/3735398#.X2IxDHkzaN4>
- George N. CLEMENTS, 1990: The role of the sonority cycle in core syllabification. *Papers in laboratory phonology 1: between the grammar and physics of speech*. Ur. John Kingston, Mary Beckman. Cambridge: Cambridge University Press. 283–333. Dostop 10. 7. 2020 na <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/featgeom/clements90.pdf>
- George N. CLEMENTS, 2009: Does Sonority Have a Phonetic Basis? *Contemporary Views on Architecture and Representations in Phonology* (Current studies in linguistics). Ur. Raimy Cairns, Charles E. Cairns. Cambridge, Massachusetts, London: A Bradford Book, The MIT Press. 165–175. Dostop 21. 7. 2020 na DOI:10.7551/mitpress/9780262182706.001.0001
- Encyclopedia Britannica*. Dostop 10. 7. 2020 na <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Weber>
- Olle ENGSTRAND, Christine ERICSDOTTER, 1999: Explaining a violation of the sonority hierarchy: Stop place perception in adjacent [s]. *Proceedings from the XIIIth Swedish Phonetics*

- Conference. Göteborg: Göteborg University. 49–52. Dostop 10. 6. 2020 na <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.28.3893&rep=rep1&type=pdf>
- Edward FLEMMING, 2008: *Asymmetries between assimilation and epenthesis*. Massachusetts: MIT. Dostop 5. 5. 2020 na <http://web.mit.edu/flemming/www/paper/epenthesis.pdf>
- Michelle A. FULLWOOD, 2013: The Perceptual Dimensions of Sonority-Driven Epenthesis. *Proceedings of Phonology 2013*. Dostop 16. 5. 2020 na DOI: <https://doi.org/10.3765/amp.v1i1.14>
- John A. GOLDSMITH, 1990: *Autosegmental and metrical phonology*. Oxford, Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.
- Jeremy GOSLIN, Ulrich FRAUENFELDER, 2001: A comparison of theoretical and human syllabification. *Language and Speech* 44/4, 409–436. Dostop 18. 6. 2020 na DOI: 10.1177/002383090104440040101
- Maria GOUSKOVA, 2001: Falling sonority onsets, loanwords, and Syllable Contact. *Chicago linguistic society* 37/1, 175–185. Dostop 25. 4. 2020 na <http://roa.rutgers.edu/files/491-0102/491-0102-GOUSKOVA-0-0.PDF>
- Tracy Alan HALL, 1992: Syllable Structure and Syllable-related Processes in German. (*Linguistische Arbeiten*, 276). Tübingen: M. Niemeyer.
- Milan HLADNIK, 2021: *Fibonaccijevo zaporedje*. Dostop 15. 1. 2021 na <http://uc.fmf.uni-lj.si/mi/arhivpoletih/gradiva/0405/fibo.pdf>
- Daniel KAHN, 1976: *Syllable-based generalizations in English Phonology*. Massachusetts: MIT. Dostop 21. 9. 2020 na <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/16397/03491095-MIT.pdf?sequence=1>
- Peter LADEFOGED, Keith JOHNSON, 2011: *A Course in Phonetics*, Boston, Massachusetts: Wadsworth, Cengage Learning.
- Frida MORELLI, 1998: Markedness Relations and Implicational Universals in the Typology of Onset Obstruent Clusters. *North Eastern Linguistics Society* 28/2. 1–14. Dostop 10. 4. 2020 na <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.387.6402&rep=rep1&type=pdf>
- Jose L. PARDO-VAZQUEZ, Juan R. CASTIÑEIRAS-DE SAA, Mafalda VALENTE idr., 2019: The mechanistic foundation of Weber's law. *Nature Neuroscience* 22, 1493–1502. Dostop 28. 9. 2020 na DOI: 10.1038/s41593-019-0439-7
- Steve PARKER, 2002: *Quantifying the Sonority Hierarchy*, Dostop 14. 3. 2021 na DOI: 10.13140/2.1.3546.4005
- Steve PARKER, 2011: Sonority. *The Blackwell companion to phonology* 2. Ur. Marc van Oostendorp idr. Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell. 1160–1184. Dostop 15. 4. 2020 na <https://www.ling.upenn.edu/~gene/courses/530/readings/Parker2011.pdf>
- Steve PARKER, 2012: Sonority, Sonority distance vs. sonority dispersion – a typological survey. *The sonority controversy*. (Phonology and Phonetics, 18). Ur. Steve Parker. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 101–166. Dostop 21. 3. 2021 na <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110261523.65/html>
- Steve PARKER, 2016–2017: Reconsidering sonority dispersion and liquid vs. glide offsets: what do the typological facts indicate? *Revista de Estudios Interculturales* 26, 11–42. Dostop 21. 3. 2021 na <https://www.sil.org/resources/archives/69261>
- Elisabeth O. SELKIRK, 1984: On the Major Class Features and Syllable Theory. *Language Sound Structure*. Ur. Mark Aronoff, Richard T. Oehrle. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Tatjana SREBOT REJEC, 1975: Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 23/3–4, 289–320.
- Drago UNUK, 2003: *Zlog v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Rokus, SD Slovenije.
- Bert VAUX, Andrew WOLFE, 2009: The Appendix. *Papers in laboratory phonology 1: between the grammar and physics of speech*. Ur. John Kingston, Mary Beckman. Cambridge: Cambridge University Press. 101–144. Dostop 10. 7. 2020 na <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/featgeom/clements90.pdf>
- Magdalena WOJTCZAK, Neal F. VIEMEISTER, 2008: Perception of suprathreshold amplitude modulation and intensity increments: Weber's law revisited. *Journal of the Acoustical Society of America* 123/4, 2220–2236. Dostop 12. 2. 2021 na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2394195/>

The Role of Sonority in the Initial sT-Clusters

The sequential segments in a speech string are determined by their structural relationships and hierarchically ordered relational phonological rules. The sonority sequencing principle determines the direction, size and distance in sonority locally between adjacent consonants and a vowel, and the whole syllable. The principle is a strong tendency in languages, but it allows exceptions, as they are mainly on the edges of the syllable, on adjacent obstruents, especially in the onset (and also in the coda of the syllable) the course of sonority is a plateau or the sonority falls. The initial configuration of fricative plus occlusive in the syllable's initial onset poses a challenge to syllable theory. The purpose of this paper is to examine the profile of the initial onset from clusters, which consists of two members, i.e. two obstruents in the Slovene language, according to their consistency with the dispersion of sonority in the syllable, phonological explanations of performance, pronunciation, syllable structure and syllable perception.

The difference in sonority between occlusives, fricatives and affricates, is significantly smaller than between other categories; it is less relevant in organising clusters of obstruents. The syllable formation process is governed by the principle of sonority and the principle of segmental variety. It seems that in clusters containing fricatives and occlusives in the initial onset, the principle of segmental variety works more strongly than the strict enforcement of the principle of regularity segmental variety in sonority, i.e. the sonority sequencing principle. In addition, the size of the part of the stimulus that causes a perceptible change in sensation in order to detect the difference is important to the sensory syllable. Changes in the increase in sonority between individual configurations showed an arithmetic Fibonacci sequence, as there seems to be a tendency to establish diversity. Both function as a criterion for the configuration of the fricative and occlusive to be realised in the initial onset; the principle of the sonority sequence in the syllable is neutralised, and the configuration, despite disregarding the sonority sequencing principle, functions as regular clusters in the initial onset in the Slovene language (languages).

PRAVOPISENE ZAGATE ŠTUDENTOV PROGRAMA MEDIJSKE KOMUNIKACIJE (ŠTUDIJA PRIMERA)

ALENKA VALH LOPERT

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, alenka.valh@um.si

Sinopsis Prispevek predstavlja ugotovitve na osnovi anketnega vprašalnika o pravopisnih zagatah študentov 1. letnika študijskega programa Medijske komunikacije (FERI, Univerza v Mariboru) v okviru predmeta *Kritično mišljenje in izražanje*, pri čemer je bilo jeziku v celoti namenjenih le 22 ur. Vprašalnik so študenti izpolnili na začetku in na koncu predavanj v poletnem semestru študijskega leta 2018/19 (februarja in junija 2019). Vključenih je bilo 50 študentov. Iz celotnega vprašalnika, ki je obsegal naloge s področja kritičnega mišljenja in s področja jezika, in sicer pravopisa ter slovnice, v prispevku predstavljamo samo podatke o pravopisnih nalogah.

Ključne besede:

slovenski jezik,
pravopis,
jezik v visokem
šolstvu,
študenti medijskih
komunikacij,
*Kritično mišljenje in
izražanje*

SPELLING PROBLEMS OF MEDIA COMMUNICATION STUDENTS (CASE STUDY)

ALENKA VALH LOPERT

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, alenka.valh@um.si

Abstract This paper presents the findings from a questionnaire on spelling problems of first-year students of the Media Communication Study Programme (FERI, University of Maribor) within the subject of *Critical Thinking and Expression*, with only 22 hours devoted entirely to language. Students of the summer semester of the 2018/19 academic year completed the questionnaire at the beginning and end of their lectures (in February and June 2019); 50 students were involved in total. From the entire questionnaire, which included tasks in the fields of Critical Thinking and Language, namely spelling and grammar, only data on spelling tasks are presented in the paper.

Keywords:

Slovene,
orthography,
language in higher
education,
students of media
communication,
*Critical thinking and
expression*

1 Uvod

V prispevku predstavljamo ugotovitve na osnovi anketnega vprašalnika pridobljenih podatkov o pravopisnih zagatah študentov 1. letnika študijskega programa Medijske komunikacije (FERI, UM,¹ poletni semester, februar in junij 2019) v okviru predmeta *Kritično mišljenje in izražanje*. Zanimalo nas je vstopno znanje (po maturi) osnovnih pravopisnih pravil in koliko lahko v (le) 22 urah (po Učnem načrtu) nadgradijo znanje med samimi pedagoškimi urami, tj. še pred individualnimi pripravami za izpit. Ob izpostavljeni problematiki omenjamo vprašanje, ki si ga je pred leti zastavil Medved (2014: 111–129) – ali sploh želimo (tudi medijsko) pismene prebivalce, hkrati pa to nadgrajujemo z vprašanjem, ali želimo pismene profesionalne novinarje, katerih orodje je prav jezik. Študenti večine visokošolskih/univerzitetnih smeri študija namreč nimajo predmeta, pri katerem bi ponovili/utrdili znanje iz slovenščine, saj po nekaterih mnenjih opravljena matura že zadošča kot zagotovilo za ustrezno pismenost.

2 Slovenščina (kot predmet) na fakultetah

V pregledu *Slovenščina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah* so o izpostavljeni problematiki podrobno pisale Lengar Verovnik, Logar Berginc in Kalin Golob (2013) in predlagale uvedbo slovenščine kot predmeta na vse fakultete,² ob tem pa podale predlog »obveznih in fakultativnih tem ter vsebin uvodnega predmeta slovenščina kot strokovni jezik« (Lengar Verovnik, Logar Berginc, Kalin Golob 2013: 29) ter zapisale tudi seznam literature. Šek Mertük (2011: 144) je preverjala nivo pravopisa in pravopisnih pravilih pri študentih razrednega pouka (Pedagoška fakulteta, UM) in povzela: »Žal iz generacije v generacijo opažam, da študenti prihajajo z vedno manj pravopisnega in slovničnega znanja«; sklenila je, da je časa, namenjenega analizirani problematiki pri študiju, izjemno malo in da se o tem »izrecno govori le en semester, in še to le eno uro na teden«, zato rezultati »ne morejo biti vrhunski (če upoštevamo še, kakšna je stopnja pravopisnega znanja, s katerim študenti pridejo na fakulteto).«

¹ FERI, UM – Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Univerza v Mariboru.

² Vsekakor je problematično, da študenti večine smeri nimajo ur, namenjenih pisnemu in govornemu sporočanju. Posebej bi se morali zamisliti na pedagoških smereh, saj bodo prav oni ocenjevali pisne/govorne izdelke in jih učili (zaenkrat) v slovenskem jeziku. Tako tudi Šek Mertük (2011: 144): »Spoštovati pravopisno normo in nanjo opozarjati, pa ne gre zgolj pri pouku Slovenskega jezika. To bi morala biti norma prav pri vseh predmetih in na vseh področjih.«

Logar in Popič (2015) sta v prispevku predstavila ugotovitve na osnovi ankete, s katero sta ugotavljala težave glede rabe vejice pri dijakih (štiriletnih, v glavnem gimnazijskih programov) in študentih različnih študijskih področij. Med drugim avtorja omenjata – za naš primer – tudi, da »imajo učenci največ težav s postavljanjem vejice v priredjih ter na meji med glavnim in odvisnim stavkom, pri večbesednih veznikih« (Logar, Popič 2015: 46), pri čemer se sklicujeta na korpus Šolar.

Jesenšek (2016: 52–59) je po vzoru nemške jezikovne prakse, ki je kljub težnji po internacionalizaciji znanosti in univerzitetnega študija v angleščini postavila nemščino na prvo mesto, odločno podal smernice za povečan pomen slovenščine v visokem šolstvu. Povzel je naslednja izhodišča (ki veljajo za nemški prostor): jezikovno pripravo, sodelovanje med strokami in podpora *germanistiki* – materinščini, pri nas torej slovenistiki. Tako bi znotraj univerzitetnega prostora tudi z izobraževanjem v nacionalnem jeziku lahko dosegli odličnost v znanosti.

Prav tako je sociolingvistka Šabec (2016) o izpostavljeni problematiki zapisala, da je angleščina nedvomno nujna za odprtost v svet in za sodelovanje z drugimi, vendar moramo kljub temu dati slovenščini prednost kot uradnemu učnemu jeziku in tako poskrbeti za njen razvoj v vseh socialnih in funkcijskih zvrsteh (vključno s strokovno terminologijo). To je pomembno ne le z jezikovnega, ampak tudi z identitetnega in kulturnega vidika obstoja naše nacionalne skupnosti. Tudi Valh Lopert (2017a: 29) je na posvetu Javna raba slovenščine v Državnem svetu Republike Slovenije izpostavila omenjeno problematiko in jo ponazorila na primeru lastne visokošolske pedagoške prakse, kjer pri obveznem predmetu *Slovenščina kot jezik stroke* I in II (takrat tudi III na 2. bolonjski stopnji) študenti na podlagi pridobljenega teoretičnega znanja opravijo jezikovni pregled spletno dostopnih diplomskih del (iz humanistike, družboslovja; naravoslovja, tehnike), ki v veliki večini niso lektorirana. Diplomsko delo analizirajo z vidika pravopisa, skladnje, oblikoslovja in besedja, pri čemer analize kažejo prisotnost vseh vrst napak, največ prav pravopisnih. Prav tako sta Zemljak Jontes in Valh Lopert (2016) v prispevku *Pismenost v teoriji in praksi – temeljni cilj slovenskega institucionalnega izobraževalnega sistema* podali ugotovitve analiz, vezanih na raven do- in podiplomskega izobraževanja in javne rabe (medijev, splet). Tako sta skušali prikazati krog, ki bi moral jezikovnokulturno s pomočjo šolskega sistema v javni rabi odražati pismenost, kakršno si družba želi in zasluži.

Jesenšek (2016: 67) v svojih delih poudarja, da je v Republiki Sloveniji slovenščina uradni in državni jezik, zato »morajo univerze narediti več za razvijanje jezikovnih zmožnosti v slovenščini svojih študentov«. Dotakne pa se tudi vprašanja slovenskega jezika v slovenskih osnovnih in srednjih šolah (Jesenšek 2016: 56, 108–109) in ponudi zelo tehten odgovor predvsem za osnovne šole. Učenci morajo imeti v prvih dveh triletnih »ravno pravo razmerje med rabo in jezikovnim sistemom«, torej spoznavati najprej *jezik v rabi*, *abstraktni opisi* jezikovnega sistema pa naj sledijo v zadnjem, tretjem, triletnju. Kot piše Jesenšek (2016: 108), naj bi bil *pravi* sistem podan šele v gimnaziji. Zavzema se tudi za prenovo pouka slovenščine, ker je »med srednješolci maturanti /.../ previsoka funkcionalna nepismenost« (Jesenšek 2016: 107).

Izhajajoč iz te predpostavke, navajamo le nekaj mnenj študentov 1. letnika z Oddelka za prevodoslovje FF UM³ (primerjalno 2017 in 2021)⁴ glede položaja slovenščine, kakor ga zaznavajo sami, in sicer so podali precej enotne ocene:

Leto 2017:

- Pri pouku slovenščine v OŠ in SŠ⁵ bi moral biti večji poudarek na pravopisu.
- V oglaševanju je glavni cilj prilagoditi se občinstvu/kupcu ... v želji po večji prodaji ...
- Te napake se nato začnejo ponavljati ... se širiti ...
- Menim, da bi slovenščina v medijih morala biti brez pravopisnih napak, saj se s tem tudi odraža razgledanost posameznega podjetja. (Valh Lopert 2017b: 30–31)

Leta 2021 pa so bolj usmerjeno odgovorili na zastavljeno vprašanje: *Ali menite, da ste v OŠ in nato v SŠ (posebej v pripravah na maturo) usvojili dovolj znanja iz pravopisa? Prosim, podajte svoje mnenje.* Odgovori so bili:

- Mislim, da se nismo naučili dovolj o pravopisu v srednji šoli.
- Ne, menim, da bi lahko bili dokaj pripravljeni, če ne bi toliko ur porabili za književnost.
- Menim, da smo v OŠ dobili zelo dobro znanje, v SŠ pa sigurno ne, saj je imel profesor zelo slab pristop k učenju in velike nadgradnje od OŠ ni bilo.
- Moje mnenje je, da smo se naučili dovolj pravopisa, tako da sedaj s tem nimam težav.

³ FF, UM – Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

⁴ Obe kratki anketi (2017 in 2021) – študenti so pri urah avtorice članka mnenja anonimno napisali na lističe. Večina pa je tudi brez zadržka stanje glasno komentirala. Za posredovana mnenja se vsem zahvaljujem.

⁵ OŠ (osnovna šola), SŠ (srednja šola).

- Ne.
- Ne, mislim, da nimam dovolj znanja iz srednje in osnovne šole.
- Ne, mislim, da nisem usvojila dovolj dobrega znanja pravopisa v OŠ in SŠ.
- Mislim, da sem pridobila dovolj znanja.
- Zdi se mi, da nisem dobila dovolj znanja.
- Mislim, da v OŠ nisem usvojil dovolj znanja iz slovnice, saj je profesorica veliko več časa namenila književnosti. V SŠ pa se je moja profesorica slovenščine izredno trudila nadoknaditi snov, sploh pri pripravah na maturo.
- V OŠ smo pisali veliko spisov, na slovnici ni nikoli bilo poudarka. V SŠ pa se je poudarke na književnosti še bolj pokazal, saj smo večino ur porabili tako, da je profesorica brala odlomke iz berila, pravopis pa smo nekako zgolj preleteli.

Iz 11 odgovorov razberemo, da je splošno mnenje glede usvajanja pravopisa v osnovni in srednji šoli slabo. Večina (7) izpostavlja, da ne v OŠ ne v SŠ ni bilo posebne pozornosti namenjene usvajanju pravopisa; le dva odgovora kažeta nasprotno. Iz enega odgovora razberemo, da so v OŠ posvečali precej pozornosti pravopisu, v SŠ pa je bilo še več poudarka na književnosti. Le en odgovor kaže na obratno stanje. Na pravopisno problematiko je opozorila tudi Zemljak Jontes (2012: 119–127) z analizo jezikovnokulturne podobe elektronskih izdelkov (e-izdelkov) študentov slovenistov FF UM, in sicer je šlo za opisno ocenjevanje predavanj učitelja in seminarских vaj študentov kot oddaja tedenskih domačih nalog, oddanih v spletno učilnico. Analiza je pokazala »na ponekod velike vrzeli v znanju« (Zemljak Jontes 2012: 126), in sicer da imajo generacije študentov težave tako na pravopisni kot na slovnčni ravni. Logar in Popič (2015: 52) sta na osnovi ankete prišla do podobnih rezultatov:

Po oceni večine anketiranih je bilo pri predmetu Slovenščina v srednji šoli več književnosti kot jezikovnega pouka (69 % dijakov in 68 % študentov); obratno razmerje je izbrala le peščica (3 % oz. 2%), enakovrednost obeh tem pa 19 % oz. 30 % anketiranih.

Ti podatki bi morali biti predmet razmisleka glede učnih načrtov (zlasti) v SŠ in voditi do sprememb, če hočemo imeti pismene generacije, in sicer vse, še posebej pa tiste, ki usmerjajo svoj študij v delo z mediji, kjer bo njihov vpliv na rabo jezika zelo velik. Prav to tudi potrjujeta ista avtorja (Logar in Popič 2015: 47):

Podatki iz Lektorja (Popič 2014a: 215–219) kažejo, da je od vseh normativnih zadreg v slovenskem jeziku prav vejica najbolj akutna težava, in to tudi pri visoko izobraženih piscih, ki pri svojem delu pogosto tvorijo besedila, namenjena javni objavi.

Ob predstavljenem se vsekakor moramo vrniti k pregledu *Slovenščina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah* (Lengar Verovnik, Logar Berginc in Kalin Golob 2013), podrobneje k četrtemu sklopu (IV; 29–49) *Teme in vsebine uvodnega predmeta slovenščina kot strokovni jezik*, kjer so zajete naslednje predlagane vsebine: 1 Jezikovna podoba strokovnega besedila, Strokovni jezik kot ena od jezikovnih zvrsti in njegova notranja členjenost, Jezikovna norma strokovnih besedil,⁶ Terminologija; 2 Gradnja vsebine strokovnega besedila, Opisovanje, utemeljevanje in razlaganje kot temeljni upovedovalni načini strokovnega jezika; Kritično branje; Znanstveni aparat; Medbesedilnost, neplagatorstvo; 3 Oblikovanje strokovnega besedila, Zgradba strokovnih besedil, Navajanje virov; 4 Strokovno besedilo v govorni izvedbi. Podrobneje nas zanima sklop Jezikovna norma strokovnih besedil (točka 1.2, 35–39), v katerem je strnjeno:

Strokovna besedila morajo biti razumljiva, zgoščena, jasna in jedrnata. Pravopisne in slovnične napake vanj ne sodijo, prav tako ne za to vrsto besedil manj ustrezno ali neustrezno besedišče /.../.

Tako med pravopisnimi temami za obravnavo predlagajo (točka 1.2.1, 36):

/.../ ločila (vezaj, pomišljaj, vejica); zapis skupaj/narazen (samostalniške in pridevniške zloženke); stičnost (oklepaji, narekovaji, enote za številkami, okrajšave, matematična ipd. znamenja, simboli); velika/mala začetnica (imena ustanov in njihovih delov ter naslovi besedil; jezikovni del tabel, slik ipd.); kratice (uvedba v besedilo, sklanjanje, besedne zveze/zloženke iz njih); okrajšave (zlasti v strokovnih besedilih pogosteje rabljene); prevzeta lastna imena (sklanjanje, svojilni in vrstni pridevniki iz njih).

V slovničnem sklopu (točka 1.2.2, 36–37) so zajete naslednje teme: besedni red (členitev po aktualnosti, zaporedje pridevnikov); trpnik/tvornik; samostalniško izražanje; zanikani roditeljski, dajalnik/mestnik (samostalniški zaimki in pridevniške besede moškega in srednjega spola ednine); povratni svojilni zaimek; težji primeri sklanjanja besed in besednih zvez; predlogi (vezljivost); zapleteno zgrajeni stavčni členi in povedi.

⁶ Podčrtala avtorica prispevka. Gre za pravopisna in slovnična pravila, ki so bila v anketnem vprašalniku tudi zajeta.

Teme, povezane z besediščem (terminologiji je namenjen posebni sklop), so (točka 1.2.3, 37): zaznamovane besede in besedne zveze; prevzemanje besed in besednih zvez; mašila.

Poglavje o jezikovni normi strokovnih besedil sklenejo smernice glede stila strokovnega pisanja (točka 1.2.4, 38–39); kjer so izpostavljene razlike med nemškim (zapletenejše besedilo in večja angažiranost bralca) in anglosaksonskim strokovnim načinom pisanja (bolj berljivo besedilo in jasne razlage), ki v zadnjih desetletjih prevladuje.

Za jezikovno izobraževanje slovenščine kot prvega jezika veliko pričakujemo od v letu 2021 (na seji vlade 11. 3. 2021) sprejete *Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025*, ki napoveduje, da se:

/.../ na podlagi temeljite raziskave in analiz strokovno-znanstvenega pisanja na visokošolski ravni, tujih zgledov ter značilnosti programov /.../ izdela učni načrt za uvodni predmet v prvem letniku prvostopenjskih programov;

/.../ uved/e/ predmet Strokovna in znanstvena slovenščina na vseh slovenskih univerzah oziroma njihovih fakultetah (Resolucija 2021: 42).«

3 Usvajanje jezikovne kulture študentov programa *Medijske komunikacije*

Na smeri *Medijske komunikacije* poslušajo vsi vpisani v 1. letnik predmet *Kritično mišljenje in izražanje*,⁷ pri katerem je jezikovnim vsebinam namenjenih 22 ur (15 PR in 7 SE; teme: zvrstnost slovenskega jezika, jezikovna kultura, prevzeto besedje, raba kratic, pravopisne in slovnične težave, izgovorne posebnosti). V drugem letniku se študenti razdelijo na smeri *Medijska produkcija/Vizualna komunikacija* (v 2. letniku pri predmetu *Priprava medijskih vsebin*⁸ se pri govornih vajah ukvarjajo z logičnim branjem za radio (in televizijo) ter snemajo lastne informativne oddaje; v 3. letniku pri predmetu *Nastopanje v medijih*⁹ pri vajah z mentorjem za govor podrobneje srečajo z glasoslovjem (glasovi, naglaševanje), javnim nastopanjem v elektronskih medijih

⁷ Gre za v prispevku obravnavani predmet, katerega nosilki sta doc. dr. Gartner in izr. prof. dr. Valh Lopert; obseg: 30 ur predavanj, 15 ur seminarjev, 15 ur vaj. (Učna enota *Kritično mišljenje in izražanje*.)

⁸ Obseg: 30 ur predavanj, 15 ur seminarjev, 15 ur seminarskih vaj; nosilka izr. prof. dr. Žilich Fišer. (Učna enota *Priprava medijskih vsebin*.)

⁹ Obseg: 30 ur predavanj, 20 ur seminarjev, 2 uri seminarskih vaj, 23 ur vaje; nosilka izr. prof. dr. Žilich Fišer. (Učna enota *Nastopanje v medijih*.)

(zvočne oblike in razvrščanje, posebnosti stilistike) in retoriko.

Na podiplomskem študiju je študentom v 2. letniku na voljo izbirni predmet *Radio in radijski programi*,¹⁰ jezikovne vsebine zajemajo 30 ur (zahtevnejši pravopisni, slovnični, glasoslovni primeri, vzeti iz prakse – iz javno dostopnih diplomskih, magistrskih nalog); dodatno še pri praktičnih vajah, kjer študenti pred snemanjem radijskih oddaj opravljajo bralne vaje¹¹ z asistentom. Pri tem je ključno, da berejo besedila, ki so jih sestavili sami, zato je pravopisno pravilno pripravljeno besedilo še pomembnejše.

Iz pregleda je razvidno, da posebnega predmeta *slovenščina* študenti med študijem nimajo, so pa posamezne vsebine vključene znotraj predstavljenih predmetov.

3.1 Problematika in namen raziskave

Obseg pravil za rabo vejice je zelo velik, podana mnenja študentov pa vsako leto kažejo na pomanjkljivo število ur, namenjenih pravopisu, s tem pa tudi rabi vejice. Zato se tudi v nalogah nismo usmerili v preverjanje oz. poznavanje vseh pravil. V ospredje smo postavili le mesta, ki so se tudi med vsakoletnimi vajami študentom samim zdela manj znana oz. nanje niso bili pozorni/opozorjeni. Glede na to nas je pri predmetu *Kritično mišljenje in izražanje* v 1. letniku zanimalo, s kakšnim znanjem izbranih (res osnovnih) pravopisnih pravil vstopajo dijaki (takoj po maturi) na univerzitetni študij (vprašalnik pri prvi uri) in koliko lahko nadgradijo znanje med samimi pedagoškimi urami (22 ur), še preden se pripravljajo za izpit (vprašalnik pri zadnji uri). Z vprašalnikom smo prvo in zadnjo uro tako preverjali pravopisne zmožnosti, predstavljamo rezultate študijskega leta 2018/19 (februarja in junija 2019). Iz celotnega vprašalnika, ki je sicer obsegal naloge s področja kritičnega mišljenja in s področja pravopisa ter slovnice (skupaj 6 nalog), sta tukaj izpostavljena samo dva sklopa pravopisnih nalog. Vključenih je bilo 50 študentov.

Za ožji namen smo si zastavili cilj spodbuditi študente k višji stopnji zavedanja pomena slovenščine pri njihovem bodočem delu; posebej še na vedenje o vplivu medijev na jezikovno kulturo. Kot širšega pa podpreti odločevalce pri uvedbi

¹⁰ Obseg: 30 ur predavanj, 15 ur seminarjev, 15 ur laboratorijskih vaj, 6 ur seminarskih vaj; nosilki red. prof. dr. Welzer Družovec in izr. prof. dr. Valh Lopert. (Učna enota *Radio in radijski programi*.)

¹¹ Bralne vaje so opravili tudi že pri seminarju, kjer smo opozorili na težave in pomanjkljivosti pri govorni kulturi študentov, saj niso vajeni glasnega branja, posebej ne neznanega besedila (Valh Lopert 2019).

predmeta slovenščina znotraj visokega šolstva, pri katerem bodo študenti vseh smeri ponovili, nadgradili znanje pisne in govornje slovenščine ter ostali/postali suvereni tvorci besedil.

3.2 Gradivo in metodologija

V prispevku predstavljamo dve nalogi s po šestimi primeri, in sicer: 1) raba vejice ob veznikih *in* (v posledičnem priredju), *ter* (v protivnem priredju), *ali* (v ločnem priredju; v predmetnem odvisniku), *to je, in sicer* (v pojasnjevalni priredju), *kljub temu da* (vejica pri večbesednem enodelnem vezniku); 2) zapis datuma (recimo 21. 1. 2021); pisanje skupaj, narazen, z vezajem ali brez (*študent prodekan, bio- in bibliografski podatki, TV-spored, IZUM-a*); raba pomišljaja (123–134).

Podatke, pridobljene z anketnim vprašalnikom, smo analizirali s testoma za neparametrične teste (Wilcoxonov test in Friedmanov test). Pri nalogah obeh sklopov smo ugotavljali statistično značilne razlike, merjene na začetku in koncu semestra.

3.2.1 Primeri in analiza 1. sklopa

Tabela 1: Deskriptivna analiza preverjanj in rezultati Friedmanovega testa razlik med preverjanji

	Aritmetična sredina	Standardni odklon	Rank	χ^2	P
Preverjanje_februar	2,5106	1,26615	1,30	10,314	0,001
Preverjanje_junij	3,5319	1,45738	1,70		

Vir: raziskava avtorice

Rezultati analize prvega sklopa (tabela 1) kažejo na statistično značilno razliko med preverjanjem v mesecu februarju in preverjanjem v mesecu juniju, in sicer v prid boljšim rezultatom preverjanja v mesecu juniju ($P = 0,001$).

Navodilo: Prečrtajte **napačno** zapisane povedi.

Bilo nas je devet, in eden je moral od hiše.	Kupil je avto, kljub temu, da nima viška denarja.	Besedila oddajte do konca tedna, to je do nedelje.
Janez pride, in sicer ob osmih.	Bila je v dvomu ali naj me vika ali tika.	Poslušal je, ter ni slišal.

Primer 1: Bilo nas je devet, in eden je moral od hiše.

Preverjali smo rabo vejice pred veznikom *in*, če ta ni rabljen za izražanje vezalnega priredja, ampak za uvajanje posledičnega razmerja (t. i. posledično priredje). Lahko bi ga nadomestili s posledičnima veznikoma *zato*, *zatorej*, pred katerima vedno stoji vejica.

Slovenski pravopis 2001, § 310: Vejico pišemo med skladijsko enakovrednimi deli proste ali zložene povedi, stavčnimi enakovrednimi deli, kot je posledični: *Prosili so me, pa sem jim ustregel (= zato).* – *Vččerilo se je, zato so gnali črede domov.* – *Bilo nas je devet, in (= zato) eden je moral od doma.*

Tabela 2: Rezultati 1

Preverjanje	Februar		Junij	
		15	26,8 %	6

Vir: raziskava avtorice

V prvem primeru opazamo, da je večji delež študentov pravilno prečrtal napačno zapisano poved v mesecu februarju kot v mesecu juniju.

Primer 2: ~~Kupil je avto, kljub temu, da nima viška denarja.~~

Preverjali smo rabo vejice pri vezniku dopustnega priredja *kljub temu da*. Gre za večbesedni enodelni veznik, zato med deli veznika vejice ne pišemo. Lahko bi ga nadomestili z drugima dopustnima, a enobesednima veznikoma, to sta *čeprav*, *četudi*.
→ *Kupil je avto, kljub temu, da nima viška denarja.*

Slovenski pravopis 2001, § 329: Vejice ne pišemo med deli večbesednega veznika: *Namesto da bi se učil, je lenaril.* – *Lenaril je, namesto da bi se učil.* – *Že ko sem ga prvič videl, sem ga spregledal.* – *Kljub temu da je bil bolan, je šel na delo ...*

Tabela 3: Rezultati 2

Preverjanje	Februar		Junij	
	15	26,8 %	3	6,4 %

Vir: raziskava avtorice

V drugem primeru opažamo, da je večji delež študentov pravilno prečrtal napačno zapisano poved v mesecu februarju kot v mesecu juniju.

Primer 3: Besedila oddajte do konca tedna, to je do nedelje.

Preverjali smo rabo vejice pred veznikom pojasnjevalnega priredja *to je*. Lahko bi ga nadomestili z drugim pojasnjevalnim veznikom *in sicer*, pred katerim prav tako vedno pišemo vejico.

Slovenski pravopis 2001, § 311: Vejico pišemo med skladenjsko enakovrednimi deli proste ali zložene povedi, stavčnimi enakovrednimi deli, kot je pojasnjevalni: *Iz samostana je zvon zavalil, to molijo nune.*

Tabela 4: Rezultati 3

Preverjanje	Februar		Junij	
	11	19,6 %	15	32 %

Vir: raziskava avtorice

V tretjem primeru opažamo, da je večji delež študentov pravilno prečrtal napačno zapisano poved v mesecu juniju kot v mesecu februarju.

Primer 4: Janez pride, in sicer ob osmih.

Preverjali smo rabo vejice pred veznikom pojasnjevalnega priredja *to je*. Lahko bi ga nadomestili z drugim pojasnjevalnim veznikom *to je*, pred katerim prav tako vedno pišemo vejico.

Slovenski pravopis 2001, § 311: Vejico pišemo med skladenjsko enakovrednimi deli proste ali zložene povedi, stavčnimi enakovrednimi deli, kot je pojasnjevalni: *Iz samostana je zvon zavalil, to molijo nune.*

Tabela 5: Rezultati 4

Preverjanje	Februar		Junij	
		12	21,4 %	11

Vir: raziskava avtorice

Podobno kot v tretjem primeru, tudi v četrtem opažamo boljše rezultate preverjanja v mesecu juniju, čeprav ni večjih odstopanj.

Primer 5: ~~Bila je v dvomu ali naj me vika ali tika.~~

Preverjali smo rabo vejice pred veznikom *ali*, ko ta opravlja vlogo (1) podrednega veznika v predmetnem odvisniku in bi ga lahko nadomestili s pogostejšim podrednim veznikom *če*, kjer vedno stoji vejica. Vejice pa ne pišemo v primeru, ko *ali* opravlja vlogo (2) prirednega ločnega veznika:

→ Bila je v dvomu₂ (1 = če) ali naj me vika (2) ali tika.

Slovenski pravopis 2001, § 325: Vejico pišemo med nadrednim in odvisnim stavkom. Ta vejica se stavi ne glede na to, ali je nadredni stavek pred odvisnim, za njim ali pa ga obdaja: *Strah, ali se mi stvar posreči, mi je jemal spanec.*

Slovenski pravopis 2001, § 319: Vejice med skladenjsko enakovrednimi deli ne pišemo pred nekaterimi prirednimi vezniki, kot je ločni: (*Prejkone je bila v dvomu,*) *ali naj me tika ali vika.*

Tabela 6: Rezultati 5

Preverjanje	Februar		Junij	
		3	5,4 %	7

Vir: raziskava avtorice

Tudi pri petem primeru so bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 6: ~~Poslušal je, ter ni slišal.~~

Preverjali smo rabo vejice pred veznikom *ter* (*in*), če ta ni rabljen za izražanje vezalnega priredja, ampak za uvajanje protivnega razmerja (t. i. protivno priredje). Lahko bi ga nadomestili s protivnima veznikoma *ampak*, *vendar*, pred katerima vedno stoji vejica.

Slovenski pravopis 2001, § 307: Vejico pišemo med skladenjsko enakovrednimi deli proste ali zložene povedi, stavčnimi enakovrednimi deli, kot je protivni: *Vse ima, vendar ni zadovoljen. – Mimo mene si šel, in (= vendar) se nisi oglasil. – Veliko si je prizadeval, ali uspeha ni bilo.*

Tabela 7: Rezultati 6

Preverjanje	Februar		Junij	
	0	0	5	10,6 %

Vir: raziskava avtorice

Najuspešnejši pa so bili študenti pri šestem primeru, ker v mesecu februarju niti en študent ni ustrezno rešil te naloge, v mesecu juniju pa so bili uspešnejši.

3.1.2 Primeri in analiza 2. sklopa

Tabela 8: Deskriptivna analiza preverjanj in rezultati Wilcoxonovega testa razlik med preverjanji

	Aritmetična sredina	Standardni odklon	Rank	χ^2	P
15a_februar	2,3793	0,85486	11,50	-2,175	0,030
15a_junij	2,6800	0,71257	12,18		
15b_februar	2,1207	0,91915	20,92	-1,083	0,279
15b_junij	2,3400	0,87155	16,48		
15c_februar	2,0345	0,97271	11,50	-2,652	0,008
15c_junij	2,5600	0,78662	15,70		
15č_februar	2,7586	0,62996	6,50	-0,865	0,387
15č_junij	2,8800	0,47980	5,07		
15d_februar	1,6724	0,63212	17,50	-2,383	0,017
15d_junij	2,0200	0,89191	21,25		
15e_februar	1,8793	0,93804	14,00	-3,499	0,000
15e_junij	2,6800	0,71257	15,80		

Vir: raziskava avtorice

Pri analizi drugega sklopa nalog (tabela 2) opazamo, da je kar pri štirih primerih od šestih moč zaznati statistično značilno razliko med merjenji uspešnosti reševanja v mesecu februarju in juniju, pri čemer se v vseh štirih primerih ta prednost kaže v prid preverjanju v mesecu juniju. Torej so študenti na statistično značilnem nivoju bili junija uspešnejši kot meseca februarja pri štirih od šestih nalogah.

Navodilo (velja za vse primere.): Obkrožite **pravilno** zapisane povedi.

Primer 1

- Seja bo v petek 22.02.2019 ob 19.30 uri.
- Seja bo v petek, 22. 2. 2019 ob 19.30h.
- ✓ Seja bo v petek, 26. 2. 2019, ob 19.30.

Preverjali smo zapis datuma, ki se zapisuje brez ničel pred številko za dan in mesec ter s presledki med enotami, in nepolne ure, kjer se za minutami ne zapisuje še *ura*.

Slovenski pravopis 2001, § 299: Zveze kot *v nedeljo, 9. maja, (bo)* ... se redkeje pišejo tudi brez vejic, tj. *v nedeljo 9. maja (bo)*. Tip kot *v nedeljo ob 9. uri (bo)* ... se navadno piše brez vejic. Če prvi in drugi primer združimo, se navadno piše takole: *v nedeljo, 20. maja, ob 17. uri (bo)* ...

Tabela 9: Rezultati 7

Preverjanje	Februar		Junij	
	34	60,7 %	41	82 %

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri prvem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 2

- Izvolili so novega študenta - prodekana.
- Izvolili so novega študenta – prodekana.
- ✓ Izvolili so novega študenta prodekana.

Preverjali smo zapis besedne zveze dveh samostalnikov, kjer desni opravlja vlogo prilastka, zato se pišeta narazen.

Slovenski pravopis 2001, § 431: Vezaja ne pišemo v primerih kot Cankar umetnik, Prešeren pesnik in narodni ideolog, človek žaba, ptica pevka, Ljubljana Šiška. Kar je prvemu samostalniku dodano, je njegov prilastek.

Tabela 10: Rezultati 8

Preverjanje	Februar		Junij	
		25	44,6 %	30

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri drugem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 3

- TV spored ne prinaša nobenih novosti.
- TV - spored ne prinaša nobenih novosti.
- ✓ TV-spored ne prinaša nobenih novosti.

Preverjali smo zapis besedne zveze, katere prva sestavina je črka, zato se vmes piše levo- in desnostični vezaj (zaenkrat po dosedanjih pravilih SP 2001).

Slovenski pravopis 2001, § 417: Stični vezaj pišemo: med sestavinami zloženek, nastalih iz podredne zveze, če je prvi del števka (več števk) ali črka (več črk): *25-letnica, 4-urna (seja), 48-kilometrsko (proga), 12-kratna (premoč), 100-odstoten; C-vitaminski, B-diplomski (izpit), C-dur, C-vitamin, TV-drama, c-mol*; tako tudi *14-krat*.

Tabela 11: Rezultati 9

Preverjanje	Februar		Junij	
		27	48,2 %	37

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri tretjem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 4

- V sredo nas obiščejo predstavniki IZUMa.
- V sredo nas obiščejo predstavniki IZUMA.
- ✓ V sredo nas obiščejo predstavniki IZUM-a.

Preverjali smo zapis sklanjanja z velikimi črkami pisanih kratičnega imena, ki se konča na soglasnik, zato se sklonilo pripiše z levo- in desnostičnim vezajem.

Slovenski pravopis 2001, § 423: Stični vezaj pišemo: med kratičnim imenom, pisanim z velikimi črkami, in končnico (lahko tudi s podaljškom osnove), pisano z malimi: *TAM, TAM-a; NOB, v NOB-u* ali *NOB-ju* (glede na to, ali se bere [nóbu], kar je redkeje, ali [enobéju]).

Tabela 12: Rezultati 10

Preverjanje	Februar		Junij	
	50	89,2 %	47	94 %

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri četrtem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 5

- Preberite članek na straneh 123 – 134.
- Preberite članek na straneh 123-134.
- ✓ Preberite članek na straneh 123–134.

Preverjali smo nečrkovni zapis v pomenu od–do, ki ga označujemo z levo- in desnostičnim pomišljajem.

Slovenski pravopis 2001, § 394: Pomišljaj se rabi neskladenjsko: 1. namesto predlogov *od ... do* (t. i. predložni pomišljaj), piše se stično na obeh straneh: *proga Ljubljana–Trsta* (= od Ljubljane do Trsta), *knjiga bo stala 80–100 SIT, str. 125–132, v letih 1941–1945, Odprto 8–12, prekop Ren–Donava*.

Tabela 13: Rezultati 11

Preverjanje	Februar		Junij	
	5	8,9 %	20	40 %

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri petem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

Primer 6

- V UKM boste iskali bio in bibliografske podatke.
- V UKM boste iskali bio- in biblio-grafske podatke.
- ✓ V UKM boste iskali bio- in bibliografske podatke.

Preverjali smo zapis pisno osamosvojenega dela skrajšane besede, ko gre za izpust ene sestavine tvorjenke, pri čemer izpust označimo z levostičnim (v zahtevanih primerih tudi desnostičnim): *leksikologija in -grafija*) vezajem.

Slovenski pravopis 2001: § 419: Stični vezaj pišemo [...] predvsem v strokovnem pisanju na koncu pisno osamosvojenega dela zloženke ali sestavljenke v primerih kot *dvo- in večzložne besede, pred- in pošolska izobrazba, pet- ali šestdnevni delavnik ...*

Tabela 14: Rezultati 12

Preverjanje	Februar		Junij	
		22	39,3 %	41

Vir: raziskava avtorice

Rezultati kažejo, da so pri šestem primeru drugega sklopa bili študenti uspešnejši v mesecu juniju.

3.2 Ugotovitve

Dobljeni rezultati, ki smo jih analizirali s testoma za neparametrične teste (Wilcoxonov test in Friedmanov test), kažejo, da so pri prvem sklopu nalog zaznane statistično značilne razlike, merjene na začetku in koncu semestra, in sicer so bili študenti pri petih od šestih nalogah uspešnejši ob zaključku semestra, le pri eni nalogi med prvim in drugim reševanjem ni bilo razlike. Pri drugem, ki je zajemal prav tako šest nalog, se statistično značilna razlika med merjenji uspešnosti reševanja v mesecu februarju in juniju kaže v vseh štirih primerih v prid preverjanju v mesecu juniju.

4 Sklep

V okviru predmeta *Kritično mišljenje in izražanje* je 22 ur namenjenih jezikovni kulturi. Študija primera podaja ugotovitve na manjšem vzorcu, zato nikakor ne želimo posploševati na celotno populacijo, a so rezultati, ki jih sicer spremljamo že tri leta, bistveno ne razlikujejo. Gre namreč za osnovne pravopisne napake, ki jih absolvent srednjega izobraževanja ne bi smel več delati, kot sta o tem že pisala Logar in Popič (2015) v raziskavi o poučevanju *vejičnih* pravil.

Poudariti je treba, da bi tudi študenti pedagoških (neslovenističnih)/(ne)jezikovnih študijskih programov, npr. zgodovina, sociologija, filozofija, nemščina, angleščina ...) kot tudi nepedagoških (npr. pravo, medicina, računalništvo ...) izobraževanj kot bodoči strokovnjaki raznih (hitro se razvijajočih se) področij potrebovali znanje iz pravopisa, slovnice in pravorečja, če naj bi a) opolnomočeno napisali zaključno delo ter stopiti na trg dela, kjer bo materinščina (večinoma) njihovo orodje, b) skrbeli za suveren prenos znanja iz tujega jezika v domačega, c) posredovali (strokovno) znanje mlajšim generacijam v slovenskem jeziku (Valb Lopert, Zemljak Jontes 2021).

Literatura

- Marko JESENŠEK, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Maribor. (Zora, 117).
- Nataša LOGAR, Damjan POPIČ, 2015: Vejica: rezultati anketne raziskave med dijaki in študenti. *Jezikoslovni zapiski* 21/2, 45–59. Dostop 14. 7. 2021 na <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/6885> (pdf)
- Zoran MEDVED, 2014: Do Media Wish a Literata Audience? *Medijska istraživanja* 20/2, 111–129.
- RESOLUCIJA o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025. Dostop 14. 7. 2021 na <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?pid=9904> (pdf)
- Nada ŠABEC, 2016: O angleščini, njeni vlogi v svetu in v slovenskem visokošolskem izobraževalnem sistemu. *Dialogi* 7–8, 65–80.
- Polonca ŠEK MERTŪK, 2011: Vejica premalo ali preveč pri študentih razrednega pouka. *Revija za elementarno izobraževanje* 4/1–2, 123–145. Dostop 14. 7. 2021 na <https://journals.um.si/index.php/education/article/view/497> (pdf)
- Učna enota *Kritično mišljenje in izražanje*. Dostop 14. 7. 2021 na <https://aips.um.si/PredmetiBP5/UcnaEnotaInfo.asp?UEID=9384&Jezik=&Leto=2018>
- Učna enota *Priprava medijskih vsebin*. Dostop 14. 7. 2021 na <https://aips.um.si/PredmetiBP5/UcnaEnotaInfo.asp?UEID=9397&Jezik=&Leto=2018>
- Učna enota *Nastopanje v medijih*. Dostop 14. 7. 2021 na <https://aips.um.si/PredmetiBP5/UcnaEnotaInfo.asp?UEID=9412&Jezik=&Leto=2018>
- Učna enota *Radio in radijski programi*. Dostop 14. 7. 2021 na <https://aips.um.si/PredmetiBP5/UcnaEnotaInfo.asp?UEID=14606&Jezik=&Leto=2018>

- Alenka VALH LOPERT, 2017a: Ali je slovenski jezik res jezik »limitiranih resursov«? *Javna raba slovensčine: stanje, zakonodajne rešitve in strategija: prispevki s posveta, 8. december 2016*. Ur. Damijana Zelnik. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije. 26–41.
- Alenka VALH LOPERT, 2017b: Lektoriranje kot učinkovita metoda učenja maternega jezika (za študente nesloveniste). *Med didaktiko slovenskega jezika in poezijo: ob 80-letnici Jožeta Lipnika*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 76–93. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 119.)
- Alenka VALH LOPERT, 2019: Kultura govora za študente Medijskih komunikacij (UM FERI). *Govor v pedagoški praksi*. Ur. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 131–139, 292, 304. Dostop 14. 7. 2021 na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/view/185/283/4891-1>
- Alenka VALH LOPERT, Melita ZEMLJAK JONTES, 2021: O količnosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora in narečjih, ki so vplivala na nastanek mariborske mestne govornice, ter nekaterih drugih narečnih govorih. *1. slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič, Marko Snoj. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 226–244. (Razprave, 25.) Dostop 20. 9. 2021 na <https://www.sazu.si/uploads/files/publikacije21/Rared2RAZPRAVE.pdf>
- Tina VEROVNIK LENGAR, Nataša LOGAR BERGINC, Monika KALIN GOLOB, 2013: *Slovensčina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah*. [Elektronski vir]: pregled stanja ter razčlenitev pomena, načina in možnosti njene večje vključitve. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Dostop 26. 5. 2021 na http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/Slovenscina_kot_strokovni_jezik_na_slovenskih_univerzah_01.pdf
- Melita ZEMLJAK JONTES, 2012: Jezikovnokulturna podoba študentskih izdelkov v elektronski obliki. *Večno mladi Hlinj: ob 80-letnici Janka Čara*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 119–127. (Zora, 83.)
- Melita ZEMLJAK JONTES, Alenka VALH LOPERT, 2016: Pismenost v teoriji in praksi: temeljni cilj slovenskega institucionalnega izobraževalnega sistema. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia*, 2. letn., 26/1, 95–106.

Spelling Problems of Media Communication Students (Case Study)

The paper presents a case study and offers findings based on a questionnaire on spelling problems of first-year students of the Media Communications Study Programme (FERI, University of Maribor) within the subject of Critical Thinking and Expression, with only 22 hours devoted entirely to language. The questionnaire was completed by students at the beginning of lectures in the summer semester of the 2018/19 academic year. There were 50 students included at the beginning of the semester and the same number at the end. The entire questionnaire included tasks in the fields of Critical Thinking and Spelling and Grammar. Only two sets of spelling tasks are presented: (1) A comma used with conjunctions in (and), kljub temu da (although/despite), to je (that is), in sicer (namely), ali (or); (2) How to write dates correctly (using spaces or not); writing words together/separately/using a hyphen.

We were interested in knowledge of the selected (basic) spelling rules of students who enter university studies (immediately after graduating from secondary school), and how much they could upgrade their knowledge only during pedagogical classes (within 22 hours) before they study for the exam.

The cases presented here are all basic errors that should no longer occur after completing secondary education. Therefore, researchers of Slovene undoubtedly face a challenge – the subject of Slovene language in all fields of Higher Education would be very welcome. It certainly would help students to write their final work at the end of school on a higher level and enter the labour market, where their mother tongue will be a key tool.

PROJEKTI ODJELA ZA HRVATSKI STANDARDNI JEZIK INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE I JEZIČNO NORMIRANJE

LANA HUDEČEK, MILICA MIHALJEVIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, Hrvatska, lhudecek@ihjj.hr,
mmihalj@ihjj.hr

Sažetak U radu se predstavljaju projekti koji se trenutačno provode na Odjelu za hrvatski standardni jezik u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Osobita se pozornost posvećuje četirima povezanim projektima: *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*, *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena*, *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* i *Religijski pravopis*. Analizira se metodologija primijenjena u navedenim projektima te način na koji se u njima ostvaruje normativnost. Posebna se pozornost posvećuje jezičnim savjetima, koji su važna sastavnica svih navedenih projekata.

Ključne riječi:

hrvatski jezik,
jezična norma,
jezični savjeti,
rječnik,
pravopis,
terminološka baza

PROJECTS OF THE DEPARTMENT OF CROATIAN STANDARD LANGUAGE OF THE INSTITUTE OF CROATIAN LANGUAGE AND LINGUISTICS AND LANGUAGE STANDARDISATION

LANA HUDEČEK, MILICA MIHALJEVIĆ

Institute of Croatian Language and Linguistics, Zagreb, Croatia,
lhudecek@ihjj.hr, mmihalj@ihjj.hr

Abstract This paper presents projects that are currently in progress at the Department of Croatian Standard Language in the Institute of Croatian Language and Linguistics. The focus is on four related projects: *The Croatian Web Dictionary – Mrežnik*, *Croatian Linguistic Terminology – Jena*, *Male and Female in the Croatian Language*, and *the Orthographic Manual of Religious Terms and Names*. The analysis focuses on the methodology used in these projects, and on how normativity is realised. Special attention is paid to language advice, which forms an essential component of all these projects.

Keywords:

Croatian language,
language norm,
language advice,
dictionary,
orthographic
manual,
terminological
database

1 Uvod

Standardni je jezik autonoman, stabilan u prostoru, elastično stabilan u vremenu, normiran i višefunkcionalan. Iz te definicije standardnoga jezika proizlaze i temeljne zadaće Odjela za hrvatski standardni jezik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje određene *Programom znanstvenih istraživanja i strategijom razvoja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2017. – 2021.* U *Strategiji* se navodi i ostvarivanje znanstvenih i stručnih zadataka povezanih s oblikovanjem i njegovanjem hrvatskoga standardnog jezika, njegova ustroja i funkcioniranja u društvu na hrvatskome jezičnom prostoru. Temeljna je zadaća Odjela za hrvatski standardni jezik proučavati hrvatski standardni jezik na svim jezičnim razinama. U Odjelu se provode istraživanja iz područja standardologije (normativistike), jezičnoga planiranja, leksikologije, leksikografije, etnolingvistike, frazeologije i terminologije te se daju jezični savjeti, provode jezična vještačenja i lektoriraju tekstovi. Standardni je jezik sustav uređen eksplicitnom (svjesnom, planskom) normom, tj. pravilima (pravopisom i gramatikom) i popisom (normativnim rječnikom). U Odjelu se izrađuju i posuvremenjuju temeljni normativni priručnici: pravopis, gramatika, rječnik i jezični savjetnik, koji se nalaze i na mrežnim stranicama Instituta *Jezike hrvatski*. Jedna je od trajnih djelatnosti Odjela jezično savjetništvo. Na odjelu se izrađuju savjeti za mrežne stranice *Jezični savjetnik*, na kojima se nalaze odgovori na najčešće jezične nedoumice, i *Bolje je hrvatski!*, na kojima se nalaze prijedlozi hrvatskih zamjena za anglizme koji su neprilagođeni ušli u uporabu u hrvatskome jeziku. Dugoročni je zadatak izrada normativnih terminoloških priručnika i funkcionalnostilskih priručnika hrvatskoga standardnog jezika. To se posebno odnosi na publicistički, administrativni i znanstveni stil, tj. na stilove koji su normom obvezaniji. Trenutačno se u Odjelu za hrvatski standardni jezik provode ovi projekti: *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (voditeljica: Lana Hudeček), *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* (voditeljica: Milica Mihaljević), *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* (voditeljice: Lana Hudeček i Milica Mihaljević), *Religijski pravopis* (voditeljice: Lana Hudeček i Milica Mihaljević), *Kolokacijska baza hrvatskoga jezika* (voditeljica: Goranka Blagus Bartolec) i *Baza sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja* (voditeljica: Ermina Ramadanović). Trenutačno je u tijeku prijava novih projekata *Hrvatski jezik u Europskoj uniji* (voditeljica: Irena Miloš) i *Repozitorij nacionalnomanjinskih jezika u Hrvatskoj* (voditelj: Kristian Lewis).

2 Četiri projekta Odjela za hrvatski standardni jezik

U ovome će se radu prikazati odnos prema normi i jezičnim savjetima u četirima usko povezanim projektima: *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*, *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena*,¹ *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* i *Religijski pravopis*.

2.1 Mrežnik

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik nastavak je istraživačkoga projekta Hrvatske zaklade za znanost, koji je počeo 1. ožujka 2017., završio 31. srpnja 2021. te se nastavlja kao interni projekt Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Projekt je pokrenut kako bi se izradio suvremen, teorijski utemeljen mrežni rječnik hrvatskoga jezika, odnosno njegov je cilj izrada prvoga hrvatskog jednojezičnog općeg rječnika pisanoga za objavu na mreži. Dosad su ostvareni ovi rezultati: 1. postavljen je teorijski okvir za izradu prvoga hrvatskog jednojezičnog e-rječnika, 2. izrađene su skice riječi za hrvatski jezik, 3. sastavljen je hipertekstni igrificirani višemedijski (izgovor natuknica, slike) rječnik od 10 000 natukničkih jedinica u osnovnome modulu te 3000 u modulu za učenike i 1000 jedinica u modulu za učenike koji uče hrvatski kao ini jezik, 4. sastavljene su popratne baze (*Jezični savjetnik za učenike nižih razreda osnovne škole*, *Baza etnika i ketika* i *Baza frazemskih etimologija* te je započet rad na *Bazi veznika*),² 5. sastavljena je demoinačica odostražnoga rječnika nastaloga na temelju *Mrežnikova* abecedarija, 6. sastavljena je radna inačica monografije o *Mrežniku* (dostupna na <http://ihj.hr/mreznik/page/monografija/34/>), 7. organizirana je međunarodna konferencija *E-rječnici i e-leksikografija* (2019.) te okrugli stol *Rječnik i stereotipi* (2020.),³ 8. ostvarena je suradnja s Odsjekom za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, projektima *Jena* (u suradnji s kojim je sastavljen i *Pojmovnik e-leksikografije*), *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* i *Religijski pravopis* analiziranim u ovome radu te mnogim europskim institucijama na kojima su suradnici na projektu boravili na usavršavanju. Demoinačica rječnika (A – F) dostupna je na adresi <https://rjecnik.hr/mreznik/>.

¹ O nekim aspektima odnosa projekata *Mrežnik* i *Jena* vidi i u radu Hudeček i Mihaljević 2019a.

² Tijekom 2022. godine u okviru projekta počeo će se sa sastavljanjem *Etimološke baze* te će rječnički članci u *Mrežniku* biti dopunjeni etimološkim podacima.

³ Radovi s konferencije *E-rječnici i e-leksikografija* objavljeni su u *Raspravama: Časopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2, a radovi s okrugloga stola *Rječnik i stereotipi* u *Raspravama* 47/2.

2.2 Jena

Interni projekt *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* nastavak je istoimenoga projekta koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost, a koji je započeo 24. svibnja 2019. i trajao do 23. prosinca 2020. Projekt je pokrenut zbog potrebe usustavljanja hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja, a provodi se u sklopu programa *Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna*⁴. Dosad su ostvareni ovi rezultati: 1. obrađeno je (100 %) oko 1700 preporučenih naziva, njihovih sinonima, antonima, istovrijednica te definicija, 2. napisana je mrežna monografija o jezikoslovnome nazivlju, 3. izrađena je demoinačica jezikoslovnoga korpusa (Marković, Mihaljević, Mihaljević 2020., Marković i Mihaljević 2020.), 4. ostvarena je suradnja s nekoliko projekata: *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM*, voditeljica: Marijana Horvat, *Dinamičnost kategorija specijaliziranoga znanja – DIKA*, voditeljica: Ana Ostroški Anić, *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku – SARGADA*, voditeljica: Matea Birtić (projekti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje koje financira Hrvatska zaklada za znanost) i *Slavenski rječnik terminološkoga nazivlja*, voditeljica Viktorija Ivaščenko (međunarodni projekt) te projektima *Mrežnik* i *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* analiziranim u ovome radu. 5. u suradnji sa Znanstvenim vijećem za antropologijska istraživanja HAZU svake je godine organiziran terminološki okrugli stol.

Rad na projektu *Jena* potaknut je činjenicom da za hrvatski jezik ne postoje suvremeniji objasnidbeni terminološki rječnici jezikoslovnoga nazivlja.⁵ Stoga je rad na hrvatskome jezikoslovnom nazivlju iznimno potreban. Rad je potaknut i brojnim terminološkim pitanjima koja najčešće postavljaju učitelji i nastavnici hrvatskoga jezika i studenti.

2.3 Muško i žensko u hrvatskome jeziku

Projekt *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* pokrenut je zbog potrebe višerazinskoga interdisciplinarnoga pristupa izricanju muško-ženskih odnosa u hrvatskome jeziku. Problemu izricanja muško-ženskih odnosa u hrvatskome jeziku može se pristupiti s različitih aspekata, od naglasnih, tvorbenih, normativnih do leksikografskih i terminografskih, sociolingvističkih, pragmatičkih i kontrastivnih. Dakle, tim se

⁴ Više o *Struni* vidi u Nahod 2020. i Bratanić, Ostroški Anić 2013.

⁵ Više o stanju hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja prije projekta *Jena* vidi u Hudeček i Mihaljević 2018.

odnosima u okviru projekta pristupa s različitih aspekata, a normativni, koji se analizira u ovome radu, tek je jedan od njih. Cilj je projekta izrada jedinstvenoga portala tijesno povezanoga s radom na *Mrežniku*, u kojemu je predviđeno posebno polje za muško-ženske parove, i *Jeni*, u kojoj se donose profesijske imenice za mušku i za žensku osobu te se posebna pozornost posvećuje jeziku spolne/rodne (ne)diskriminacije. U sklopu ovoga projekta s dijakronijskoga i sinkronijskoga stajališta istražuje se odnos između roda i spola, nazivlje rodne/spolne (ne)diskriminacije, strategije rodne/spolne nediskriminacije, rodni/spolni stereotipi, govor o nebinarnim osobama, leksikografska obrada mocijskih parnjaka, mocijski parnjaci u poslovicama i frazemima itd.

Istraživanje je interdisciplinarno i temelji se na korpusnoj analizi, istraživanju hrvatske tvorbe riječi (mocijska tvorba), terminološkome istraživanju (nazivlje spolne/rodne nediskriminacije), na pragmalingvističkim istraživanjima (npr. strategije pristojnosti i čuvanja obraza) te na rodnim studijima (*gender studies*). Hrvatski su se jezikoslovci do pokretanja ovoga projekta najviše bavili tvorbenim aspektima, ali je objavljeno i nekoliko teorijskih radova. Bibliografski podatci u radovima koji se odnose na ovu problematiku nalaze se na mrežnim stranicama projekta (<http://ihjj.hr/projekt/musko-i-zensko-u-hrvatskome-jeziku/72/>).

Promjenom društvenih okolnosti dolazi do pojave novih zanimanja (potreba izvođenja muških i ženskih mocijskih parnjaka), novih naziva uglavnom na engleskome jeziku, (npr. *gender diversity*), za koje je potrebno pronaći hrvatski naziv, zakonskih tekstova u kojima se upotrebljavaju muški i ženski ili samo muški mocijski parnjaci, publicističkih tekstova o nebinarnim osobama itd. Sve su to pojave koje bi trebalo znanstveno istražiti kako bi se mogao ponuditi mjerodavan savjet u svakoj konkretnoj situaciji. Dakle, recentno stanje zahtijeva sustavno praćenje i istraživanje navedenih pojava.

2.4 Religijski pravopis

Projekt *Religijski pravopis* od 2014. provodi se kao interni projekt Instituta za jezik i jezikoslovlje. Usmjeren je uspostavi pravopisne norme u tome veoma zahtjevnome području. Potaknut je brojnim upitima koji se odnose na pravopisne probleme povezane s religijskim nazivljem i imenima te problemima s kojima su se autori i urednici *Hrvatskoga pravopisa* suočavali pri donošenju rješenja koja se odnose na

religijske nazive i imena. Iako postoje priručnici koji se bave hrvatskim religijskim nazivljem, većina njih ne rješava ni temeljno pitanje velikoga i maloga slova (npr. natuknice se donose u verzalu ili redom pišu velikim početnim slovom). Upravo zbog toga što ne postoje sustavna istraživanja pravopisa u religijskome području, pokrenut je projekt za koji je dosad: 1. prikupljena i usustavljena građa, 2. sastavljene radne inačice poglavlja s pravopisnim pravilima, 3. provedeno nekoliko istraživanja koja su predstavljena u objavljenim radovima, na predavanjima i na radionicama (<http://ihj.hr/projekt/religijski-pravopis/23/>).

Služba za jezične savjete Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje prikupila je i veći broj upita koji se ne odnose samo na pravopisnu razinu nego i na probleme religijskoga nazivlja te koji će također biti uklopljeni u *Religijski pravopis* kako bi se korisniku dao odgovor na česte upite povezane s vjerskim nazivljem iako nije nužno riječ o pravopisnoj razini. Među tim upitima nalaze se i upiti o muško-ženskim parnjacima/parovima u religijskome nazivlju.

3 Metodologija

Istraživanja provedena u svim četirima prikazanim projektima i predstavljena u ovome radu temelje se na korpusnoj analizi hrvatskih korpusa koji su pretraživi u Sketch Engineu. Ti se korpusi dopunjuju drugim izvorima koji se razlikuju za svaki projekt.

Metodologija je rada na svim navedenim projektima kombinacija deskriptivne metode utemeljene na korpusnoj analizi i normativne analize utemeljene na normativnim i terminološkim načelima.⁶ Pristup je obradi građe deskriptivno-preskriptivan u skladu sa stajalištem da preskriptivizam i deskriptivizam nisu i ne bi trebali biti suprotstavljeni pristupi jer nema preskriptivnoga rada koji se ne temelji na deskripciji koja mu prethodi⁷ te da se samo uključivanjem i preskriptivne sastavnice zadovoljavaju potrebe korisnika, koji je u središtu četiriju analiziranih projekata.

⁶ O terminološkim načelima vidi u Hudeček i Mihaljević 2012. i Hudeček, Mihaljević i Jozić 2020.

⁷ Više o odnosu deskripcije i preskripcije u standardologiji vidi u Hudeček i Mihaljević 2015, o odnosu deskripcije i preskripcije u terminologiji vidi u Hudeček i Mihaljević 2017, a o tome kako normativnu preporuku donosi terminolog, a kako standardolog vidi u Hudeček i Mihaljević 2019b.

Početna je korpusna analiza za sve projekte provedena na općim korpusima hrvatskoga jezika: *Hrvatski jezični korpus* (Ljubešić, Klubička 2016.) i *Hrvatska mrežna rječnica* (Brozović Rončević, Čavar 2008.). Ta je analiza pokazala da ti korpusi obuhvaćaju malo tekstova koji pripadaju znanstvenomu stilu, pa su stoga neprikladni za terminološka istraživanja koja se u prvome redu provode u projektu *Jena*, ali se u određenoj mjeri provode i u ostalim navedenim projektima. Za sve su projekte navedeni korpusi korisni kako bi se mogla provesti usporedba općega i terminološkoga korpusa. Za potrebe projekta *Jena* sastavljen je specijalizirani terminološki jezikoslovni korpus. Metodologija je vođena građom i podređena opisu građe te se uvodi kombinirani pristup primjeren svakomu pojedinom području i problemu. Pri radu na svakome pojedinom potpodručju jezikoslovni problemi, a onda i metodologija, djelomično su drukčiji. Projekt se temelji na metodologiji i teorijskoj podlozi koja je prihvaćena u programu *Struna*. Deskriptivni pristup utemeljen na korpusu kombinira se s normativnim pristupom bečke (vusterijanske) terminološke škole (Wüster 1991: 87–88), koji je ugrađen u bazu *Strune*.

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik piše se u programu *TLexu* prilagođenu za potrebe projekta, a za crpenje podataka iz dvaju spomenutih korpusa upotrebljava se mrežni alat *SketchEngine*, koji omogućuje prikaz konteksta leksema putem tzv. skica riječi (*WordSketches*), odnosno najčešćih kolokacija raspoređenih u sintaktičke kategorije, te pronalazak dobrih primjera uporabe riječi (GDEX). *Mrežnik* je korpusno utemeljen rječnik.⁸ Korpusi se provjeravaju pri definiranju značenja, iz njih se uzimaju primjeri te se s pomoću skica riječi odabiru najrelevantnije kolokacije. Obradena se rječnička građa uzajamno povezuje u nekoliko kategorija: sinonimi, antonimi, hiponimi, kohiponimi, meronimi, ženski i muški parnjaci. Građa se (pojedina značenja ili cijele natuknice) povezuje s vanjskim mrežnim izvorima: izvorima nastalim u okviru projekta (*Jezični savjeti za učenike, Baza etnika i ketika, Baza frazemske etimologije*) i drugim vanjskim izvorima (*Struna, Kolokacijska baza hrvatskoga jezika, Baza hrvatskih glagolskih valencija, Hrvatska gramatika, Hrvatski pravopis, radovi iz časopisa Hrvatski jezik* itd.). Obradena i pregledana građa postupno se izvozi za mrežnu aplikaciju i objavljuje na mreži, zasad u demoinačici. Trenutačno se radi i na izvozu podataka iz *TLexa* u repozitorij europske znanstvene infrastrukture CLARIN (repozitorij clarin.si i javni sustav za upravljanje podatcima github.com). Time

⁸ Korpusno utemeljen rječnik rječnik je u kojemu se obrađivač služi korpusom, ali može slobodno procijeniti što treba unijeti u rječnik te rječnik može po potrebi dopunjavati i riječima iz drugih izvora te kolokacijama i značenjima koji nisu potvrđeni u korpusu. (*Pojmovnik e-leksikografije* <http://ihj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6/>)

će *Mrežnik* biti učinjen dostupnim i za uporabu putem mrežne aplikacije i za strojnu primjenu preuzimanjem podataka iz repozitorija CLARIN. Rječnik je opremljen i višemedijskim sadržajima, izgovorom, slikama, igrama. Velika je novost toga rječnika da je igrificiran.⁹

U projektu *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* početna analiza temelji se na upitima korisnika i analizi navedenih općejezičnih korpusa. Usto se posebno provodi dijakronijska analiza povijesnih izvora (uglavnom gramatika i rječnika) te sinkronijska analiza različitih dokumenata, npr. *Gender-neutral Language in the European Parliament*, *Gender Equality Law Center*, *Gender-sensitive Communication*, *Guidelines for Nonsexist Language in APA Journals*, *Portrayal Guidelines for Gender Balanced Representation*, *United Nations Human Rights*, *editage Insights*, *Pojmovnik rodne terminologije*, *Zakon o ravnopravnosti spolova* i *Ženska soba*. *Jezik ravnopravnosti*, *interni dokumenti Europske unije*, *Gender Equality Glossary (Glosar rodne ravnopravnosti EIGE-a / Europske agencije za rodnu ravnopravnost, interni materijali)* itd.

U tijeku je i izrada rodno-spolnoga korpusa koji će također biti pretraživ u Sketch Engineu. Pri uspostavljanju tvorbenih i normativnih odnosa važnu ulogu imaju odostražni rječnici,¹⁰ u kojima se mogu provjeriti tvorbeni modeli i sustavnost tvorbe. Demoinačice odostražnih rječnika zasad su izrađene za projekte *Mrežnik*, *Jena* i *Muško i žensko u hrvatskome jeziku*.

Građa za *Religijski pravopis* prikupljena je ekscerpiranjem općih (npr. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*), posebnih (npr. Klaićev *Rječnik stranih riječi A – Ž*) te religijskih rječnika i priručnika (izvornih: *Opći religijski leksikon* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, *Hrvatska kršćanska terminologija* Jeronima Šetke, *Mali religijski rječnik* Adalberta Rebića, *Hrvatsko kršćansko nazivlje* i *Hrvatsko kršćansko nazivlje II*. Mile Mamića itd. te prijevodnih, npr. *Biblijski priručnik* Davida i Pat Alexander), vjerskih časopisa, udžbenika vjeronauka itd. Građa za pravopis obuhvaća tekstove različitih vjerskih zajednica, odnosno tekstove koji se odnose na različite vjere te je predviđena i suradnja s vjerskim zajednicama. Tako prikupljena građa provjerava se i u *Hrvatskome mrežnom korpusu hrWaC-u* i *Hrvatskoj jezičnoj riznici* te na internetu. U *Religijskome pravopisu* usporedno se prikuplja građa za pravopisni rječnik i oblikuju

⁹ Više o igrifikaciji *Mrežnika* vidi u poglavlju radne inačice monografije o *Mrežniku* J. Mihaljević: *Igrifikacija* (<http://ihjj.hr/mreznik/uploads/c76b4587df2b55ee5d1be9ddec6d4023.pdf>) te u J. Mihaljević 2020.

¹⁰ Više o odostražnim rječnicima vidi u Lewis, Mihaljević 2018. i Mihaljević, J. 2020.

poglavlja s pravopisnim pravilima. Tijekom 2022. predviđen je početak objave pravila i rječničke građe koja prati određeno pravilo na mrežnim stranicama *Religijskoga pravopisa*.

4 Jezično normiranje

4.1 Mrežnik

Iako je *Mrežnik* normativni rječnik, pri njegovoj se izradi primjenjuje normativno-deskriptivni pristup. Jedinica koja ne pripada standardnomu jeziku, ali je u korpusima na kojima se *Mrežnik* temelji dobro potvrđena, navodi se u osnovnome rječničkom modulu s potpunom obradom (gramatičkim blokom, primjerima, kolokacijama, tvorbenim podacima), ali uz napomenu da standardnomu jeziku pripada druga jedinica. Česte jezične jedinice koje ne pripadaju standardnomu jeziku, ili mu pripadaju rubno, ne isključuju se iz rječnika, nego im se određuje normativni status uz objašnjenje zašto se prednost u standardnome jeziku daje drugoj jedinici. U *Mrežniku* se normativnost očituje u svim dijelovima rječničkoga članka (u naglašavanju natuknica i oblika, u uspostavi oblika u gramatičkome bloku, u sustavu upućivanja i donošenja normativnih oznaka, odabiru standardnojezičnih primjera te u donošenju normativnih napomena). Pri određivanju normativnoga statusa pojedine jedinice primjenjuju se načela općejezičnoga normiranja, a osobito načelo normativnosti (rječnik jasno odražava normativni status pojedine jedinice, odnosno normativnu hijerarhiju među konkurentnim jedinicama), načelo sustavnosti (rječnik odražava činjenicu da je standardni jezik sustav, a ne skup nepovezanih jedinica, odnosno jedinica kojima upravljaju nepovezana pravila) i načelo proširenosti u uporabi (potvrđenosti u korpusima: svaka se jedinica provjerava u korpusu, ali se pritom uzimaju u obzir specifičnosti korpusa).¹¹

U osnovnome modulu jezični se savjeti preuzimaju sa stranica *Jezični savjetnik* i *Bolje je hrvatski*, a savjeti kojih nema na tim stranicama sastavljaju se te uključuju i u *Mrežnik* i na te stranice. Pritom se na stranicama *Jezičnoga savjetnika* nalaze savjeti koji se odnose na koju sustavnu pojavu u cijelosti, a u *Mrežniku* se, ako je to potrebno, prilagođuju konkretnoj rječničkoj jedinici na koju se odnose. Na 1. slici pokazuje se

¹¹ Uz načela autohtonosti, načelo produktivnosti, tradicijsko načelo, načelo svrhovitosti/primjerenosti određenomu funkcionalnomu stilu te načelo poštovanja razvojnih tendencija. Više o načelima primijenjenima pri izradi *Mrežnika* vidi u Hudeček i Mihaljević 2019b.

kako se jezični savjet ponavlja uz natuknicu *katolikinja* i natuknicu *katolkinja* (kojoj se daje prednost). Taj će se savjet u opširnijemu obliku nalaziti i na stranicama *Religijskoga pravopisa*.

katolikinja
rel. **Katolikinja je ženska osoba katoličke vjere.**
- Njegova majka, praktična i odana katolikinja, uz pomoć mjesnoga svećenika pobrinula se da Franjo primi dobar odgoj i obrazovanje.
- Vjernica sam, katolikinja, molim se i idem u crkvu.
- Kao katolikinji mišljenje Crkve o relevantnim društvenim temama mi je veoma važno.
Kakva je katolikinja? deklarirana, odana, pobožna, praktična, pravovjerna
Koordinacija: katolikinja i intelektualka, katolikinja i teologinja; katolikinja ili muslimanka

v. katolkinja -1
• Iako u hrvatskome nema nepostojanoga i te bi lik *katolikinja* bio tvorbeno točan, u vjerskim se kontekstima mnogo češće upotrebljava lik *katolkinja*, pa tome liku treba dati prednost u hrvatskomu standardnom jeziku.
tvorba: katolik-inja
tvorenice: katolikinjin

katolkinja ⁴⁸ im. ž. (G *katolkinj*, DL *katolkinji*, A *katolkinju*, V *katolkinjo*, I *katolkinjom*; mn. NAV *katolkinje*, G *katolkinja*, DLI *katolkinjama*)
rel. **Katolkinja je ženska osoba katoličke vjere.**
- Iako je odgojena kao katolkinja, glumica Zoëy Deschanel ne propušta priliku kako bi sa svojim prijateljima i kolegama druge religije proslavila njihove blagdane.
- U jednom periodu svoga života doživjela sam obraćenje i, nakon što sam upoznala Boga, primila sam i ostale svete sakramente, ispovijed, pričest i potvrdu, i od tada sam nastavila živjeti životom praktične vjernice katolkinje.
Kakva je katolkinja? gorljiva, praktična, prava, zadržta
Što katolkinja može? krstiti (djecu), odgajati (djecu), rađati (djecu), udati se
Što se s katolkinjom može? oženiti je
Koordinacija: katolkinja i vjernica, katolkinja i katolik; katolkinja i musliman, katolkinja i pravoslavac, katolkinja i pravoslavka, kršćanka i katolkinja; Hrvatica i katolkinja; katolik ili katolkinja
MUŠKO: **katolik** :1, **SINONIM:** **katolikinja** :1
• Iako u hrvatskome nema nepostojanoga i te bi lik *katolikinja* bio tvorbeno točan, u vjerskim se kontekstima mnogo češće upotrebljava lik *katolkinja*, pa tome liku treba dati prednost u hrvatskomu standardnom jeziku.
tvorba: katol-kinja
TVORENICA: **katolkinjin**
Kolokacijska baza hrvatskoga jezika: http://ihj.hr/kolokacije/search?q=katolkinja&search_type=basic

Slika 1: Normativni savjet uz natuknice *katolkinja* i *katolikinja* u osnovnome *Mrežnikovu* modulu

Izvor: neobjavljena radna inačica

U primjeru danom na 1. slici vidi se i kako su u *Mrežniku* povezani muški i ženski parnjaci. To je povezivanje dosljedno provedeno u cijelome rječniku u svim trima njegovim modulima.

U modulu za učenike osnovne škole savjeti se preuzimaju iz baze jezičnih savjeta za učenike nižih razreda osnovne škole (<http://hrvatski.hr/savjeti/>) sastavljene upravo za potrebe toga modula. Na 2. slici primjer je tipske napomene koja se sustavno u tome modulu donosi i uz muške i uz ženske mocijske parnjake.

[Lana] [Domaći] **katolkinja** (katolkinje) imenica
Rastavljanje na slogove: ka-tol-ki-nja
Katolkinja je ženska osoba katoličke vjere.
hrvatske katolkinje
Katolkinje i katolici okupili su se na misi.
MUŠKO: **katolik**
• Katolik je muška osoba katoličke vjere. Katolkinja je ženska osoba katoličke vjere. Katolkinje su ženske osobe katoličke vjere. Katolici su muške osobe katoličke vjere, ali i muške i ženske osobe katoličke vjere. Dakle, Marko je katolik, Lucija je katolkinja, Marko i Luka su katolici, Lucija i Ana su katolkinje, a Lucija, Ana, Marko i Luka su katolici.

Slika 2: Normativni savjet u osnovnome *Mrežnikovu* modulu za učenike nižih razreda osnovne škole

Izvor: neobjavljena radna inačica

Za razliku od osnovnoga modula, u kojemu se osim normativnih donose i uporabne napomene, u modulu za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik na početnome stupnju učenja (A1 – B2 prema ZEROJ-u) postoji samo jedna vrsta napomene, a u njoj se navode svi normativni, gramatički i uporabni podatci koji se odnose na rječničku jedinicu (natuknicu, podnatuknicu ili frazem) ili na njezino pojedino značenje. Na 3. slici donosi se primjer napomene koja se tipski pojavljuje uz muške moljčke parnjake.

prijatelj im. m. (G prijatelj, D prijatelju, A prijatelja, V prijatelju, L o prijatelju, I s prijateljem; mn. N prijatelji, G prijatelja, D prijateljima, A prijatelje, V prijatelji, L o prijateljima, I s prijateljima)
Prijatelj je muška osoba s kojom smo bliski, u koju imamo povjerenja i s kojom volimo provoditi vrijeme.
 - Jučer sam sreo prijatelja iz djetinjstva.
 - Ti si mi stvarno pravi prijatelj.
 - U nesreći vidimo tko nam je pravi prijatelj.
ZENSKO: prijateljica :1
 - Imenica prijatelj u množini može označavati osobe muškog spola, ali i osobe muškog i ženskog spola, npr. *Petar i Ivana su prijatelji.*, ali i: *Petar i Ivana su prijateljice.*

Slika 3: Normativni savjet u *Mrežnikovu* modulu za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik

Izvor: neobjavljena radna inačica

Iz danih je primjera jasno da se savjet i način njegova donošenja prilagođuje korisniku modula. Dok se za korisnike osnovnoga modula objašnjava odnos između riječi *katolkinja* i *katolikinja*, koje se obje navode i obrađuju kao natuknice, u drugim se dvama modulima kao natuknica uspostavlja samo normativno preporučljivija riječ. U savjetima danima u tim dvama modulima težište je na činjenici da korisnike tih dvaju modula može dovesti u nedoumicu kako se označuje više osoba različitoga spola, pa se na način primjeren korisnicima (koji se razlikuje ovisno o modulu) upozorava na to da se više osoba različitoga spola označuje množinom imenice koja primarno označuje mušku osobu. Na to se upozorava i korisnike osnovnoga modula, ali ne u obliku savjeta, nego u tipski oblikovanoj definiciji: *Katolik je osoba bez obzira na spol ili muška osoba katoličke vjere., Prijatelj je bliska osoba bez obzira na spol ili muška osoba s kojom se tko druži, koju poštuje i voli i u koju ima povjerenja.* Temeljno se načelo jezičnoga normiranja, sustavnost, očituje u *Mrežniku* u činjenici da su savjeti oblikovani tipski.¹²

¹² Više o sustavnosti u oblikovanju jezičnih savjeta u *Mrežniku* vidi u Hudeček i Mihaljević (u tisku), Lewis i Matijević (<http://ihj.hr/mreznik/uploads/cf6bbcd7735779f096c4a75833de46db.pdf>) te Hudeček, Mihaljević i Pašini (https://rjecnik.hr/mreznik/wp-content/uploads/Modul%20za%20strance_24_10-2.pdf).

4.2 Jena

Terminološki rad temelji se na opisu stanja koje postoji u praksi. Deskriptivnom analizom utemeljenom na korpusu i na analizi jezikoslovnih priručnika utvrđuje se kojim je pojmovima pridružen samo jedan naziv, a za koje postoje sinonimni parovi ili nizovi te za koje pojmove ne postoji (odgovarajući) hrvatski naziv. Nakon utvrđivanja postojećega stanja slijedi normativno razvrstavanje sinonimnih naziva i utvrđivanje normativno najprihvatljivijih rješenja te predlaganje novih naziva ako hrvatski naziv još ne postoji ili ako nije u skladu s terminološkim načelima (preskriptivni pristup). Osim toga, analizom je obuhvaćeno i stanje u starijim razdobljima (dijakronijski pristup). Ako za jedan pojam postoji jedan naziv koji se dobro uklapa u hrvatski jezični sustav, nema nikakve potrebe za normativnim zahvatima (preskripcijom), nego se naziv definira u bazi i pridružuju mu se istovrijednice na stranim jezicima. Normativna je intervencija u nazivlju potrebna samo ako se pojavi terminološka potreba, tj. ako se pojavi nov pojam ili novi strani naziv kojemu ne odgovara ni jedan hrvatski naziv ili ako postoji više sinonimnih naziva među kojima treba napraviti odabir te ako naziv odudara od temeljnih norma hrvatskoga standardnog jezika. U terminološkoj bazi *Jena* bilježe se svi sinonimni nazivi potvrđeni u korpusu, ali su na temelju terminoloških načela razvrstani u ove skupine: preporučeni, dopušteni, nepreporučeni, žargonski i zastarjeli nazivi.

Definicije tih naziva u *Jeni* prikazane su u 1. tablici.

Terminološka su načela (Hudeček, Mihaljević 2012.): 1. domaće riječi imaju prednost pred stranim, 2. nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd., 3. prošireniji i korisnicima prihvatljiviji naziv ima prednost pred manje proširenim, 4. naziv mora biti usklađen s fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim sustavom hrvatskoga standardnog jezika, 5. kraći nazivi imaju prednost pred duljim, 6. naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onime od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice, 7. treba izbjegavati da naziv unutar istoga terminološkog sustava ima više značenja, 8. nazivi se ne smiju bez valjana razloga mijenjati – ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja te ako je jednomu značenju pridružen jedan naziv, ne treba mu pridružiti drugi, 9. naziv ima prednost pred drugim istoznačnim nazivima ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu.

Tablica 1: Normativno razvrstavanje naziva u *Jeni*

Naziv	Definicija	Engleska istovrijednica
preporučeni naziv	naziv koji se s obzirom na terminološka načela smatra najboljim nazivom za određeni pojam	preferred term
nepreporučeni naziv	naziv koji se s obzirom na terminološka načela ne smatra najboljim nazivom za određeni pojam	deprecated term
dopušteni naziv	naziv koji se s obzirom na terminološka načela ne smatra najboljim nazivom za određeni pojam, ali se najčešće zbog proširenosti u uporabi smatra da njegovu uporabu treba dopustiti	admitted term
žargonski naziv	naziv koji se upotrebljava u stručnome žargonu i koji ne pripada znanstvenomu nazivlju	colloquial term
zastarjeli naziv	naziv koji se upotrebljavao u prošlosti, ali više nije u uporabi	obsolete term

Izvor: istraživanje autorica

Strukturu natuknica u *Jeni*, primjenu navedenih načela i oblikovanje jezičnih savjeta prikazat ćemo na dvama rječničkim člancima u kojima su obrađena različita značenja naziva *nepostojani* a u *Jeni*. Budući da u bazi *Strune* nema polisemije, izrađena su dva rječnička članka *nepostojani* a. Oni se razlikuju po definiciji, istoznačnicama i istovrijednicama na stranim jezicima. Naziv je *nepostojani* a višeznačan, pa su mu zbog toga u *Jeni* pridružene dvije definicije: 1. glasovna promjena u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja samoglasnika *a* u nekim oblicima riječi, 2. samoglasnik *a* koji postoji samo u nekim oblicima neke riječi, a u drugim se oblicima gubi. Korpusnom pretragom utvrđeno je da se u hrvatskome upotrebljavaju ovi istoznačni nazivi: *nepostojano a*, *nepostojani a*, *alternacija a/∅*, *zamjena a/∅*. Terminološkom analizom utvrđeno je da prvome značenju odgovaraju sva četiri naziva, a drugome značenju samo nazivi *nepostojani* a i *nepostojano a*. Zbog sintaktičkih i semantičkih razloga (*a* je u glasovnoj promjeni glas, a ne slovo) prednost se daje nazivu *nepostojani* a pred nazivom *nepostojano a*. Davanje prednosti nazivu *nepostojani* a objašnjeno je u radu Mihaljević i Horvat 2007., a u *Jeni* se daje jednostavna normativna napomena te se upućuje na taj rad. Također se upućuje na odgovarajuće poglavlje u *Hrvatskoj školskoj gramatici*.

nepostojani a

status naziva: naziv || **obrađivač:** Josipa Mioč || **faza obradbe:** savjetnik pregledao || **autorski:** ne

definicija: glasovna promjena u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja samoglasnika a u nekim oblicima riječi

radna definicija: glasovna promjena u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja samoglasnika a u nekim oblicima riječi

projekt: jezikoslovlje

potpodručje: fonologija

dopušteni naziv: alternacija a/e; zamjena a/e

istovrijednica - engleski: a/e alternation

nepreporučeni naziv: nepostojano a

istovrijednica - njemački: Vokalschwund a

istovrijednica - francuski: voyelle a mobile; alternance a/a

istovrijednica - ruski: ёrmoe a

jezična odrednica: višerječni naziv

poveznica: <http://gramatika.hr/pravilo/nepostojani-a-zamjena-a-o/11/#pravilo>

napomena: Budući da je riječ o nepostojanom glasu, a ne o nepostojanom slovu, pravilan je naziv *nepostojani a*, a ne *nepostojano a*. Opširnije objašnjenje vidi u radu Mihaljević, Milica; Horvat, Marijana, 2007. Glasovne promjene: nepostojano a i e (problematizacija naziva, definicija i međudodnos glasovnih promjena). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 33. 289–304. https://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=34659.

nepostojani a

status naziva: naziv || **obrađivač:** Milica Mihaljević || **faza obradbe:** zaključano || **autorski:** ne

definicija: samoglasnik a koji postoji samo u nekim oblicima iste riječi, a u drugim se oblicima te riječi gubi

projekt: jezikoslovlje

potpodručje: fonologija

nepreporučeni naziv: nepostojano a

istovrijednica - engleski: fleeting <i>a</i>; movable <i>a</i>

istovrijednica - njemački: Vokalschwund <i>a</i>

istovrijednica - francuski: voyelle <i>a</i>; mobile

istovrijednica - ruski: ёrmoe <i>a</i>

jezična odrednica: višerječni naziv

poveznica: <http://gramatika.hr/pravilo/nepostojani-a-zamjena-a-o/11/#pravilo>

napomena: Budući da je riječ o nepostojanom samoglasniku koji postoji samo u nekim oblicima iste riječi i u drugim se oblicima te riječi gubi, a ne o nepostojanom slovu, pravilan je naziv *nepostojani a*, a ne *nepostojano a*. Opširnije objašnjenje vidi u radu Mihaljević, Milica; Horvat, Marijana, 2007. Glasovne promjene: nepostojano a i e (problematizacija naziva, definicija i međudodnos glasovnih promjena). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 33. 289–304. (https://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=34659).

Slika 4: Obrada naziva *nepostojani a* u *Jeni*

Izvor: neobjavljena radna inačica

U *Jeni* se pozornost posvećuje i navođenju mocijskih parnjaka. Uz svaki se mocijski parnjak navodi i napomena u kojoj se objašnjava kad se upotrebljava muški, a kad ženski mocijski parnjak. Iscrpna analiza uporabe muških i ženskih profesijskih naziva provedena je u radu Hudeček i Mihaljević 2019, a u *Jeni* se daje jednostavna normativna napomena te se donosi poveznica na taj rad.

leksikograf											
status naziva: naziv obrađivač: Lana Hudeček faza obradbe: zaključano autorski: ne											
definicija: jezikoslovac koji se bavi leksikografijom											
radna definicija: osoba koja se bavi leksikografijom											
projekt: jezikostovlje											
potpodručje: leksikografija											
<table> <tr> <td>istovrijednica - engleski:</td> <td>lexicographer</td> </tr> <tr> <td>istovrijednica - njemački:</td> <td>Lexikograf, Lexikograph</td> </tr> <tr> <td>istovrijednica - francuski:</td> <td>lexicographe</td> </tr> <tr> <td>istovrijednica - ruski:</td> <td>лексикограф</td> </tr> <tr> <td>istovrijednica - švedski:</td> <td>lexikograf</td> </tr> </table>		istovrijednica - engleski:	lexicographer	istovrijednica - njemački:	Lexikograf, Lexikograph	istovrijednica - francuski:	lexicographe	istovrijednica - ruski:	лексикограф	istovrijednica - švedski:	lexikograf
istovrijednica - engleski:	lexicographer										
istovrijednica - njemački:	Lexikograf, Lexikograph										
istovrijednica - francuski:	lexicographe										
istovrijednica - ruski:	лексикограф										
istovrijednica - švedski:	lexikograf										
jezična odrednica: imenica											
broj: jednina											
rod: muški											
poveznica: http://studialexicographica.lzmk.hr/sl/article/view/277/260											
napomena: Naziv <i>leksikograf</i> u općemu značenju te u množini može se odnositi i na mušku i na žensku osobu. Uz ime ženske osobe navodi se naziv <i>leksikografkinja</i> .											

Slika 5: Obrada naziva *leksikografu Jeni*

Izvor: neobjavljena radna inačica

4.3 Muško i žensko u hrvatskome jeziku

Važnost muško-ženskih odnosa u hrvatskome jeziku očita je i iz velikoga broja savjeta koji se odnose na taj problem i koji se gotovo svakodnevno traže telefonski ili e-poštom. Najčešće se pitanja odnose na određivanje muškoga ili ženskoga mocijskog parnjaka ili na uporabu muškoga ili ženskoga parnjaka u određenome kontekstu. Savjete traže pojedinci, ali i ustanove i udruge. Problem je širi od problema mocijske tvorbe jer se katkad muško-ženski odnosi ne mogu izraziti tvorbenim odnosom, npr. *medicinska sestra – medicinski tehničar*. Zbog velikoga broja upita zainteresiranih građana pojavila se potreba izrade jedinstvenoga portala, koji je trenutačno dostupan u demoinačici. Rad na ovome projektu tijesno je povezan s radom na *Mrežniku* (dosljedna obrada i povezivanje mocijskih parnjaka) i *Jeni* (muško/ženski profesijski nazivi, jezik spolne/rodne nediskriminacije) i s jezičnim savjetima, u kojima se već nalazi određen broj savjeta koji se odnose na mocijske parnjake (*babica > primalja, diskedžokejica, dadilja, generalica zborna, javna bilježnica, kapetanica korvete, knjigoveškinja, kontraadmiralica, krupije, kućni pomoćnik, mornarica, primalja, roniteljica, servirka > poslužiteljica, spasiteljica, striper, taokinja, tekstopisakinja, tkalac, vezilac, vodičica, vršiteljica dužnosti ravnateljice > vršiteljica dužnosti ravnatelja*).

Normativnost se ogleda u ovim točkama:

1. u tražilici se nalaze preporučeni muško/ženski parnjaci
2. izrađuje se baza jezičnih savjeta koji se temelje na upitima korisnika
3. izrađuje se odostražni rječnik (dostupan u demoinačici) koji doprinosi sustavnosti rješenja.

U 2. tablici navodimo nekoliko primjera jezičnih savjeta koji se temelje na upitima korisnika.

Tablica 2: Odgovori na pitanja korisnika

Pitanje	Odgovor
Kako treba nazvati radnika na polju soli, <i>solar</i> , <i>solonar</i> ili kako drukčije?	U hrvatskome jeziku potvrđena je imenica <i>solar</i> , npr. u rečenici: <i>Kako bi lakše proveli svoje planove i ciljeve, hrvatski solari su se udružili u Udrugu hrvatskih solana.</i> , koja se nalazi u <i>Hrvatskome jezičnom korpusu</i> . Ta je riječ potvrđena i u <i>Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika</i> (Jojić 2015.). Stoga u značenju 'osoba ili muškarac koji u solani radi na skupljanju soli' treba upotrijebiti naziv <i>solar</i> . Ženski mocijski parnjak glasi <i>solarica</i> .
Kako glasi ženski mocijski parnjak od imenice <i>skaut</i> , kako pravilno napisati naziv <i>skaut(-)izviđač</i> i kako glasi ženski mocijski parnjak od toga naziva?	Ženski mocijski parnjak od imenice <i>skaut</i> je <i>skautkinja</i> , kao što je od <i>astronaut</i> <i>astronautkinja</i> (može se provjeriti u odostražnome rječniku). Od imenice <i>izviđač</i> ženski je mocijski parnjak <i>izviđačica</i> (model <i>pjevač – pjevačica</i>), a složeni nazivi bi trebali biti <i>skaut izviđač</i> (bez spojnice jer je genitiv <i>skauta izviđača</i> , a ne <i>skaut-izviđača</i>) i <i>skautkinja izviđačica</i> . U množini je dovoljno govoriti o <i>skautima</i> , <i>skautima izviđačima</i> i <i>izviđačima</i> te se to odnosi i na muškarce/dječake i na žene/djevojčice. Ako se odnosi na pojedinu ženu/djevojčicu ili samo na žene/djevojčice, treba govoriti o <i>skautkinjama</i> , <i>skautkinjama izviđačicama</i> i <i>izviđačicama</i> . Naziv <i>skautica</i> prihvatljiv je u razgovornome stilu, kao <i>pedagogica</i> (razgovorno) i <i>pedagoginja</i> (standardnojezično).
Prijevod je engleskoga <i>guide vodič</i> , je li ženski mocijski parnjak <i>vodičica</i> , <i>vodnica</i> ili <i>votkinja</i> ?	Ženski mocijski parnjak od <i>vodič</i> je <i>vodičica</i> . Vodič je muškarac ili osoba (u množini ili kad ne znamo na koga se odnosi), a <i>vodnica</i> je ženski mocijski parnjak od <i>vodnik</i> (u vojsci). <i>Vodkinja</i> je glasovno nemoguće. Trebalo bi onda biti <i>votkinja</i> zbog jednačenja po zvučnosti, ali bi to bilo tvoreno od <i>vod</i> , a ne od <i>voditi</i> .

Izvor: istraživanje autorica

4.4 Religijski pravopis

Religijski pravopis odražavat će pravopisne probleme te je u skladu s tim podijeljen na poglavlja *Glasovi* (npr. ispadanje/neispadanje glasova: *adventski vijenac*, glasovi č/ć: *časna sestra*, *časoslov*, *čestičnjak*, *čistilište*, *čitanje*, *čudo*, *čudoređe*, glasovi đ/dž: *dakon*), *Veliko i malo početno slovo* (*Djela apostolska*, *Djevica Marija*, *Dobri Papa*, *Dobri Pastir*, *dominikanac*, *Drinske mučenice*, *Drugi vatikanski sabor/koncil*, *Družba Isusova*, *Družba kćeri Božje ljubavi*, *sveti Pavao pustinjač*, *sveti Ivan Krstitelj*), *Sastavljeno i nesastavljeno pisanje* (*uime*, *Očenaš*, *Zdravomarija*), *Pisanje riječi iz stranih jezika* (*eshatološki*, *euharistija*), *Kraćenje riječi* (*bl.*, *sv.*, *fra*, *don*, *p.*, *s.*, *ss.*, *oo.*, *vlč.*, *mons.*, *msgr.*, *katol.*, *Lk.*, *Post.*, *Id.*, *Ez.*, *Kor.*, *IHS*), *Pravopisni znakovi* (posebno navodnici unutar navodnika te bjelina u primjerima kao *Matej 5, 3*). U ovome posebnom pravopisu donosit će se samo pravila koja se odnose na pisanje religijskih naziva ili imena ili pravila koja se odnose na specifičnost religijskoga teksta. Međutim, taj će priručnik uključivati i jezične savjete koji se odnose na druge razine, a koji su nastali temeljem upita zainteresiranih građana. Donosimo primjere nekih takvih pitanja i odgovora na njih.

Tablica 3: Odgovori na pitanja korisnika

Pitanje	Odgovor
Je li točan naziv <i>baptistica</i> / <i>anabaptistica</i> ili <i>baptistkinja</i> / <i>anabaptistkinja</i> ?	Od muških mocijskih parnjaka na <i>-ist</i> (<i>baptist</i> , <i>anabaptist</i>) ženski se mocijski parnjaci u hrvatskome standardnom jeziku tvore sufiksom <i>-ica</i> : <i>baptistica</i> , <i>anabaptistica</i> .
Kako glasi naziv za ženu koja se bavi teologijom, za ženu teologa?	Imenice ženskoga roda koje označuju zanimanje od imenica muškoga roda na <i>-log</i> i <i>-og</i> u hrvatskome standardnom jeziku tvore se sufiksom <i>-inja</i> , pa se tako prednost daje imenici <i>teologinja</i> pred imenicom <i>teologica</i> , koja pripada neformalnoj komunikaciji.

Pitanje	Odgovor
<p>Je li bolje upotrebljavati imenicu <i>bezvjernik</i> ili imenicu <i>bezvjerac</i> i kako glasi imenica koja označuje ženu izvedena od imenice <i>bezvjerac</i>? Ne bi li bilo bolje umjesto imenica <i>bezvjernik</i> i <i>bezvjerac</i> upotrebljavati imenicu <i>nevjernik</i>?</p>	<p>Imenice <i>bezvjernik</i> i <i>bezvjerac</i> označuju mušku koja nema vjere, koja ne vjeruje, odnosno koja nije vjernik. Obje su nastale prefiksarno-sufiksalskom tvorbom od imenice <i>vjera</i>: <i>bez-vjer-nik</i>, <i>bez-vjer-ac</i> i u hrvatskim su korpusima potvrđene podjednakim brojem potvrda. Od imenice <i>bezvjernik</i> ženski je parnjak <i>bezvjernica</i>, a od imenice <i>bezvjerac</i> ženski je parnjak <i>bezvjerka</i>. Imenice <i>bezvjernik</i> i <i>bezvjerac</i>, tvorene od imenice <i>vjera</i>, značenjski su bliske imenici <i>nevjernik</i> u značenju 'onaj koji nije vjernik' (nevjernik) (drugo je imenica nastala od pridjeva <i>nevjeran</i> koja se drukčije tvorbeno raščlanjuje: <i>nevjer-nik</i> 'onaj koji je nevjeran'). Od te imenice ženski je parnjak <i>nevjernica</i>, a sve su tri navedene imenice kojima se označuje muška osoba (<i>bezvjernik</i>, <i>bezvjerac</i>, <i>nevjernik</i>), odnosno u množini osoba bez obzira na spol, te tri imenice kojima se označuje ženska osoba (<i>bezvjernica</i>, <i>bezvjerka</i>, <i>nevjernica</i>) dobre u hrvatskome standardnom jeziku. Prve su dvije u dvama navedenim nizovima tvorbeno usporedive i istoznačne, dok je u trećemu slučaju riječ o drukčijoj tvorbenoj motiviranosti i, najčešće, također istoznačnosti (zamjenjivosti bez promjene značenja) s prvim dvjema.</p>

Izvor: istraživanje autorica

5 Zaključak

Usporedimo li četiri projekta Odjela za hrvatski standardni jezik možemo zaključiti:

1. Svi su projekti korpusno utemeljeni, za projekte *Jena* i *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* izrađuje se i specijalizirani korpus.
2. Pristup je u svim projektima deskriptivno-normativan.
3. Projekti se temelje na upitima korisnika i njima se nastoji odgovoriti na društvenu potrebu.
4. Jezični savjeti bitna su sastavnica navedenih projekata.
5. Iako se u svim projektima jezično normiranje najjasnije očituje na leksičkoj razini, ono se provodi i na ostalim jezičnim razinama (pravopisnoj, fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj).
6. Svi su projekti međusobno povezani, odnos muško-ženskih mocijskih parnjaka analizira se u sva četiri projekta te se velika pozornost posvećuje

- spolnoj/rodnoj nediskriminaciji i izbjegavanju stereotipa te pragmatičkim aspektima uporabe muških ili ženskim mocijskih parnjaka.
7. Temeljno religijsko i jezikoslovno nazivlje uključeno je u *Mrežnik*.
 8. Kao pomoćni alat za *Mrežnik*, *Jenu* i *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* izrađeni su i specijalizirani odostražni rječnici na kojima su može provjeriti sustavnost obrade tvorbenih skupina.
 9. Rezultati rada na projektima dovest će do uključivanja hrvatskoga jezika u međunarodne baze.
 10. Projekti su ostvarili široku međuprojektну suradnja s projektima u Hrvatskoj i s međunarodnim projektima.

Literatura

- David ALEXANDER, Pat ALEXANDER, 1989: *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Grafički zavod Hrvatske.
- Maja BRATANIĆ, Ana OSTROŠKI ANIĆ, 2013: The Croatian National Termbank STRUNA: A New Platform for Terminological Work. *Collegium antropologicum* 3/37, 677–683. Pristup 20. 11. 2021. na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=174654
- Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Damir ČAVAR, 2008: Hrvatska jezična riznica kao podloga jezičnim i jezičnopovijesnim istraživanjima hrvatskoga jezika. *Vidjeti Obrid: referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. međunarodni slavistički kongres*. Ur. Bernardina Petrović, Marko Samardžija. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada. 173–186.
- Dinamičnost kategorija specijaliziranoga znanja – DIKA*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/dika/editage/Insights>. Pristup 11. 2. 2021. na <https://www.editage.com/insights/should-i-use-the-word-sex-or-gender-in-my-scientific-research-paper>
- Gender Equality Law Center*. Pristup 11. 2. 2021. na <https://www.genderequalitylaw.org/gender-stereotyping>
- Gender-neutral language in the European Parliament*. 2018. Pristup 11. 2. 2021. na http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf
- Gender-sensitive Communication*. Pristup 11. 2. 2021. na <https://eige.europa.eu/publications/gender-sensitive-communication/first-steps-towards-more-inclusive-language/terms-you-need-know>
- Guidelines for Nonsexist Language in APA Journals*. 1978. *Educational Researcher*. Pristup 11. 2. 2021. na <http://www.jstor.org/stable/1175970>
- Hrvatska mrežna riznica*. Pristup 11. 11. 2021. na <http://riznica.ihjj.hr/>
- Hrvatska školska gramatika*. Pristup 11. 11. 2021. na <https://gramatika.hr/>
- Hrvatski jezični korpus*. Pristup 11. 2. 2021. na <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>
- Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Pristup 11. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/mreznik>
- Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena*. Pristup 11. 2. 2021. na <http://jena.jezik.hr/>
- Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna*. Pristup 11. 11. 2021. na <http://struna.ihjj.hr/>
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2012: *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2015: Relations between Description and Prescription in Croatian Language Manuals. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 299–307. Pristup 20. 11. 2021. na <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-34-1-del/>

- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2019: Profesijski nazivi u hrvatskoj e-terminografiji i e-leksikografiji. *Studia linguisticographica* 13, 75–95. Pristup 20. 11. 2021. na <https://hrcak.srce.hr/226071>
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2019a: Croatian Web Dictionary – Mrežnik vs. Croatian Linguistic Terminology – Jena. *INFuture 2019: Knowledge in the Digital Age*. Ur. Petra Bago i dr. Zagreb: Department of Information and Communication Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences. 22–31. Pristup 20. 11. 2021. <https://infoz.ffzg.hr/infuture/conference-proceedings/infuture2019-proceedings>
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2019b: Kako normativnu preporuku donosi terminolog, a kako standardolog. *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 3. do 5. svibnja 2018. Jezik i um*. Ur. Mihaela Matešić, Anastazija Vlastelić. Zagreb: Srednja Europa. 3–30.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, Željko JOZIĆ (ur.), 2020: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Pristup 10. 11. 2021. na <http://jena.jezik.hr/index.php/e-monografija/>
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ. Jezični savjeti u *Mrežniku* i *Jeni*. *Zbornik radova s II. Međunarodne znanstvene konferencije Kroatistika unutar slavističkog, europskog i svjetskog konteksta*. (u tisku)
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2018: Normiranje hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja. *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. Ur. Stipe Botica, Marija Malnar Jurišić, Davor Nikolić, Josipa Tomašić, Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 49–63.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, Dinka PASINI, Modul za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik. *Hrvatski mrežni rječnik – monografija. Radna inačica*. Pristup 15. 11. 2021. na https://rjecnik.hr/mreznik/wp-content/uploads/Modul%20za%20strance_24_10-2.pdf
- Jena*, odostražni rječnik, Pristup 20. 11. 2021. na <http://jena.jezik.hr/wp-content/odostrazni-jena/>)
- Jezični savjetnik*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://jezicni-savjetnik.hr/>
- Jezik hrvatski*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Pristup 11. 11. 2021. na <http://jezik.hr/>
- Ljiljana JOJIĆ (ur.), 2015: *Veliki rječnik hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bratoljub KLAJIĆ, 1990: *Rječnik stranih riječi A – Ž*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kristijan LEWIS, Josip MIHALJEVIĆ, 2018: Odostražni rječnik – što je, kako ga izraditi i čemu služi. *Hrvatski jezik* 5, 21–25. Pristup 20. 11. 2021. na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=304945
- Kristijan LEWIS, Maja MATIJEVIĆ, Modul za učenike nižih razreda osnovne škole. *Hrvatski mrežni rječnik – monografija. Radna inačica*. Pristup 15. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/mreznik/uploads/cf6bbcd7735779f096c4a75833dc46db.pdf>
- Nikola LJUBEŠIĆ, Filip KLUBIČKA, 2016: *Croatian web corpus brWaC 2.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. Pristup 26. 10. 2021. na <http://hdl.handle.net/11356/1064>
- Mile MAMIĆ, 2004: *Hrvatsko kršćansko nazivlje*. Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja.
- Mile MAMIĆ, 2020: *Hrvatsko kršćansko nazivlje (II)*. Informativni centar MIR Međurije.
- Mario MARKOVIĆ, Josip MIHALJEVIĆ, 2020: Korpus *Jene* – Jednojezični terminološki korpus. *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 110–122. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/jena/wp-content/uploads/2021/01/Monografija-1.pdf>
- Mario MARKOVIĆ, Josip MIHALJEVIĆ, Milica MIHALJEVIĆ, 2020: Kako pronaći jezikoslovni naziv. *Hrvatski jezik* 7, 18–22. Pristup 20. 11. 2021. na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=342004
- Josip MIHALJEVIĆ, 2020: *Igrifikacija Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika. Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2, 871–898
- Josip MIHALJEVIĆ, Igrifikacija. *Hrvatski mrežni rječnik – monografija. Radna inačica*. Pristup 15. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/mreznik/uploads/c76b4587df2b55ee5d1be9ddec6d4023.pdf>
- Josip MIHALJEVIĆ, 2020: Programska rješenja u projektu *Jena*. *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 123–

135. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/jena/wp-content/uploads/2021/01/Monografija-1.pdf>
- Milica MIHALJEVIĆ, 2017: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj. *Словенска терминологија данас*. Ur. Predrag Piper, Vladan Jovanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. 383–403.
- Milica MIHALJEVIĆ, Lana HUDEČEK, Željko JOZIĆ (ur.), 2020: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/jena/wp-content/uploads/2021/01/Monografija-1.pdf>
- Milica MIHALJEVIĆ, Marijana HORVAT, 2007: Glasovne promjene: nepostojano *a i e* (problematizacija naziva, definicija i međuodnosa glasovnih promjena). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 289–304. Pristup 20. 11. 2021. na <https://hrcak.srce.hr/22044>
- Mrežnik, demoinačica odostraznoga rječnik*. Pristup 11. 11. 2021. na <https://borna12.gitlab.io/odostraznji/odostrazni-mreznik/>
- Muško i žensko u hrvatskome jeziku*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/projekt/musko-i-zensko-u-hrvatskome-jeziku/72/>; <http://muskozensko.jezik.hr/>
- Muško i žensko u hrvatskome jeziku, odostrazni rječnik*. Pristup 20. 11. 2021. na <https://muskozensko.jezik.hr/odostrazni/>
- Bruno NAHOD, 2020: Terminološka baza *Struna. Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 1–7. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/jena/wp-content/uploads/2021/01/Monografija-1.pdf>
- Pojmovnik rodne terminologije*. Pristup 20. 2. 2021. na https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Pojmovnik%20rodne%20terminologije%20prema%20standardima%20Europske%20unije.pdf
- Portrayal Guidelines for Gender Balanced Representation*. Pristup 20. 2. 2021. na <https://stillmedab.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/IOC/What-We-Do/Promote-Olympism/Women-And-Sport/Guide-Genders-Balanced-Representation.pdf>
- Program znanstvenih istraživanja i strategija razvoja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2017 – 2021*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/stranica/opci-akti/16/>
- Adalbert REBIĆ, 1997: *Mali religijski rječnik*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Adalbert REBIĆ (ur.), 2002: *Opći religijski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Religijski pravopis*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/projekt/religijski-pravopis/23/>
- Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://retrogram.jezik.hr/>
- Rječnik terminološkoga nazivlja*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/projekt/rjecnik-terminoloskoga-nazivlja/99/>
- Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku – SARGADA*. Pristup 20. 11. 2021. na <http://ihjj.hr/sargada/>
- Jeronim ŠETKA, 1940: *Hrvatska kršćanska terminologija*. I. dio: hrvatski kršćanski termini grčkoga podrijetla. Makarska.
- Jeronim ŠETKA, 1964: *Hrvatska kršćanska terminologija*. II. dio: hrvatski kršćanski termini latinskoga podrijetla. Makarska
- Jeronim ŠETKA, 1965: *Hrvatska kršćanska terminologija*. II. dio: hrvatski kršćanski termini slavenskoga podrijetla. Makarska
- United Nations Human Rights*. Pristup 20. 11. 2021. na <https://www.ohchr.org/en/issues/women/wrgs/pages/genderstereotypes.aspx>
- Wikipedia. Genderless language*. Pristup 20. 11. 2021. na https://en.wikipedia.org/wiki/Genderless_language
- Eugen WÜSTER, 1991: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Bonn: Romanistischer Verlag.
- Zakon o ravnopravnosti spolova*. Pristup 20. 11. 2021. na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_82_2663.html
- Ženska soba. Jezik ravnopravnosti*. Pristup 11. 11. 2021. <http://zenskasoba.hr/hr/jezik-ravnopravnosti/>

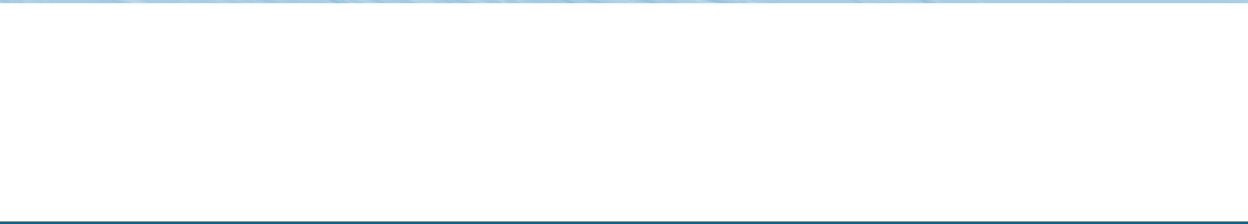
Projects of the Department of Croatian Standard Language of the Institute of Croatian Language and Linguistics and Language Standardisation

The paper presents projects conducted at the Department of the Croatian Standard Language in the Institute of Croatian Language and Linguistics. It focuses on four related projects: The Croatian Web Dictionary – Mrežnik, Croatian Linguistic Terminology – Jena, Male and Female in the Croatian Language, and the Orthographic Manual of Religious Terms and Names.

All projects are long-term, and aim to establish a corpus-based born-digital database that is being complemented periodically. The analysis conducted in the paper focuses on the methodology used in these projects, and on how normativity is realised in the projects. Similarities and differences between the projects are stressed. The common issue in all the analysed projects is the relation between male and female pairs and the use of gender-neutral language. This issue is approached from different aspects, ranging from word-formation (how to form a feminine noun from a masculine noun) to pragmatic (when to use the feminine and when to use the masculine pair). Special attention is paid to language advice, which forms an essential component of all the analysed projects. Although the language standardisation in all projects is most obvious on a lexical level, it has been conducted on all other language levels (orthographic, phonological, morphological, word-formation and syntactic). All projects have been launched to answer the needs of language users, most often reflected in the questions and comments they send to the Institute of Croatian Language and Linguistics. The approach in all projects is descriptive (corpus-based) and normative (answering the needs of the users for language guidance in cases when the users have doubts and ask for advice). The projects have broad cooperation with other Croatian and international projects. The results of the projects will be the inclusion of the Croatian Language in international databases (Clarin, Slavonski rječnik terminološkoga nazivlja, LexVoc).

**FRAZEOLOGIJA V
SLOVANSKIH JEZIKIH**

O IZZIVIH SLOVENSKE FRAZELOGIJE PRI PRIPRAVI TRETJE IZDAJE *SLOVARJA* *SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA* (ESSKJ)

NATAŠA JAKOP

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija,
natasajakop@zrc-sazu.si

Sinopsis V prispevku predstavimo tipološko različne izzive, s katerimi se slovenska frazeologija srečuje zlasti pri leksikografskem delu za splošni razlagalni slovar slovenščine (eSSKJ). Osredotočimo se na vsebinske izzive, ki jih pri slovarskem opisu frazeologije sprožajo definicijske lastnosti frazemov in sodobni gradivski viri, ter tehnične izzive, s katerimi se soočamo zaradi specifik slovarskih potreb digitalne dobe. Ob aktualnem frazeološkem gradivu za eSSKJ analiziramo težave, povezane z vključitvijo, obravnavo in prikazom frazemov, njihovih variant in pretvorb.

Ključne besede:

frazeologija,
frazeografija,
leksikografija,
eSSKJ,
portal Fran

ON THE CHALLENGES OF SLOVENE PHRASEOLOGY IN THE PREPARATION OF THE THIRD EDITION OF THE *DICTIONARY OF THE SLOVENE STANDARD LANGUAGE (ESSKJ)*

NATAŠA JAKOP

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš Institute
of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia, natasa.jakop@zrc-sazu.si

Abstract In the paper, we present the typologically varying challenges that Slovene phraseology faces, especially in its lexicographical work for the general explanatory dictionary of Slovene (eSSKJ). We focus on the content challenges posed by the defining properties of phrasemes in the dictionary description of phraseology and contemporary corpora material, and the technical challenges we face due to the specifics of the lexicographical needs of the digital age. According to the current phraseological material for eSSKJ, we analyse the problems associated with the inclusion, treatment and presentation of phrasemes, their variants and transformations.

Keywords:
phraseology,
phraseography,
lexicography,
eSSKJ,
Fran portal

1 Uvod¹

V Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU od leta 2014 dalje poteka priprava tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ki je splošni enojezični razlagalni slovar in od leta 2016 izhaja vsako leto kot spletni rastoči slovar (eSSKJ) na slovarskem portalu Fran (www.fran.si). Izziv vsakega slovarja in še posebej rastočega slovarja je ohranjati konsistentno slovarsko obravnavo leksikalnih enot tako glede upoštevanja meril izbora in vključitve v slovar kot tudi vzdrževanja tipologij pomensko-pragmatičnega opisa in prikaza slovarskih podatkov. Frazeologija, ki je sestavni del splošnega enojezičnega razlagalnega slovarja, ni pri tem nobena izjema. In čeprav imajo frazemi v splošnem slovarju praviloma podrejeni status – npr. obravnava frazeoloških enot v gnezdu ali razdelku posameznih iztočnic –, niso merila za njihovo slovarsko obravnavo nič manj pomembna kot pri enobesednih leksikalnih enotah. Vloga splošnega razlagalnega slovarja ni opisati le enobesedno leksiko, frazeološki razdelek pa ne sme biti namenjen za odlaganje slovarsko težje opisljivih in stukturno oz. pomensko težje definiranih zvez besed,² saj, kot ugotavlja R. Moon (2008: 909), se večina uporabnikov glede podatkov o frazeologiji zanaša na splošne slovarje.

V prispevku želimo z analizo aktualnega frazeološkega gradiva predstaviti frazeološko prakso pri pripravi eSSKJ ter spodbuditi k razmisleku in iskanju najoptimalnejših frazeološko-frazeografskih rešitev v prihodnje.

2 Slovenska frazeologija in frazeografija v 21. stoletju

Frazeologija je kot veda v slovenskem jezikoslovju prisotna že skoraj 50 let,³ frazeološka praksa v splošnem razlagalnem slovarju pa je še starejša. Slovenski leksikografi so se ob pripravi prve izdaje SSKJ že v šestdesetih letih ukvarjali z vprašanjem ločevanja stalnih besednih zvez na terminološke in frazeološke, kar je frazeološka teorija kasneje opredelila kot ožje pojmovanje frazeologije v SSKJ

¹ Prispevek je nastal v okviru programa *Slovenski jezik v sinbronem in diabronem razvoju* (P6-0038), ki ga financira ARRS.

² Tako je mogoče razumeti eno od funkcij »frazeološkega gnezda«, ki je bilo v prvi izdaji SSKJ namenjeno tudi »zvez/am/«, ki jih ni mogoče uvrstiti v pomensko-sintaktične skupine, ker kažejo premočen odklon od izkazanih pomenov, pa so hkrati tako osamljene, da ni mogoče zanje odpirati posebnih oddelkov« (SSKJ, Uvod, § 90). Posledica te konceptualne odločitve, ki je glede na časovno dimenzijo nastanka slovarja tudi razumljiva (gl. 2. poglavje), je, da frazeološko gnezdo v SSKJ ne vsebuje zgolj frazeologije.

³ Temeljni kamen v slovenski frazeologiji je postavil J. Toporišič z objavo prvega teoretičnega frazeološkega prispevka (Toporišič 1973/74).

(Kržišnik 2013: 17). Praksa tega razmejevanja, kot bomo videli v nadaljevanju, pa še vedno predstavlja leksikografski izziv.⁴

Potreba po slovarski obravnavi frazeologije v splošnem razlagalnem slovarju je izpostavljena že v prvih izhodiščih za pripravo SSKJ (Poskusni snopič 1964), ohranjena pa je vse do danes (Koncept 2015).

Tako bo slovar izpolnil staro zahtevo po bogatem frazeološkem pripomočku. (Poskusni snopič 1964)

V slovarju bo uporabniku na voljo zanesljiv, preverljiv in aktualen slovarski opis sodobne slovenske leksike, tj. podatki o zapisu, izgovoru in naglasu, pomenu, vezljivosti in družljivosti oz. širše o kolokacijah, frazeologiji, terminologiji, pa tudi etimološki in drugi podatki. (Koncept 2015: 9)

V sodobnem frazeološkem raziskovalnem in leksikografskem fokusu so jezikovne enote z lastnostmi večbesednosti ter s strukturno in pomensko ustaljenostjo, pri čemer frazeološki pomen ni motiviran iz pomenov besed, ki sestavljajo frazeološko strukturo. Raba takih jezikovnih enot v besedilu je zaradi vsebovanosti konotativnih pomenskih sestavin ekspresivno, zvrstno ali stilno zaznamovana.

Frazeološke raziskave pri nas in po svetu so v 21. stoletju metodološko odprte najrazličnejšim usmeritvam, ki presegajo strukturalistične vidike in raznovrstno frazeološko gradivo raziskujejo s pragmatičnega, besediloslovnega, jezikovnokontrastivnega, kognitivnega, kulturološkega, prevodoslovnega, korpusnojezikoslovnega, leksikografskega in jezikovnodidaktičnega vidika (Kržišnik 2013). Izsledki frazeoloških raziskav pomembno vplivajo na frazeološko prakso v različnih tipih slovarjev. Na primer skupine primerjalnih frazemov slovenska leksikografska praksa druge polovice 20. stoletja še ni obravnavala kot frazeme. V prvi in drugi izdaji SSKJ primerjalni frazemi večinoma niso uvrščeni v frazeološko gnezdo, temveč med ponazarjalno gradivo, ki je namenjeno ponazoritvi rabe enobesednih iztočnic. Tak je npr. ponazarjalni zgled *pridna kot čebela* v iztočnici *čebela*. Šele kasnejše frazeološke študije (npr. Toporišič 1985, Fink Arsovski 2002, Fink Arsovski in Kržišnik idr. 2006, Temnik in Kalamar 2006 idr.)⁵ so vplivale na

⁴ Izčrpna študija te tematike je objavljena v Š. Petric (2018).

⁵ Raziskovanje primerjalnih frazemov je bilo po letu 2000 priljubljena frazeološka tema več diplomskih nalog, magistrskih del in doktorskih disertacij (prim. Cobiss). Študije pa se osredotočajo zlasti na kontrastivno analizo primerjalnih frazemov (npr. Fabčić 2014, Koletnik in Nikolovski 2020).

spremembo leksikografske prakse pri obravnavi primerjalnih frazemov v slovarjih: v *Slovarju slovenskih frazemov* (SSF) so primerjalni frazemi vključeni kot frazeološke iztočnice. V eSSKJ so primerjalni frazemi obravnavani v frazeološkem razdelku. Med že objavljenimi je tak npr. *priden/marljiv kot čebela/čebelica* (v frazeološkem razdelku iztočnice *čebela*). Primer primerjalnih frazemov potrjuje, da se frazeografija kot specialna leksikografska disciplina opira na rezultate frazeoloških in drugih jezikoslovnih raziskav ter sledi aktualnim splošnikografskim smernicam. Frazeografija je v posameznih jezikih različno razvita.⁶ Slovenska je med slabše razvitimi v slovanskem in evropskem prostoru, saj nima ne tradicije ne splošno sprejetih smernic za sodobno slovarsko obravnavo frazemov.

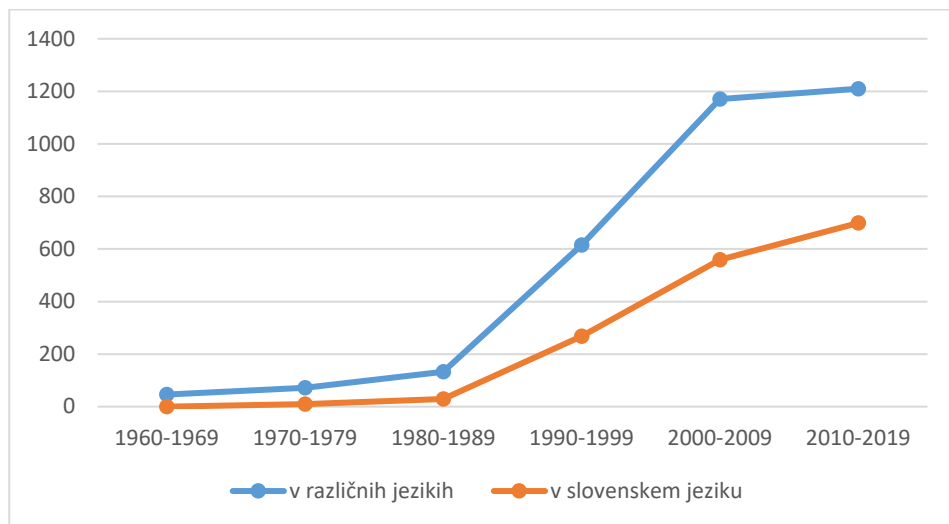
Dinamika izhajanja frazeoloških del od 60. let dalje kaže strm vzpon od začetka 90. let. Frazeološko plodni desetletji sta zlasti zadnje desetletje 20. stoletja in prvo desetletje 21. stoletja (lahko ga imenujemo slovenski frazeološki vrh). Nato se krivulja obrne navzdol, kar pomeni, da je objavljane frazeoloških del v zadnjem desetletju rahlo stagniralo (prim. graf 1), kar je z vidika razvoja frazeološke stroke lahko zaskrbljujoče, čeprav zgolj kvantitativni podatki niso merilo za razvoj nekega strokovnega področja.⁷ Če si поблиže ogledamo obdobje zadnjega desetletja (prim. graf 2), je poleg nihanja krivulje opaziti izrazit upad objavljenih frazeoloških publikacij po letu 2016. Ta stagnacija je seveda lahko zgolj začasna, krivulja pa se lahko obrne v eno ali drugo smer. Treba je poiskati in pojasniti vzroke za ta upad, ki so lahko jezikoslovne ali nejezikoslovne narave, npr. preusmeritev raziskovalnih preferenc frazeologov, generacijska luknja ipd.⁸ Zato kot prvi pomembnejši izziv slovenske frazeologije in frazeografije v 21. stoletju izpostavljamu nujno po spodbujanju sistematičnega raziskovanja slovenske frazeologije in redno objavljane rezultatov raziskav.⁹

⁶ Pregled razvitih frazeografij je podan v Burger idr. (2007: 929–1026): angleška (Cowie), nemška (Müller in Kunkel-Razum), danska (Faro), francoska (Lengert), italijanska (Fanfani), španska (Pamies), ruska (Filipenko in Mokienko), finska (Korhonen) in madžarska (Bárdossi in Hessky).

⁷ Pregledali smo izhajanje del v obdobju 1960–2021, ki so opremljena s ključno besedo »frazeologija« in so objavljena v bibliografskem sistemu Cobiss (www.cobiss.si).

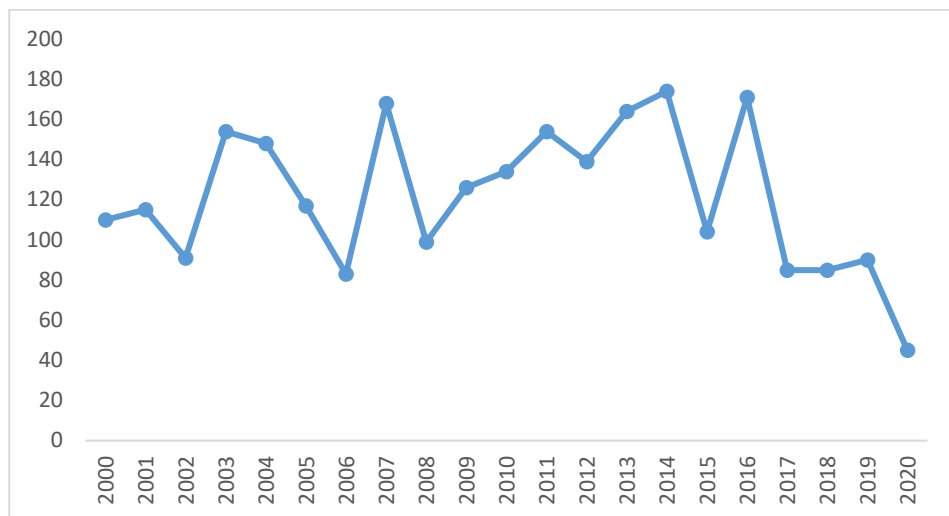
⁸ Med opažanji lahko izpostavimo naslednje: frazeologinja P. Gantar, ki je bila v zadnjem desetletju 20. stoletja aktivna z objavami s področja frazeologije, po letu 2015 objavlja na področjih avtomatskega luščenja podatkov, kolokacij, digitalne leksikografije ipd. Avtor slovenskega frazeološkega slovarja J. Keber, ki je zlasti v devetdesetih letih 20. stoletja objavil krajše frazeološke prispevke o izvoru frazemov, je od leta 2012 upokojen. Vodilna slovenska frazeologinja E. Kržišnik, ki je bila aktivna tudi kot mentorica več frazeoloških diplomskih, magistrskih in doktorskih del, se je leta 2017 upokojila.

⁹ V letih 2019 in 2020 se je skupina slovenskih frazeologov povezala in skušala prek ARRS pridobiti projektna sredstva, namenjena razvoju slovenske frazeologije in frazeografije, a žal neuspešno.

Graf 1: Objavljena dela s ključno besedo »frazologija« v obdobju 1960–2019

Vir: www.cobiss.si

Graf 2: Objavljena dela s ključno besedo »frazologija« v obdobju 2000–2020

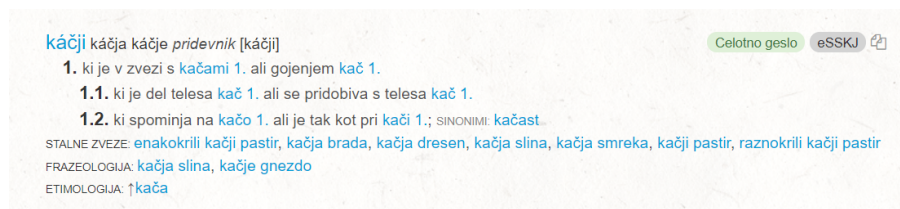
Vir: www.cobiss.si

3 Frazeologija v eSSKJ

3.1 Frazeološki razdelek v eSSKJ

Izhodišča za opis frazeologije v eSSKJ so bila postavljena v konceptu za pripravo tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Gliha idr. 2015, Kržišnik in Jakop 2015, Jakop 2018). Frazemi so v slovarju obravnavani v svojem razdelku (Frazeologija), ki je osamosvojen od razdelka nefrazeoloških stalnih besednih zvez (Stalne zveze), kamor je vključena (iz)terminološka večbesedna leksika. Z obravnavo večbesedne leksike v dveh razdelkih se ohranja tradicionalna slovenska leksikografska praksa, ki večbesedne leksikalne enote obravnava v dveh razdelkih.¹⁰ To pomeni, da bi zvezo *črna luknja* v eSSKJ obravnavali v treh različnih mikrostrukturnih slovarskih razdelkih: kolokacija, stalna besedna zveza in frazeologija. Tak primer med že objavljenimi slovarskimi sestavki v eSSKJ predstavljata zvezi *kačja slina* (prim. sliko 1) in *žabja perspektiva*. V obeh primerih je meja med frazeološko in nefrazeološko stalno besedno zvezo precej bolj razrahljana in tanka kot v primeru zveze *črna luknja*. Določanje meja med različnimi tipi večbesednih leksikalnih enot je izziv vsake leksikografske prakse in je odvisno tudi od posameznih metodoloških in teoretičnih pristopov, zato pri tem jezikovnem pojavu nekateri opozarjajo, da je njihovo razmejevanje za slovarske potrebe dogovornega značaja in prepuščeno leksikografovi presoji (Gantar 2015: 262–263). V eSSKJ pri tem razmejevanju ugotavljamo prisotnost oz. odsotnost konotativnih lastnosti, npr. ekspresivne lastnosti frazeološke zveze *kačja slina* ‘žganje, močna žgana pijača’, medtem ko nefrazeološka stalna besedna zveza teh lastnosti ne izkazuje, npr. ‘žganje, v katerem je namočena kača’. Jezikovni uporabnik dobi podatek o različni funkciji homonimne zveze že na prvem nivoju prikaza na portalu Fran.

¹⁰ V SSKJ sta to frazeološko in terminološko gnezdo, podobno so v Leksikalni bazi za slovenščino večbesedne stalne besedne zveze razvrščene v razdelka frazeoloških enot in stalnih zvez (Gantar 2015: 72).

Slika 1: Razporeditev stalne besedne zveze *kačja slina* v eSSKJ (prvi nivo prikaza na portalu Fran)

Vir: www.fran.si

3.2 Frazeološka redakcija v eSSKJ

Od leta 2016 eSSKJ izhaja kot rastoči slovar v letnih prirastkih. Vključno s prirastkom iz leta 2021 slovar vsebuje 2403 slovarske sestavke. Približno petina objavljenih iztočnic (21 % oz. 515 iztočnic) vsebuje tudi stalne besedne zveze in frazeologijo.

Leksikografski postopek pri eSSKJ je zastavljen tako, da slovarski opis frazeologije poteka vzporedno z opisom enobesednih iztočnic, ki sestavljajo (letni) geslovník. Prednost takega leksikografskega pristopa je, da se ob korpusni analizi posamezne besede (slovarske iztočnice) sočasno analizira tudi potencialna frazeologija in tako nastane celovito opisan slovarski sestavek. Slabost pa je, da ob poteku slovarskega opisa posameznega frazema običajno še niso slovarsko redigirane vse besede, ki frazem sestavljajo, zato njihova variantnost in pretvorbenost ter povezanost z vsemi iztočnicami, ki so frazemske sestavine, v času objave frazema nista vedno zagotovljeni.¹¹ Frazeološka redakcija je zaključena, ko so v rastočem slovarju slovarsko opisane vse frazemske sestavine.

Med definicijskimi lastnostmi enot, ki so obravnavane v frazeološkem razdelku, se preverjajo nekatere strukturne in pomenske lastnosti večbesednih leksikalnih enot: a) večbesedna ustaljena zgradba, ki zahteva minimalno dve sestavini (težave povzročajo npr. enote, ki jih formalno zapisujemo skupaj ali narazen),¹² b)

¹¹ Frazemi in vse njihove variante so v eSSKJ, ki je primarno spletni slovar, povezane z vsemi polnompomenskimi iztočnicami, ki so frazemske sestavine. Frazeološki razdelek bo torej odprt pri vsaki od teh iztočnic (npr. *kačji* in *slina*). S tem postane običajni frazeografski postopek, ki zahteva še določitev frazeološke nadiztočnice (npr. samostalniške, če frazem vsebuje samostalnike), nepotreben in ga pri eSSKJ ne izvajamo.

¹² Pri tem vprašanju gre za razreševanje normativne problematike in presega zgolj ugotavljanje frazeoloških lastnosti. Obsežnejša študija, v kateri je bila opravljena analiza frazeološkega gradiva v slovenskih korpusih, je razkrila

ustaljenost in reproduciranost, ki predvidevata tudi določene tipe variantnosti in pretvorbenosti (ustaljenost je preverjana z rabo v korpusnih virih), c) pomenska celovitost, ki je izražena s frazeološkim pomenom, pri čemer je pomembno, da pomen frazema ni motiviran ali izpeljan iz seštevka pomenov besed, ki frazem sestavljajo (težave v splošnem razlagalnem slovarju povzročajo zlasti skupina frazeoloških skupov, za katere je značilno, da imajo njihove sestavine frazeološko vezani pomen, pri čemer lahko le-ta širi ali oži nabor kolokatorjev (Kržišnik in Jakop 2015: 421), č) konotativnost kot inherentna prvina frazeološkega pomena, katere posledica je ekspresivna vrednost frazema in pogosta stilno-zvrstno zaznamovanost v besedilih. Vključenost frazema v frazeološki razdelek pomeni izpolnjevanje vseh štirih formalnih pogojev.

V eSSKJ so vključeni frazemi s skladenjsko strukturo besednih zvez in stavkov oz. skladenjsko vlogo stavčnih členov in povedi. Vezniški in predložni frazemi niso vključeni v frazeološki razdelek, temveč so obravnavani v okviru pomenov. Spodnji frekvenčni prag za vključitev frazemov v eSSKJ je določen na minimalno pet gradivsko razpršenih korpusnih potrditev frazeoloških rab. Makrostrukturno so frazemi v frazeološkem razdelku razvrščeni po abecedi v dveh sklopih, najprej besednozvezni, nato stavčni.

Za razliko od prakse v prejšnjih izdajah SSKJ so frazemi v eSSKJ prikazani v svoji slovarski obliki, vključno z navedbo vseh variantnih oblik (izziv je ločevanje med variantami in sinonimi, npr. *priden/marljiv kot mravlja/mravljica* in *priden/marljiv kot čebela/čebelica*).¹³ Vsaka frazeološka redakcija je opremljena s podatkom o pomensko-pragmatičnih lastnostih frazemov ter zvrstni zaznamovanosti, pri čemer je definicijska ekspresivnost frazema inherentno vsebovana že z vključitvijo enote v frazeološki razdelek. Frazeolog na osnovi pregleda korpusnega gradiva in primerjave z drugimi slovarskimi viri pripravi frazeološko iztočnico, jo pomensko opiše, določi njeno osnovno slovarsko obliko, variantnost in pretvorbenost, jo opremi s tipičnimi ponazoritvami rabe v kratkem besedilnem okolju ter vse polnopomenske frazemske sestavine poveže s slovarskimi iztočnicami.

tendence pisanja skupaj oz. narazen v frazeologiji, ki bi lahko usmerjala prihodnjo kodifikacijo na tem področju (Jakop in Kržišnik 2021).

¹³ Tema ločevanja med frazemske variantami in sinonimi je kompleksna in presega temo tega prispevka. Načeloma pa je to ločevanje bolj stvar leksikografske kot teoretične presoje.

V poteku frazeološke redakcije se frazeologi in leksikografi soočamo z več različnimi izzivi, od same identifikacije frazema in njegovih variant iz analiziranega gradiva, določitve osnovne slovarske oblike (in glavne variante) ter pomena frazema, pa vse do izbire najustrežnejših slovarskih ponazarjalnih zgledov iz korpusnega gradiva in končne vizualne podobe frazeološke iztočnice v rastočem slovarju na portalu Fran. V nadaljevanju bomo predstavili le nekaj izbranih težav ob pripravi frazeoloških redakcij in izzive skušali tipološko ovrednotiti in opredeliti glede na njihovo vsebinsko ali tehnično naravo.

3.2.1 Vključitev in prikaz frazemov v eSSKJ

Vse frazeološko gradivo v eSSKJ je empirično preverjeno z gradivom v korpusih, zlasti v korpusu Gigafida (GF)¹⁴ z namenom pokazati sliko dejanske rabe slovenske frazeologije v 21. stoletju. Korpusna poizvedba frazeologije vključuje pridobivanje podatkov o frekvenci rabe in potencialni variantnosti frazemov. Na osnovi teh podatkov se v leksikografskem procesu odločamo o njihovi vključitvi oz. ne vključitvi v slovar. Frazemi, ki v korpusu nimajo potrditev o ustaljeni rabi, v eSSKJ niso vključeni, čeprav jih morda predhodni oz. drugi slovarski viri prinašajo. Npr. frazem *kurji britof*, ki ima v SSF dva pomena '1. velik trebuh; 2. debel človek, debeluh' in ga torej najdemo v slovarskih virih na portalu Fran (prim. sliko 2), v eSSKJ ob redakciji besede *britof* ni bil vključen.¹⁵ Frazem v korpusnih virih v času priprave slovarskega sestavka ni dosegal minimalnega frekvenčnega praga za vključitev v eSSKJ.

Pri korpusni preverbi frazeologije podatek o številu konkordanc posamezne besedne zveze ni absoluten in ga je v postopku analize potrebno preučiti. Frazemi oz. njihova frazna jedra so zaradi možnosti dobesednega nefrazeološkega branja pogosto homonimni z drugimi stalnimi besednimi zvezami in kolokacijami, npr. *držati komu lestev/lojtro*, *držati roke v žepu*, *kačja zalega*, *dvigniti roke*, *stric iz Amerike*, *iti po gobe* ipd. Šele izločitev primerov korpusnega šuma (npr. naslovi literarnih del, TV serij, podvojenih konkordanc) ter natančnejša analiza posameznih primerov pokaže

¹⁴ Korpus Gigafida je na voljo v več različicah (Gigafida 1.0, Gigafida 1.1, Gigafida 1.1 deduplicirana; Gigafida 2.0, Gigafida 2.0 deduplicirani). Posodobljena Gigafida 2.0 je izšla leta 2019 (vir: clarin.si/noske/).

¹⁵ Iztočnica *britof* je bila objavljena leta 2016. S frazemom *kurji britof*, ki je trenutno vključen le v slovarsko bazo, se bomo frazeologi srečali še ob slovarski redakciji pridevnika *kurji*, kar pomeni ponovno ovrednotenje rabe frazema v posodobljenih korpusnih virih in potencialno vključitev v eSSKJ. V tem primeru bi posodobili tudi prikaz frazeologije pri iztočnici *britof* na portalu Fran.

realno število frazeoloških rab. Npr. v GF 1.0 ima zveza *kurji britof* pet konkordanc, pri čemer je ena naslov literarnega dela, preostali štirje primeri pa sicer kažejo strukturno ustaljenost, ne pa tudi pomenske. Potrditev frazeološkega pomena kaže npr. zgled (1), medtem ko zgled (2) nakazuje bodisi nov frazeološki pomen oz. rabo, omejeno na neformalne govorne položaje.¹⁶

Slika 2: Frazem *kurji britof* v slovarskih virih na portalu Fran (v SSKJ in SSF)

Vir: www.fran.si

- (1) Ali se ljudje res lahko spremenijo? Vsekakor! Na svetu je polno ozdravljenih alkoholikov in uživalcev mamil, nekdanjih kadilcev, vojakov, ki so postali mirovniki, lenobnih **kurjih britofov**, ki so sedaj vitki in dejavni /.../
- (2) /.../ v staroselski ljubljansčini **kurji britof** pomeni prazen krožnik na mizi po možnosti tak, ki ostane od juhe, kamor se mečejo oglodane piščančje in kurje kosti.

Današnja primerjava rabe zveze v GF 2.0 in Metafidi¹⁷ še ne kaže sprememb v smislu naraščanja rabe frazema oz. ustaljenosti frazeološkega pomena. Podobni primeri, ki jih zaradi frekvenčnega merila nismo vključili v eSSKJ, so npr. še frazemi *imeti jezik kot kača* 'imeti oster, piker jezik', *kašji jezik* 'odrezav, piker jezik' (vključil jih je SSF), saj imata v korpusnih virih premalo potrditev frazeoloških rab. Uslovarjenje takih

¹⁶ Zveza *kurji britof* je v zbirki *Razvezani jezik* razložena kot 'trehuh ljubitelja pohanih piščancev', kar kaže na pestrejšo pomensko razplatenost te ekspresivne zveze, kot jo lahko identificiramo iz peščice primerov v korpusnih virih.

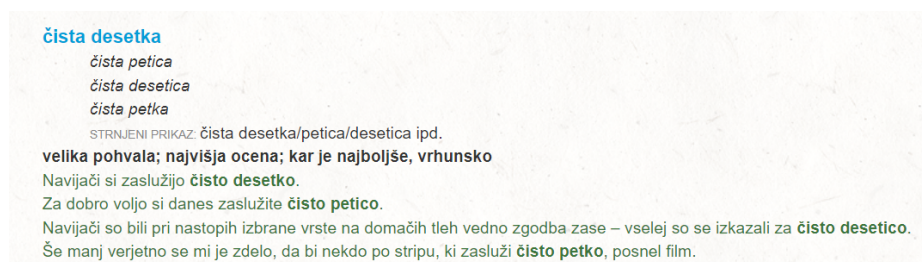
¹⁷ Slovenski združeni korpus Metafida vključuje večino obstoječih slovenskih korpusov (34 korpusov) in vsebuje več kot 3,6 milijarde besed (Vir: predavanje dr. Tomaža Erjavca na jezikoslovnem modulu Podiplomske šole ZRC SAZU, 6. 12. 2020).

frazemov bi pomenilo prikazovanje gradivsko nepotrjenih frazemov in s tem zavajajoč podatek o njihovi dejanski rabi v sodobni slovenščini. Pomembno pa je, da frazeme, ki ne dosegajo frekvenčnega praga, vključujemo v slovarsko bazo in spremljamo razvoj njihove rabe in pomenskega ustaljevanja v slovenščini.

3.2.2 Vključitev in prikaz frazemskih variant v eSSKJ

Korpusnega podatka o frekvenci rabe frazemov ne uporabljamo le za ugotavljanje izpolnjevanja frekvenčnega merila za vključitev frazemov v slovar, temveč tudi kot merilo za vključitev oz. ne vključitev in razvrstitev posameznih frazemskih variant znotraj frazeološkega slovarskega sestavka, pri čemer uvrstimo v slovar le variante, ki dosegajo minimalni frekvenčni prag (Meterc 2019: 37–40). Uspešnost izčrpane korpusne analize glede variantnih frazemov je poleg ustreznih korpusnih orodij odvisna tudi od izkušenosti in spretnosti frazeologa oz. leksikografa, ki določene potencialne variante vnaprej predvidi in iskanje ustrezno prilagodi in razširi (Meterc 2019: 37–43, Trivunović 2021: 76).

Z upoštevanjem frekvenčnega merila pri vključitvi in razvrstitvi frazemskih variant želimo jezikovnemu uporabniku posredovati podatek o distribuciji rabe posamezne variante. Tak primer je v eSSKJ npr. samostalniški frazem *čista desetka* ‘velika pohvala; najvišja ocena; kar je najboljše, vrhunsko’ z variantami *čista petica*, *čista desetica* in *čista petka* (prim sliko 3).

Slika 3: Prikaz variantnega frazema v eSSKJ (drugi nivo prikaza na portalu Fran)

Vir: www.fran.si

Ne frazema *čista desetka* ne njegovih variant slovarski priročniki na portalu Fran doslej še niso vsebovali in smo jih odkrili pri slovarski redakciji pridevnika *čist*. Vsaka od variant, prikazana v frazeološkem razdelku eSSKJ, predstavlja slovarsko enoto, ki izpolnjuje minimalni frekvenčni kriterij za uvrstitev in je ponazorjena z vzročnim

korpusnim zgledom. Prednost take predstavitve frazemov je, da omogoča celovito slovarsko obravnavo vsake od njegovih variant, vključno z njeno morebitno dodatno socialnozvrstno zaznamovanostjo, kot jo ima na primer varianta *reči adijo komu, čemu* (knjižno pogovorno) v razmerju do nezaznamovane osnovne frazemske oblike *reči žbogom komu, čemu*. Tak osamosvojeni prikaz variant olajšuje spletno iskanje frazemov in omogoča uporabo frazeološke baze tudi v jezikovnotehnološke namene (npr. za namene prevajanja, kontrastivnih analiz ipd.). Frazeografska praksa običajno prikazuje variantne frazeme zgolj v obliki shematizirane frazeološke leme, kjer z uporabo oklepajev in poševnic teoretično nakaže potencialni obstoj različnih tipov variantnih frazemov, npr. v SSF: *biti [pravi] angel, [in] potem adijo kdo/ kaj*, v *Hrvatskem frazeološkem rječniku* (Menac idr. 2003): *dati po gubici (njušci, labrnji) komu, dok (prije nego <sto> kažeš keeks (britva), Bog <bio> s tobom (vama)<!>*. V eSSKJ smo vpeljali prakso, da tak shematski prikaz pripravimo in prikažemo le pri besednozveznih frazemih, npr. *čista desetka/petica/desetica ipd.* (prim. slika 3), *reči žbogom/adijo/nasvidenje ipd. komu, čemu* (iztočnica *adijo* v eSSKJ). Pri stavčnih frazemih bi bil shematski prikaz v večini primerov zgolj ponovitev stavčnih variant, npr. pragmatični frazem *To so buče.* z variantami *To so bučke.*, *Kakšne bučke!*, *Kakšne buče!*, zato ga pri njih zaenkrat ne uvajamo. Stavčni frazemi in njihove variante so v eSSKJ prikazani z zapisom velike začetnice in končnim ločilom. Uporabna vrednost shematskega prikaza besednozveznih frazemov je v tem, da uporabnik dobi celovit podatek o frazeološki lemi (npr. za frazeološko raziskavo), sicer pa je namenjen zlasti za pripravo morebitnega specializiranega frazeološkega slovarja, kjer bi shematizirano zapisana frazeološka lema predstavljala iztočnico v slovarju. Ali in kako ta prikaz shematizirati pri stavčnih frazemih, ostaja v slovenski frazeografiji še odprto vprašanje. Nekateri prvine se vendarle kažejo kot smiselne, da bi jih prikazovali združene, npr. leksikalne variante stavčnih frazemov, kot npr. pri pragmatičnem frazemu *Baba žmešana/neumna/smotana/trapasta!*. A kot rečeno, se zaenkrat pri eSSKJ za tak zapis nismo odločili.

Zveza *čista desetka*, kot je pokazala korpusna analiza, predstavlja frazno jedro še glagolskega frazema *biti čista desetka* 'biti popoln, odličen, vrhunski; biti brez pomanjkljivosti, napak' in pragmatičnega frazema *Čista desetka!* 'izraža veliko navdušenje, pohvalo'. Vsak od njiju ima razvito tudi svojo variantnost, pri čemer je razvrstitev frazemskih variant v slovarju pri obeh odraz njune individualne gradivske distribucije: frazem *biti čista desetka* z varianto *biti čista petica*, frazem *Čista desetka!* pa z variantama *Čista petica!* / *Čista petka!*. S primerom smo skušali ponazoriti, da je treba

za pravo frazeološko sliko vsak frazem in njegovo varianto v postopku korpusne analize obravnavati kot svojo entiteto, če želimo uporabnikom posredovati podatek o dejanski rabi frazemov v slovenskem knjižnem jeziku 21. stoletja.

3.2.3 Vključitev in prikaz frazemskih pretvorb v eSSKJ

Pri korpusni analizi frazemov smo pozorni tudi na njihovo pretvorbenost, saj so nekateri tipi frazemskih pretvorb v eSSKJ obravnavani kot frazeološke iztočnice. Take so npr. pretvorbe glagolskih frazemov v glagolniško obliko, npr. *guncati afne* > *guncanje afen*, *kravžljati živce komu* > *kravžljanje živcev* ipd. Čeprav frazeografska praksa ne predvideva prikaza tovrstnih pretvorbenih oblik frazemov v slovarju zaradi njihove predvidljivosti (iz nedovršnih glagolov), se zdi v splošnem razlagalnem slovarju vključitev smiselna iz dveh razlogov. V nekaterih primerih je pretvorbena oblika frazema v korpusnem gradivu zelo pogosta, npr. z več kot sto konkordancami, npr. *kupovanje mačka v žaklju*, *stopicanje na mestu* ali celo pogostejša od osnovne glagolske oblike, npr. *čiščenje Avgijevega bleva*, *mlatenje prazne slame*, *umiranje na obroke*, *žinjjenje v dvoje*. Drug razlog pa je leksikografske narave. Glagolniki so v eSSKJ iztočnice, ki so polno pomensko opisane in imajo svoje jakostno in tonemsko onaglašene pregibnostno-naglasne vzorce (razdelek Izgovor in oblike), zato tudi pri njih poteka frazeološka redakcija in korpusna preverba potencialnih frazemov. Pretvorbene frazeme z glagolniško sestavino, ki se po frekvenčnih merilih uvrstijo v eSSKJ, v frazeološkem razdelku označimo kot poseben frazeološki fenomen s slovarskim metajezikom v obliki zaslonskega namiga »pretvorba frazeološke enote« (slika 4).

lájanje lájanja *samostalnik srednjega spola* [lájanje] Celotno geslo eSSKJ

- oglašanje s kratkimi, odsekanimi glasovi, značilnimi zlasti za psa;
SINONIMI: **lajež**
- 1.1. ekspresivno oglašanje s temu podobnimi zvoki; SINONIMI: ekspresivno **lajež**
2. ekspresivno glasno, zadirčno govorjenje; SINONIMI: ekspresivno **lajež**
3. slabšalno zavzeto kritiziranje, izražanje svojih stališč, navadno neutemeljeno; SINONIMI: slabšalno **lajež**

FRAZELOGIJA: **lájanje v luno**

ETIMOLOGIJA: ↑ **lájati**
Pretvorba frazeološke enote

Slika 4: Zaslonski namig ob frazemskih pretvorbah v eSSKJ (prvi nivo prikaza na portalu Fran)

Vir: www.fran.si

4 Sklep

Razmislek ob pretresu nekaterih frazeoloških vprašanj, s katerimi se soočamo pri pripravi novega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, nam je razkril vsaj tri tipe izzivov, s katerimi se bo slovenska frazeološka stroka ukvarjala v prihodnjem desetletju. Opredelimo jih lahko kot druž(a)bne, jezikoslovne in leksikografske izzive. Izziv druž(a)bne narave bo prihodnje povezovanje frazeološke stroke ne le v slovenskem, temveč tudi slovanskem in evropskem prostoru, saj je tudi zaradi pandemije covid-19 v zadnjih dveh letih strokovno druženje okrnjeno in omejeno bolj ali manj na spletno okolje. Izziv jezikoslovne narave bo prepoznavanje odprtih frazeoloških vprašanj in skrb za razvoj frazeološke znanosti tudi na področju razvoja kadrov, specializiranih za opravljanje frazeoloških raziskav. Izziv leksikografske narave pa bo priprava frazeološke baze in ob slovarski obravnavi frazemov v različnih tipih slovarjev skrb za razvoj slovenske frazeografije.

Literatura

- Harald BURGER, Dmitrij DOBROVOL'SKIJ, Peter KÜHN, Neal R. NORRICK, 2007: *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung (Vol. 28)*. Walter de Gruyter.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2016–. Dostop 20. 12. 2021 na www.fran.si
- Melanija Larisa FABČIČ, 2014: Mentalna podoba človeka v slovenskih, nemških in madžarskih primerjalnih frazemih. *Slavistična revija* 62/2, 195–216.
- Gigafida. Dostop 20. 12. 2021 na www.gigafida.net
- Gigafida 2.0. Dostop 20. 12. 2021 na <https://viri.cjvt.si/gigafida/>
- Željka FINK ARSOVSKI, 2002: *Pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Željka FINK ARSOVSKI, Erika KRŽIŠNIK, Slavomira RIBAROVA, Tatjana DUNKOVA, Natalija KABANOVA, Rajisa TROSTINSKA, 2006: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Polona GANTAR, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Nataša GLIHA KOMAC, Nataša JAKOP, Janoš JEŽOVNIK, Simona KLEMENČIČ, Domen KRVINA, Nina LEDINEK, Tanja MIRTIC, Andrej PERDIH, Špela PETRIC, Marko SNOJ, Andreja ŽELE, 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska knjiga. Spletna izdaja na www.fran.si. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Nataša JAKOP, 2018: The role and position of phraseological units in the general monolingual dictionary of Slovene: macro- and microstructural aspects. *Wörterbuchstrukturen zwischen Theorie und Praxis (Lexicographica 154)*. Ur. Vida Jesenšek, Milka Enčeva. Berlin, Boston: De Gruyter. 237–245.
- Nataša JAKOP, Erika KRŽIŠNIK, 2021: Dileme in merila ob kodifikaciji frazeologije. *Jezik in slovnstvo* 2, 93–116.
- Mihaela KOLETNIK, Gjoko NIKOLOVSKI, 2020: Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v prekmurskem narečju in makedonščini. *Slavia Centralis* 13/2, 83–99.
- Erika KRŽIŠNIK, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ur. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. Ljubljana: Založba ZRC. 15–26.

- Metafida 0.1*. Dostop 20. 12. 2021 na www.clarin.si
- Erika KRŽIŠNIK, Nataša JAKOP, 2015: Konceptualna izhodišča za vključitev frazeologije v splošni enojezični slovar slovenskega jezika. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 417–424.
- Antica MENAC, Željka FINK ARSOVSKI, Radomir VENTURIN, 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Matej METERC, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski* 25/2, 33–45.
- Rosamund MOON, 2008: Phraseology in general monolingual dictionaries. *Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung, Volume 2*. Ur. Harald Burger, Dmitrij Dobrovolskij, Peter Kühn, Neal R. Norrick. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 909–918.
- Špela PETRIC, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Razvežani jezik: prosti slovar žive slovenščine*. Dostop 20. 12. 2021 na www.razvezanijezik.org
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991. Dostop 20. 12. 2021 na www.fran.si
- Slovar slovenskih frazemov*. 2011, 2015. Dostop 20. 12. 2021 na www.fran.si
- Jasmina TEMNIK, Denis, KALAMAR, 2006: Primerjalni glagolski frazemi med slovarjem in rabo. *Jezikoslovni zapiski* 12/1, 97–114.
- Jože TOPORIŠIČ, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8, 273–279.
- Jože TOPORIŠIČ, 1985: Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Janez Dular. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 31–46.
- Eva TRIVUNOVIČ, 2021: Stalnost, variantnost in modificirana raba frazemov v slovenskem jeziku in slovarjih. *Slovenščina 2.0* 9/2, 71–99.

On the Challenges of Slovene Phraseology in the Preparation of the Third Edition of the Dictionary of the Slovene Standard Language (eSSKJ)

The third edition of the Dictionary of the Slovene Standard Language has been in preparation since 2016. It is a general monolingual explanatory dictionary, and is published every year as a growing online dictionary (eSSKJ) on the Fran portal (www.fran.si). Phraseological units are an integral part of any general monolingual explanatory dictionary; they are included in the phraseological section of the eSSKJ. The challenge of the growing dictionary is to be able to maintain a consistent treatment of phraseological units regarding the criteria for selection and inclusion of phrasemes in the dictionary, the typology of semantic-pragmatic description and presentation of phraseological data.

The development of phraseological practice is influenced by the results of phraseological research, which, in the 21st century, is open to a variety of methodological approaches and theoretical orientations. Slovene phraseography is among the least developed amongst Slavic and European phraseology, as it has neither tradition nor generally accepted guidelines for modern dictionary treatment of all types of phrasemes. Its development is not encouraging, as among the published phraseological works there is a noticeable decline in publications after 2016. Therefore, among the important challenges of Slovene phraseology in the 21st century, we emphasise the need to promote systematic researches into Slovene phraseology and publish research results.

During the preparation of the phraseological dictionary entry for eSSKJ, phraseologists faced several challenges related to the defining properties of phrasemes and their empirical verification in corpus sources. The problems are related to the identification of phrasemes and their variants from corpus material (including separation from non-phraseological fixed multiword expressions), determining the basic phraseological entry and phraseological meaning, all the way to choosing the most appropriate illustrative examples from corpus material and the final visual image of the phraseological dictionary entry on the Fran portal.

RAZISKOVALNI POTENCIALI SLOVANSKIH IN MEDSLOVANSKIH FRAZEOLŠKIH RAZISKAV NA PRIMERU NEKONVENCIONALNIH REPLIK

MATEJ METERC,¹ JOZEF PALLAY²

¹ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, matej.meterc@zrc-sazu.si

² Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, jozef.pallay@ff.uni-lj.si

Sinopsis V raziskovanju paremiološkega žanra nekonvencionalnih replik, ki jim po svetu še ni bilo posvečeno veliko pozornosti, sta se avtorja lahko oprla zlasti na raziskave peščice slovanskih jezikoslovcev. Po izvedbi anket med več kot štiristotimi slovenskimi in slovaškimi govorci ter poizvedovanju pri govornicah drugih jezikov (npr. poljščine, češčine, angleščine in nemščine) ugotavljata, da ima področje frazeoloških replik močan raziskovalni potencial v slovanskem in širšem kontekstu; s frazeološkega in vrste drugih vidikov.

Ključne besede:

frazeološka replika,
nekonvencionalna
replika,
frazeologija,
paremiologija,
paremiološki izraz

RESEARCH POTENTIAL OF THE SLAVIC AND INTER-SLAVIC RESEARCHES ON THE EXAMPLE OF THE UNCONVENTIONAL REPLIES

MATEJ METERC,¹ JOZEF PALLAY²

¹ Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš
Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia, matej.meterc@zrc-sazu.si

² University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, jozef.pallay@ff.uni-lj.si

Abstract Authors present their research of the unconventional replies in which they could use information gathered about this paremiological genre by the few Slavic researchers who have paid attention to this part of phraseology so far. After conducting a survey among more than 400 Slovene and Slovak native speakers and collecting material with the help of native speakers of other languages as well, (for example Polish, Czech, English and German), the authors present a high research potential of phraseological replies in the Slavic context, and, beyond that, from phraseological and other points of view.

Keywords:

phraseological
reply,
unconventional
reply,
phraseology,
paremiology,
paremiological
expression

1 Nekonvencionalne in konvencionalne frazeološke replike

Šaljive in za sogovornika nepričakovane replike, kakršna je *Toliko kot veraj ob istem času* na vprašanje *Koliko je ura?*, sodijo med kratke žanre ljudskega slovstva oziroma paremiološke žanre. Paremiologija je presečišče frazeologije in slovstvene folkloristike (Permjakov 1988: 83, Babič 2011: 17). Paremiološki izrazi (tudi: paremije) so kratki folklorni žanri (pregovor, rek, vraža ipd.) v množici stavčnih frazemov (Permjakov 1988: 80–82, Meterc 2017: 23). Nekonvencionalna replika (v nadaljevanju NR) je podtip frazeoloških replik in intersubjektivnih frazemov po Čermáku (2001: 45). Na podlagi anketnih analiz (Meterc, Pallay 2019; Meterc, Pallay 2020), ki so potrdile uzaveščenost tega žanra in poznanost (ter ustaljenost) posameznih NR pri govorcih, smo NR definirali kot ustaljeno neustrezno ter večinoma humorno (zlasti absurdno) repliko osebe B na izjavo osebe A, ki je oseba A ne pričakuje, jo pa lahko z lastno frazeološko kompetenco prepozna in v nekaterih primerih nadaljuje s šaljivim dialogom oz. verigo (npr. A: *Kaj?* B: *Mačka ima pa rep nazaj.* A: *Ti ga imaš pa naprej, pa si ga dobro oglej.*) (Meterc, Pallay 2020: 212; Meterc, Pallay 2019a: 48). V nekoliko širšem okviru frazeoloških replik (prav tako konvencionalnih, povsem pragmatičnih) se jim je v zadnjem času največ posvečal Bondarenko (2012: 287–288). Za označevanje izjave A, ki pri govorcju B sproži povod za frazeološko repliko, je Bondarenko (2009: 645, 2012: 287) predlagal izraz *stimul*, glede termina za stimul pri NR pa razmišljamo tudi o oznaki *tarča* (Meterc, Pallay 2019: 214). NR se v okviru anglistične idiomatike, ki je temu tipu izrazov prav tako posvetila pozornost šele pred kratkim (Khairov 2019, 2020), imenujejo *dialoški idiomi*, kar pa deluje kot zelo širok krovni termin, ki bi zlahka zajel še drugačne intersubjektivne frazeme.

Pragmاتیčna funkcija je pri nekonvencionalni frazeološki repliki oslABLJENA (Meterc, Pallay 2020: 212). NR je s terminom »šaljivi odgovor« omenjal že Permjakov (1988: 89) in jim pripisal »negativno komunikativno funkcijo«. Smisel te funkcije je »izraziti kaj, s čimer dejansko ničesar ne sporočimo, izogniti se odgovoru ali pa zavrniti argument sogovornika« (Permjakov 1988: 89). Definicije Permjakov ni podal, smo pa njegov opis funkcije NR potrdili z anketo med slovenskimi in slovaškimi govorcji ter kot glavno funkcijo tega žanra izpostavili deavtomatizacijo ustaljenih vzorcev, ki vodijo v uniformiranje sporazumevanja (Meterc, Pallay 2020: 214). Iz odgovorov anketirancev ugotavljamo (Meterc, Pallay 2020: 214), da humorna funkcija ni nujno v ospredju, čeprav je pogosta (a ne nujna) spremljevalka deavtomatizacije.

Deavtomatizacija je povezana s tako imenovano delno deapragmatizacijo (Meterc 2016: 129); s tem delovnim terminom smo opisali primere ustaljenih (zlasti humornih) posegov v pragmatične frazeme in enobesedne vljudnostne obrazce, kakršni so v slovenščini npr. *In tako naprej, in tako nazaj, Srečno, pa ne za večno, Ni za kaj, pa še kdaj*, v angleščini pa npr. *See you later, alligator*. Po drugi strani nekatere replike izražajo zahtevo po določenih ustaljenih vzorcih in opravljajo funkcijo jezikovne korekcije npr. v slovenskih replikah *Kvakajo žabe* na pogovorni stimul *Kva?* in *Nič kaj, prosim se reče* na vprašanje *Kaj?* (Meterc, Pallay 2020: 215), njenem poljskem ustrezniku *Proszę się mówi* na vprašanje *Co?* ali slovaški repliki *Nedojá. Už podojili* (dobesedno: *Ne molzejo. So že pomolzli.*) na narečno vprašanje *Do, já?* (v pomenu *Kdo, jaz?*), ki v knjižni slovaščini zveni *Kto, ja?* (Meterc, Pallay 2019a: 52). Khairov (2020: 302) izpostavlja obredni, ritualni vidik frazeoloških replik (z njegovo oznako dialoških idiomov) ter njihovo bojevitost in agresivnost. Kozioł Chrzanowska (2015: 98) in Khairov (2020: 302) izpostavljata vpetost humornih frazemov v karnevalizacijo.

Druga velika skupina frazeoloških replik spada med konvencionalne obrazce, pragmatične frazeme. Pragmatični frazemi so po definiciji Nataše Jakop (2006: 64) leksikalizirane nestavčnočlenske besedne zveze z ustaljeno zgradbo in frazeološkim pomenom v smislu ustaljene in uslovarjene pragmatične funkcije. Med njimi so na primer replike, ki izražajo zavrnitev, kakršna je *Pa še kaj* (Jakop 2006: 148), *Hvala, enako* kot vljudnostni odziv na *Dober tek* prvega govorca ali *Ni za kaj*, ki se uporablja kot vljudnostni odziv na zahvalo, izraženo s *Hvala*. V prispevku se bomo posvetili predvsem nekonvencionalnim frazeološkim replikam in njihovim raziskovalnim potencialom. Izpostavimo pa, da je celotno polje frazeoloških replik oziroma intersubjektivnih frazemov vredno pozornosti in ga je mogoče obravnavati tudi celotno, kakor se je temu v svojem slovarju posvetil Bondarenko (2013).

2 NR v slovanskih jezikih z različnih raziskovalnih vidikov

V nadaljevanju bomo predstavili pet raziskovalnih vidikov, ki smo se jim do sedaj v večji ali manjši meri posvetili v svojih prispevkih na temo NR (Meterc, Pallay 2019; Meterc, Pallay 2019a; Meterc, Pallay 2020).

2.1 NR z vidika poznanosti ter pisne in ustne rabe

NR so v pisni rabi redke, a vseeno izsledljive, npr. v forumskih objavah (Meterc, Pallay 2019a: 54–55; Meterc, Pallay 2020: 217). Tudi pogostnost replik, za katere smo z anketami dokazali več kot 90-odstotno poznanost, je v pisnih korpusih izredno nizka v primerjavi s pogovori in reki s primerljivo poznanostjo, za katere v jezikovnem korpusu Gigafida najdemo več sto zgledov (Meterc, Pallay 2020: 217). Za raziskave NR je govorni korpus GOS s samo 120 urami posnetkov še premalo obsežen.

Glede na visoko stopnjo poznanosti nekaterih NR v obeh slovanskih jezikih ter veliko število predstavljenih ruskih replik (Bondarenko 2013), lahko zaključimo, da so nepogrešljiv gradnik frazeološke kompetence slovenskih in slovaških pa tudi ruskih govorcev. Njihovo rabo v poljščini omenja Ewa Koziol Chrzanowska (2015: 160–163). Podobno verjetno velja tudi za druge slovanske jezike, kakor tudi za jezike na splošno, saj zaenkrat (tudi po primerih iz angleščine in nemščine) nič ne kaže, da bi šlo za paremiološki žanr, ki bi bil žanrsko omejen samo na določene jezike.

S pomočjo anket, v katere je bilo vključenih 209 slovenskih govorcev in 192 slovaških (v obeh primerih dijakov in študentov), smo 20 replik v obeh jezikih razvrstili po poznanosti (Meterc, Pallay 2019a: 59; Meterc, Pallay 2020: 220). Navedimo presečišče replik z enakim stimulom ter tudi enako motivacijo replike (take so štiri) z obeh seznamov s podatkom o poznanosti (tako aktivna raba kot pasivno poznavanje):

Slovenščina: A: *Zakaj?* B: *Zato*. 97,61 %

Slovaščina: A: *Prečo?* B: *Preto*. 99 %

Slovenščina: A: *Zakaj?* B: *Ker jaz tako pravim*. 94,26 %

Slovaščina: A: *Prečo?* B: *Pretože som tak povedal/a*. 98,4 %

Slovenščina: A: *Zakaj?* B: *Da lahko vprašam*. 84,21 %

Slovaščina: A: *Prečo?* B: *Abi si sa mal/a čo pýtat?* 85,4 %

Slovenščina: A: *Koliko je ura?* B: *Toliko kot veraj ob istem času*. 97,13 %

Slovaščina: A: *Kolko je hodin?* B: *Tolko, kolko bolo vera o takomto čase*. 72,4 %

Odstotki poznanosti so primerljivi, dodajmo pa, da obstaja še več enako motiviranih NR v obeh jezikih, vendar v to pilotno anketo niso bile vključene. Nekaj več medslgovanskih ustreznikov bomo prikazali v naslednjem poglavju.

2.2 NR v kontrastivnih raziskavah med slovanskimi jeziki

Kontrastivni vidik je bil predstavljen v zvezi s slovenskimi, slovaškimi, češkimi, ruskimi, poljskimi in angleškimi (Meterc, Pallay 2019a: 167–175), slovaškimi, češkimi, ruskimi, poljskimi, hrvaškimi in srbskimi NR (Khairov 2019, 2020). Kot je razvidno iz teh prispevkov, se med slovanskimi jeziki pogosto najdejo enako motivirani ustrezniki, v veliko primerih pa so NR ustvarjene s pomočjo podobnih mehanizmov vzpostavljanja vezi med tarčo/stimulom in repliko. Ravno zaradi odvisnosti od teh mehanizmov in s tem od oblike tarče/stimula mnoge replike delujejo le v enem jeziku.

Glede na mehanizme vzpostavljanja vezi med stimulom in NR smo predlagali delitev NR na naslednje tipe (Meterc, Pallay 2019: 53):

1. neposredna kritika izjave A, npr.: *A: Co? B: Proszę się mówi.* ali *B: Uszy się myje a nie mówi.*;
2. lakoničen odgovor; *A: Prečo? B: Preto.*; *A: Как это?! B: Так это.*;
3. taka dopolnitev izjave A, da skupaj z repliko B pomeni nekaj čisto drugega: *A: Čo? B: Koláda.* (Čokolada.);
4. namenoma nepravilno dekodiranje izjave A z navidez ustrezno repliko, ki pa ne prinaša želenega podatka: *A: Imáš uro? B: Ja, imam.*; *A: Как дела? B: Еще не родила.*;
5. namenoma nepravilno dekodiranje izjave A s popolnoma neustrezno repliko: *A: Jak leci? B: Jak mala voda pod dužą górę.*; *A: A gre? B: Če ne gre, pa porinemo.*;
6. popolna absurdnost replike B: *A: Czemu? B: Bo w Polsce nie ma dżemu.*

Opazimo pa lahko, da so nekatere izjave (npr. vprašalnice *kaj*, *zakaj*, *kdo* in vprašanja o trenutnem času, jedilniku, počutju) skoraj nujno v vlogi tarče v vsakem izmed primerjanih jezikov, četudi so lahko replike nanje 1. enako motivirane, 2. zasnovane na enakem mehanizmu, a drugače motivirane (rima je na primer vzpostavljena v zvezi z drugo besedo tarče), ali 3. zasnovane na drugem mehanizmu (npr. na homonimiji in ne rimi). Kot je razvidno že iz zgornjih primerov, so pogosti dodatni mehanizmi vzpostavljanja naštetih vezi s stimulom/tarčo NR rima, polisemija, homonimija in paronimija. Dodajmo še opažanje (Meterc, Pallay 2020: 214), da je za uporabo nekaterih NR nujno, da govorec B z repliko prekine izjavo osebe A oz.

stimul na mestu, na katerem se nahaja leksem, s katerim s pomočjo naštetih mehanizmov NR vzpostavlja določeno povezavo na semantični ali formalni ravni.

Obstajajo pa tudi replike, ki so si povsem identične, po Đurčevi jezikovnosistemski tipologiji frazeoloških ustreznikov (Đurčo 2012, Meterc 2017: 136) idionimične, v vseh primerjanih jezikih. Tako je v primeru replike na vprašanje o toploti vode (zlasti ob kopanju), ki smo jo potrdili že v nekaj slovanskih jezikih:¹

Slovenščina: A: *Kakšna je voda?* B: *Mokra.*

Srbščina: A: *Kakva je voda?* B: *Mokra.*

Hrvaščina: A: *Kakva je voda?* B: *Mokra.*

Slovaščina: A: *Aká je voda?* B: *Mokrá.* (92,7 %)

Ruščina: A: *Какая вода?* B: *Мокрая.*

Poljščina: A: *Jaka jest woda?* B: *Mokra.*

Druge izjave imajo v različnih slovanskih jezikih tako enako kot tudi drugače motivirane replike. Poleg tega imajo določene izjave že v okviru enega jezika več ustreznikov, kar pomnoži možnosti za nastanek replik. Tako je z vprašalnico *zakaj* ter vprašanjem o trenutnem času:

Slovenščina: A: *Zakaj?* B: *Zato.* (97,6 %); B: *Zato, ker jaz tako pravim.* (94,3 %); B: *Zato, da lahko vprašaš.* (84,2 %); B: *Ker lahko.*

Slovaščina: A: *Prečo?* B: *Preto.* (99 %); B: *Pretože som tak povedal.* (98,4 %); B: *Pre hovno.*; B: *Aby si sa mal čo pýtat.* (85,4 %); B: *Aby si sa čudoval.*; B: *Lebo môžem.* B: *Pre staré lečo/Lebo lečo.*; B: *Pre staré vreo.*; B: *Lebo voda sa pije a chlieb sa je.* (47,4 %); B: *Lebo blázon na dva si ty.*; B: *Lebo medveď.* (95,3 %); B: *Lebo medveď na štyri je maco.*; B: *Lebo citrón je žltý.* (25,5 %) B: *Lebo paradajka/citrón nemá zips.* (17,7 %); B: *Lebo blázon na dva si ty.* (17,2 %); B: *Lebo nebo je modré.*; B: *Lebo zem sa točí.*; B: *Lebo tráva je zelená.*; B: *Lebo dva a dva je štyri.*

Ruščina (1): A: *Почему?* B: *Потому./Потому что./Потому что потому.*; B: *Потому, что потому кончается на у.*; B: *По кочану/По кочану и по капусте!*; B: *По члену моему.*

Ruščina (2): A: *Зачем?* B: *Затем.*; B: *За надом.* B: *За острой необходимостью.*; B: *Чтоб ты спрашивал/спросил.*

Poljščina (1): A: *Dlaczego?* B: *Dlatego.*; B: *Bo temu.*; B: *Bo tak mówię.*

Poljščina (2): A: *Czemu?* B: *Bo w Polsce nie ma dżemu.*

Poljščina (3): A: *Po co?* B: *Pocą to się nogi nocą, jak się uda, to i uda.*

¹ Tudi v tem poglavju navajamo odstotke poznanosti tistih slovenskih in slovaških replik, ki so bile vključene v omejeni pilotni anketi. Ruske replike so prepisane iz Bondarenkovega slovarja, replike iz poljščine pa so bile zbrane v istem obdobju kot slovenske in slovaške replike s poizvedovanjem pri znancih in s pomočjo spletnega iskanja.

Slovenščina: A: *Koliko je ura?* B: *Toliko kot večeraj ob istem času.* (97,1 %); B: *Toliko, da se mačka pocura.* (40 %); B: *Pet jajc/rac in ena kura.* B: *Za reveže je na zvoniku/turnu.* (24,4 %)

Slovaščina (1): A: *Kolko je hodin?* B: *Tolko, kolko bolo včera o takomto čase.* (72,4 %); B: *Včera, a ešte/stále sa aj vyrobajú.*; B: *Kolko ti na riť/zadok hodím.*; B: *O jednu viac ako predtým.*

Slovaščina (2): A: *Kolko máš hodin?* B: *Jedny.* (19,8 %); B: *Kolko ti na riť/zadok hodím.*

Slovaščina (3): A: *Akaj je čas?* B: *Stredoevrópsky letný.*; B: *Najvyšší.*

Ruščina (1): A: *Который/Который час?*; B: *Двадцать пять е... десятого.*; B: *Первый после давшего.*; B: *На моих соломенных корова стрелку свела/слизала.*; B: *На моих золотых половина ржавчины.*

Ruščina (2): A: *Сколько время?*; B: *Два еврея, третий жид по веревочке бежит.*; B: *Время не дремя.*; B: *Стрелка на стрелку залезла – не видно.*

Poljščina: A: *Która godzina?*; B: *Wpół do komina, komin otwarty, jest wpół do czwartej.*; B: *Pękła sprężyna.*; B: *Dla takiego smarka nie ma zegarka.*; B: *Dla biednych zegar w ratuszu.*

Sistemsko-lingvistične tipologije, ki jo predlaga Āurčo (2012) z upoštevanjem semantičnih in formalnih razmerij in je v okviru frazeologije in paremiologije sicer zelo uporabna (prim. Meterc 2017: 136), po našem mnenju pri NR ni mogoče izvesti, ker je težko soditi o pomenu NR kot celote zaradi specifične pragmatične, humorne in deavtomatizacijske funkcije ter uporabe absurda v tem frazeološkem tipu in paremiološkem žanru, o katerem smo govorili v prvem poglavju. Tudi tu se pokaže, zakaj je smiselno NR obravnavati ločeno od preostalih (konvencionalnih) frazeoloških replik. Ker pa NR sodijo med intersubjektivne frazeme, se moramo najprej vprašati o ekvivalentnosti replik A oziroma stimulov in šele nato o ekvivalentnosti njihovih NR. Že iz zgoraj navedenih medjezikovnih ustreznikov lahko zaključimo, da v različnih slovanskih jezikih najdemo tudi povsem enako motivirane NR, več pa je takih, ki so prisotne le v enem jeziku.

Ker gre pri stimulih za povsem konvencionalne izjave, je za njihovo razvrščanje omenjena Āurčeva sistemsko-lingvistična tipologija (2012) uporabna. Stimuli/tarče so lahko v sistemsko-lingvističnem razmerju idionimije oziroma popolne ekvivalentnosti na semantični in formalni ravni (npr. vprašanja *Što, Čo, Co* in *Kaj*), variantnosti (npr. *Как звать/зовут?* in *Ако са voláš?*), sestavinske variantnosti (npr. *Спасибо большое* in *Dziękuję*) ter sinonimije (npr. *Спасибо большое* in *Pánboh zaplat'*). Že rahlo drugačne sestavinske variante stimulov/tarč imajo lahko nekatere replike skupne (npr. *Kolko ti na riť/zadok hodím* tako na stimul/tarčo *Kolko je hodin?* kot tudi na *Kolko máš hodin?*), druge pa ne (npr. *Tolko, kolko bolo včera o takomto čase.* zgolj na *Kolko je hodin?* in *Jedny* zgolj na *Kolko máš hodin?*).

2.3 Verige NR oziroma šaljivi dialog

Po definiciji NR izjava govorca A ni del paremiološkega izraza (je zgolj stimul/tarča), če pa se govorec A na NR odzove z ustaljeno repliko – če taka v rabi sploh obstaja – lahko vse nadaljnje replike, ki sledijo NR (vključno z njo) obravnavamo kot šaljivi dialog oziroma verigo nekonvencionalne replike (Meterc, Pallay 2020: 212; Meterc, Pallay 2019a: 48). Govorec A s tem sprejme igro, tekmo z govorcem B, ki je verigo sprožil s prvo NR. Opozorimo, da je to le eden izmed tipov šaljivih dialogov, poznamo npr. tudi šaljive dialoge s provokativnim vprašanjem osebe B, ki izzove stimul/tarčo, na katero se kasneje lahko odzove z NR (Meterc, Pallay 2020: 223), kakršni so:²

B: *A bo?*

A: *Bo.*

B: *Fantek ali punčka?*

B: *Ali imaš gradbeno dovoljenje?*

A: *Ne.*

B: *Potem si pa za podret.*

B: *Reci moka.*

A: *Moka.*

B: *Jutri bo tvoja poroka.*

Verige povedi (npr. kratke šale, uganke ipd.) je med premije prišteval že Permjakov (1988: 80). Z nadaljevanjem (šaljivim odzivom osebe A) se nekonvencionalnost prekine, oseba A namreč sprejme frazeološko konvencijo. Ko se to zgodi, je nadaljnje replike težko označevati kot NR, temveč samo kot replike, verigo pa bi bilo bolj ustrezno imenovati veriga nekonvencionalne replike (ker ji je v nekem smislu podrejena) namesto veriga nekonvencionalnih replik.

Verige lahko vsebujejo številne replike, v slovenščini je glede na dosedanje anketne izsledke ena najdaljših veriga replik na neverbalno dejanje (kihanje):

A (kihne)

B: *Da bi ti gobec razneslo.*

A: *Pa da bi največji kos vate priletel.*

B: *Hvala, ne jem svinjine.*

A: *Nisem še videl psa, ki ne bi jedel mesa.*

² Zaradi lažje primerjave z NR ohranjamo označevanje govorca, ki izgovori stimul/tarčo kot govorca A in drugega govorca kot govorca B.

Vez med replikami v verigi je v zgornjem primeru vzpostavljena na osnovi motiva kosa mesa, v zadnji izmed replik pa se pojavi tudi rima med besedama *psa* in *mesa*. V naslednjem primeru poljske replike rima služi kot mehanizem vzpostavljanja vezi tako med stimulom in prvo repliko kot tudi med prvo in drugo repliko v verigi:

A: *Nawzajem.*

B: *Udław się jajem.*

A: *Przynajmniej się najem.*

Členi verige lahko obstajajo v pestrem naboru variant (posebej, če niso vezane na rimo ali kakšno drugo zvočno ujemanje), kot v naslednjem primeru, pridobljenim s pomočjo ankete:

A: (kihanje)

B: *Naj ti gobec raztrga.*

A: *Naj tebi največji kos v frís prileti.*

A: (kihanje)

B: *Da bi ti gofło raznesło.*

A: *Direkt tebi v glavo.*

Isti veriga ima lahko različne replike, ki omogočajo (ali pa tudi ne) nastanek različnih verig, npr.:

A: *Zakaj?*

B: *Zato.*

A: *Zakaj zato?*

B: *Ker ima maček petó.*

A: *Zakaj?*

B: *Zakaj zəkaj?*

A: *Zato zato.*

Ista veriga ima lahko več variant, ki se morda razlikujejo le v eni repliki, kot naslednje tri poljske verige, ki se začenjajo z NR *Po to mam oczy*:

A: *Co się patrzyysz/gapisz?*

B: *Po to mam oczy.*

A: *Zamknij oczy, bo ci żaba wskoczy.*

B: *Mi nie wskoczy, bo mam piękne oczy.*

A: *Co się patrzyysz/gapisz?*

B: *Po to mam oczy.*

A: *Zamknij oczy, bo ci żaba wskoczy.*

B: *Wskoczy i wyskoczy, będę mieć piękniejsze oczy.*

A: *Co się patrzyysz/gapisz?*

B: *Po to mam oczy.*

A: *Zamknij oczy, bo ci żaba wskoczy.*

B: *Żaby są w kanale, ty głupi cymbale.*

V prihodnosti bi bilo treba raziskati, v kakšni meri je določena veriga replik poznana med govorce in v kakšnem razmerju je to poznavanje do poznavanja NR, iz katere izhaja. Plodno bi bilo tudi raziskati variantnost replik v verigi in prevladujoče mehanizme vzpostavljanja vezi med njimi. Iz zgoraj naštetih vidikov bi bilo zanimivo primerjati verige replik v večjem številu slovanskih (in drugih) jezikov.

2.4 NR in narečja slovanskih jezikov

Pestrost NR v določenem jeziku se veča tudi s pestrostjo narečne razčlenjenosti. Za slovenščino lahko navedemo vrsto replik za različne vprašalnice *kaj*, *kuga* in *kva*:

A: *Kaj?* B: *Mačka ima pa rep nazaj.*

A: *Kaj?* B: *Prosim se reče.*

A: *Kaj?* B: *Čaj.*

A: *Kuga?* B: *Na riti imaš a.*

A: *Kva?* B: *Kvakajo žabe.*

Narečna razčlenjenost povzroča nastanek narečnih variant stimulov/tarč in njihovih NR, ki so prisotne na večjem delu slovenskega govornega območja, po drugi strani pa so lahko nekatere izjave v vlogi stimulov oziroma tarč zgolj v določenih narečjih, saj drugod bodisi ne obstajajo ali pa obstajajo, vendar z njimi NR ne more vzpostaviti vezi, saj na primer ne prihaja do zvočnega ujemanja ali homonimije. Nekatere NR obstajajo samo kot odzivi na narečne stimule, zato je njihova raba omejena zgolj na del govornega območja določenega jezika. Tako je z repliko *Jama je luknja na Krasu* na izjavo *Ja, ma ...*, ki je (tako kot njen stimul) značilna za primorsko narečno skupino. V naši anketi med slovenskimi 209 dijaki in študenti (iz šol v Ljubljani) je zato ta replika potrjena le z 12,44-odstotno poznanostjo. V naslednjem primeru je narečna le sestavina s palatalizacijo (*ročē* namesto knjižno *roke*), odziva pa se lahko tudi na povsem knjižni stimul: A: *Kako je vroče.* B: *Kaj v roče, v gvavo.* (Kaj v roke, v glavo). Za to narečno repliko smo izvedeli od informatorja, ki živi v okolici Bleda.

V prihodnosti bo zanimivo primerjati izsledke raziskav o frazeoloških replikah v posameznih slovanskih narečjih, posebno takih, ki so si blizu (so medjezikovne variante) ali so celo idionimične. Navedimo primer hrvaške narečne (medžimurske) NR *Kak taksi na praksi* (Kot taksi na praksi) na vprašanje *Kak si?* (Kako si?) iz članka o vprašalnih ter dialoških frazemih (Menac, Mihalić, Frančić 2020: 207), ki ima slovenski narečni ustreznik A: *Kak si?* B: *Kak taksi v Soboti na praksi.*, ki smo ga

zabeležili v anketi na Gimnaziji Franca Miklošiča v Ljutomeru. Dodajmo, da nam te replike anketiranci drugod po slovenskem govornem območju še niso navedli; čeprav je stimul v knjižni slovenščini zelo podoben (Kako si?), je zvočno ujemanje s sestavino replike *taksi* bistveno manjše.

O distribuciji rabe posameznih variant (ponekod pa tudi zamejenosti rabe replike na kak stimul sploh) po slovenskem govornem območju bomo izvedeli več ob analizi spletne ankete na naslovu <https://vprasalnik21.tisina.net>, ki je v teku od pomladi 2021. Anketirance sprašujemo o narečni skupini ter kraju najbližje pošte (v obdobju odraščanja ter v trenutnem času, če so spremenili kraj bivanja).

Narečne oblike v vlogi stimulov so lahko tarče replik s korektivno funkcijo, kot smo navedli že na začetku članka na primeru slovaške replike *Nedojá. Už podojili.* in slovenske replike *Kvakajo žabe*. Ob tem ne smemo zanemariti vidika medregionalnega zbadanja ali celo šovinizma.

2.5 NR v zbirkah in slovarjih

Z izjemo ruščine v nobenem izmed slovanskih slovarjev (tako splošnih kot frazeoloških) NR še niso bile sistematično predstavljene. Podobno je tudi stanje v množici neslovanskih jezikov.

Manjkajo nam tudi dovolj obsežne zbirke tega dela paremiologije slovanskih jezikov; izjemo predstavlja zbirka Zátureckega *Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví* (1896), ki jo bomo še omenili. V starejših paremioloških zbirkah morda tu in tam lahko najdemo izraze, ki so obstajali bodisi kot monosubjektivni in intersubjektivni frazemi hkrati (npr. *Skoraj še ni zajca ujel.*) bodisi zgolj kot intersubjektivni frazemi, vendar zbiratelji na to niso bili pozorni ali pa se jim je navajanje stimula zdelo odveč, saj je bila večina drugih izrazov v zbirki (pregovori, reki, vraže in podobno) monosubjektivna in zato tudi brez tega podatka. V zbirki Marije Makarovič (1975: 200) tako na primer naletimo na repliko *Zapri vrata, saj nisi rojen na barki*, ko nekdo ne zapre vrat.

Le v redkih zbirkah so zbiralci NR zapisali ločeno in jih celo poimenovali. Slovaški zbiratelj Záturecký (1896: 265–268) je v svoji zbirki navedel približno 140 NR in jih poimenoval »výroky, otázky a odpovede väčšinou žartovné, detské, alebo odpovede detom na vážne myslené otázky« (izjave, vprašanja in odgovori, večinoma šaljivi, otroški ali pa

odgovori otrokom na resno mišljena vprašanja). V prihodnosti bo treba gradivo iz te zbirke analizirati z vidika sodobne rabe.

Za kakovosten slovarski prikaz NR si v okviru rastočega *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*, ki na portalu Fran izhaja od leta 2020 (Meterc 2019), prizadevamo: 1. navesti v sodobni rabi najbolj reprezentativno osnovno obliko replike, 2. v pomenski razlagi natančno opisati njeno tarčo/stimul ter 3. navesti ostale v sodobni rabi ustaljene oblike (variante) replike.

Podatkov o ustaljenih variantah posamezne NR zaradi razlogov, opisanih v poglavju 2.1, ne moremo pridobiti s sistematičnim iskanjem v več (pisnih) jezikovnih korpusih, kot to lahko s kombinacijo enostavnih in kompleksnih iskalnih pogojev počnemo v primeru pregovorov, rekov in vrste drugih paremioloških izrazov (Meterc 2019: 37–43). Podatke o variantah replik lahko pridobimo s pomočjo obsežnih anket, kakršno smo začeli izvajati leta 2021 na spletnem naslovu <https://vprasalnik21.tisina.net>.

Potreben je natančen slovarski opis stimula (izjave govorca A), kakršne najdemo v Bondarenkovem slovarju frazeoloških replik (2013). Pogosto namreč obstaja možnost branja zapisa stimula na več načinov oziroma gre lahko za izjave z različnimi sporočili, zato je treba v pomenski razlagi čimbolj jasno in strnjeno ponazoriti, na kakšno točno izjavo se odziva NR:

A: *Aja./Aja?* B: *Aja se ponoči.*

POMENSKA RAZLAGA: izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo »Aja« ali vprašanje »Aja?«

A: *Prosim.* B: *Prosi ti koga drugega.*

POMENSKA RAZLAGA: izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo »Prosim« na začetku telefonskega pogovora

A: *Prosim.* B: *Kaj prosiš, delat pojdi.*

POMENSKA RAZLAGA: izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo »Prosim« v pomenu prošnje

Tako pojasnilo (»na začetku telefonskega pogovora« ter »v pomenu prošnje«) smo zapisali v pomensko razlago pri predzadnji in zadnji izmed replik. Mehanizma, na katerem je replika osnovana (npr. podobnost med členkom *aja*, ki izraža domislek,

in *aja* kot 3. osebo množine glagola *ajati* s pomenom spati), slovar eksplicitno ne razlaga.

3 Zaključki

Predstavili smo izbor ugotovitev iz dosedanjih raziskav NR in v navezavi nanje opisali raziskovalne potenciale tega dela slovanske frazeologije. Kontrastivna frazeologija je izredno plodno raziskovalno področje, ki bo z večanjem zbranega gradiva NR zagotovo lahko razširila svoje raziskave z monosubjektivne frazeologije na intersubjektivno frazeologijo v Čermákovem pojmovanju. Pomembno vprašanje, ki smo se ga dotaknili že v uvodu članka, je razvrščanje NR glede na funkcije, ki jih opravljajo v sporazumevanju. NR imajo bogato variantnost, posebej zanimive pa so, kot smo prikazali, tudi verige NR. Z večanjem števila zbranega in z vidika aktualne rabe in stopnje poznanosti ter prostorske razširjenosti paremiološkega gradiva tega tipa se odpira prostor za kakovostne dialektološke raziskave tega dela frazeologije. Kakovostne zbirke in slovarski opisi bodo nastali z dovolj obsežnimi anketnimi raziskavami ter razmislekom o pragmatičnih okoliščinah rabe stimula/tarče in njegove replike. Prepričani smo, da je raziskovalnih potencialov NR še več, z večanjem števila raziskovalcev, ki se tej temi posvečajo, pa se bodo nedvomno pokazale še možnosti, ki jih tu nismo omenili. V množici slovanskih jezikov nas v tem trenutku čaka še veliko (zlasti anketnega) dela z zbiranjem in razvrščanjem gradiva (tako replik kot njihovih variant in verig), ki smo se ga v slovenščini, slovaščini, delno pa tudi v poljščini že lotili.

Literatura

- Anđela FRANČIĆ, Mira MENAC-MIHALIĆ, 2020: Upitni frazemi Donjega Međimurja (govor Svete Marije). *Journal for Linguistics & Literary Studies/Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*. 204–225.
- Saša BABIČ, 2011: Paremiologija na križišču. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. Simona Kranjc. (Obdobja, 30.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 27–31. Dostop 21. 10. 2021 na <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-30/>
- Viktor BONDARENKO, 2012: Otvetyne repliki kak istochnik jazykovoju igry. *Učbeni zapiski Tavrijskogo nacionalnogo universitetu im. V. I. Vernadskogo* 2/64, 286–289.
- Viktor BONDARENKO, 2013: *Otvetyne repliki v ruskoj dialogičeskoj reči: slovarj*. Tula: Fakultet ruskoj filologii i dokumentovedenija TGPU imeni L. N. Tolstogo.
- František ČERMÁK, 2001: Propoziční frazémy a idiomy v češtině. *Frazeografia słowiańska*. Ur. Mieczysław Balowski, Wojciech Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski. 93–101.
- František ČERMÁK, 2009: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné*. Praha: Leda.

- Peter ĐURČO, 2012: Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii. Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémii. *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Ur. Klára Buzássyová, Bronislava Chocholová, Nicol Janočková. Bratislava: Veda. 91–102.
- Nataša JAKOP, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Shamil KHAIROV, 2019: Кто? – Конь в пальто! Диалогические идиомы в славянских языках: языковая игра и речевая агрессия. *Эмоциональная сфера человека в языке и коммуникации: синхрония и диахрония. Материалы международной конференции*. Ur. Pavel Dronov, Marija Kovašova, Nadežda Rjabceva. Moskva: Institut Iazykoznanija RAN. 241–247.
- Shamil KHAIROV, 2020: Диалогические идиомы в современных славянских языках: вариации формы. *Новое в русской и славянской фразеологии*. Ur. Alla Arhangel'skaja. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 301–307.
- Ewa KOZIOŁ CHRZANOWSKA, 2015: „Przekrojowa” rubryka *Heca heca jako źródło potocznych reproduktów języka polskiego*. Kraków: Libron.
- Matej METERC, 2016: Toporiščev termin *rečnica* in širina polja stavčne frazeologije v sodobnih raziskavah. *Toporiščeva obdobja*. Ur. Erika Kržišnik, Miran Hladnik. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. 125–131. Dostop 21. 10. 2021 na <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-35/>
- Matej METERC, 2017: *Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Matej METERC, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski* 25/2, 33–45. Dostop 21. 10. 2021 na <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/7729>
- Matej METERC, Jozef PALLAY, 2019: Unconventional replies: a special type of phraseme and a paremiological genre. *Proverbium* 36, 165–181.
- Matej METERC, Jozef PALLAY, 2019a: Nekonvenčne repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žánér. Definícia a pilotný anketový výskum. *Slovenská reč* 84/1, 47–71. Dostop 21. 10. 2021 na <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3854>
- Matej METERC, Jozef PALLAY, 2020: Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorcii. *Slavistična revija* 68/2, 211–227. Dostop 21. 10. 2021 na <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3854>
- Grigorij PERMJAKOV, 1988: *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva: Hayka.
- Adolf Petr ZÁTURECKÝ, 1896: *Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví*. Praga: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Research Potential of the Slavic and Inter-Slavic Researches on the Example of the Unconventional Replies

In the article, we first present some results of a pilot questionnaire distributed among Slovene and Slovak pupils and students (around 200 respondents in each language). The high familiarity of some Slovene and Slovak unconventional phraseological replies (out of 20 presented to respondents in each language) was confirmed in this survey, since some of the expressions were known to more than 90% of the respondents. We plan to gain data about the familiarity of larger sets of unconventional replies with online questionnaires in the near future. We underline the big research potential of a contrastive study of the unconventional replies in different Slavic languages, and present some examples of equivalents (replies to the same stimulus/target statement) in the Slovene, Slovak, Polish and Russian languages. We suggest that a comparative analysis of stimulus/target statements is needed first in order to understand the differences between their unconventional replies. After that, we present an interesting phenomenon of the so-called chains of replies, which are sometimes formed after the unconventional reply is used. These chains can also be described as humorous dialogues. Their formal variability presents a possible interesting research question among others. In the next chapter of the article we show examples of unconventional phraseological replies in the Slovene and Slovak dialects.

We are convinced that a detailed study of phraseological replies from a dialectological point of view would be very fruitful. In the final chapter we present the difficulties and research challenges connected with the paremiographical presentation of unconventional replies in the Dictionary of proverbs and similar paremiological expressions. An online questionnaire which is being conducted at the moment will help us to confirm contemporary usage of the unconventional replies in Slovene, and to gather information on the phraseological variants of each unit, in order to present them in the dictionary. A lexicographical description of unconventional phraseological replies should, in our opinion, also include a precise description of the stimulus/target statement and some of its pragmatic features, as shown already in Bondarenko's dictionary of the Russian phraseological replies.

PRIMERJALNI FRAZEMI Z ZONIMNIMI SESTAVINAMI V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI

MIHAELA KOLETNIK, NATALIA KALOH VID

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, mihaela.koletnik@um.si,
natalia.vid@um.si

Sinopsis Prispevek obravnava primerjalne frazeme, ki imajo kot eno od sestavin poimenovanje za žival. Slovenski knjižni frazemi so primerjani s frazemi v genetsko sorodnem ruskem jeziku, pri čemer se opiramo na slovar primerjalnih frazemov (*Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*; Fink Arsovski 2006; slovenski del E. Kržišnik) in ruski frazeološki slovar (*Фразеологический словарь русского языка*; Телия 2006) ter ugotavljamo podobnosti in razlike med njimi. Vzporejanje slovenskih knjižnih in ruskih frazemov pokaže, na osnovi katerih slik je nastal isti frazeološki pomen v obeh primerjanih jezikih in ali so bile iste (ustaljene, resnične, domnevne, pogosto tudi antropomorfno pripisane) lastnosti posamezne živali motivirajoče pri njihovem nastajanju.

Ključne besede:

frazelogija,
primerjalni
frazemi,
animalistični
frazemi,
slovenski knjižni
jezik,
ruščina

COMPARATIVE IDIOMS WITH ANIMAL COMPONENTS IN STANDARD SLOVENE AND RUSSIAN

MIHAELA KOLETNIK, NATALIA KALOH VID

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, mihaela.koletnik@um.si,
natalia.vid@um.si

Abstract This paper examines comparative idioms with a component of animal names. Standard Slovenian idioms are compared to idioms in Russian. We used a dictionary of comparative idioms (*Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*; Fink Arsovski 2006; Slovenian part E. Kržišnik) and a *Russian Phraseology Dictionary* (*Фразеологический словарь русского языка*; Телия, 2006) to define the similarities and differences between them. Contrastive analyses of standard Slovenian and Russian idioms show from which images similar idiomatic meanings in both languages are generated, and whether the same established, real, alleged and anthropomorphically ascribed characteristics of animals influenced the process of creating these idioms.

Keywords:
phraseology,
comparative
idioms,
animal idioms,
Slovene language,
Russian language

1 Uvod¹

Frazemi so tisti del poimenovalnih sredstev, ki je na kulturno-jezikovni ravni najbolj samobiten (Kržišnik 2005: 70). V njih se pojavljajo jezikovna sredstva in načini, ki jim dajejo sposobnost nanašati se na kulturo, zaradi česar imajo t. i. kulturno referenco in so sposobni odslikavati za dano jezikovno skupnost značilne poteze kulture v obliki jezikovnega znaka (Kržišnik 2005: 70).² Primerjalni frazemi predstavljajo strukturni tip, ki je zelo pogost v vseh jezikih. Po Fink Arsovski (2006: 6)³ je potrebno razlikovati med primerjalnimi frazemi in primerami ali komparacijami kot stilnimi figurami. Medtem ko se primera tvori sprti v govornem dejanju, bogati stil besedila, prispeva k njegovi slikovitosti, živosti in učinkovitosti, so se primerjalni frazemi v jeziku ustalili in postali del frazeološkega zaklada.

Po E. Kržišnik (2008: 39) so primerjalni frazemi modelne podobe, ki neposredno kažejo odnos do življenjskih okoliščin, v katerih se nahajajo rojeni govorce. V primerjalnih frazemih, ki izražajo fizične ali psihične lastnosti človeka in temeljijo na povezovanju z živalmi, rastlinami, naravnimi pojavi itd., gre za pripisovanje lastnosti ene stvari kaki drugi stvari, pri čemer so nekateri etaloni⁴ skupni mnogim (nacionalnim itd.) skupnostim, obstajajo pa tudi taki, v katerih se kažejo posebnosti določenega naroda, jezika in/ali kulture. Avtorica (Kržišnik 2008: 33–34) predstavlja tri med seboj povezane, a metodološko različne pristope pri raziskovanju součinkovanja jezikovnih sredstev in kulture, in sicer tradicionalnega etnolingvističnega, ki z diahrono analizo odkriva pojavljanje kulturnih plasti pri nastajanju frazemov; novo nastajajočega lingvokulturološkega, ki proučuje sposobnost frazeoloških sredstev odslikavati sočasno kulturno samozavedanje neke (jezikovne) skupnosti, njeno mentaliteto, vrednote itd., in kontrastivnega, ki je prav tako usmerjen v sinhroni opis, a s sopostavljanjem frazeoloških sistemov različnih jezikov skuša odkriti podobnosti in razlike med njimi.

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Medtem ko maternim govorcem zmožnost priklica in ustrezne rabe frazemov iz spomina omogočajo kognitivne sposobnosti, nematernim govorcem take leksikalizirane jezikovne enote zaradi družbenih in kulturnih razlik povzročajo veliko težav (Jakop 2003: 111).

³ Avtorica slovenskega prevoda (str. 11–16) je Erika Kržišnik.

⁴ Темля (1996: 242) stalne primere imenuje etalone.

Kontrastivne primerjave frazeologije različnih jezikov kažejo, da v frazeološkem sestavu dveh ali več jezikov pogosto prihaja do podobnosti, ki se odražajo zlasti v procesih frazeologizacije in izkazujejo nekatere univerzalne zakonitosti (Jesenšek 2000: 242–243). Po Savelievi (2004: 93) k podobnim načinom izražanja situacij v frazemih prispevajo (1) skupne življenjske izkušnje, podobni logični in asociativni procesi mišljenja ter videnja sveta, tudi pri takih narodih, ki nimajo nobenih jezikovnih stikov, ter (2) tesni zgodovinski stiki med posameznimi narodi; ti povzročajo, da se lahko zblížajo frazeološki sistemi jezikov, ki niso sorodni.⁵ Glede na to, da slovenščina in ruščina nista bili v tesnem jezikovnem stiku, kot sta bila npr. slovenski in nemški, slovenski in italijanski ali slovenski in hrvaški jezik, lahko pri primerjavi slovenskih in ruskih frazemov izhajamo iz prve točke, kot jo navaja Savelieva.

V pričujočem prispevku bomo sopostavili slovenske knjižne frazeme z zoonimnimi sestavinami z istovrstnimi frazemi v ruskem jeziku.⁶ S kontrastivnim pristopom bomo skušali pokazati, na osnovi katerih slik je nastal isti frazeološki pomen v slovenščini in ruščini, kateri frazemi so imeli enako ali podobno izhodišče, koliko je na oblikovanje frazeološkega pomena vplivala simbolika živali in ali so bile iste (ustaljene, resnične, domnevne, pogosto tudi antropomorfno pripisane) lastnosti posamezne živali motivirajoče pri njihovem nastajanju.⁷

⁵ Na tej točki Savelieva (2004: 93) opozarja na medjezikovno frazeološko homonimijo, ko pomeni frazemov ne sovpadajo, čeprav imajo isto strukturo; npr. ruski frazem *из кожи вон лезть* pomeni 'prizadevati si', medtem ko nemški frazem *aus der Haut fahren* pomeni 'razjeziti se', enako tudi slovenski frazem *skočiti iz kože*.

⁶ Gradivo je bilo pridobljeno s sistematičnimi izpisi iz *Slovenskega frazeološkega slovarja* (Keber 2011), *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 2* (<http://www.sskj2.si/>), ruskega frazeološkega slovarja (*Фразеологический словарь русского языка* (Гелля 2006)) in *Hrvaško-slovenskega slovarja primerjalnih frazemov* (*Hrvatsko-slovenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Arsovski 2006)). Vzporedno je potekala tudi korpusna analiza slovenskih frazemov po korpusu *Gigafida 2.0* (<https://viri.cjvt.si/gigafida/>), ki je omogočila raziskati zlasti ustaljenost, razširjenost, variantnost ter pomene animalističnih frazemov.

⁷ Več o tem glej pri Fink Arsovski (2006: 14).

2 Izrazna podoba frazemov

Na podlagi primerjanega gradiva se da glede na pomensko, motivacijsko in oblikovno raven določiti štiri skupine frazemov, in sicer:⁸

(1) Frazemi, ki so v slovenščini in ruščini identični na pomenski, motivacijski (podoba) in oblikovni ravni, npr. *močan (močan) kot bik* – *сильный (силён) как бык* ‘zelo močan’; *živeti kot dva golobčka* – *жить как два голубя* ‘živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni’; *delati (garati) kot konj* – *работать как лошадь* ‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’; *razmnoževati (ploditi, množiti) se kot zajci* – *размножаться (плодиться) как зайцы (кролики)* ‘zelo hitro se razmnoževati, imeti veliko otrok’; *kot petelin (hoditi, obnašati se, postavljati se, repenčiti se itd.)* – *как петух [ходить, расхаживать itd.]* ‘ponosno, bahavo, prevzetno, vzvišeno, ošabno’; *boriti se kot lev* – *драться (сражаться) как лев* ‘zelo pogumno in vztrajno se boriti’; *zvit kot lisica* – *хитрый как лиса (лисица)* ‘zelo zvit’; *trmast kot osel (mula)* – *упрямый как осёл* ‘zelo trmast’; *ponavljati kot papiga* – *повторять как попугай* ‘brez razumevanja, mehansko ponavljati kaj za kom’; *lačen kot pes* – *голодный как собака (нёс)* ‘zelo lačen’; *zvest kot pes* – *верный как собака* ‘zelo zvest’; *priden (marljiv) kot čebela* – *трудолюбивый (прилежный) как пчела* ‘zelo priden, marljiv’; *ročutiti se kot riba v vodi* – *чувствовать себя как рыба в воде* ‘ugodno, prijetno se počutiti’; *plah (plašen) kot srna* – *пугливый (боязливый) как лань* ‘zelo plašen’; *pijan kot svinja* – *пьян как свинья* ‘zelo pijan’; *umazan kot svinja* – *грязный как свинья* ‘zelo umazan’; *delati (garati) kot vol* – *работать как вол* ‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’; *jesti kot vrabček* – *есть как воробышек* ‘zelo malo jesti’; *lačen kot volk* – *голодный как волк* ‘zelo lačen’.

(2) Frazemi, ki so identični v pomenu in podobi, razlikujejo se v obliki, npr. *biti (živeti) kot dva golobčka* – *жить как голубь с голубкой* ‘živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni’; *lepiti se (iti) kot muhe na med na koga, kaj* – *наброситься/набрасываться (налетать) как мухи на мёд* ‘kdo, kaj zelo privlači, je zelo zanimv(o)’; *gledati se (biti,*

⁸ V prispevku zaradi obsežnost gradiva predstavljamo izbor frazemov; na prvem mestu navajamo slovenski knjižni, na drugem pa ruski frazem. Slovenske frazeme navajamo v osnovni, izhodiščni slovski obliki, sestavine pa označujemo, kot je to v SSF: v okroglih oklepajih () so zamenljive sestavine, v oglatih [] pa fakultativne sestavine. Sestavine ruskih frazemov označujemo, kot je to v *Hrvatsko-slovenskem rječniku poredbenih frazema*: v okroglih oklepajih () so zamenljive sestavine, v lomljenih < > fakultativne sestavine, v oglatih [] pa je navedek najpogostejšega okolja, v katerem se uporablja frazem.

prepirati se kot pes in mačka – жить как кошка с собакой ‘ne se marati, razumeti, prepirati se’.

(3) Frazemi, ki imajo v slovenščini in ruščini identičen pomen in obliko, razlikujejo se v podobi, npr. *besen (ježen) kot ris* – сердитый как волк ‘zelo jezen’; *zdrav kot riba* – здоровый как бык (буйвол) ‘zelo zdrav’; *pijan kot krava* (žolna, tuba, [božja] mavra, živina) – пьян как змий ‘zelo pijan’; *sub kot pajek* – худой (тощий) как глиста (воробей, воробышек (воробушек)) ‘zelo suh’; *zaspati (spati) kot polb* – спать (заснуть) как сурок (суслик) ‘trdno (za)spati’; *hoditi (lesti) kot polž* – ходить (ползти, двигаться) как черепаха ‘zelo počasi se premikati’; *siten kot [podrepna] tuba* – надоедливый (привязчивый) как клец ‘zelo nadležen’; *slap kot kura* – слепой как крот ‘slaboviden’; *lagati, kot pes teče* – врать как сивый мерин ‘pogosto, zelo se lagati’; *ljubosumen kot pes* – ревнивый как чёрт ‘zelo ljubosumen’; *zrediti se kot prašč (pijs)* – разьесться (растолстеть) как боров ‘zelo se zrediti’; *ročasen kot polž* – медлительный как сонная (осенняя) муха ‘zelo počasen’; *gledati (zjžjati) kot tele (bik) v nova vrata* – смотреть (уставиться) как баран на новые ворота ‘zelo neumno, začudeno gledati’; *neumen kot tele* – глупый как баран ‘zelo neumen’; *zabit kot vol* – глупый как осёл (сивый мерин) ‘zelo neumen’; *sit kot boben* – сытый как удав ‘zelo sit’; *dreti se kot sraka* (šoja, opica, pišč v preseri) – реветь как бык (зверь) ‘zelo se dreti’; *delati (garati) kot [črna] živina* – работать как зверь ‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’; *zadaviti kot mačka koga* – придушить (придавить) как цыплёнка (курёнка) кого ‘neusmiljeno, kruto ubiti’.

(4) frazemi, ki so v slovenščini in ruščini identični v pomenu, razlikujejo se na motivacijski in oblikovni ravni, npr. *držati (ročutiti) se kot polit susek* – как в воду опущенный, как прибитый (пришибленный) [быть, чувствовать себя itd.] ‘boječe, prestrašeno’; *imeti jezik kot krava rep* – язык как бритва у кого ‘imeti zelo dolg jezik’; *je koga kot listja in trave* – как собак незрезаных кого ‘zelo veliko, mnogo’; *biti kot živo srebro* – вертеться (крутиться) как сорока на колу (суду) ‘živahen, nemiren’.

Med analiziranimi frazemi je največ takih, ki se razlikujejo na motivacijski ravni, najmanj pa takih, ki se ob tem razlikujejo še v obliki. Tako v slovenskih kot v ruskih frazemih so ob zamenljivih sestavinah, npr. *delati kot mravlja (mravljica)* ‘pridno, marljivo delati’, *pretepsti (premlatiti, prebutati ipd.) kot psa (mačka) koga* ‘zelo, močno pretepsti’, *gledati (zjžjati) kot tele (bik) v nova vrata* ‘zelo neumno, začudeno gledati’;

*бедный (нищий) как церковная мышь (крыса) 'zelo reven', кроткий как овца (овечка, ягнёнок, агнец) 'zelo miroljuben, dobrodušen', покорный (послушный) как собака (собачка) 'zelo ponižen', opazne tudi neobvezne (fakultativne) sestavine. Tako se npr. slovenska frazema *pada se (pristaja) kot kravi sedlo komu kaj* 'ne pristajati' in *sikati kot kača* 'jezno govoriti z ostrim, rezkim glasom' v ruščini neobvezno sestavinsko širita v *идёт (подходит, пристало) как <к> корове седло кому что* in *шипеть как <подколотная> змея*, ruski frazem *убить (прикончить) как собаку кого* 'neusmiljeno, kruto' pa se v slovenščini neobvezno sestavinsko širi v *ubiti kot [steklega] psa koga*. Frazemi *poginiti kot pes* 'umreti sam (in pozabljen) v bedi', *napiti se kot mavra* 'zelo, veliko popiti', *siten kot muha* 'zelo nadležen' in *delati (garati) kot živina* 'zelo veliko, naporno in vztrajno delati' se v slovenščini neobvezno sestavinsko širijo v *poginiti kot pes [za plotom]*, *napiti se kot [božja] mavra*, *siten kot [podrepna] muha*, *delati (garati) kot [črna] živina*, frazema *сердитый как собака* 'zelo jezen' in *спать как медведь* 'trdno spati' pa se v ruščini neobvezno sestavinsko širita v *сердитый как <цепная> собака* in *спать как медведь <в берлоге>*. V nekaterih primerih so sestavine v frazemih podobne, a ne enake. Tako se npr. v frazemu *prenašati kot mačka mlade kaj* 'brez potrebe prenašati kaj' posamostaljena pridevniška oblika *mlad* v ruščini zamenjuje s samostalnikom *котят* 'mucke' (*тащить с собой как кошка котят что*), v frazemu *obnašati se kot slon v trgovini s porcelanom* 'zelo nerodno, nespretno' se predložno zložena samostalniška besedna zveza *v trgovini s porcelanom* v ruščini zamenjuje z besedno zvezo *v trgovini s posodo* (*вести себя как слон в посудной лавке*), v frazemu *lepiti se (iti) kot muhe na med na koga, kaj* 'kdo, kaj zelo privlači, je zelo zanimv(o)' pa se glagol *lepiti (iti)* v ruščini zamenjuje z glagolom *planiti* ali *naleteti* (*наброситься/набрасываться (налетать) как мухи на мёд*).*

Na strukturni ravni prihaja do razlik med jezikoma zaradi različnih načinov izražanja predikacije. Slovenščina tako uporablja pomožni glagol *biti*, česar ruščina nima v svoji skladnji,⁹ npr. *biti kot živo srebro* – *вертеться (крутиться) как сорока на колу (суку) 'živahen, nemiren'; je koga kot listja in trave* – *как собак нерезаных кого* 'zelo veliko, mnogo'; *nagneten (naložen, natrpan, stisnjen) kot sardine (sardele) [v konzervi]* – *как сельди в бочке* 'zelo stisnjen, natrpan (v prostoru, prevoznem sredstvu)'.

⁹ Več o tem glej pri Savelievi (2004: 97).

Razliko med jezikoma je opaziti tudi v obliki primerjalnih frazemov. V primerjalnih frazemih s tridelno zgradbo je sestavina, ki se primerja, v obeh jezikih največkrat izražena s pridevnikom ali glagolom. Sestavina, s katero se primerja, je v obeh jezikih oblikovno samostalnica ali samostalniška besedna zveza, npr. *piti kot krava* 'zelo, veliko piti', *živeti kot dva golobčka* 'živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni', *reven kot cerkvena miš* 'zelo reven', *počutiti se kot riba v vodi* 'ugodno, prijetno se počutiti' – *чёрный как жук (зрач)* 'zelo črn', *влюблённый как кошка (мальчишка)* 'zelo zaljubljen', *худой (тощий) как уличная (бездомная, бродячая) собака* 'zelo suh', *чувствовать себя как рыба без воды (на берегу, на песке)* 'zelo slabo se počutiti', v slovenščini pa je lahko tudi stavek: *lagati, kot pes teče* 'pogosto, zelo se lagati'. V obeh jezikih lahko imajo tridelni primerjalni frazemi tudi stavčno obliko, npr. *ubiti kot [steklega] psa koga* – *убить (прикончить) как собаку кого* 'brezobzirno, neusmiljeno', *namlatiti (zmlatiti, premlatiti)/mlatiti (pretepsti/tepsti) kot vola koga* – *избить/бить (отдрать/драть) как сидорову козу кого* 'zelo pretepsti'; *žadaviti kot mačka koga* – *придушить (придавить) как цыплёнка (курёнка) кого* 'brezobzirno, neusmiljeno ubiti'. Dvodelni strukturni tip primerjalnih frazemov je opazno redkejši, npr. *kot ovce* – *как младенца* 'nepremišljeno, slepo, brezglavo (obnašati se, slediti komu ipd.)', *kot polit siceke* (*kot mokra kura, kot polita kura*) – *как мокрая курица* 'boječe, preplašeno', *kot pav* (hoditi, obnašati se, postavljati se, šopiriti se itd.) – *как индюк* [ХОДИТЬ, ШАГАТЬ ИТД.] 'važno, napihnjeno, vzvišeno, ošabno'.

3 Pomenska analiza frazemov

Na osnovi pomenske analize frazemov, ki vsebujejo poimenovanje za žival, smo oblikovali ožje pomenske skupine, ki jih prikazujemo v nadaljevanju prispevka.

3.1 Frazemi, ki izražajo osebnostne lastnosti človeka

Preglednica 1: Frazemi, ki izražajo osebnostne lastnosti človeka

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Bojazljivost, strahopetnost		
<i>spati kot zajec</i>	<i>спать как заяц</i>	‘zelo rahlo spati’
<i>teči ((z)bežati) kot zajec</i>	<i>бегать (бежать, убежать) как заяц</i>	‘zelo hitro (z)bežati’
Vneta, vztrajna borbenost		
<i>boriti se kot lev</i>	<i>драться (сражаться) как лев</i>	‘zelo pogumno in vztrajno se boriti’
<i>boriti se kot Levinja</i>	<i>драться (сражаться, бороться) как львица</i>	‘zelo pogumno in vztrajno se boriti’
Delavnost		
<i>delati (garati) kot konj</i>	<i>работать как лошадь</i>	‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’
<i>delati (garati) kot [črna] živalina</i>	<i>работать как зверь</i>	‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’
<i>delati (garati) kot vol</i>	<i>работать как вол</i>	‘zelo veliko, naporno in vztrajno delati’
<i>delati kot mravlja (mravljiča)</i>	<i>трудиться как муравей</i>	‘pridno, marljivo delati’
Domišljavost, prevzetnost, vzvišenost, ošabnost		
<i>kot petelin (hoditi, obnašati se, postavljati se, šopiriti se itd.)</i>	<i>как петух [ХОДИТЬ, расхаживать itd.]</i>	‘važno, napihnjeno, vzvišeno, ošabno’
<i>kot par (hoditi, obnašati se, postavljati se, šopiriti se itd.)</i>	<i>как индюк [ХОДИТЬ, шагать ИТД.]</i>	‘važno, napihnjeno, vzvišeno, ošabno’
Grobost, surovost, neusmiljenost, krutost		
<i>pretepsti (premlatiti, prebutati ipd.) kot psa (mačka) koga</i>	<i>избить как собаку кого</i>	‘zelo pretepsti’
<i>ubiti kot [steklega] psa koga</i>	<i>убить (прикончить) как собаку кого</i>	‘brezobzirno, neusmiljeno’
<i>namlatiti (zmlatiti, premlatiti) / mlatiti (pretepsti / tepsti) kot vola koga</i>	<i>избить / бить (отдрать / драть) как сидорову козу кого</i>	‘zelo pretepsti’
<i>žadaviti kot mačka koga</i>	<i>придушить (придавить) как цыплёнка (курёнка) кого</i>	‘brezobzirno, neusmiljeno ubiti’
Hrabrost, pugum		
<i>hraber kot lev</i>	<i>храбрый как лев</i>	‘zelo hraber’
–	<i>храбрая как львица</i>	‘zelo pogumna’
Lažnivost		
<i>lagati, kot pes teče</i>	<i>врать как сивый мерин</i>	‘pogosto, zelo se lagati’
Lenoba		
<i>len kot pes (trot, fukš)</i>	<i>ленивый как корова</i>	‘zelo len’

Marljivost, pridnost		
<i>priden (delaven, marljiv) kot mravlja (mravljica)</i>	<i>трудолюбивый (прилежный) как муравей</i>	‘zelo priden (delaven, marljiv)’
<i>priden (delaven, marljiv) kot čebela (čebelica)</i>	<i>трудолюбивый (прилежный) как пчела (пчёлка)</i>	‘zelo priden (delaven, marljiv)’
Miroljubnost, dobrodušnost		
<i>kerotek kot ovca (ovčeka, jagnje)</i>	<i>кроткий как овца (овечка, ягнёнок, агнец)</i>	‘zelo miroljuben, dobrodušen’
<i>pobleven kot ovčeka (ovčeka, jagnje)</i>	<i>смирный (кроткий) как ягнёнок (агнец)</i>	‘zelo miroljuben, dobrodušen’
Molččnost		
<i>molčati kot riba</i>	<i>молчать как рыба</i>	‘(uporno) molčati’
Nadležnost, vsiljivost		
<i>siten kot [podrepna] muba</i>	<i>надоедливый (назойливый) как осенняя муха</i>	‘zelo nadležen’
<i>siten kot [podrepna] muba</i>	<i>надоедливый (привязчивый) как клец (пиявка)</i>	‘zelo nadležen’
Neodločnost, previdnost		
<i>hoditi kot mačka okrog vrele kaše</i>	–	‘ne upati si lotiti jedra problema’
<i>hoditi kot maček okrog vrele (vroče) kaše</i>	–	‘ne upati si lotiti jedra problema’
Nepremišljenost, brezglavost		
<i>kot ovce</i>	<i>как младенец</i>	‘nepremišljeno, slepo, brezglavo (obnašati se, slediti komu ipd.)’
Nespretnost, nerodnost, okornost		
<i>obnašati se kot slon v trgovini s porcelanom</i>	<i>вести себя как слон в посудной лавке; вести себя как пьяный слон</i>	‘zelo nerodno, nespretno’
Neumnost		
<i>zabit kot vol</i>	<i>глупый как осёл (сивый мерин)</i>	‘zelo neumen’
<i>neumen kot tele (kakor konj)</i>	<i>глупый как баран</i>	‘zelo neumen’
<i>gledati kot tele (zaboden bik)</i>	<i>смотреть (уставиться) как баран на новые ворота</i>	‘zelo neumno, začudeno gledati’
<i>gledati (zujati) kot tele (bik) v nova vrata</i>	<i>смотреть (уставиться) как баран на новые ворота</i>	‘zelo neumno, začudeno gledati’
Plahost, plašnost		
<i>plab (plašen) kot srna</i>	<i>пугливый (боязливый) как лань</i>	‘zelo plašen’
<i>plašen kot zajec</i>	<i>пугливый (боязливый) как заяц</i>	‘zelo plašen’
(Velika) plodnost		
<i>razmnoževati (ploditi, množiti) se kot zajci</i>	<i>размножаться (плодиться) как зайцы (кралики)</i>	‘zelo hitro se razmnoževati, imeti veliko otrok’
Počasnost		
<i>lesti kot polž</i>	<i>ползти (ходить двигаться) как черепаха</i>	‘zelo počasi se premikati’
<i>počasen kot polž</i>	<i>медлительный как сонная (осенняя) муха</i>	‘zelo počasen’

Pokornost		
<i>pokoren kot pes</i>	покорный (послушный) как собака (собачка)	'zelo, brezpogojno pokoren'
Premetenost, zvitost		
<i>zvit kot lisica</i>	хитрый как лиса (лисица)	'zelo zvit'
Privlačnost		
<i>lepiti se (iti) kot mube na med na koga, kaj</i>	набросится / набрасывается (налетать) как мухи на мёд	'kdo, kaj zelo privlači'
Radovednost		
–	любопытный как сойка	'zelo radoveden'
Škodoželjnost		
–	сметься как гиена	'zlobno, škodoželjno se smeјati'
Trmoglavost		
<i>trmast kot osel (mula, vol)</i>	упрямый как осёл	'zelo trmast'
Pretirana zgovornost, jezikavost		
<i>imeti jezik kot krava rep</i>	язык как бритва у кого	'biti zelo zgovoren, čvekav; imeti zelo dolg jezik'
Zvestoba		
<i>zvest kot pes</i>	верный как собака; как <верная> собака	'zelo zvest'
Živahnost, nemirnost		
<i>biti kot živo srebro</i>	вертеться (крутиться) как сойка на колу (суку)	'živahen, nemiren'

Vir: raziskava avtoric

Oba jezika sta za izražanje nespretnosti in okornosti, molčečnosti, premetenosti, zvestobe, plahosti in strahopetnosti izbrala enake živali, in sicer *slona* (*obnašati se kot slon v trgovini s porcelanom* – *вести себя как слон в посудной лавке; вести себя как пьяный слон*), *ribo* (*molčati kot riba* – *молчать как рыба*), *lisico* (*zvit kot lisica* – *хитрый как лиса* (lisička)), *psa* (*zvest kot pes* – *верный как собака; как <верная> собака*), *srno* in *zajca* (*plahen* (plah) *kot srna* (zajec) – *пугливый (боязливый) как лань (заяц)*); *spati kot zajec* – *спать как заяц*; *teči* ((z)bežati) *kot zajec* – *бегать (бежать, убежать) как заяц*).¹⁰ Tem živalim oba naroda pripisujeta enake lastnosti, ki so v glavnem »namišljenek«, torej antropomorfno pripisane, v metafori oz. frazemu pa učinkujejo na način, da ohranjajo središčnost človeškega bivanja. Med njimi tako izstopajo strahopetnost (zajec), nespretnost in okornost (slon), premetenost (lisica) in zvestoba (pes). Pripisovati *zajcu* strahopetnost je popolnoma neupravičeno, saj je po Kebru (2011:

¹⁰ Enaka slika se npr. pojavlja tudi v hrvaščini (*ponašati se kao slon u staklani* (trgovini porculana) – *šutjeti kao riba* – *lukav kao lisica* – *vjeran kao pas* (pseto) – *plah kao srna*; *plasiliv kao zec*; *spavati kao zec*; *trčati* (juriti) *kao zec*) in makedonščini (*се однесува како слон во стакларница* – *молчи* (кути) *како риба* – *лукав како лисица* – *верен како куче* – *плашлив како срна* (zajak); *спи како zajak*). Jezikovni korpus Gigafida 2.0 za pomen 'zelo zvest' potrjuje še rabo frazemov *zvest kot psiček* (1 pojavitev), *zvest kot pes vodnik* (3 pojavitve), *zvest kot star pes* (2 pojavitvi), *zvest kot zlati prinašalec* (1 pojavitev) in *zvesta kot pitbul* (1 pojavitev). Več o primerjalnih frazemih z zoonimnimi sestavinami v makedonščini in hrvaščini glej pri Koletnik, Nikolovski (2020: 83–99) in Koletnik (2019).

1081) slovenska primera *spati kot zajec* verjetno nastala po krajšanju iz primere *spati z odprtimi očmi kot zajec*, ki ubeseduje pogost resnični položaj zajca v nevarnosti, ko skrit z odprtimi očmi kje nepremično leži, pripravljen na beg, če ga odkrijejo. Tak položaj je bil napačno razumljen kot spanje zajca, iz česar se je razvilo ljudsko prepričanje, da spi z odprtimi očmi, čeprav v resnici spi z zaprtimi. *Slonu* antropomorfno pripisana nerodnost, nespretnost, okornost izhaja iz situacijske predstave o tej živali v trgovini s porcelanom v slovenskem kulturnem prostoru oz. v trgovini s posodo v ruskem kulturnem prostoru. Slon vtis navidezne nerodnosti pušča zaradi svoje velikosti, čeprav je v resnici kljub temu zelo spretna in hitra žival (prav tam: 868). *Lisica* se v mnogih kulturah pojmuje kot simbol (zlobne) zvitosti, kar se odraža tudi v frazemih. Keber piše (1998: 110), da so najbolj tipična v tem oziru pojmovanja na Daljnem vzhodu (Kitajska, Japonska), kjer ji v resnici pripisujejo satanski značaj. Podoba plahih *srne* in *zajca* temelji na dejstvu, da jima zaradi naravnih sovražnikov in človeka primanjkuje poguma, podoba *molčee ribe* pa na dejstvu, da ta žival v resnici ne oddaja nikakršnih glasov. V obeh jezikih se (vztrajna) delavnost in marljivost povezujeta s *konjem* (*delati* (*garati*) *kot konj* – *работать как лошадь*), z *volom* (*delati* (*garati*) *kot vol* – *работать как вол*), *mrvljo* (*delati* *kot mrvlja* (*mrvljica*) – *трудиться как муравей*; *priden* (*delaven*, *marljiv*) *kot mrvlja* (*mrvljica*) – *трудолюбивый (прилежный) как муравей*) in *čebelo* (*priden* (*delaven*, *marljiv*) *kot čebela* (*čebelica*) – *трудолюбивый (прилежный) как пчела* (*пчёлка*)),¹¹ pri čemer se v slovenščini za ubesedovanje te človekove karakteristike uporablja še podoba (*črne*) *živine* (*delati* (*garati*) *kot* [*črna*] *živina*), v ruščini pa *zveri* (*работать как зверь*).¹² Tako v slovenskem kot ruskem jezikovnem prostoru *ovca* (*ovčka*) in *jagnje* simbolizirata miroljubnost (*krrotek* *kot ovca* (*ovčka*, *jagnje*) – *кроткий как овца* (*овечка*, *ягненок*, *агнец*); *pohleven* *kot ovčka* (*ovčka*, *jagnje*) – *смирный (кроткий) как ягненок* (*агнец*)), *lev* in *levinja* pa borbenost (*boriti se* *kot lev* – *драться (сражаться) как лев*; *boriti se* *kot levinja* – *драться (сражаться, бороться) как львица*) in hrabrost (*hraber* *kot lev* – *храбрый как лев*; *храбрая* *как львица*);¹³ *osel*, ki se mu v slovenščini pridružujeta še *mula* in *vol*, simbolizira trmo (*trmast* *kot osel* (*mula*, *vol*) – *упрямый как осёл*),¹⁴ *zajec* pa veliko plodnost (*razmnoževati* (*ploditi*, *množiti*) *se* *kot zajci* – *размножаться (плодиться)*

¹¹ Delavnost je ena izmed mnogih antropomorfno pripisanih značajskih karakteristik živali. Pri vprežnih živalih je pojmovanje delavnosti kot inherentne lastnosti živali utemeljeno na vidiku uporabnosti za človeške namene. Dejansko pa gre za živali, ki jih človek zaradi njihove fizične moči uporablja za delo (Koletnik 2020: 278).

¹² Slika s *konjem*, *volom*, *mrvljo* in *čebelo* se pojavlja tudi v hrvaščini in makedonščini, le da se delavnost v hrvaščini povezuje še s *črvom* (*raditi kao crv*), v makedonščini pa s *krutom* (*вреден (работлив) како кртица*). *Črv*, ki se mu pridružuje še *pes*, je v koncepti izražanja delavnosti vključen tudi v slovenskem prekmurskem narečju (*delati kak črv*, *vrli kak pes*) (Koletnik, Nikolovski 2020: 90).

¹³ Stalna primera s sliko *levinja* v slovenščini ni izpričana.

¹⁴ Po jezikovnem korpusu GigaFida 2.0 je za pomen 'zelo trmast' mogoče najti še frazeme *trmast kot* [*mali*] *bik* (10 pojavitev), *trmasta kot konj* (1 pojavitev), *trmasta kot pitbul* (1 pojavitev) in *trmasta kot čuk na palici* (1 pojavitev).

как зайцы (кролики)). Pokornega človeka se v obeh jezikih povezuje s *psom* (pokoren kot pes – покорный (послушный) как собака (собачка)), privlačnega z *muho* (lepiti se (iti) kot muhe na med na koga, kaj – набросится/набрасываются (налетать) как мухи на мёд), domišljavega in ošabnega pa s *petelinom* (kot petelin (hoditi, obnašati se, postavljati se, šopiriti se itd.) – как петух [ходить, расхаживать itd.]).¹⁵ Ošabnega človeka se v slovenščini primerja še s *pavom* (kot pav (hoditi, obnašati se, postavljati se, šopiriti se itd.)), v ruščini pa s *puranom* (как индюк [ходить, шагать итд.]). Za ubesedovanje človeške grobosti, surovosti, neusmiljenosti in krutosti se v obeh jezikih uporablja zoonim pes (preteptsti (premlatiti, prebutati ipd.) kot psa koga – избить как собаку кого; ubiti kot [steklega] psa koga – убить (прикончить) как собаку кого), samo v slovenščini pa sta znana še zoonima mačke in vol. Podobo prvega v ruščini nadomeščajo piščanci (zadaviti kot mačka koga – придушить (придавить) как цыплёнка (курёнка) кого), podobo drugega pa zamenjuje Sidorjeva koza (namlatiti (zmlatiti, premlatiti) / mlatiti (preteptsti / tepsti) kot vola koga – избить/бить (отодрать/драть) как сидорову козу кого).¹⁶

Med slovenščino in ruščino pa obstajajo tudi večje razlike. Medtem ko se v slovenščini pri govorjenju o človeku, ki pogosto in veliko lažje uporablja slika *psa* (lagati, kot pes teče), z njo ter s podobo *trota* in *fuksa* pa se povezuje tudi lenega človeka (len kot pes (trot, fukš)),¹⁷ v ruščini sestavino, s katero se primerja, v teh primerih predstavljajo podobe *sive merinovke* (врать как сивый мерин) in *krave* (ленивый как корова). Podobo (podrepne) muhe, s katero se v slovenščini primerja sitnega, nadležnega človeka,¹⁸ podobe vola, teleta, bika in konja, s katerimi se v slovenščini povezuje neumnega človeka (zabit kot vol, neumen kot tele (kakor konj); gledati kot tele (zaboden bik); gledati (zujati) kot tele (bik) v nova vrata), pa v ruščini zamenjujejo podobe *osla* in (*sive*) *merinovke* (злупый как осёл (сивый мерин)) ter *ovna* (злупый как баран; смотреть

¹⁵ Enaka slika je tudi v hrvaščini in makedonščini, le da se v obeh jezikih privlačnega človeka povezuje še s *čebelo* (ljepiti se kao pčela (pčele) na med na koga, na što – ce lenam (odam) na nekoga, na neшто како пчели на мед), domišljavega pa s *puranom* (kao puran [hoditi, ponášati se itd.] – како мисир [оди, се понаша итд.]). Rabo stalnih primer s podobo *purana* potrjuje tudi korpus Gigafida 2.0. (napihnut/napihovati se kot puran, napihnen/našopirjen kot puran).

¹⁶ Sliko piščancev je moč najti tudi v makedonščini in hrvaščini (zakole nekogo kako pile koga) – zaklati kao pile koga), podobo vola samo v hrvaščini (istučati/tučiti (namlatiti (zmlatiti) / mlatiti i sl.) kao vola u korpusu koga). Tako v makedonskem kot hrvaškem kulturnem prostoru se pojavlja še stalna primera z *zujet* (ubie nekogo kako zajak – ubiti (upucati i sl.) kao zeca koga), ki je slovenskih jezikovnih priročnikov in v ruščini ni najti; izpričana je v prekmurščini (zbiti koga kak zajac), njeno rabo pa s štirimi pojavitvami potrjuje tudi korpus Gigafida 2.0.

¹⁷ Jezikovni korpus Gigafida 2.0 nam za pomen 'zelo len' ponuja še frazeme len kot svinja (2 pojavitvi), len kot pujs (1 pojavitve), len kot prašič (1 pojavitve) in lena kot fuksa (1 pojavitve).

¹⁸ Stalna primera s podobo *kleopa*, ki se ji pridružuje še slika *gosenice*, je znana v makedonščini (dosaden kako kрлеж; dosaden kako gosenica), podobo *pijavke* pa srečamo v prekmurščini (dosaden kak pijavka). Sicer pa jezikovni korpus Gigafida 2.0 za pomen 'zelo siten' beleži še frazeme siten (nadležen) kot osa (6 pojavitve) in siten (nadležen) kot komar (4 pojavitve); z eno pojavitvijo je v korpusu mogoče najti še frazeme siten kot stenica, siten kot mesarska muha na krajji riti, siten kot obad, siten kot čebela v prepolnem panju, siten kot čebela pred dežjem, siten kot brencelj pred nebitu, nadležen kot mesarska muha, nadležen kot mrčes, nadležen kot bolha, nadležen kot kobilica in nadležen kot muha pred dežjem.

(*установиться*) *как баран на новые ворота*).¹⁹ V slovenščini se počasnega človeka primerja s *polžem* (*lesti kot polž; počasen kot polž*), v ruščini pa z *želvo* (*ползти (ходить двигаться) как черепаха*) in *jesensko muho* (*медлительный как сонная (осенняя) муха*).²⁰

Stalne primere, ki v slovenščini (in tudi v makedonščini ter hrvaščini) ubeseduje neodločnost, previdnost (*boditi kot mačka (maček) okrog vrele (vroče) kaše*), v ruščini ni najti. V nasprotju s slovenščino, kjer se pretirana zgovornost in jezikavost ubeseduje z zoonimno sestavino *krava* (*imeti jezik kot krava rep*), nepremišljenega, brezglavega človeka pa se primerja z *ovco* (*kot ovce*), se v ruščini ta frazeološka pomena izražata s samostalniško sestavino *britev* (*язык как бритва у кого*) in *dojenček* (*как младенец*).²¹ In obratno. Podobo *srake*, s katero se v ruščini povezuje živahnega, nemirnega človeka (*вертеться (крутиться) как сойка на колу (сук)*), v slovenščini nadomešča samostalniška sestavina *živo srebro* (*biti kot živo srebro*). Stalni primeri, ki v ruščini izražata radovednost (*любопытный как сорок*) in škodoželjnost (*смеяться как гиена*), v slovenskih jezikovnih priročnikih nista zabeleženi.²²

3.2 Frazemi, ki izražajo telesne lastnosti, značilnosti, videz, hibe

Preglednica 2: Frazemi, ki izražajo telesne lastnosti, značilnosti, videz, hibe

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Črnost		
–	<i>чёрный как жук</i>	‘zelo črn’
–	<i>чёрный как грач</i>	‘zelo črn’
Debelost		
<i>debel kot prašič (puijs)</i>	<i>толстый как поросёнок</i>	‘zelo debel’
<i>debel kot svinja</i>	<i>жирный (толстый) как свинья</i>	‘zelo debel’
<i>debel kot polh</i>	<i>жирный (толстый) как корова</i>	‘zelo debel’

¹⁹ Stalno primero s podobo *osla* je moč najti tudi v prekmurskem narečju (*nori kak somar*). Jezikovni korpus Gigafida 2.0 za pomen ‘zelo neumen’ potrjuje še rabo frazemov *neumen kot kokoš* (2 pojavitvi) ter *neumen kot kura* (*prašič, ovca, koza, krava, kamela* – vse z eno pojavitvijo). Frazemi s podobo *kokoši* in *koze* so izpričani tudi v prekmurščini (*nori kak kokoš (koza); gledati kak koza na bregu* ‘neumno, začudeno’).

²⁰ Stalna primera s podobo *želve* je izpričana tudi v makedonščini (*се влечка (се тегне, оди) како желка*) in hrvaščini (*keretati se (hodati) kao kornjača*), z enim primerom (*počasen kot želva*) pa jo potrjuje tudi jezikovni korpus Gigafida 2.0.

²¹ Slika *krave* se pojavlja v hrvaščini (*imati jazik kao krava rep*), v makedonščini pa zoonimno sestavino nadomešča slika *mlina* (*брблa (меле) како воденица*).

²² Škodoželjnega človeka se s *hijeno* primerja v makedonščini (*се смее како хиена*) in hrvaščini (*smijati se kao hijena*), stalno primero s to zoonimno sestavino (*smejati se kot hijena*) pa z eno pojavitvijo potrjuje tudi jezikovni korpus Gigafida 2.0. Ta nam za pomen ‘zelo radoveden’ ponuja frazema *radoveden kot opica* (2 pojavitvi) in *radoveden kot kravica* (1 pojavitve). Radovednega človeka se s *srako* primerja v hrvaščini (*radoznao (znatiželjan) kao sranka*), z *mačko* pa v makedonščini (*любопитен како мачка*).

<i>zrediti se kot svinja</i>	<i>разъестся (разжиреть) как свинья</i>	'zelo se zrediti'
<i>zrediti se kot prašič (pujs)</i>	<i>разъестся (растолстеть) как боров</i>	'zelo se zrediti'
Moč		
<i>močan (močen) kot bik (vol, medved)</i>	<i>сильный (силен) как бык</i>	'zelo močan'
<i>močan (močen) kot konj</i>	<i>сильный как лошадь</i>	'zelo močan'
Slabovidnost		
<i>slep kot kura</i>	<i>слепой как крот</i>	'slaboviden'
Smrad, neprijeten vonj		
<i>smrdeti kot kozel</i>	<i>вонять (несёт) от кого как от козла</i>	'zelo smrdeti'
<i>smrdeti kot dibur</i>	<i>вонять (несёт) от кого как от козла</i>	'zelo smrdeti'
Suhost		
<i>sub kot pes</i>	<i>худой (тощий) как уличная (бездомная, бродячая) собака</i>	'zelo suh'
<i>sub kot pajek</i>	<i>худой (тощий) как глиста; худой (слабый) как воробей, как воробышек (воробушек)</i>	'zelo suh'
Umazanost, nemarnost		
<i>umazan kot prašič (pujs)</i>	<i>грязный как поросёнок</i>	'zelo umazan'
<i>umazan kot svinja</i>	<i>грязный как свинья</i>	'zelo umazan'
Vitkost		
<i>vitka kot srna</i>	<i>стройная как серна</i>	'zelo vitka'

Vir: raziskava avtoric

3.3 Frazemi, ki izražajo čustva, občutke, občutenja

Preglednica 3: Frazemi, ki izražajo čustva, občutke, občutenja

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Jeza, bes		
<i>ježen (besen) kot pes</i>	<i>злой (сердитый) как собака (нёс) на цепи</i>	'zelo ježen'
<i>ježen (besen) kot ris</i>	<i>злой как тигр; сердитый как волк (<цепная> собака); разъярённый как медведь</i>	'zelo ježen'
<i>sikati kot kača</i>	<i>шипеть как <подкольная> змея</i>	'jezno govoriti z ostrim, rezkim glasom'
Lakota		
<i>lačen kot pes</i>	<i>голодный как собака (нёс)</i>	'zelo lačen'
<i>lačen kot volk</i>	<i>голодный как волк</i>	'zelo lačen'

Medsebojna ljubezen, razumevanje		
<i>živeti (biti) kot dva golobčeka</i>	<i>жить как два голубя</i>	‘živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni’
<i>živeti (biti) kot dva golobčeka</i>	<i>жить как голубок и горлица; жить как голубь с голубкой</i>	‘živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni’
<i>živeti (biti) kot dva golobčeka</i>	<i>жить как голубки</i>	‘živeti v medsebojnem razumevanju in ljubezni’
Ljubosumje		
<i>ljubosumen kot pes</i>	<i>ревнивый как чёрт</i>	‘zelo ljubosumen’
Obup, žalost, potrto		
<i>kot polit sivek (kot mokra kura, kot polita kura)</i>	<i>как мокрая курица</i>	‘boječe, preplašeno’
Sovraštvo, nerazumevanje		
<i>gledati se (biti, prepirati se) kot pes in mačka</i>	<i>жить как кошка с собакой</i>	‘ne se marati, razumeti, prepirati se’
Skrb (pretirana)		
<i>bdeti kot koklja [nad kom/čim]</i>	<i>опекать как наседка <цыплят> кого</i>	‘zelo, preveč skrbeti za koga, kaj’
Strah (pred nevarnostjo, neprijetnostjo)		
<i>prenašati kot mačka mlade kaj</i>	<i>тащить с собой как кошка котят что</i>	‘brez potrebe prenašati kaj’

Vir: raziskava avtoric

Oba jezika sta za izražanje medsebojne ljubezni na eni strani ter nerazumevanja in sovraštva na drugi izbrala enaki živali, in sicer *goloba* (*živeti (biti) kot dva golobčeka – жить как два голубя; жить как голубок и горлица; жить как голубь с голубкой; жить как голубки*) ter *psa* in *mačka* (*gledati se (biti, prepirati se) kot pes in mačka – жить как кошка с собакой*).²³ S podobo slednje se v obeh jezikih ubeseduje še strah pred nevarnostjo, neprijetnostjo (*prenašati kot mačka mlade kaj – тащить с собой как кошка котят что*), s podobo *koklje* pretirana skrb (*bdeti kot koklja [nad kom/čim] – опекать как наседка <цыплят> кого*), s podobo *psa* in *volka* pa velika lakota (*lačen kot pes – голодный как собака (пёс); lačen kot volk – голодный как волк*).²⁴ Prav tako je v obeh jezikih znana primerjava jeznega, besnega človeka s *psom* (*jezen (besen) kot pes – злой (сердитый) как собака (пёс) на цепи*) in *kačo* (*sikati kot kača – шипеть как <подколотная> змея*). V slovenščini se jeza povezuje še z *risom* (*jezen (besen) kot ris*), v ruščini pa s *tigrom*, *volkom* in *medvedom* (*злой как тигр; сердитый как волк (<цепная> собака); разъярённый как медведь*).²⁵ Razlike med jezikoma obstajajo v ubesedovanju ljubosumja ter obupa,

²³ Enaka slika je tudi v makedonščini in hrvaščini. V prekmurščini pa se npr. v koncept izražanja sovraštva in nerazumevanja med ljudmi vključujeta še zoonimoma *svinja* in *koza* (*imeti rad koga, kaj kak svinja nož (metek); imeti rad koga, kaj kak koza nož*).

²⁴ Enake podobe srečamo tudi v makedonskem in hrvaškem kulturnem prostoru.

²⁵ Pojavnost frazemov *jezen kot tiger* in *besen kot volk* v slovenščini s po eno pojavitvijo potrjuje korpus Gigafida 2.0. Ta za pomen ‘zelo jezen’ beleži še stalne besedne zveze *jezen (besen) kot bik*, *besen kot pes* in *jezen kot pajek* (z dvema

žalosti in potrnosti. V nasprotju s slovenščino, kjer se ljubosumje ubeseduje z zoonimno sestavino (*ljubosumen kot pes*), v ruščini podobe živali ne najdemo (*ревнивый как чѣм*),²⁶ v koncept izražanja obupa, žalosti in potrnosti pa je ob zoonimu *кура*, znanem v obeh jezikih (*kot mokra (polita)кура – как мокрая курица*), v slovenščini vključen še zoonim *cucek (kot polit cucek)*.²⁷

3.4 Frazemi, ki ubesedujejo vedenjske vzorce

Preglednica 4: Frazemi, ki ubesedujejo vedenjske vzorce

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Ješčnost		
(1) velika, pretirana, neomikana		
<i>žreti kot svinja</i>	<i>жрать (есть) как свинья</i>	'veliko in neolikano jesti'
<i>žreti kot prasec (prašič, prase)</i>	<i>жрать (есть) как свинья</i>	'veliko in neolikano jesti'
(2) majhna		
<i>jesti kot ptiček</i>	<i>есть как птичка</i>	'zelo malo jesti'
<i>jesti kot vrabček</i>	<i>есть как воробышек</i>	'zelo malo jesti'
Prekomerno pitje		
<i>piti kot krava (mavra)</i>	<i>пить как лошадь</i>	'zelo, veliko piti'
<i>piti kot žolna (žaba)</i>	<i>пить как верблюд</i>	'zelo, veliko piti'
Glasno (neprijetno) vpitje		
<i>dreti se kot sraka (opica, ptič v precepu)</i>	<i>реветь как зверь</i>	'zelo, na ves glas se dreti'
<i>dreti se kot šoja</i>	<i>реветь как бык</i>	'zelo, na ves glas se dreti'

Vir: raziskava avtoric

Za izražanje prekomernega pitja sta jezika izbrala različne živali, slovenščina *kravo*, *mavro*, *žabo* in *žolno*, ruščina pa *konja* in *velbloda*. Izbira različnih živali ni presenetljiva, potrjuje namreč dejstvo, da lahko različni narodi isti živali pripisujejo različne lastnosti, o čemer piše Savelieva (2004: 99). Primerjava s *kravo (mavro)* v slovenskem frazemu *piti kot krava (mavra)* je motivirana s prehranjevalnimi navadami goveda, tj. veliko ješčnostjo oz. potrebo po krmi in vodi (Keber 1996: 60, 95).²⁸ Na velikih pivskih zmogljivostih živali temeljita tudi ruska frazema *пить как лошадь* in *пить как*

pojavitvama), s po eno pojavitvijo pa so izpričani frazemi *ježen kot modrus (pes specialec)* in *besen kot razdražena mačka (leninja, razjarjeni bik, maček sestradana psica, veliki beli morski pes)*.

²⁶ Enako je v makedonščini, ki ta frazeološki pomen gradi na podobi pripadnika turške narodnosti in ne na podobi zoonima (*любиморен како Турчин*).

²⁷ V korpusu Gigafida 2.0 je za izražanje obupa, žalosti in potrnosti moč najti še stalne primere s sestavinami *polit kužek* (15 pojavitve) ter *polit zajec (maček, miček, kuža, pes, lutka)* (vse s po eno pojavitvijo).

²⁸ Po enaki predstavi je verjetno nastala tudi makedonska primera z *volom* in *oslom (nie kako vol; nie kako magare)*.

верба.²⁹ *Žabo* v slovenskem frazemu *piti kot žaba* s prekomernim pitjem povezujeta njena simbolika in dejstvo, da je požrešna in da je tudi vodna žival (Keber 1998: 334). V krščanski simboliki je zaradi svojega neprestanega kvakanja in dejstva, da je druga od desetih egiptovskih nadlog, dobila hudičevo veljavo, pri čemer se ta simbol nekoliko bolj svobodno razlaga kot znak tistih, ki tekajo za bežnimi užitki sveta in posvetnih stvari nasploh (Keber 1998: 348). *Žolna* se v slovenskem frazemu *piti kot žolna* s prekomernim pitjem verjetno povezuje zaradi svojega drugega poimenovanja *pijka*, ki ga je dobila v zvezi z oglašanjem *piv piv*, pri čemer izraz *pijka* pomeni tudi 'pijanka', glagol *pijkati* pa 'pomalo piti' (Keber 1998: 354). Čeprav se v slovenščini in ruščini glasno (neprijetno) vpitje ubeseduje z različnimi zoonimi (*dreči se kot sraka* (*šoja, opica, ptič v precepu*) – *реветь как зверь (бык)*), je bila motivacija za izbiro živali v obeh jezikih enaka – njihov način oglašanja.³⁰ Vedenjski vzorci živali, natančneje njihove prehranjevalne navade, so bili motivirajoči tudi pri nastajanju primerjalnih frazemov, ki ubesedujejo človekovo ješčnost. Velika, neomikana ješčnost se v obeh jezikih izraža z zoonimom *svinja* (*žreti kot svinja* – *жрать (есть) как свинья*), v slovenščini tudi z zoonimom *prašič* (*žreti kot prašič* (*prasec, prase*)), majhna pa z zoonimoma *ptiček* in *vrabček* (*jesti kot ptiček* (*vrabček*) – *есть как птичка (воробышек)*).³¹

3.5 Frazemi, ki izražajo dejanja

Preglednica 5: Frazemi, ki izražajo dejanja

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Močno, trdno se držati <i>koga, česa</i>		
<i>držati (prijeti) se kot klop (kože) koga, česa</i>	<i>присат (прицепиться) как клею к кому, к чему; влиться (вцепиться) как клею в кого, в что</i>	'močno, trdno držati se (koga, česa)'
Mehansko, brez razumevanja ponavljati		
<i>ponavljati kot papiga</i>	<i>повторять как поугай</i>	'brez razumevanja, mehansko ponavljati kaj za kom'

²⁹ Stalno primeri s podobo *kamele* najdemo v hrvaščini (*piti kao deva*), s štirimi pojavitvami pa jo beleži tudi jezikovni korpus Gigafida 2.0. (*piti kot kamela*). V hrvaškem in makedonskem kulturnem prostoru pa se prekomerno pitje povezuje še s podobo *goža* (*piti kao smuk – nie kako smok*). Ta primerjava je verjetno motivirana z ljudskim verovanjem, da gož na pašnikih (pa tudi doma) rad napade krave in se ovit okoli njihovih zadnjih nog prisesa na vimen, da pije mleko (<https://www.rtvbn.com/3822178/razlog-zasto-se-kaze-pije-kao-smuk>; pridobljeno: 17. 4. 2021).

³⁰ V makedonščini in hrvaščini se glasno, neprijetno vpitje ubeseduje s podobo *vola* (*ce drape kako vola – derati se kao vol*), v slednji tudi s podobo *ovna* (*derati se kao jarač*).

³¹ V makedonščini podobo *ptice* nadomešča podoba *piščanca* (*jede kako nilence (nilce)*), ki je ob sliki *malega mačka* izpričana tudi v prekmurščini (*jesti kak pišče; jesti kak mali maček*).

Namerno tajiti, prikrivati		
<i>skrivati (tajiti) kot kača (gad) noge koga, kaj</i>	<i>прятать как краденое что</i>	‘zelo skrivati, tajiti’
Pretirano udobno (lagodno, brezskrbno, na tuj račun) živeti		
–	<i>как трутень [жить]</i>	‘lagodno, brezskrbno’

Vir: raziskava avtoric

Za ubesedovanje mehanskega ponavljanja in močnega, trdnega držanja koga ali česa se v obeh jezikih uporabljata enaka zoonima, in sicer *papiga* (*ponavljati kot papiga – повторять как понугай*) in *klop* (*držati (prijeti) se kot klop (kože) koga, česa – прицптам (прицпениться) как клец к кому, к чему; влитсья (вцпениться) как клец в кого, в что*).³² V nasprotju s slovenščino, pa tudi hrvaščino in makedonščino, kjer se namerno tajeje in prikrivanje ubeseduje z zoonimno sestavino *kača* (*skrivati kaj kot kača (gad) noge – skrivati (kriti) kao zmija (guja) noge koga, što – крие некого, нешто како змийа нозе*), se v ruščini ta frazeološki pomen izraža s posamostaljeno pridevniško sestavino *ukradeno* (*прятать как краденое что*). Stalna primera, ki v ruščini z zoonimno sestavino *trot* ubeseduje življenje na tuj račun (*как трутень [жить]*), v slovenščini ni znana, izpričana pa je v hrvaščini (*živjeti kao trut*) in makedonščini (*живее како трум*).

3.6 Frazemi, ki izražajo stanja, lastnosti, značilnosti

Preglednica 6: Frazemi, ki izražajo stanja, lastnosti, značilnosti

Frazem v slovenščini	Frazem v ruščini	Pomen frazema
Dolgočasje (ali zaspanost)		
–	<i>зевать как бегемот</i>	‘zelo, pogosto zehati’
Množičnost		
<i>biti koga, česa kot mravelj</i>	<i>как муравьёв кого</i>	‘biti v veliki množini, biti zelo številen’
<i>je koga kot listja in trave</i>	<i>как собак нерезанных кого</i>	‘biti v veliki množini, biti zelo številen’
Mokrost		
<i>moker kot miš (cucek)</i>	<i>мокрый какмышь; промокнуть какмышь</i>	‘zelo moker’; ‘biti popolnoma premočen’
Neugodje		
<i>počutiti se kot riba na subem</i>	<i>чувствовать себя как рыба без воды (на берегу, на песке)</i>	‘neugodno, slabo se počutiti’
Nepriimernost za kaj		
<i>poda se (pristaja) kot kravi (svinji) sedlo komu kaj</i>	<i>идёт (подходит, пристало) как <к> корове седло кому что</i>	‘ne pristajati’

³² Enaki sliki sta tudi v hrvaščini in makedonščini (*ponavljati kao papiga – повторюва како папага; прилјепети се као крпелј из/ за кoga, иза/ за što – се прилепи (се залепи) за некого, за нешто како крпелј*).

Osamljenost, beda		
<i>sam kot pes</i>	<i>один как сыч</i>	‘popolnoma sam, osamljen’
<i>poginiti kot pes [za plotom]</i>	<i>умереть (подохнуть) как собака (пёс под забором)</i>	‘umreti sam (in pozabljen) v bedi’
Pijanost		
<i>pijan kot svinja (krava, [božja] mavra, živina)</i>	<i>пьян как свинья</i>	‘zelo pijan’
<i>pijan kot žolna (muba)</i>	<i>пьян как змий</i>	‘zelo pijan’
<i>piti kot krava ([božja] mavra, žaba, žolna)</i>	<i>пить как лошадь</i>	‘zelo, veliko piti’
<i>napiti se kot svinja (krava, [božja] mavra)</i>	<i>напиться как свинья</i>	‘zelo se napiti’
<i>napiti se kot živina</i>	<i>напиться как верблюд</i>	‘zelo se napiti’
<i>napiti se kot žolna</i>	<i>напиться как змий</i>	‘zelo se napiti’
Siromaštvo		
<i>reven kot cerkevna miš</i>	<i>бедный (нищий) как церковная мышь (крыса)</i>	‘zelo reven’
Sitost		
<i>sit kot boben</i>	<i>сытый как удав</i>	‘zelo sit’
Trden spanec		
<i>(za)spati kot polb</i>	<i>спать (заснуть) как сурок (суслик); спать как медведь в берлоге</i>	‘trdno (za)spati’
Stisnjenost, natrpanost (v prostoru, prevoznem sredstvu ipd.)		
<i>nagneten (naložen, natrpan, stisnjen) kot sardine (sardele) [v konzervi]</i>	<i>как сельди в бочке</i>	‘zelo stisnjen, natrpan (v prostoru, prevoznem sredstvu)’
Svobodnost		
<i>prost (svoboden) kot ptiček (ptič) [na veji]</i>	<i><свободный (вольный)> как птица</i>	‘biti popolnoma prost, svoboden, brez skrbi’
Ugodje		
<i>počutiti se kot riba v vodi</i>	<i>чувствовать себя как рыба в воде</i>	‘ugodno, prijetno se počutiti’
Utrujenost		
<i>utrujen kot pes</i>	<i>уставший как собака</i>	‘zelo utrujen’
Zaljubljenost		
–	<i>влюбиться как кошка (мальчишка)</i>	‘zelo se zaljubiti’
Dobro zdravje		
<i>zdrav kot riba [v vodi]</i>	<i>здоровый как бык (буйвол)</i>	‘zelo zdrav’
<i>zdrav kot konj</i>	<i>здоровый как лошадь</i>	‘zelo zdrav’
Zmedenost		
<i>letati (divjati, tekati ipd.) kot muha brez glave</i>	<i>нестись (бегать ipd.) как угорелая кошка</i>	‘brezciljno, brezglavo, zmedeno, panično’
Živčnost, nervoza		
<i>nervozen (živčen) kot pes</i>	–	‘zelo nervozen’
–	<i>метаться (ходить) как тигр (зверь) в клетке</i>	‘nervozno hoditi v različnih smerih’

Dolgo življenje		
–	<i>жить долго как черепаха</i>	'zelo dolgo živeti'

Vir: raziskava avtoric

Za izražanje utrujenosti, ugodja in neugodja, prostosti ter mokrosti sta oba naroda izbrala enake živali, in sicer *psa* (*utrujen kot pes – уставший как собака*), *ribo* (*počutiti se kot riba v vodi – чувствовать себя как рыба в воде; počutiti se kot riba na suhem – чувствовать себя как рыба без воды (на берегу, на песке)*), *ptico* (*prost (svoboden) kot ptičke (ptič) [na veji] – <свободный (вольный)> как птица*) in *miš* (*moker kot miš (cucek) – мокрый как мышь; промокнут как мышь*).³³ Primeru ugodja z *ribo* je motivaralo počutje in obnašanje te živali v njenem naravnem elementu, vodi, primera neugodja pa izhaja iz ribolova in je motivirana s počutjem in obnašanjem te živali, vržene iz njenega vodnega elementa na suho (Keber 2011: 804). Primerjavo s *ptico* je motivarala njena zmožnost premikanja po zraku (letenje), ki pri človeku vzbuja predstave o prednosti ptic in njihovega življenja nasproti človekovemu (Keber 1998: 193), primeru z *mišjo* pa ljudska predstava o tem, da so miši na svojih skrivnih poteh pogosto tudi mokre (Keber 1996: 224). Z *mišjo*, ki se ji v ruščini pridružuje še *podgana*, se v obeh kulturnih prostorih povezuje siromašnega človeka (*reven kot cerkevna miš – бедный (нищий) как церковная мышь (крыса)*),³⁴ pri čemer je motivirajoča ljudska predstava, da v cerkvah ni hrane kot npr. v kletih, shrambah, kaščah in mlinih (Keber 2011: 531), s *psom*, ki mu v ruščini družbo dela še *čuk*,³⁵ pa osamljenega (*sam kot pes – один как сыч; poginiti kot pes [za plotom] – умереть (подохнуть) как собака (нec под забором)*). S podobo *krave*, ki se ji v slovenščini pridružuje še *svinja*, se v obeh jezikih izraža neprimernost za kaj (*pada se (pristaja) kot kravi (svinji) sedlo komu kaj – idem (подходим, пристало) как <к> корове седло кому что*). Primera temelji na nemogočem povezovanju stvari, ki ne spadajo skupaj. Sedlo se kravi, ki se je včasih uporabljala kot vprežna žival, ne pada (Keber 2011: 402), prav tako tudi ne svinji. Slika slednje se v obeh jezikih pojavlja v povezavi s pijanim človekom (*pijan kot svinja – пьян как свинья; napiti se kot svinja – напиться как свинья*). Pijanost se v slovenščini povezuje še s podobo *krave*, *žolne*, *žabe*, *tube*, (*božje mavre* in *živine* (*pijan kot krava (žolna, muba, [božja] mavra, živina); piti kot*

³³ Enaka slika je tudi v makedonščini in hrvaščini. Jezikovni korpus Gigafida 2.0 za pomen 'zelo utrujen' ponuja še stalne primere z zoonimi *vlečni konj*, *tovorna živinčeta*, *živina*, *muba*, *star pes*, *lovski pes*, *lovska psica*, *mladi cucki*, *merjasec*, *živjal* in *živjaja* (vse s po eno pojavitvijo). Za pomen 'biti popolnoma prost, svoboden, brez skrbi' je po korpusu mogoče najti frazeme s slikami *ribe v vodi*, *odvezanega psa* in *galebav nad morjem* (vse s po eno pojavitvijo), za pomen 'zelo moker' pa frazeme s slikami *politega cucka*, *kuščka*, (*cerkevne*) *miši*, *vrane* (vse s po eno pojavitvijo) ter *psa* (tri pojavitve).

³⁴ Jezikovni korpus Gigafida 2.0 v pomenu 'zelo reven' beleži še frazeme s podobami *miši* (5 pojavitve), *miši v sinagogi*, *mošejske miši*, *psa* in *ptička na veji* (vse s po eno pojavitvijo).

³⁵ Slika *čuka* najdemo tudi v hrvaščini (*sam kao čuk*), medtem ko je v makedonščini izpričana slika *sove* (*sam kako utka*).

krava ([*bošja*] *mavra*, *žaba*, *žolna*); *napiti se kot krava* (*žolna*, [*bošja*] *mavra*, *živina*),³⁶ v ruščini pa s podobo *konja* (*нѹтъ как лошадѣ*), *kače* (*нѹян как змѹи; нанѹться как змѹи*) in *velbloda* (*нанѹться как верблѹд*).³⁷ Svinji se pijanost verjetno pripisuje zaradi domnevne požrešnosti in nenasitnosti, pripisovanje slabega pa je morda povezano tudi z njeno negativno simboliko (Keber 2011: 938–939). Primerjava s *kravo* je motivirana s prehranjevalnimi navadami goveda, tj. veliko ješčnostjo oz. potrebo po krmi in vodi (Keber 1996: 60, 95). Po enaki predstavi je verjetno nastala tudi primera s *konjem* oz. skupnim imenom *živina*, medtem ko je povezava z *mavro*, tj. črno oz. črnomarogasto kravo, drugotna in je nastala iz prvotne primerjave v frazemu *pijan kot mavra*, motiviranim z ljudskim verovanjem o mavrici, ki pije vodo (Keber 2001: 76). *Mubo* s prekomernim pitjem povezuje njena krščanska simbolika, v kateri je podoba greha. Med desetimi egiptovskimi nadlogami zavzema četrto mesto, že od nekdaj pa je veljala tudi za nosilko zla in kužnih bolezni (Keber 2011: 561). S sliko *konja* se v obeh jezikih primerja zdravega človeka (*zdrav kot konj – здоровѹи как лошадѣ*). V slovenščini je za izražanje tega frazeološkega pomena znana še primera z *ribo* (*zdrav kot riba*), v ruščini pa z *bikom* in *bivolom* (*здоровѹи как бѹк (бѹвол)*). Primera *zdrav kot konj* temelji na dejstvu, da je konj velika in močna žival, ki so ji kot taki pripisovali tudi dobro zdravje (Keber 2011: 362), kar velja tudi za *bika* in *bivola*, primera *zdrav kot riba [v vodi]* pa na dejstvu, da je riba zaradi živahnega gibanja v svojem elementu prava podoba svežega, zdravega življenja, kakršnega je drugod malo (Keber 2011: 806).³⁸ Z *ribami* se v obeh jezikih povezuje tudi človeka, stisnjenege, natrpanega v prostoru, prevoznem sredstvu, le da je slovenščina za izražanje tega frazeološkega pomena izbrala podobo *sardine* (enako tudi makedonščina in hrvaščina) oz. *sardele* (*nagneten (naložen, natrpan, stisnjen) kot sardine (sardele) [v konzervi]*),³⁹ ruščina pa podobo *slanika* (*как сельди в бочке*). Primere je motiviralo resnično dejstvo, da so *sardine* (*sardele*) v konzervi oz. *slaniki* v sodu tesno zloženi. Enako žival, *mravljo*, ki se ji v ruščini pridružuje še nekastriran *pes*, sta oba naroda izbrala tudi za izražanje množičnosti (*biti koga, česa kot mravelj – как муравѣѣ кого; как собак нерезанных кодо*). Večje razlike med jezicoma pa so opazne pri

³⁶ Po korpusu Gigafida 2.0 za izražanje pijanosti najdemo še frazeme s sestavinami *mamba* (4 pojavitve), *dibur* in *sipa* (2 pojavitvi) ter *trot*, *čuk*, *zver* in *opica* (ena pojavitve).

³⁷ Stalna primera s *kačo*, natančneje *gozmet*, je znana v makedonščini (*nujan (se nanue) kako smok*) in hrvaščini (*pijan kao smuk*). V hrvaščini zasledimo še primeri s *kamelo* (*pijan kao deva*), v makedonščini pa od večjih živali nastopata še *osel* in *vol* (*nujan (se nanue) kako magare (vola)*).

³⁸ Primera z *bikom* je znana v hrvaščini (*zdrav kao bik*), v makedonščini srečamo podobo *slona* in *kozla* (*zdrav kao slon; zdrav jako prvi*), korpus Gigafida 2.0. pa z eno pojavitvijo ponuja stalno primeri s podobo *vola* (*zdrav kot vol*).

³⁹ V korpusu Gigafida 2.0 se frazeološki pomen stisjenosti in natrpanosti izraža še s frazomom *stisnjen kot živina za zakol* (ena pojavitve).

ubesedovanju trdnega spanca, zmedenosti in nervoze. Medtem ko se trdno spečega človeka v slovenščini primerja s *polhom* (*spati* (*zaspati*) *kot polh*), zmedenega z *brezglavo muho* (*letati* (*divjati*, *tekati* ipd.) *kot muha brez glave*), nervoznega pa s *psom* (*nervozen* (*živčen*) *kot pes*),⁴⁰ v ruščini te zoonime zamenjujejo podobe *svizca*, *zemeljske neverice* in *medveda*⁴¹ (*спать* (*заснуть*) *как сурок* (*суслик*); *спать как медведь в берлоге*), prav tako znanih po dolgem zimskem spanju, *podinjane mačke* (*несть* (*бегать* ipd.) *как угорелая кошка*) in *tigra* oz. *zveri* v kletki (*метаться* (*ходить*) *как тигр* (*зверь*) *в клетке*). V nasprotju z ruščino, kjer se sitost ubeseduje z zoonimno sestavino *udav* (*сытый как удав*), slovenska stalna primera gradi na podobi *bobna* (*sit kot boben*). Medtem ko se v ruščini za ubesedovanje zaljubljenosti ter dolgočasnosti oz. zaspanosti uporabljata zoonima *mačka* (*влюбиться как кошка*) oz. *podvodni konj* (*зевать как бегемот*), v slovenščini rabo zoonimnih sestavin za izražanje teh frazeoloških pomenov potrjuje le jezikovni korpus Gigafida 2.0. Ta nam za frazeme *zaljubljen kot telček*, *zaljubljena kot dva ptička*, *zaljubljena kot golobčka*, *zaljubiti se kot trot*, *zehati kot krap*, *zehati kot lev* in *zehati kot lenivi pred ogledalom* ponuja po eno pojavitev. Stalna primera, ki v ruščini ubeseduje dolgo življenje (*жить долго как черепаха*), v slovenščini ni znana, izpričana pa je v makedonščini (*живее <долго> како желка*) in hrvaščini (*žinjeti kao kornjača*).

4 Sklep

Živalski frazemi s preslikavo zunanje podobe živali ter njenih ustaljenih, resničnih, domnevnih ali velikokrat antropomorfno pripisanih lastnosti na človeka označujejo ljudi in razkrivajo njihov značaj. Poleg tega nazorno prikazujejo človekovo vrednotenje živali v določeni skupnosti ter kakšen položaj ji ta pripisuje. Predstave o primerljivosti človeka in živali v slovenščini in ruščini so enake samo do neke mere, saj sta se ta sicer genetsko sorodna jezika razvijala na nestičnih ozemljih. K podobnim načinom izražanja situacij v frazemih so v slovenskem in ruskem kulturnem prostoru tako prispevali skupne življenjske izkušnje ter podobni logični in asociativni procesi mišljenja in videnja sveta. Primerjava med jezikoma lepo pokaže, na osnovi katerih slik je nastal isti frazeološki pomen v primerjanih jezikih, kateri frazemi so imeli enako ali podobno izhodišče in ali so bile iste lastnosti

⁴⁰ Za pomen 'zelo nervozen' je v jezikovnem korpusu Gigafida 2.0 mogoče najti še frazeme s podobami *psa na verigi*, *gonečega psa*, *rakuna v pasti*, *kobile v gorečem blevu*, *bolhe na vroči ponvi*, *ptiča*, *metulja* in *mlade ose* (vse s po eno pojavitvijo).

⁴¹ Stalno primero s sliko *medveda* s tremi pojavitvami potrjuje korpus Gigafida 2.0 (*spati kot medved*). Po korpusu se *medvedu* pridružujejo še podobe *jagnjeta* oz. *jagenjčka* (3 ponovitve), *brčka* ter *ovčke* oz. *ovčice* (s po eno pojavitvijo), od katerih sliko *jagnjeta* najdemo v makedonščini (*zacunue* (*чнue*) *kako jagne*), sliko *brčka* pa v hrvaščini (*zaspati* (*spavati*) *kao brček* (*pub*)).

posamezne živali motivirajoče pri nastajanju frazemov. Ugotavljamo, da največjo skupino frazemov sestavljajo taki, ki ob identični skladenjski zgradbi gradijo na različnih podobah, ter da so živali največkrat instrumentalizirane za izražanje negativnih človeških osebnostnih in telesnih lastnosti ter značilnosti, čustev in občutenj, vedenjskih vzorcev in dejanj, kot so npr. strahopetnost, ošabnost in vzvišenost, grobost, neusmiljenost in krutost, lažnivost, lenoba, nepremišljenost, nerodnost, neumnost, počasnost, škodoželjnost, debelost, umazanost in nemarnost, jeza, nerazumevanje in sovraštvo, ljubosumje, prekomerno pitje in pijanost, namerno tajeje in prikrivanje, osamljenost, siromaštvo, redkeje pozitivnih, npr. delavnost, marljivost, zvestoba, miroljubnost, moč, medsebojna ljubezen in razumevanje, trden spanec, dobro zdravje, zaljubljenost. Frazemi z zoonimnimi komponentami ne vzpostavljajo zavesti o živalih, ampak so živali instrumentalizirane za izražanje človeških značajev in medčloveških odnosov. Pri samem postopku ne gre zgolj za redukcijo bivanja živali na izbrane lastnosti in pomene,⁴² ampak tudi za pripis »namišljeni[h]« lastnosti, torej za antropomorfní pripis lastnosti, ki v metafori oz. frazemu učinkujejo na način, da ohranjajo središčnost človeškega bivanja, živali pa marginalizirajo in utrjujejo njihov podrejeni položaj. Taka reprezentacija pa je nujno antropocentrična.

Literatura

- Anton BAJEC idr. (ur.), 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Željka FINK-ARSOVSKI, 2006: *Hrvatsko-slovenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigara.
- Janez KEBER, 1996: *Živali v prispodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- Janez KEBER, 2001: Živali v izrazih s pomenom 'pijan, pijanost, (o)piti (se)'. *Traditiones* 30/2, 73–88.
- Janez KEBER, 1998: *Živali v prispodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.
- Janez KEBER, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU. Dostop 17. 4. 2021 na <https://fran.si/192/janez-keber-frazeoloski-slovar-slovenskega-jezika>
- Vida JESENŠEK, 2000: Protistava nemške in slovenske frazeologije – fenomen konvergentnosti. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije 2*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 236–247.
- Nataša JAKOP, 2003: Pragmatični frazemi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 9/2, 111–127.
- Jezikovni korpus Gigafida 2.0*. Dostop 17. 4. 2021 na <https://www.rtvbn.com/3822178/razlog-zasto-se-kaze-pije-kao-smuk>

⁴² Več o tem glej pri Vičar (2013: 35–37). Po Stramljič Breznik (2020: 251) z vidika metode kritične diskurzivne analize, ki se v povezavi z animalistično etično teorijo osredinja na odnose moči, prevlade in neenakosti, o smrti živali pa razpravlja v povezavi z moralno vrednostjo človeškega in živalskega življenja (Vičar 2011: 510), postaja v zadnjih desetletjih intenzivno raziskovanje povezav med jezikom, močjo in zatiranjem živali tudi v slovenskem prostoru.

- Erika KRŽIŠNIK, 2005: Frazeologija v luči kulture. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (41. SSJLK). Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 67–80.
- Erika KRŽIŠNIK, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovnost* 53/1, 33–47.
- Mihaela KOLETNIK, 2019: Primerjalni narečni živalski frazemi na stičišču kultur. (V tisku.)
- Mihaela KOLETNIK, 2020: Značilnosti živali in njihove vloge v narečnih živalskih frazemih. *Pojmovanja živalskih smrti: antropocentrižem in (ne)možne subjektivitete*. Ur. Branislava Vičar. Koper: Znanstvenoraziskovalno središče, Annales ZRS. 269–285.
- Mihaela KOLETNIK, Gjoko NIKOLOVSKI, 2020: Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v prekmurskem narečju in makedonščini. *Slavia Centralis* 13/2, 83–99.
- Saša POKLAČ, 2004: Nekaj teoretičnih izhodišč o narečni frazeologiji in narečnih frazemih. *Jezikoslovni zapiski* 10/2, 137–145.
- Elena SAVELIEVA, 2004: Frazemi s pomenom 'piti' in 'biti pijan' v slovenskem in ruskem jeziku. *Jezikoslovni zapiski* 10/1, 93–106.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2. Dostopno 17. 4. 2021 na <http://www.sskj2.si/>
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2020: Preplet rabe glagolov s pomenom 'prenehati živeti' za ljudi in živali. *Pojmovanja živalskih smrti: antropocentrižem in (ne)možne subjektivitete*. Ur. Branislava Vičar. Koper: Znanstvenoraziskovalno središče, Annales ZRS. 251–267.
- Вероника ТЕЛИЯ, 1996: *Русская фразеология*. Москва: Языки славянской культуры.
- Вероника ТЕЛИЯ, 2006: *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: АСТ Пресс.
- Branislava VIČAR, 2011: Moralna vrednost živali v diskurzu biotske raznovrstnosti. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. (Obdobja, 30.) 509–514.
- Branislava VIČAR, 2013: »Si kdaj videl svobodnega konja?« Filozofski kontekst animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja. *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 35–45. Dostopno 17. 4. 2021 na http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/49_SJLK/vicar.pdf

Comparative Idioms with Animal Components in Standard Slovene and Russian

Our analysis focuses on comparative idioms that use the names of animals. Standard Slovene idioms are compared to idioms in the closely related Russian language. We used a dictionary of comparative idioms (Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema (Fink Arsovski, 2006; Slovenian part E. Kržišnik)) and a Russian Phraseology Dictionary (Фразеологический словарь русского языка (Телия, 2006)), and defined the similarities and differences between them. We separated the idioms into four groups, taking meaning, motivation and form into consideration: (1) Idioms which are identical in Standard Slovene and Russian on the levels of meaning, motivation (image) and form (for example, trmasti kot osel (mula) – упрямый как осёл 'very stubborn'); (2) Idioms which are identical in Standard Slovene and Russian on the levels of meaning and motivation, but differ on the level of form (for example, biti (živeti) kot dva golobčka – жить как голубь с голубкой 'to live in mutual understanding and love'); (3) Idioms which have identical meaning and form in Standard Slovene and Russian, but are different in imagery (for example, pijan kot krava (žolna, muha, [božja] mavra, živina) – пьян как змий 'very drunk'); (4) Idioms which are identical in meaning in Standard Slovene and Russian, but differ at the levels of motivation and form (for example, držati (počutiti) se kot polit cucek – как в воду опущенный, как прибитый (пришибленный) [быть, чувствовать себя itd.] 'fearful, scared'). By comparing Slovenian and Russian Standard idioms we demonstrate which images generate the same idiomatic meaning, and discuss whether the same established, real, alleged, and anthropomorphically ascribed characteristics of individual animals have influenced the process of creating these idioms.

We found that the largest group consists of idioms with identical syntactic structure but different imagery, and that animals are most often instrumentalised to express negative human personal and physical characteristics, emotions and feelings, behavioural patterns and actions, such as cowardice, laziness, stupidity, obesity, anger, hatred, excessive drinking, loneliness and poverty. Animal images are used less frequently to express positive human characteristics, such as diligence, loyalty, strength, mutual love and understanding, and infatuation. Because of social and cultural differences, idioms may cause difficulty for non-native speaking readers, and limit such readers' communicative abilities.

ГНЕВОТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ЗООНИМНАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК

БИЉАНА МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже
Конески“, Скопје, Северна Македонија, biljana.mirchevska@gmail.com

Апстракт Фраземите со зоонимна компонента претставуваат значаен дел од вкупниот фразеолошки фонд на секој јазик. Присутноста на животните и непосредниот контакт на човекот со нив, доброто познавање на нивните основните карактеристики, однесувањето и начинот на живот претставуваат одлична основа за разбирање на една од основните и најинтензивните негативни емоции – гневот. Овој труд ќе биде насочен кон анализа на зоонимните фраземи со значење *гнев* во македонскиот и во рускиот јазик со цел да се идентификува влијанието на зоонимот и метафората во формирањето на значењето на фраземата.

Клучни зборови:
зооними,
фразеологија,
гнев,
македонски јазик,
руски јазик

ANGER THROUGH THE PRISM OF ZONYMIC PHRASEOLOGY IN MACEDONIAN AND RUSSIAN

BILJANA MIRČEVSKA-BOŠEVA

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Philology "Blaze Koneski",
Skopje, North Macedonia, biljana.mirchevska@gmail.com

Abstract Phrasemes with a zoonymic component are a significant part of the phraseological fund of each language. The presence of animals and direct human contact with them, good knowledge of their basic characteristics, behaviour and lifestyle are an excellent basis for understanding one of the basic and most intense negative emotions - anger. This paper will focus on the analysis of zoonymic phrasemes denoting *anger* in Macedonian and Russian languages, in order to identify the influence of the zoonym and the metaphor in the formation of the meaning of the phraseme.

Keywords:

zoonyms,
phraseology,
anger,
Macedonian
language,
Russian language

1 Вовед

Емоциите како сложен многуаспектен феномен влегуваат во фокусот на интерес на цела низа науки, како на пример: психологијата, физиологијата, филозофијата, лингвистиката. Средства за изразување на емоциите наоѓаме на сите јазични рамништа, но фразеолошките истражувања на емоционалната сфера нудат посебно интересна перспектива за стекнување подобра претстава за карактеристиките на секоја емоција. Ова се должи пред сè на фактот дека станува збор за феномен што не е директно достапен за човековата перцепција, туку се сфаќа преку прототипна надворешна манифестација, а во јазикот се концептуализира преку одредени метонимиски и метафорички модели. Ова се поткрепува и со ставот на Арутјунова (Арутјунова 1998: 387) дека “продуктивноста на метафората како средство за создавање на нови именувања е особено изразена во сферата на означувањето на објекти од невидливиот свет, а исто така и во сферата на емоционалните состојби“.

Со својата експресивност, сликовитост и метафоричност зоонимните фраземи претставуваат одличен начин за изразување карактерни особини, интелектуални способности, емоционални и физички состојби и слично. Ова се должи на фактот дека поради присутноста на животните и непосредниот контакт на човекот со нив, доброто познавање на нивните основните карактеристики, на однесувањето и начинот на живот, тие стануваат одлично тло за сфаќање на некој непознат и апстрактен поим имајќи предвид дека човекот секогаш посегнува по нешто што му е добро познато во обид да го разбере она му далечно и апстрактно. Ова е во согласност и со когнитивната теорија на метафората според која метафората и метонимијата како механизми за пренос на знаења од една област во друга подразбираат дека за потполно разбирање на еден апстрактен поим мора да се користи друг конкретен, физички концепт. Притоа искуствата од физичкиот свет служат како природна и логичка база за сфаќање на апстрактните концепти. Сево ова беше поттик да се разгледаат зоонимните фраземи со кои се означува гневот во македонскиот и во рускиот јазик.

2 Дефинирање на емоцијата *гнев* во психологијата и во лексикографијата

Гневот како една од базичните емоции е подробно проучена во рамки на психологијата. Тој се дефинира како емоција што се карактеризира со антагонизам, со крајно негативен однос кон лица, постапки, дејства, појави и слично за кои човекот смета дека намерно му причинуваат некакво зло. Гневот е многу силна емоционална реакција што се појавува во низа ситуации (физичко насилство, нанесување штета, лишување од некаква сопственост, напад, закана и сл.) и подразбира севкупност од физички реакции, определена мимика, гестови, пози, карактеристични реакции на вегетативниот нервен систем (Оксфордскиот толковниот словарь по психологија, 2002).

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ 2003-2009) и во *Дигиталниот речник на македонскиот јазик* (ДРМЈ, makedonski.info) лексемата *гнев* се толкува како *силна лутина, срџба, јарост*, додека во *Толковниот речник на современиот македонски јазик* (ТРСМЈ, 2011) се толкува како *големо незадоволство или лутина (кон некој или нешто)*.

Слична ситуација имаме и во рускиот јазик, па така во *Большой толковный словарь русского языка* (БТСРЯ, 2000) за лексемата *гнев* го наоѓаме следното толкување: *чувство сильного негодования, возмущения, состояние раздражения, озлобления*, во *Толковый словарь* (ТС, 1992) се објаснува како *чувство сильного возмущения, негодования*, додека во *Толковый словарь русского языка* (ТСРЯ, 1940) се толкува како *чувство сильного негодования, возмущения, раздражения*.

Според ова можеме да забележиме дека речничките дефиниции за лексемата *гнев* се состојат од низа синоними без укажување на диференцијалните признаци меѓу членовите на синонимиската низа.

Ваква ситуација се забележува и во психолошките истражувања на емоциите (Симонов 1986, Изард 1991), како и во лингвистичките истражувања (Апресјан 2004, Шаховскиј 2009) каде лексемите *злоба, гнев, раздражност* се обединуваат под еден термин *гнев*.

Крилов (Крылов 2006), од друга страна, повикувајќи се на Апресјан (Апресян 2004) укажува на разликата меѓу гневот и синонимите со кои се објаснува оваа лексема кои ги наоѓа во: 1. причината за чувството, 2. формата на надворешна манифестација и 3. јачината и длабочината на емоциите. Според него лексемата *гнев* номинира помал дел од поимот кој во психологијата се опишува со истиот збор.

Во овој труд следејќи ја традицијата на психолошките и лингвистичките истражувања, под поимот *гнев* ги обединуваме и синонимичните *лутина, срдба, јафост, големо незадоволство*.

3 Концептуализација на гневот

Гневот како базична емоција со силно изразена манифестација била разгледувана од повеќе автори меѓу кои посебно се издвојуваат Кевечеш и Лејкоф (Lakoff, Kövecses 1986, 1987, 2010). Тие сметаат дека е можно да се открие дел од нашиот концептуален систем преку изучување на начинот на кој зборуваме за различни аспекти на светот и предлагаат со примена на теорија на концептуална структура и теорија на лексичка структура да се дојде до внатрешната структура на апстрактните концепти од интерес. Исто така, тие ги даваат основните метафори и метоними, како и прототипното сценарио за гневот кое се состои од 5 етапи. Првата етапа е навредливиот настан кој е предизвикан намерно и директно со цел да се навреди или повреди субјектот кај кој потоа се јавува гнев. При втората етапа се појавуваат соодветни физиолошки симптоми: зголемена телесна температура, покачен притисок, физичка возбужденост, субјектот чувствува желба да се одмазди, но свесен е дека актите на одмазда се опасни и социјално неприфатливи па се обидува да го контролира својот гнев. Во третата етапа субјектот прави обид да се контролира, а при четвртата етапа доаѓа до губење на контролата бидејќи интензитетот на гневот го надминува прагот на толеранција. Губењето на контролата се манифестира преку гневно однесување. Во петтата етапа доаѓа до акт на одмазда чија цел е навредувачот, силата на одмаздата е приближно иста со силата на навредата, се постигнува определен баланс и интензитетот на гневот паѓа на нула (Kövecses 1986: 28-29). Покрај ова сценарио, Кевечеш и Лејкоф ги издвојуваат и основните метафори за гневот во англискиот јазик: ГНЕВОТ Е ЖЕШТИНА НА ТЕЧНОСТА ВО САД, ГНЕВОТ Е ОГАН,

ГНЕВОТ Е ЛУДИЛО, ГНЕВОТ Е ПРОТИВНИК ВО БОРБА, ГНЕВОТ Е ОПАСНО ЖИВОТНО и ГНЕВОТ Е ТОВАР.

Во однос на прашањето за мотивацијата на метафорите од сферата на психолошкото карактеризирање, мора да ги земеме предвид реалните обележја на животните кои служат како основа за формирање на вредносните значења кои се однесуваат на човечкиот карактер.

Кевечеш (Kövecses 2010: 152), во теоријата за Големiot синџир на постоењето, човечкото однесување метафорички го толкува со однесувањето на животните, а ваквите значења се воспоставуваат со тоа што луѓето им припишуваат на животните човечки особини, а потоа тие особини ги проектираат назад на човекот (преку метафората ЖИВОТНИТЕ СЕ ЛУЃЕ) со проекцијата *инстинкт* = *карактер*, односно инстинктивното, нагонско однесување асоцијативно се доведува во врска со карактерните (свесните, инхерентните) особини (Новокмет 2016: 368). Вакво објаснување наоѓаме и кај Лејкоф и Тарнер во нивниот познат пример „Ахил е лав“. Овој пример ја одразува конвенционалната проценка на одредено однесување на лавот врз основа на она што се смета за храбро однесување кај човекот. Говорителите не ни забележуваат дека тие карактеризирања на инстинктивното однесување на животните метафорички се темелат на човечките особини, т.е. на јазичната реализација на онтолошката концепција на метафората ЖИВОТНИТЕ СЕ ЛУЃЕ. Наместо исказот „Ахил е храбар“ прво на лавот му се припишува човечка карактеристика (односно однесувањето на лавот се објаснува со типична човечка особина), а потоа преку метафората на големиот ланец човечкото однесување се објаснува со однесувањето на животното, со што всушност човечката карактеристика се проектира на човекот (Lakoff, Turner 1989: 195).

Манифестирањето гнев претставува опасност за околината пред сè поради неможноста на субјектот да ја задржи самоконтролата. Ваквата ситуација се доведува во релација со тврдењето дека во секој човек се крие опасно животно кое цивилизираните луѓе треба да го чуваат во себе и под контрола. Така, однесувањето на гневен човек се споредува со однесувањето на опасно животно што нè води кон метафората ГНЕВОТ Е ОПАСНО ЖИВОТНО (Kövecses 1986: 23).

4 Дефинирање на корпусот

Материјалот кој се анализира во овој труд е ексцерпиран од *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (ФРМЈ 2003-2009) на Т. Димитровски и Т. Ширлилов, *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник* (МФМФР 2008) на С. Велковска, како и од статиите и прилозите на оваа тема. За рускиот материјал консултрани се фразеолошките речници на А. Н. Баранов и Д. О. Добровольский (2007), Н. В. Баско (2007), А. К. Бирих, В. М. Мокниенко, Л. И. Степанова (2009), В. П. Жуков (1987), А. М. Мелерович, В. М. Мокниенко (2005), А. И. Федоров (2001).

Во анализата се вклучени фраземи кои содржат најмалку еден назив на животно или придавски форми изведени од називот, како и лексемите кои означуваат дел од телото на животно.

5 Анализа на зоонимните фраземи што означуваат гнев

Фразеолошката слика на гневот започнува да се создава уште со навредливиот настан кој предизвикува појава на гнев кај одреден субјект. Во македонскиот јазик со ова значење ги регистрираме следниве зоонимни фраземи: *му згазна на опашката* со значење 'некој некогу многу налутил' (МФМФР), *му стапнува на опашката* со значење 'го засегнува во интересите, го совладува' (ФРМЈ), *нагази (му згазне) на опашката некому* со значење 'изложи некогу на опасност, загрози некогу' (ДРМЈ). Мотивацијата во овие фраземи е директно поврзана со реалната ситуација на стапнување на опашката на некое животно што обично предизвикува силна реакција и напад.

Нивната актуелност може да се забележи и во следниве контекстуални употреби:

Министерот Маричиќ: *II стапнавме на опашката* на мафијата, ги боли тепихот под кој 12 години буткаа предмети! (<https://plusinfo.mk/ministerot-marichi-i-stapnavme-na-opashkata-na-mafi-ata-gi-boli-tepihot-pod-ko-12-godini-butkaa-predmeti/11.08.2021>)

И во рускиот јазик наоѓаме еквивалента фразема за изразување на истото значење *наступитъ на хвост*. Мотивот на нанесување штета во фразеологијата се зачувал во изразот *съпать/насъпать соли на хвост (кому-л.)* со значење 'да му наштети, да причини непријатност некому, да го раздрадува'. Се смета дека

потеклото на овој израз е поврзано со верувањето дека ако се посипе сол на нечии траги, тоа ќе предизвика некаква штета, загуба. Сликвитата претстава која лежи во основата на овој израз е народното верување кое постоело во минатото дека болест/загуба/штета може да предизвика со магија, т.е. со фрлање клетви на различни предмети. Често за таа цел се користела и сол. Поновите речници и современите носители на рускиот јазик глаголот *насолить* го поврзуваат со ставањето премногу сол во храната со што таа не може да се јаде и се нанесува штета некому.

За илустрација ги наведуваме следните контекстуални употреби:

Вот те и пролетария! – зло сказал он...

– А тебе пролетарий соли на хвост насыпал? — язвительно спросил Коваль (Ю. Либединский. Комиссары, ruscorpora.ru).

Санкции ЕС и США: нам пытаются насыпать соли на хвост (<https://ren.tv/blog/anatolii-vasserman/809099> од 21.03.2021)

Сергей Цыпенков: Нельзя наступать на хвост калининградцам (<https://rugrad.eu/interview/677284/> од 30.04.2014).

За човек кој е многу раздразнет и кој зборува со многу бес и злоба против некого или нешто во македонскиот јазик се користи фраземата <зелени> *гуштери болва*. Оваа фраза се може да се поврзе со една од двете субметафори со кои се концептуализира гневот: ГНЕВОТ ИМА ЗЕЛЕНА/ЖОЛТА БОЈА И ЖИВЕЕ ВО ЦРНИОТ ДРОБ ИЛИ ЖОЛЧКАТА и ГНЕВОТ ИМА ЦРВЕНА БОЈА И ЖИВЕЕ ВО СРЦЕТО (Петрова 2011). Првата субметафора се потпира врз популарната теорија на Хипократ за патологијата на течностите како причина за четири видови темпераменти (сангвиник, колерик, флегматик и меланхолик). Во оваа теорија жолто-зелената боја е поврзана со колерикот и гневот. Мотивацијата за употребата на зоонимот гуштер веројатно е поврзана со приказната „Девојчето и дванаесетте месеци“ каде добрата ќерка е благословена при секое прозборување од устата да вади златници, а лошата ќерка е казнета и при секој збор од устата ѝ излегуваат гуштери. Семантиката на овој културен концепт помага да се објасни мотивацијата на јазичното номинирање на гневот застапено во следниот пример:

Суденикот може да биде строен мустаклија или грчаво пужеме.. богауша или господибрани, зборлија или немтур, свездаалија или клапуш, меа да налева од устата или *да блуе зелени гуштери*. (Владо Малески, Разбој, ФРМЈ)

Оваа субметафора е застапена и во рускиот јазик преку примерите *позеленеть от гнева, изливать/излить желчь, исходить желчью* кои имаат свои еквиваленти во македонскиот јазик: *му се излеа жолчката, му се истури жолчката, му пукна жолчката, му се крена жолчката, позелене од гнев*, но овие фраземи не содржат зооним и не се вклучени во нашата анализа.

Во македонскиот јазик за навредлив чин се користи и фраземата *му пушта коњска мува меѓу нозе, пушта/пушти коњска мува (некому)* со значење ‘силно вознемирува/обеспокојува некој’. Во овие фраземи е присутен зоонимот *коњска мува* кој означува крупна мува што го напаѓа добитокот, најчесто коњите. *Му пушта коњска мува* е поврзана со ситуација од секојдневниот живот кога некој пушта односно дозволува коњска мува да влезе во просторијата што резултира со беспокојство и вознемирување на присутните во просторијата.

Во рускиот јазик истото значење се доловува со неколку фраземите. Првата *будить/разбудить зверя* носи шеговита стилистика нијанса и означува раздражување, нервирање. Нејзината мотивација е поврзана со ставот дека во секој човек спие диво животно кое тој го контролира, но при губење на контролата тоа се буди и се ослободува.

Ответственный секретарь хотел что-то сказать, но промолчал, не стал *будить зверя* в начальнике, как говаривали в редакции. (Лев Корнепов, «Газета», ruscorgora.ru)

Какой то гад больно ущипнул меня за бок. *Не будите во мне зверя!* (Андрей Белянин, «Свириный ландграф», ruscorgora.ru)

Следна фразема *действует как на быка красный цвет, действует как на быка красная тряпка, как красная тряпка для быка* има значење ‘некој предизвикува кај некој крајно незадоволство, го раздражува’. Се смета дека мотивацијата за оваа фразема се должи на поврзувањето со сликата на бикот во традиционалните шпански борби на тореадор и бик (Vidovic Bolt 2011: 116). Кога нешто го доведува човекот до краен степен на вознемиреност, гнев и сл., се вели дека тоа делува како црвена марама на бик бидејќи се смета дека замавнувањето со

црвено платно пред бикот го доведува до бес. Всушност, ова е само мит. Во реалноста биковите не разликуваат бои и она што ги раздражува е наглото движење на тореадорот, а не бојата на марамата. Црвената боја на марама се објаснува со традицијата, се употребува за привлекување на вниманието на гледачите, за да се сокрие крвта од бикот или како асоцијација на крвта и смртта на еден од учесниците во борбата.

Омская область одной из последних в стране проводит монетизацию льгот на проезд. Этого требует федеральное законодательство. Впрочем, само слово «монетизация» чиновники стараются лишний раз не произносить. Люди на него реагируют *как бык на красную тряпку!* (Роман Лендел, «Мягкая монетизация по-омски» // «Комсомольская правда», ruscorporga.ru)

Любая тайна на нормальную женщину *действует, как красная тряпка на быка.* («Ошибка Казановы», «Истории из жизни», ruscorporga.ru)

Во оваа група спаѓа уште и фраземата *дразнить/раздразнить гусей* која има иронична стилистичка обоеност и означува дека некој предизвикува гнев, раздражува без потреба некого. Потеклото на оваа фразема се поврзува со басната «Гуси» (1811) на Крилов која завршува со стиховите:

Баснь эту можно бы и боле пояснить –
Да чтоб гусей не раздразнить.

За илустрација го наведуваме следниот пример:

Я всего менее намерен распространяться о современной литературе, во-первых, для того, чтоб не наговорить много о пустяках, а, во-вторых, чтоб *не раздразнить гусей* (Белинский, Русская литература в 1847 году, ruscorporga.ru).

Гневното однесување на човекот го гледаме во фраземите во чиј состав влегуваат зоонимите: змија, куче, бик, мечка, рис, волк.

Зоонимот змија влегува во состав на фраземите: *бесен (лут) како змија, змија осојница, змија отровница, с'ска како змија*. Во библиските текстови змијата има силна симболичка улога. Приказната за првиот грев започнува со напомена дека змијата била полукава од сите сверови полски, што ги создал Господ Бог. Значи змијата е полукава бидејќи очигледно знае за отровното дејство на

забранетото овошје и ја наведува жената на грев и во човечкото срце вбризува отров на непослушност. Змијата древните традиции ја сметале за таинствено суштество, но и свето животно поврзано со животот и мудроста. Но, со улогата која и ја дава библискиот писател во првиот грев сака да покаже дека змијата не е возвишено, туку проклето животно (Rebić 1996). По ова, таа станува симбол на зло и проклетство и своевидна реинкарнација на ѓаволот. Мотивот на змијата се јавува и на други места во Стариот Завет, а Исус во Новиот Завет змиите ќе ги нарече лицемерните фарисеи, но змијата ја смета и како пример за лукавост, но не злонамерна, туку крајно внимателна: Ете, Јас ве праќам како овци меѓу волци: бидете мудри како змии и незлобни како гулаби (Матеј 10: 16) (Opašić 2014: 11-12).

И во рускиот јазик присутен е истиот зооним во фраземите: *злой как гадюка, шипеть как <подколотная> змея*.

За женщину ее мало кто признавал, была уж очень тоща и *зла, как гадюка*. (А. Н. Толстой. Гадюка, ruscorpora.ru)

При виде женщин сержант вообще начинал *шипеть как змея*, невольно приобретенное качество помогало в делах амурных — Крюк гипнотизировал жертв до полного одурения. (Илья Бояшов, Танкист, или «Белый тигр», ruscorpora.ru)

Гневното однесување на човекот се споредува и со однесувањето на кучето во фраземите: *како бесно куче, како куче од синџир, како одвргано куче*. Зоонимот куче е еден од најчестите во фраземите. И покрај тоа што кучето традиционално се смета за најдобар пријател на човекот и претставува симбол за верност, во најголемиот дел од фраземите оваа лексема има негативна конотација. На пример, зборот *куче* во преносно значење се користи за означува лош човек, крвник, проклетник (ДРМЈ), а зборот *пес* за проклет човек.

Адеми: Се чувствувам *како куче пуштено од ланец!* (<https://sport1.mk/fudbal/representacija/ademi-se-chuvstvuvam-kako-kuche-pushteno-od-lanec>)

Мацари *бесен како куче!?!* Интер уште еднаш ги разочара своите фанови и одигра 0:0 против Удинезе на својот „Дизене Меаца“, а сликовит приказ на натпреварот даде тренерот Мацари. (<https://daily.mk/what/2941040/macari-besen-kako-kuche>)

И во рускиот јазик регистрираме зоонимни фраземи со компонента *куче*: *сердитый (злой) как собака на цепи, как цепной пес, как с цепи сорвался*.

Гиматов: Попихин *как с цепи сорвался* во время драки со Скудрой (<https://www.championat.com/hockey/news>)

Доказать это, как и противоположное, очень трудно, но логичнее предположить, что поэтому многого не писали: о том, например, что не хотят воевать, а хотят убежать домой, или о том, что командир *злой, как собака*, или что вчера свои били по своим и кого-то убили. (Лнна Минаева, Письмо с фронта, ruscorpora.ru)

Покрај ова, гневниот човек во двата јазика се споредува и со бик во фраземите: *како разјарен бик* во македонскиот јазик и *как разъяренный бык* во рускиот. Лексемата *бик* во преносно значење се користи за означување многу силен, јак и отпорен човек. Во фразеологијата покрај силата доаѓаат до израз и разбеснетоста и импулсивноста, па често се однесува на силен и агресивен човек:

Меси покажа дека е како *разјарен бик* (<http://netpress.com.mk/mesi-pokazha-deka-e-kako-razjaren-bik/>)

Шавров вскочил с постели, покружился, *как разъяренный бык*, по горнице и, отыскав за большим степным зеркалом, с краев облешенным конфетными бумажками и водочными ярлыками, связку акациевых бирок, вытащил одну из них и, насмешливо и с ненавистью глядя на перепуганного старика, прошипел:.... (И. Е. Вольнов. Повесть о днях моей жизни, ruscorpora.ru)

Во македонскиот јазик за споредба се користи и *рисот* во фраземата *лут како рис*:

Лут како рис, внатре влезе татко му и викна: - Каде е тој непрокопсаник, неранимајко! (Гоце Делчев, Ванчо Николески, <http://drmj.eu>)

Командантот беше *лут како рис*. (Ванчо Николески, Волшебното самарче, <http://drmj.eu>)

а во рускиот јазик мечката и волкот во фраземите *злой/разъяренный как медведь, сердитый как волк*:

Приходил мрачный, вонючий и *злой, как медведь*. (Андрей Геласимов, Разгуляевка, ruscorpora.ru)

6 Заклучок

Гневот како емоција со бурна манифестација е поврзана со голем број јазични единици. Покрај големиот број лексеми кои се користат за номинација на оваа состојба, во јазикот има и многу фраземи кои ги опишуваат гестовите и мимиките, но и другите средства за манифестирање на оваа емоционална состојба.

Во овој труд беше анализиран сосема мал сегмент од македонската и руската фразеологија, но дури и овој малуброен корпус покажа дека зоонимните фраземи даваат експресивна и сликовита претстава за голем број поими, меѓу кои и една универзална категорија каква што е емоцијата гнев. Зоонимните фраземи беа застапени во првата и петтата фаза од сценариото на гневот, т.е. во навредливиот настан и актот на одмазда. Во фраземите кои го опишуваат навредливиот настан имаме поголема разновидност во однос на употребениот зооним, додека во петтата етапа имаме поголема избалансираност во однос на застапените зооними. И во двата јазика се продуктивни и активни метафорите ЖИВОТНИТЕ СЕ ЛУЃЕ и ГНЕВОТ Е ДИВО ЖИВОТНО, а во македонскиот јазик ја среќаваме и субметафората ГНЕВОТ ИМА ЗЕЛЕНА/ЖОЛТА БОЈА (И ЖИВЕЕ ВО ЦРНИОТ ДРОБ ИЛИ ЖОЛЧКАТА) што се објаснува со припадноста на македонскиот јазик во балканскиот јазичен сојуз во кој оваа субметафора е доста активна. Овде треба да се спомене и влијанието на Библијата, на литературните текстови (басни, приказни), како и на непосредното искуство на човекот со одредени животни во формирањето на значењето на фраземите. Овој мал сегмент од зоонимната фразеологија покажува дека доминираат сличностите и совпаѓањата во фразеолошката слика на гневот во анализираните јазици како резултат на општоприфатените претстави, додека разликите кои се должат на спецификите на разгледувани јазици и култури се застапени во помал број.

Литература

- Валентина Ю. АПРЕСЯН, Юрий Д. АПРЕСЯН, 1995: Метафора в семантическом представлении эмоций. *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры. 453–465.
- Нина Д. АРУТЮНОВА, 1998: *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.

- Анатолий Н. БАРАНОВ, Дмитрий О. ДОБРОВОЛЬСКИЙ, 2007: *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*. Москва: Мир энциклопедий Аванта.
- Нина БАСКО, 2007: *Фразеологизмы в русской речи: словарь-справочник*. Москва: Флинта, Наука.
- Александр К. БИРИХ, Валерий М. МОКИЕНКО, Людмила СТЕПАНОВА, 2009: *Словарь фразеологических синонимов русского языка*. Москва: АСТ ПРЕСС КНИГА.
- Снежана БЕЛКОВСКА, 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: Снежана Белковска.
- Дигитален речник на македонскиот јазик*. Пристап од 7.9.2020 до 20.10.2020 на <http://drmj.eu/>
Тодор ДИМИТРОВСКИ, Ташко ПИРИЛОВ, 2003–2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Скопје: Огледало.
- Влас П. ЖУКОВ, 1987: *Словарь фразеологических синонимов русского языка*. Москва: Русский язык.
- Кэррол ИЗАРД, 1999: *Психология эмоций*. Санкт Петербург: Питер.
- Кирил КОНЕСКИ, 2003–2014: *Толковен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Сергей А. КУЗНЕЦОВ, 2000: *Большой толковый словарь русского языка*. СПб.: Норинт.
- Юрий В. КРЫЛОВ, 2006: Статус слов «Гнев»/«Злость» в семантическом поле эмоций. *Сибирский филологический журнал* 4. 96-99. Пристапено на 03.10.2021 на <https://cyberleninka.ru/article/n/status-slov-gnev-zlost-v-semanticheskoy-pole-emotsiy>
- Анџана МАКАРИЈОСКА, Бисера ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА, 2020: Фраземи со зооними во меднумска употреба. *Прилози за македонската фразеологија*. Скопје: Л. Макаријоска, Б. Павлеска-Георгиевска. 180–204.
- Алина М. МЕДЕРОВИЧ, Валерий М. МОКИЕНКО, 2005: *Фразеологизмы в русской речи: словарь*. Москва: Астрель.
- Зозе МУРГОСКИ, 2011: *Толковен речник на современниот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Ред. Ю.Д. Апресян. Москва; Вена: Языки славянской культуры; Венский славистический альманах, 2004.
- Сергей И. ОЖЕГОВ, Наталия Ю. Шведова, 1992: *Толковый словарь*. Москва: Азъ.
- Анастасия ПЕТРОВА, 2011: Об эмоциях, их “доме” и цвете (взгляд на зеленый и красный гнев в балканских языках). *Балканский спектр: от света к цвету*. Москва: Центр лингвокультурных исследований „BALCANICA” Института славяноведения РАН. 86-93.
- Оксфордский толковый словарь по психологии*. Пристап од 7.9.2020 до 20.10.2020 на <https://www.psyoffice.ru/slovar-s55.htm>
- Павел В. СИМОНОВ, 1986: Потребностно-информационная теория эмоций. *Вопросы психологии* 6, 44-56.
- Марнетка ТОМОСКА, 2015: *Фразеолошките изрази со компонента зооним во македонскиот јазик*. [Необјавена магистерска дисертација]. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Дмитрий Н. УШАКОВ, 1935-1940: *Толковый словарь русского языка: в 4 т.* Москва: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов.
- Александр И. ФЕДОРОВ, 2001: *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Аст Астрель.
- Виктор И. ШАХОВСКИЙ, 2008: *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис.
- Виктор И. ШАХОВСКИЙ, 2009: *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Москва: Либроком.
- Zoltán KÖVECSSES, 1986: *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Zoltán KÖVECSSES, 2010: *Metaphor: a practical introduction*. New York: Oxford University press.
- George LAKOFF, 1987: *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

- George LAKOFF, Zoltán KÖVECSES, 1987: *The cognitive model of anger inherent in American English. Cultural models in language and thought*. Edited by Dorothy Holland and Naomi Quinn. Cambridge University Press.
- George LAKOFF, Mark TURNER, 1989: *More than cool reason, A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Maslina LJUBIČIĆ, 1994: O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija. *Filologija* 22/23, 245–252.
- Maja OPAŠIĆ, 2014: Zoonimska sastavnice u bibleizmima hrvatskoga i pojedinih jezika. *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slavenskim jezicima Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. I. Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu. 1-14.
- Antonio PAMIES 2012: Zoo-symbolism and metaphoric competence. *Focal Issues on Phraseological Studies*. Eds. J. Szerszunowicz & K. Yagi, Univ. Białystok, Kwansai Gakuin Univ. Osaka. 291–314.
- Adalbert REBIĆ, 1996: *Stvaranje svijeta i čovjeka (Egzegeza i biblijska teologija Post 1–3 s uvodom u Petoknjžje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivana VIDOVIĆ BOLT, 2011: *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Anger through the Prism of Zoonymic Phraseology in Macedonian and Russian

Zoonymic phrasemes with their expressiveness, imagery and metaphoricalness have become an excellent way for expressing character, intellectual abilities, emotional and physical states. This is due to the fact that the presence of animals and direct human contact with them, good knowledge of their basic characteristics and behaviour, have become great grounds for understanding an unknown and abstract concept, given that man always reaches out for something he is well acquainted with in an attempt to understand something that is distant and abstract to him. This is in line with the cognitive theory of metaphor, according to which metaphor and metonymy, as mechanisms for transfer of knowledge from one field to another, imply that a concrete, physical concept must be used to understand an abstract concept fully. The experiences from the physical world serve as a natural and logical basis for understanding abstract concepts.

Zoonymic phrasemes were present in the first and fifth phases of the anger scenario, i.e. in the offensive event and the act of revenge. In the phrases that describe the offensive event we have greater diversity in relation to the zoonym used, while, in the fifth stage, we have greater balance in relation to the represented zoonyms. In both languages the metaphors ANIMALS ARE PEOPLE and ANGER IS A WILD ANIMAL are productive and active. In Macedonian language we can also find the sub-metaphor ANGER HAS A GREEN/YELLOW COLOUR (AND LIVES IN THE LIVER OR GALLBLADDER), which is explained by the fact that the Macedonian language is a part of the Balkan language union in which this sub-metaphor is very active.

This small segment of zoonymic phraseology shows that the similarities in the phraseological picture of anger in the analysed languages dominate as a result of the generally accepted representations, while the differences due to the specifics of the considered languages and cultures are smaller.

STEREOTIPI O ŽIVALIH V SRBSKI IN SLOVENSKI JEZIKOVNI PODOBI SVETA

SLOBODAN NOVOKMET

Srpska akademija nauka umetnosti, Inštitut za srpski jezik, Beograd, Srbija,
slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

Sinopsis Predmet raziskave so osnovni stereotipi o živalih, ki se oblikujejo v jezikovni podobi sveta slovenskega in srbskega naroda. Stališča in odnosi do živali v srbski ter slovenski jezikovni skupnosti so razvidni tudi na podlagi leksikalno-pomenske in jezikoslovno-kulturološke analize živalskih imen ter njihove metaforične rabe v slovarjih srbskega (RSANU) in slovenskega jezika (SSKJ). Izhajamo iz predpostavke, da pomenske razlage drugotnih pomenov zoonimov v slovarjih obeh jezikov vsebujejo systemske interpretacije o tem, kako se ti pojmi vrednotijo v posamezni jezikovni in kulturni skupnosti. Raba teh leksemov v kontekstih, zabeleženih v slovarjih, omogoča različne vidike njihove aksiološke obravnave.

Ključne besede:

slovenski jezik,
srbski jezik,
stereotipi,
živali,
jezikovna podoba
sveta

STEREOTYPES ABOUT ANIMALS IN THE SERBIAN AND SLOVENIAN LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

SLOBODAN NOVOKMET

Serbian Academy of Sciences of Arts, Institute of Serbian Language, Belgrade, Serbia,
slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

Abstract The main subject of the article regards the basic stereotypes about animals which are formed in the linguistic picture of the world of the Slovenian and Serbian nations. Certain assessments and attitudes towards animals of the Serbian and Slovenian language communities are obtained through the lexical-semantic and linguo-cultural analysis of animal names and their metaphorical use in the dictionaries of the Serbian (RSANU) and Slovenian (SSKJ) languages. We start from the assumption that semantic explanations of secondary meanings of animal names in dictionaries of both languages contain certain systemic interpretations of how such concepts are valued in a particular linguistic and cultural community. Examples of the contextual use of these lexemes recorded in dictionaries point out various aspects of their axiological treatment.

Keywords:

Slovenian
language,
Serbian language,
stereotypes,
animals,
linguistic picture
of the world

1 Predmet raziskave, gradivo in cilji¹

1.1 Predmet raziskave so osnovni stereotipi o živalih, ki se oblikujejo v jezikovni podobi sveta slovenskega in srbskega naroda. Stališča in odnose do živali v srbski in slovenski jezikovni skupnosti razpoznamo tudi z leksikalno-pomensko in jezikoslovno-kulturno analizo živalskih imen ter njihovo metaforično rabo v slovarjih srbskega in slovenskega jezika. V raziskavi uporabljamo slovarsko gradivo iz *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (RSANU)² in *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ),³ ki zagotavljata številne primere rabe zoonimov v različnih pomenskih uresničitvah. Cilj prispevka je opazovati podobnosti in razlike pri vrednotenju živali in njihovih metaforizacijah na relaciji *žival–človek* ter na ta način odgovoriti na vprašanje identitete kulturnega okolja, ki ga delita slovenski in srbski jezik, kar nam lahko pomaga pri iskanju prevodnih ustreznic.

1.2 Semantične razlage drugotnih pomenov zoonimnih leksemov v opisnih slovarjih obeh jezikov (kot osnovnih virih za razlago semantičnih vrednosti leksema enega jezika) vsebujejo sistemske interpretacije o tem, kako se ti pojmi vrednotijo v določeni jezikovni in kulturni skupnosti; vsebujejo nabor informacij (skupek paradigmatskih in sintagmatskih povezav, pomenska polja idr.), potrebnih za rekonstrukcijo družbeno opredeljenega jezikovnega in kulturnega dojetja obravnavanih pojmov. Primeri rabe teh leksemov v ustreznih kontekstih, zabeleženih v slovarjih, omogočajo različne vidike njihove aksiološke obravnave.

1.3 Stereotipe – „podobe v glavi človeka“ razumemo kot kulturno, vrednostno, posploševalno in čustveno doživete stvaritve naroda o pojavih zunajjezikovnega sveta, ki so pogosto obogatene s predsodki in katerih naloga je, med drugim, družbena integracija (Bartmiński 2011: 169–194). Glede na to, da je jezikovna podoba sveta kot pojem, ki povezuje jezik in mišljenje, izraz naivne resničnosti jezikoslovno-kulturne skupnosti, ni nenavadno, da v jezikovnih enotah, ki poimenujejo živali, najdemo primere, ko se te dojemajo kot nosilci določenih stereotipov. J. Bartmiński (2007: 96) trdi, da prav stereotipi o živalih spadajo v

¹ Prispevek je nastal s financiranjem Ministrstva za izobraževanje, znanost in tehnološki razvoj Republike Srbije v skladu s Sporazumom št. 451-03-9/2021-14.

² *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. I–XXI. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpski jezik SANU, 1959–

³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Dostop 5. 9. 2021. na www.fran.si.

najstarejšo plast kulturnega pomena.⁴ Tipičen primer stereotipnega pogleda na živali v določeni kulturi so basni, alegorične zgodbe, v katerih živali poosebljajo različne človeške lastnosti in ki o medčloveških odnosih govorijo skozi živalske like (Visković 1995: 153; Visković 2009: 53).

1.4 Stereotipi o živalih so eden od razlogov za pojav, imenovan zoosemija. *Zoosemija* (angl. *zoosemy*)⁵ pomeni metaforično razširitev leksemov za živali na človeka, izraz *zoosem* pa označuje njihov metaforični pomen, s katerim se sklicujemo na ljudi in s katerim se izražajo določene človeške lastnosti, npr. *guska* – **1. b.** fig. pej. „glupa, ograničena ženska oseba, glupača” (RSANU) ali *osel* – **2.** slabš. „omejen, neumen človek” (SSKJ). *Zoosemija* temelji na človeških kulturoloških in vrednostnih stereotipih, da imajo živali določene značilnosti, ki se lahko uporabijo tudi za ljudi (Kieltyka, Kleparski 2005b: 27). Na stereotipe o živalih pa lahko gledamo tudi kot na antropocentrično ustvarjanje podobe resničnosti. Bertoša (1999: 65) na primer trdi, da „med resničnostjo določene živali in stereotipnim modelom, ustvarjenim o njej v človeški duševni strukturi, ni podobnosti. Ta stereotipni model je vedno antropocentričen – živalim se pripisujejo človeške lastnosti, ovrednotene v moralnem, intelektualnem, čustvenem in medosebnem smislu”.

2 Jezikovna podoba sveta

2.1 Semantična struktura leksema izraža enciklopedično, zunajjezikovno znanje o določenem pojmu. To znanje izraža „kulturno in nacionalno miselnost svojih govorcev” (Maslova 2001: 60–61). Kombinacija znanja o svetu oblikuje koncepte, ki se, kadar so izraženi v jezikovni obliki, razumejo kot jezikovne predstavitve sveta ali podoba sveta.

2.2 Jezikovna podoba sveta je izraz, ki povezuje jezik in mnenje. Je izraz naivne resničnosti jezikovnokulturne skupnosti. Živali se pogosto dojemajo kot nosilci določenih stereotipov, npr. *kokoš* in *gos* sta neumni, *pes* je pokvarjen in hudoben, *svinja* pa nemoralna.

⁴ Prvi zvezek *Slovarja ljudskih jezikovnih stereotipov* Waleryja Pisareka, ki je sprožil jezikoslovna proučevanja vizije sveta in človeka, je vseboval determinante, kot so *konj* (koń), *wól* (wól) ali *kukarica* (kukulka) (Bartmiński 2011: 42).

⁵ Izraz je sprejel krog poljskih jezikoslovcev z Univerze v Rzeszówu (Kieltyka, Kleparski 2005a, 2005b; Rayevska 1979: 165) in se uporablja za opisovanje primerov metaforične razširitve leksema z živali na človeka (X, človek je Y, žival), tj. za sklicevanje na človeška bitja (Milić 2013), medtem ko se izraz *zoomorfiżem* dojemata kot pripisovanje živalskih lastnosti ljudem (Barčot 2014: 482).

3 Nastajanje stereotipov o živalih v jezikovni podobi sveta

3.1 Stereotipe o živalih prepoznavamo kot osnovne dejavnike oblikovanja besedilne enote kolektivnega izražanja, ki pripeljejo do prenosa imen za živali na ljudi različnih lastnosti. Sekundarni pomeni zoonimov, ki se nanašajo na človeka, nastajajo z združevanjem zunajjezikovnih dejavnikov, med katere uvrščamo izkušnje in sobivanje z različnimi živalmi, precedenčna besedila (basni, frazemi itd.), tradicijo in dejavnike, ki tvorijo *veliko verigo obstoja* in dejanske lastnosti živali, kot so njihov videz, prehranjevalne navade, življenjski prostor itd.

3.2 Metafora *velike verige obstoja* (angl. *The Great Chain of Being*), ki sta jo razvila Lakoff in Turner (1989), pomeni, da se različne entitete medsebojno metaforično povezujejo. Glede na hierarhijo te verige –

BOG ↔ ČLOVEK ↔ ŽIVAL ↔ RASTLINA ↔ ANORGANSKA SNOV

– je za ljudi značilno racionalno razmišljanje, medtem ko imajo živali le instinkt. Če eno entiteto v tej verigi, npr. človeka, predstavimo ob pomoči druge, npr. živali, dobimo metaforični sistem in pojmovno metaforo ČLOVEK JE ŽIVAL, npr. *Ta človek je svinja*, ali obratno – ŽIVAL JE ČLOVEK, npr. *zvest pes* (Kieltyka, Kleparski 2005b: 26). Človek je v tej verigi na višji stopnji razvoja in lahko vsebuje vse lastnosti pojma, ki je pod njim v verigi, kakor tudi lastnost, ki mu zagotavlja višje mesto v verigi (Milić 2013: 200). Če za koga rečemo, da je *lev* (pogumen, neustrašen), ne smemo pozabiti, da instinktivno vedenje *leva* metaforično povezujemo s tipično človeško lastnostjo, nato pa to metaforo projiciramo nazaj na človeka. Na ta način lahko živali pripišemo človeške lastnosti, ki pomenijo odsotnost razuma in nagonsko vedenje, kot sta nemoralna, poželenje, pa tudi plemenite lastnosti, kot sta pogum, smelost ipd.

3.3 Pomembno vlogo pri oblikovanju kolektivnega izražanja do živali imajo tudi dejanske, zaznavno opazne značilnosti živali, ki se metaforično lahko projicirajo na ljudi z določenim vedenjem ali lastnostmi. Velike in počasne živali, kot sta *krava* ali *vol*, ali tiste z majhnimi možgani, kot sta *kokoš* ali *gos*, so običajno neumne; živali, ki živijo v umazaniji ali so nagnjene k prenašanju, na primer *svinja*, pa nemoralne in pokvarjene (po pojmovni metafori MORALNA ČISTOST JE ČISTOST, tj. nemoralno je umazano) (Lakoff, Johnson 1999).

3.4 Določene stereotipe o živalih je treba poiskati tudi v starih pravljicah, basnih, Bibliji itn. Negativen odnos na primer do *osla*, njegove neumnosti in trme, je treba poiskati tudi v basnih, v katerih se *oslu* pogosto posmehujejo zaradi videza. V frazeološkem gradivu najdemo številne primere, ki krepijo stereotip o neumnosti živali,⁶ npr. *telečji pogled, kokošja pamet, neumen kot tele, gledati kot tele v nova vrata* (srb. *gleda ko tele u šarena vrata*), *na to se razume kakor zajec na boben* (srb. *razume se kao magarac u kantar*) (Vidović Bolt idr. 2017: 64–65, 127) ipd.

3.5 Upoštevati je treba tudi religijo primitivnega človeka, ki je določene živali doživljal kot nosilce demonskih lastnosti, druge pa spet kot nosilce božanskih značilnosti. Tako so v slovanski kulturi plazilci nečiste živali, številne pa so celo hudičeva stvaritev (npr. *kač*). Uradno stališče cerkve je dolgo bilo, „da so živali bitja brez razuma, ki jih je ustvaril Bog, da služijo ljudem, in da jim je Stvarnik dal samo življenje, nam pa še dušo” (Visković 2009: 343–344). *Svinja* je v Bibliji, na primer, upodobljena kot nečista in pohlepna.

4 Podobnosti v dojetju živali med slovensko in srbsko kulturo na primeru metaforizacije živalskih imen

4.1 Na podlagi značajskih lastnosti, na katere se sklicujemo z živalskimi imeni za človeka, lahko za slovensko in srbsko kulturo tipologiziramo več skupnih živalskih stereotipov. Najpogostejši so stereotipi, ki se nanašajo na živalski *intelekt, značaj in vedenje*.

4.2 Tako v slovenskem kot v srbskem jeziku se predstavnikom skupine *živine* in *domačih pernatih živali* najpogosteje pripisuje zmanjšana inteligenca. V srbski kulturi se kot manj inteligentne dojemajo velike domače živali, npr. *bрав* (srb. „ograničena oseba”, RSANU), *bik* (srb. „glup, a jak muškarac”, RSANU), *vo* (srb. „glup čovek”, RSANU), *govedo* (srb. „ograničen, glup čovek”, RSANU), *konj* (srb. „nezgrapen i glup čovek”, RSANU), *krava* (srb. „glupa i ograničena ženska oseba”, RSANU), *magarac* (srb. „glup, glupak”, RSANU), *ovan* (srb. „glup, nerazuman čovek”, RSANU). V slovenščini so to *junec* („neumen, omejen človek”, SSKJ), *tele* („nespameten, neumen človek, zlasti zaradi mladosti, nezkušenosti”, SSKJ), *osel* („omejen, neumen človek”, SSKJ), *bik* („neumen, omejen, zabit človek”, SSKJ), *vol* („neumen, nedomislen

⁶ Za slovenski jezik glej na primer Jemec Tomazin (2014), Smole (2014), Kržišnik (2014), Jakop (2014), Stramljič Breznik (2014), Koletnik, Nikolovski (2020).

človek”, SSKJ), *koza* („neumna, domišljava ženska”, SSKJ).⁷ *Guska* (srb. „glupa, ograničena ženska osoba”, RSANU) in *kokoška* (srb. „glupača”, RSANU) sta predstavnika domače perutnine, v slovenščini pa *gos* („neumna, navadno tudi domišljava ženska”, SSKJ).

4.3 Na ravni značaja se z zoonimi večinoma poudarjajo negativne, slabe lastnosti ljudi, kot so nemoralnost, zloba, brezobzirnost, krutost in podobno. Kot predstavnika „nemoralnega” v živalskem svetu se v srbskem jeziku večinoma uporabljata *svinja*, kar potrjujejo primeri *kermač* (srb. „prljav, neuredan, bezobziran, nečastan čovek”, RSANU) ali *kermača* (srb. „nečasna ženska osoba”, RSANU), oziroma *pes*, npr. *kuja* (srb. „zla, rđava, pokvarena, nemoralna ženska osoba”, RSANU) ali *kučka* (srb. „rđava, zla žena, nemoralna osoba”, RSANU). Leksemi, ki poimenujejo pse (npr. *kučka*, *kera* ipd.), se nanašajo na osebo lahke morale, nagnjeno k promiskuiteti, nečistovanju ipd. *Pes* je v srbskem jeziku še posebej negativno označen, njegove lastnosti se nanašajo na sebičnost, krutost, zlobo in razuzdanost (Novokmet 2016; Novokmet 2020). Tudi v slovenščini se leksemi, kot so *pes*, *psica*, *govedo*, *prašič* in *žjvina*, nanašajo na hudobnega, nasilnega, surovega, zlobnega človeka ali žensko, medtem ko se *prasic*, *prasec* in *psica* lahko nanašajo tudi na ničvrednega, malovrednega človeka, *prašič* pa na pohotnega človeka.

4.3.1 Primeri neželenih značajskih lastnosti so v srbskem jeziku še lenoba (srb. *ameba*, *mrcina*, *bedevija*) oziroma življenje na račun drugega, v slovenskem jeziku *parazit* („kdor živi od dela drugega, na škodo drugega”, SSKJ), nato strahopetnost (srb. *žec*, *kunič*, *miš*, *kukavica*) oziroma v slovenskem jeziku *žajec* („bojazljiv, strahopeten človek”, SSKJ) in *cucek* („pohleven, bojazljiv človek”, SSKJ). V slovenskem jeziku je opazna tudi lastnost ničvrednosti, ki jo simbolizirajo *podgana*, *podganar*, *glista*, *črv*, *gosenica*. V obeh jezikih se *volke* dojema kot nosilec izredno negativnih lastnosti, kot so nasilje, krvoločnost, brezobzirnost ipd. (v slovenščini je to tudi *bijena*), *kača* in *pes* (sln. *psica*) pa zlobe in zahrbtnosti (v slovenščini je to tudi *škorpijon* – „hudoben, zloben človek”, SSKJ). V obeh jezikih sta *ovca* in *jagnje* nosilca ubogljivosti, ponižnosti in naivnosti. V redkih primerih pozitivno označenih lastnosti v obeh jezikih sta *lev* in *levinja* kot predstavnika poguma in neustrašnosti, *lisica*, *lisjak* in *mačka* pa zvitosti, pronicljivosti in spretnosti.

⁷ Prim. na primer frazeme *neumen kot gos*, *neumen kot kura*, *neumen kot osel*.

4.3.2 Živali, ki so v srbskem jeziku stereotipno profilirane po družbenih parametrih, kot so nekultura, nevzgojenost in vulgarnost, so *bik*, *živina*, *krava*, *opica*, v slovenskem jeziku pa je to *krava* („nevzgojen človek”, SSKJ).

5 Razlike v dojetanju živali med slovensko in srbsko kulturo na primeru metaforizacije živalskih imen

5.1 Eden izmed primerov, v katerem opazimo razliko v jezikovni in vrednostni stereotipizaciji živali med slovensko in srbsko kulturo, je leksem *krava*. Ta v slovenskem jeziku zaničljivo označuje „grobega, nevzgojenega človeka/kdor veliko, požrešno pije”⁸ (sln. *ne bodi krava in nehaj že piti; o ti krava pijana*, SSKJ). V srbskem jeziku ta leksem ustvarja sekundarne metaforične pomene, ki se nanašajo na žensko okornost, počasnost, lenobo, neumnost in na zaznavanje *krave* kot velike in počasne živali, nimajo pa povezave s pijanstvom. Za pijano osebo se v srbskem jeziku uporablja *svinja* (na primer *Svinjo pijana!*), kar tako v slovenskem kot tudi srbskem jeziku ustreza frazemu sln. *pijan kot svinja* = srb. *pijan kao svinja*. Po drugi strani pa je v srbskem jeziku žival, ki se v primerjalnih frazeoloških enotah povezuje z izrazitim pijanstvom, *smuk* (kača, ki sesa kri domačim živalim, po navadi kravam), pogosto se uporablja tudi frazem *pijan kao smuk* (sln. *pijan kot smuk*).

5.2 V slovenskem jeziku se trmastemu in dobrodušnemu človeku lahko reče, da je *medved* (3. ekspr. „močen, okoren, navadno dobrodušen človek”, SSKJ), medtem ko je v srbskem jeziku trmast *ždrebac*, *magarac*, *mazga*, *ovan*. *Medved* ima v srbskem jeziku in kulturi negativno konotacijo in se nanaša na nekoga, ki je „trapav/nespreten, ograničen, glup” (RSANU) oziroma neumen, omejen. *Junec je* v slovenskem jeziku lahko tudi „močen moški” (SSKJ), medtem ko je v srbskem prej „glupak, budala” (RSANU) oziroma neumen človek.

5.3 Medtem ko se v srbskem jeziku zoonim *mačka* v sekundarni metaforični izvedbi, usmerjeni na človeka, nanaša predvsem na žensko osebo lepega, privlačnega videza („zgodna, privlačna ženska oseba”, RSANU),⁹ se v slovenščini na „spretno,

⁸ Morda zaradi predpostavke, da lahko krava popije veliko vode.

⁹ Enega bistvenih prispevkov k preučevanju družbene vloge zoonimnih metafor je zagotovil K. Hines, ki se je ukvarjal s pojmovno metaforo ŽELENA ŽENSKA KOT MAJHNA ŽIVAL (angl. DESIRED WOMAN AS SMALL ANIMAL) (Hines 1999: 9). Tak metaforični pogled na ženske je po eni strani posledica tabuiziranega odnosa do živali, ki se lovijo in ki so namenjene zadovoljiti kakšne človekove potrebe, po drugi strani pa izhaja iz reduciranja ženske na predmet poželenja. Najpogosteje gre za majhne živali (angl. *cat*, *chicken*), ki se, kot rečeno, lahko lovijo (angl. *grouse*, *fox*, *plover*) ali pa so lahko domače živali (angl. *pussy cat*, *canary*) (Hines 1999: 12).

premeteno žensko” (sln. *to ti je mačka, nje že ne boš ugnal*, SSKJ).¹⁰ Tako se v slovenskem jeziku in kulturi krepi stereotip o *mačkah* kot neodvisnih in zvutih živalih, medtem ko v srbskem jeziku te lastnosti dobi samo moški predstavnik vrste – *mačak* (*mačor*), kar je v srbskem jeziku metaforično ime za „lukavog, prepredenog čoveka/muškarca” (RSANU). V srbskem jeziku torej sekundarni pomen leksema *mačka* potrjuje družbeno vlogo zoonimnih metafor v funkciji konceptualizacije ženske kot objekta spolnega poželenja¹¹ in njene družbene ter vrednostne diskreditacije.¹² Značajske lastnosti, ki lahko pomagajo pri razcvetu osebe, kot je npr. zvitost, se nanašajo na moške (srb. *mačor/mačak*). Za zvitost se v slovenskem jeziku lahko uporablja tudi zoonim *jegulja* (sln. „neodkrit, zvit, priliznjen človek”, SSKJ), česar v srbskih opisnih slovarjih na ravni pomena ne najdemo. Tudi *jazavac* je v srbskem jeziku grabežljiv človek, medtem ko je v slovenščini *jazbec* „čudaški, samotarski moški” (SSKJ).

5.4 Vlogo poudarjanja ženskega videza, tj. njene privlačnosti in poželenja, ima v žargonu srbskega jezika tudi zoonim *riba*. V slovenščini se *riba* nanaša na osebo, ki je nosilec določenih dejavnosti v organizaciji (slov. *pri kontroli so ujeli nekaj mednarodnih rib; velike ribe se obdavljenju izognejo*, SSKJ).

5.5 Za poudarjanje krutosti in nagnjenj k nasilniškemu vedenju se v slovenskem jeziku uporablja zbirni samostalnik *živina* (sln. „nasilen, surov človek”, SSKJ). V srbskem jeziku bi mu ustrezal samostalnik *marva*, ki se lahko nanaša na „nedisciplinovanu, nekulturnu grupo ljudi” (RSANU). V srbskem jeziku se samostalnik *živina* uporablja predvsem za pernate domače živali (srb. *kokoška, patka, guska* ipd.), medtem ko pomen „četronožne domače živalinje” ne razvija nadaljnjih ekspresivnih pomenov. Opazili smo tudi, da se *svinja* v obeh jezikih nanaša na slabo higieno in nemoralno vedenje pri ljudeh. V slovenskem jeziku poleg leksema *žrebec* ipd. beležimo sekundarni pomen samostalnika *prašič* za pohotnega in nasilnega moškega (2. „pohoten, nasilen moški”, SSKJ). V srbskem jeziku pa ni tako, čeprav se *svinja* konceptualizira kot simbol izjemne nemorale.

¹⁰ To ustreza vrsti lastnosti, ki se kažejo tudi npr. v frazeološkem gnezdu *koška* v ruščini, kjer se mačka nanaša na zvitost, hitrost, spretnost, žilavost, pa tudi lenobo in neiskrenost (Kiršova 2000: 155).

¹¹ Kövesces je vzpostavil metaforo SPOLNO PRIVLAČNE ŽENSKO SO MAČKE (Kövesces 2010: 154), v različnih jezikih pa se najde povezava med žargonskim imenom za ženske spolne organe prek imena za manjše kosmate živali (višja it. *cavallo* – konj; *capra* – koza; fr. *chatte* – mačka; *minou* – muca) (Baider, Gesuato 2003: 17–18).

¹² V srščini primerjajte leksem *cica* (hip. od *mačka*), ki se v žargonu nanaša na lepo, privlačno žensko osebo.

5.6 Zanimiv je tudi primer leksema *lavica/levinja*. Čeprav se nanaša na žival, ki tradicionalno ni del slovenskega, ne zemljepisnega ne kulturnega prostora, se tako v slovenskem kot tudi srbskem jeziku nanaša na močno, progresivno žensko osebo, ki druge presega na področju svojega delovanja in izstopa iz pasivne vloge, ki ji jo nalaga družba. V srbskem jeziku ima semantična izvedba, ki se nanaša na žensko, leksikografsko definicijo: „ženska oseba, obično priyatne spoljašnjosti, koja ima uspeha, posebno u muškom društvu”¹³ (RSANU), medtem ko ima v slovenskem jeziku pomen „ženska, ki po lastnostih, zaželenih za področje njenega udejstvovanja, presega druge” (SSKJ). Medtem ko se semantična izvedba v slovenskem jeziku nanaša na pozitivno dojemane lastnosti, ki jih ima ženska na področju družbenega delovanja, semantična izvedba v srbskem jeziku obdrži vrednotenje ženske osebe po merilih androcentrične kulture, nanašajoč se na področje fizične in družbene usposobljenosti (= „obično priyatne spoljašnjosti”, „uspeh u muškom društvu”). Iz govorne prakse pa lahko sklepamo, da se v obeh jezikih ta pomen počasi spreminja v tisto, kar priča o spremembi družbenih in kulturnih odnosov, saj vedno bolj pridobiva pomen uspešne, ambiciozne in borbene poslovne ženske ter ženske, ki se bori za svoje potomstvo in družino.¹⁴ Boj za potomstvo je potrjen tudi s frazemom *boriti se kot levinja*.¹⁵ O njem E. Kržišnik (2014: 8) pravi, da „ima še dodatno pomen 'žrtvovati se za svoje otroke/družino' in je torej večpomenski”; ugotovimo lahko, da je s semantičnim potencialom leksema *levinja* izražena kulturološko pomembnejša vloga ženske pri vzgajanju družine. A. Hrnjak (2014: 5) je ugotovila, da se *levinja* lahko nanaša na izredno pogumno žensko, ki nasprotuje tradicionalnim stereotipom, saj ti govorijo, da so ženske fizično in psihično slabše, bolj pasivne in nagnjene k spravljalivosti. Po drugi strani srb. *boriti se kao lav/sln. boriti se kot lev* ne v srbskem ne v slovenskem jeziku ne pomeni boja za družino, temveč pogumen in vztrajen boj.

6 Zaključek

Ugotavljamo, da so stereotipizaciji tako v srbski kot tudi v slovenski kulturi podvržene skoraj vse živalske vrste. Ti stereotipi se nanašajo na zaznavanje njihove inteligence, značaja, vedenja ipd. *Domače živali* se kažejo predvsem kot manj inteligentne, kot predstavnice nemoralnega, nekulturnega in prostaškega vedenja,

¹³ Ženska oseba, običajno prijetnega videza, ki ima uspeh, zlasti v moški družbi.

¹⁴ Odlomek iz članka N. Silaški potrjuje isto: „Lavica 'lioness' was selected as the term which would be used by female respondents to refer to a strong, ambitious, persistent, self-confident, and self-sacrificing woman, devoted to her husband and children” (Silaški 2014: 327).

¹⁵ „Tako je v primeru *boriti se kot lev* in *boriti se kot levinja*, ki imata skupni del pomena 'zelo pogumno in vztrajno se boriti' (Kržišnik 2014: 8).

pogosto tudi kot ničvredne, *divjim živalim* pa se, razen v redkih izjemah (kot je *lev/levinja*), pripisujejo lastnosti zlobe, grdosti, pohlepa, krutosti, nasilnosti ipd. Ti stereotipi so v jezikovni podobi sveta posledica kombinacije jezikovnih in zunajjezikovnih dejavnikov. Čeprav opazimo razlike v stereotipizaciji določenih živali, primeri kažejo, da sta srbski in slovenski jezik del istega kulturnega okolja in tradicije. Razlike so opazne v tem, da je v srbskem jeziku močnejša androcentrična usmerjenost k dejstvu, da se določene živali, kot sta *mačka* ali *levinja*, dojemajo kot predstavnice, s katerimi se vrednoti zunanji videz ženske in njena zavezanost družini ter potomstvu.

Literatura

- Fabienne BAIDER in Sara GESUATO, 2003: Masculinist Metaphors. Feminist Research. *metaphorik.de*, 6–25. Dostop 21. 9. 2021 na https://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/05_2003_baidergesuato.pdf
- Jerzy BARTMIŃSKI, 2007: Stereotypy nie mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Jerzy BARTMIŃSKI, 2011: *Jezyk – slika – svet. Etnolingvističke studije*. Beograd: SlovoSlavia.
- Mislava BERTOŠA, 1999: Stereotipi o životinjama. *Teorija i mogućnost primjene pragmatolingvistike*. Ur. Lada Badurina, Nada Ivanetić, Boris Pritchard, Diana Stolac. Rijeka, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 63–76.
- Caitlin HINES, 1999: Foxy chicks and playboy bunnies: A case study in metaphorical Lexicalization. *Cultural, Typological and Psychological Perspectives on Cognitive Linguistics*. Ur. K. H. Misako. Amsterdam: Benjamin's. 9–23.
- Ana HRNJAK, 2014: Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. *Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1–16. Dostop 20. 9. 2021 na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Hrnjak%20za%20WEB.pdf
- Nataša JAKOP, 2014: Živali v pragmatičnih frazemih: na primeru slovenščine. *Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1–9. Dostop 20. 9. 2021 na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Jakop%20za%20WEB.pdf
- Mateja JEMEC TOMAZIN, 2014: Kdaj je dobro postati trmast kot vol? živalski frazemi v pravnih strokovnih besedilih. *Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1–14. Dostop 20. 9. 2021 na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Tomazin%20za%20WEB.pdf
- Robert KIELTYKA in Grzegorz A. KLEPARSKI, 2005a: The scope of English zoosemy: The case of DOMESTICATED ANIMALS. *Studia Anglica Resoviensia* 3, 76–87.
- Robert KIELTYKA in Grzegorz A. KLEPARSKI, 2005b: The ups and downs of the Great Chain of Being: The case of canine zoosemy in the history of English. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2, 22–41.
- Marijana KIRŠOVA, 2002: Prilog proučavanju frazeologizama (Rusko-srpske paralele). *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 30/1, 149–157.
- Mihaela KOLETNIK, Gjoko NIKOLOVSKI, 2020: Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v prekmurskem narečju in makedonščini. *Slavia Centralis* 13/2, 83–99.

- Zoltán KÖVECSES, 2010: *Metaphor. A practical introduction*. New York: Oxford university press.
- George LAKOFF in Mark JOHNSON, 1999: *Morality, Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- George LAKOFF in Mark TURNER, 1989: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Valentina A. MASLOVA, 2001: *Lingvokulturologija*. Moskva: Izdatalski centr „Akademija”.
- Goran MILIĆ, 2013: Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije. *Jezikoslovlje* 14/1, 197–213.
- Slobodan NOVOKMET, 2016: Metaforična značenja leksema iz leksičko-semantičke grupe naziva za pse koja se odnose na ljudske osobine. *Književnost i jezik* LXIII/1–2, 49–66.
- Slobodan NOVOKMET, 2020: *Nadživi životinja u srpskom jeziku: semantička i lingvokulturološka analiza*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- N. M. RAYEVSKA, 1979: *English Lexicology*. Kiev: Vyšča Škola Publishers.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. I–XXI. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, 1959–.
- Nadežda SILAŠKI, 2013: Animal metaphors and semantic derogation – do woman think differently from man? *Gender studies* 12/1, 319–332.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Dostop 5. 9. 2021 na www.fran.si
- Vera SMOLE, 2014: Frazemi za domače živali v slovenskem vzhodnodolenskem šentruperskem govoru. *Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1–21. Dostop 20. 9. 2021 na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Smole%20za%20WEB.pdf
- Irena STRAMLJIĆ BREZNIK, 2014: Zakaj se Slovenci neradi istovetimo s svojo kokoško? *Životinje u frazeološkom rubu*. Ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1–10. Dostop 20. 9. 2021 na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Breznik%20za%20WEB.pdf
- Ivana VIDOVIĆ BOLT idr., 2017: *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nikola VISKOVIĆ, 1996: Političke životinje. *Politička misao* 32/3–4, 141–157.
- Nikola VISKOVIĆ, 2009: *Kulturna zoologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Stereotypes about Animals in the Serbian and Slovenian Linguistic Picture of the World

The main subject of the article regards the basic stereotypes about animals, which are formed in the linguistic picture of the world of the Slovenian and Serbian nations. Certain assessments and attitudes towards animals of the Serbian and Slovenian language communities are obtained through the lexical-semantic and linguo-cultural analysis of animal names and their metaphorical use in the dictionaries of Serbian and Slovenian. The research material was extracted from two dictionaries, *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (RSANU) and *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), which provide numerous examples of the use of animal names in various semantic realisations. Examples of the contextual use of these lexemes recorded in dictionaries point out various aspects of their axiological treatment. The aim of this paper is to observe the similarities and differences in the evaluation of certain animals and their compatible metaphors in the animal–human relationship, and, thus, answer the question concerning the identity of the cultural environment shared by Slovenians and Serbs, which can also help us find appropriate translational equivalents. Given that the linguistic picture of the world, as a concept which connects language and thinking, is an expression of the naive reality of the linguo-cultural community; it is not uncommon to find examples in lexemes naming animals as bearers of certain stereotypes, e.g. the hen and the goose are foolish, the dog corrupt and wicked, the pig immoral, etc. One of the examples which we will discuss in this article refers to the lexeme *krava* (cow), which, in Slovenian, refers to a rude, uncultured person and a person who drinks a lot (sln. *ne bodi krava in nehaj že piti; o ti, krava pijana!* / engl. *don't be a cow and stop drinking; oh you, drunk cow!*), whereas, in Serbian, it means clumsiness, laziness, stupidity, and is related to experiencing the

cow as a large and slow animal (for example, in both languages and cultures a svinja/pig is also used for drunkenness). We will also discuss the meanings of the lexeme levinja/lavica (lioness), which, in both Slovenian and Serbian, refers to a strong, successful woman.

SEMANTIČKA OBILJEŽJA FRAZEMA S KOMPONENTOM *GLAVA/ГОЛОВА* U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

LESIA PETROVSKA,¹ ANA DUGANDŽIĆ²

¹ Kijevsko nacionalno sveučilište Taras Ševčenko, Institut za filologiju, Kijev, Ukrajina, lesja_petrovska@yahoo.com

² Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska, adugandzic@ffzg.hr

Sažetak U radu se razmatraju semantička obilježja frazema s komponentom somatizmom *glava/голова* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Usporedno proučavanje frazeologije na razini semantičke strukture frazeoloških jedinica omogućuje identificiranje zajedničkih i nacionalno specifičnih obilježja u sadržaju koncepta glava kao fragmenta makrokoncepta „čovjek“ i značajki mehanizama njegove verbalizacije.

Ključne riječi:

frazem,
semantika,
glava,
hrvatski jezik,
ukrajinski jezik

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF IDIOMS WITH THE COMPONENT *GLAVA/ГОЛОВА* IN CROATIAN AND UKRAINIAN

LESIA PETROVSKA,¹ ANA DUGANDŽIĆ²

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology, Kyiv, Ukraine,
lesja_petrovska@yahoo.com

² University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia,
adugandzic@ffzg.hr

Abstract The paper considers the semantic characteristics of idioms with the somatic component *glava/голова* in Croatian and Ukrainian. The comparative study of phraseology at the level of semantic structure of phraseological units allows the identification of common and national-specific features in the meaning of the concept the head as a fragment of the macroconcept „human being“ and features of the mechanisms of its verbalization.

Keywords:

idiom,
semantics,
the head,
Croatian language,
Ukrainian language

1 Uvod

U frazeologiji slavenskih jezika razmatranje verbalizacije somatskog kulturnog koda nije novo. Međutim, u pokušaju rekonstrukcije pojedinih fragmenata slike svijeta nekog etnosa, usporedna analiza jezičnih struktura u dva ili više jezika daje nam mogućnost da stvorimo precizniju i jasniju ideju o njima. Najilustrativniji u ovom slučaju su frazemi čija semantika upućuje na pogled na ljudsko tijelo.

Cilj našeg rada je predstaviti semantičke značajke frazema sa somatizmom glava kao komponentom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, te na taj način utvrditi što je zajedničko, a što različito u sadržajnoj jezgri koncepta „glava“ kod dvaju naroda.¹

2 Kulturna simbolika glave kod Slavena

2.1 Shvaćanje glave kao najvažnijeg dijela ljudskog tijela uočava se u mnogim kulturnim tradicijama. Kod većine naroda glava se shvaća kao svetinja, što se odražava u brojnim ritualima i vjеровanjima. Važnost glave potvrđuje činjenica da se u većem broju mitologija spominju višeglava bića: životinje, ljudi, duhovi, bogovi i božice kojima se pripisuju različita nadmoćna svojstva, a broj glava često predstavlja broj života. Glava je kugla, a kugla je najsavršenije tijelo, otkuda slijedi usporedba glave s cjelokupnim svemirom. Glava je općenito simbol snage aktivnog principa koji uključuje nadmoć u upravljanju, naređivanju, prosvjetljivanju (Frazer, 2002; Ladan 2006: 701; Chevalier, Gheerbrant 1994: 164; Makovskij 1996: 122–123; Dugandžić 2019).

2.2 U slavenskoj je starini, kako navodi rječnik *Славянские древности*, glava glavni, gornji dio tijela čovjeka, s kojim su povezane predodžbe o njegovom umu (i bezumlju), životu i smrti, ona je metonimijska zamjena za čovjeka (*glava* obitelji). Zajedno sa srcem, glava se smatra mjestom prebivanja duše čovjeka (SD5: 251-254).

¹ Ovo istraživanje nastavak je istraživanja frazema sa sastavnicom *glava* koje je u doktorskom radu *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku* provela jedna od koautorica (Dugandžić 2019) čiji je cilj bio ustanoviti semantički potencijal i karakteristike semantičke strukture frazema sa somatskim sastavnicama.

Dubinski značenjski smisao jezičnih struktura otkriva nam kako je u narodnoj svijesti glava prvenstveno simbol razuma, „alat“ za mišljenje, pa isto tako i utjelovljenje vlasti, a i života općenito (hrv. *mudra glava, glava knje, izgubiti/gubiti glavu; золота голова, усьому голова* i dr.). Međutim, analiza razvoja metaforičkih značenja pokazuje i činjenicu da se glava može smatrati metonimijskom zamjenom za cijelog čovjeka. Glava je izraz više ljudske vrijednosti, utjelovljenje samog čovjeka, ona kvalificira njegove sposobnosti i mogućnosti, programira mišljenje (Savčenko 2013: 394). Odsutnost uma kod čovjeka, njegovo čudno ponašanje, povezuje se s pojavom u glavi stranih objekata (muhe, paukovi, bube, miševi, piljevina, slama i sl.): hrv. *imati mušice (mube, bube, bubice) <u glavi>, imati slamu (piljevinu) u glavi*; ukr. *зайчики в голові стрибають, жуки в голові*, ili s prazninom: hrv. *prazna (šuplja) glava*; ukr. *голова як макітра* (Dugandžić 2019).

Simbolička značenja *glave* izražavaju se u nizu prenesenih značenja koja razvija leksem *glava* u jeziku, pa isto tako i kroz sekundarne nominacije kao što su meronimi i partikularizatori (Ivanović 2018), kao i u sastavu višekomponentnih jedinica, odnosno frazema. Jezik uočava naivno shvaćanje glave kao najvažnijeg organa u kojem je koncentriran sav čovjekov život, a glava isto tako nastupa kao manifestacija trenutnih emocija ili trajnih ljudskih osobina, pa se onda prenosi i na društvene odnose, kao i neke apstraktne pojave.

3 Značenjske skupine frazema s komponentom *glava/голова* u hrvatskom te ukrajinskom jeziku

3.1 Najbrojniju skupinu frazema u oba jezika predstavljaju jedinice koje izražavaju cijeli spektar *mentalnih procesa*. U ovoj skupini frazema izdvajaju se brojne jedinice koje se značenjski vežu za sam proces mišljenja ili razmišljanja, odnosno početak ili prestanak te radnje (hrv. *doći u glavu, izbiti si iz glave*, ukr. *прийти в голову, вибитися в голову*) kao i trajnost same radnje (hrv. *mota se po glavi, ne ide iz glave*, ukr. *крутитися в голові; тримати в голові*).

3.1.1 Neki od hrvatskih frazema sa značenjem 'pomisliti' ili 'sjetiti se' su *svrsnuti u glavi, šunnuti u glavi, prasnuti u glavi, zapeći u glavi, doći u glavi, pasti (lupiti i sl.) u glavi*, kojima značenjski odgovaraju ukrajinski frazemi *прийти/приходити в голову (на розум, на ум), зайти/заходити в голову, припливти до голови, влізти в голову, ударити/ударяти в голову, кинутися в голову* te frazemi *стукнуло в голову, думка (гадка) западає (запала, лізе,*

влізла, приходить, прийшла <в голову (до голови)>, *думка майнула* (*сяйнула, блиснула, пробігла*) <в голові>, *майнуло* (*мелькнуло, мигнуло*) в голові sa značenjem 'sjetio se *tko*'. Većina navedenih frazema sadrži sem kratkotrajnsti, što je posljedica prisutnosti glagola sa značenjem početka radnje, ili radnje kratkog trajanja (*svrsnuti, prasnuti; vdaruti, zapasti, мелькнути, майнути* i dr.).

3.1.2 U skupinu izraza koji označavaju sam proces razmišljanja spadaju većinom frazemi koji upućuju na prisutnost briga, problema te pokušaje pronalaska rješenja situacije: hrv. *razbijati* (*lupati, trti*) <sebi (si)> *glavi, tražiti po <svojoj> glavi, kopati* (*kopkati*) *po (u) glavi, lomiti* <sebi> *glavu, tućnuti glavom*; ukr. *ламату* (*ломити*) <собі> *голову, морочити голову і висушити/сушити* <собі> *голову (мозок), покопатися в своїй голові і прикинути/прикидати в голові* (в думках, думкою), *голова пухне* (*розпухає, ренається, розколюється, тріщить*), *взяти/брати голову в руки, взяти/брати (забрати) <собі> в голову, клопотати собі (свою) голову*.

Trajniji proces razmišljanja i neprestano vraćanje na iste misli iskazuje se hrvatskim frazemima *prebirati u glavi, premetati* (*preturati* i sl.) *po (u) glavi* (*preko glave*) i frazedom *motati se* (*vrzmati se*) *po glavi* u kojem su zamijenjeni subjektno-objektni odnosi, te ukrajinskim frazemima *думка гвіздком* (*колом*) *стримить* (*стирчить, сидить* i t. in.) *у голові, думка крутиться* (*вертиться*) *в голові, думки* (*гадки, думи*) *снуються у голові, вертиться* (*крутиться*) *в голові, снуються в голові* (в думках), *увійти гвіздком у голову і стримити* <гвіздком (*цвяхом, цвяшок*)> *в голові* (в пам'яті, у мозку). U pozadinskoj slici većine navedenih frazema misaoni procesi uspoređuju se s kružnim i sličnim pokretima (*motati se; крутитися, вертїтися, снуються*), ili prikazuju postojeći problem kao materijaliziranu smetnju (*гвіздок, цвяшок*). U istu grupu spadaju i izrazi poput *стояти в голові і тримати* (*держати*) *в голові* (в умі), *запасти/западати в голову, втелюючися в голову*, kao i *лізти в голову*, pa onda i frazemi iste semantike ali strukturno suprotni zbog prisutnosti niječne čestice *не лізе* (*не йде*) *з голови, не виходить з голови* (з думки), *думка* (*дума*) *не виходить з голови* i hrvatski frazem *не ізлази* (*не иде*) *із glave* (*памети*).

3.1.3 Značenje *prestanaka razmišljanja* pronalazimo kod dva para ekvivalentnih frazema: hrv. *izbaciti iz glave* (*памети*) i ukr. *викинути/викидати з голови* (з пам'яті, з думки) sa značenjem 'namjerno zaboraviti *koга, što*, prestati misliti *na koга, na što*', te s nešto većim izražajem ekspresivnosti hrv. *izbiti* <sebi (si)> *із glave* i ukr. *вибити з голови* sa značenjem 'odlučiti zaboraviti *koга, što*, namjerno prestati misliti *na koга, na*

što'. Kod svih navedenih frazema prisutan je i sem namjere, a pozadinska slika prikazuje prisutnost objekta o kojem se razmišlja i njegov nestanak kao voljno izbacivanje, „izbijanje“.

3.1.4. *Gubitak sposobnosti jasnog razmišljanja* veže se uz gubitak glave, ili prisutnost stranih objekata: hrvatski frazem *izgubiti/gubiti glavu* ima značenje 'zbuniti se/zbunjivati se, ne snaći se/ne snalaziti se, izgubiti/gubiti prisebnost', te ukrajinski frazemi s istim značenjem ali „slikovitijim“ oblicima u izražaju у *голові туманіс* (*туманиться*) ili *голова туманіс* (*туманиться, чманіс*), в *голові кебета догори другом стала, думки колесом заходили (закрутилися)* <в *голові*>. Uočava se da je u posljednjem frazemu, *думки колесом заходили (закрутилися)* <в *голові*>, pozadinska slika kruženja u kretanju jednaka slici ranije spomenutih frazema (*думка крутиться (вертиться)* в *голові, думки (гадки, думи) снуються у голові* itd.), što stvara polisemičnost kod tih frazeojedinica.

3.1.5 Značenje *shvaćanja* (ili *neshvaćanja*) realizira se u hrvatskim frazemima *lako ići u glavu, ne ide (ne ulazi) u glavu, teško ići u glavu* i izrazito ekspresivnim *ne može uhvatiti ni za glavu ni za rep, došlo je iz gužice (dupeta) u glavu* te ukrajinskim frazemima *голови (розуму, ума) не прикласти, <i> в голову (в думку) не прийде/не приходить, <i> не береться <до> голови, <наче> повітлішало в голові, не вкладається в голові, не йде в голову, не полізе/не лізе в голову, провітло в голові, розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах)*.

U ukrajinskim frazemima shvaćanje se povezuje sa svjetlošću i razdanjivanjem: *<наче> повітлішало в голові, провітло в голові і розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах)* što u korelaciji s gore spomenutim у *голові туманіс* demonstrira preklapanje s konceptosferom prirodnih pojava, kao što je magla, opozicija *дан/ноć* i sl.

Frazemi s glagolskom sastavnicom *ići* koriste antropomorfni model za prikaz shvaćanja, kao na primjer, *lako ići u glavu komu* sa značenjem 'lako shvaćati', isto kao i veći broj frazema sa značenjem nemogućnosti shvaćanja i razumijevanja hrv. *ne ide (ne ulazi) u glavu, teško ići u glavu* i ukr. *<i> в голову (в думку) не прийде/не приходить, не йде в голову*, kao i ekspresivni izraz *не полізе/не лізе в голову* 'ne može shvatiti *tko što*, nikako ne razumije *tko što*'.

3.1.6 Semantički se podudaraju u dvama jezicima frazemi sa značenjem 'pamtiti'/'zaboravljati': hrv. *držati u glavi, ne izlaziti (ne ide) iz glave (pameti)*, ukr. *заховати в голові, вилетіти/вилітати (вивітритися/вивітрюватися) з голови*.

Par frazema hrv. *šuplja glava*, ukr. *голова дірява* prikazuje šupljinu kao značenjsku karakteristiku zaboravljive osobe. U istu značenjsku skupinu spada i ukrajinski frazem <i> в голову (в думку) <собі> не брати 'ne dati si truda razmišljati ili brinuti o čemu'.

3.2 Prema brojnosti izdvaja se skupina frazema čija se semantika povezuje s kategorijom *života*. Brojnost ove skupine je rezultat toga što u jezičnoj realizaciji dominira shvaćanje *glave* kao najosjetljivijeg dijela tijela pa tako i njezine povezanosti sa životom, odnosno postojanjem ili nepostojanjem u čisto fizičkom smislu (Dugandžić 2019: 99). Stoga, glava postaje simbolom života, a gubitak glave označava smrt. Takve se slike glave vrlo često iskazuju frazemima. U ovoj skupini izdvajamo jedinice, koje se odnose na:

3.2.1 *životnu opasnost*: hrv. *glava je u pitanju, glava je u torbi, glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi), igrati se glavom (životom), izlagati glavu, kockati se glavom, nositi (imati) glavu u torbi, riskirati glavu, staviti glavu na panj, staviti/stavljati život (glavu) na kocku, visi mač nad glavom*; ukr. *важити головою (життям), встромити голову в петлю, голова з плечей (з пліч), підставити/підставляти голову (лоб, лоба) під кулю, підставити/підставляти <свою> голову <під обух>, як обух над головою*.

Dovođenje samog sebe u opasnost izražava se frazemima hrv. *igrati se glavom (životom), izlagati glavu, riskirati glavu, staviti glavu na panj, staviti/stavljati život (glavu) na kocku*, ukr. *підставити/підставляти голову (лоб, лоба) під кулю, підставити/підставляти <свою> голову <під обух> i встромити голову в петлю* čije pozadinske slike jasno pokazuju da gubitak glave odnosno rizik gubitka glave predstavlja životnu opasnost. Frazemi hrv. *staviti glavu na panj* i ukr. *підставити/підставляти <свою> голову <під обух>* različito verbaliziraju jednaku izvanjezičnu sliku: stavljanje glave na panj prikazano hrvatskim frazedom implicira sječu glave sjekirom, što je verbalizirano u ukrajinskom frazemu.

Po život opasnu situaciju ili opasno stanje izražavaju frazemi hrv. *visi mač nad glavom* i ukr. *як обух над головою*, hrv. *glava je u pitanju, glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi)* te ukr. *голова з плечей (з пліч)*.

Hrvatski frazemi *kockati se čijom glavom, staviti/ stavljati život (glavu) na kocku* povezuju životnu opasnost s igrom na sreću.

3.2.2 spašavanje života. U ovu skupinu spadaju frazemi hrv. *spasiti/ spašavati glavu komu, spasiti/ spašavati < svoju (sebi, si) > glavu, sačuvati glavu < na ramenima > i imati glavu na ramenima, iznijeti (izvući i sl.) živu glavu*, te ukr. *голова ціла < на плечах >* čije se značenje temelji na percepciji cjelovitosti ljudskog tijela. U istu grupu spada i hrvatski frazem *dok je na ramenu glava (glave)* sa značenjem 'dok živi tko, za života', pa tako i frazem *ostati čitave glave* uz značenje 'ostati živ', koji sadrži i dodatnu značenjsku komponentu: 'ostati nepovrijeđen';

3.2.3 smrt. Ovdje pronalazimo brojne frazeme poput hrv. *došlo je (doći će) glave, izgubiti glavu (život), lišiti glave, ode glava, platiti glavom (životom), posijati glavu, prosvirati glavu, prosvirati sebi (si) glavu, raditi o glavi, rastaviti (odijeliti) glavom, skratiti za glavu, stajalo je (stajat će, koštalo je, koštat će) glave, tražiti glavu, ucijeniti glavu, ugrabiti (uzeti) glavu*; ukr. *встропити голову в петлю, голова злетіла (впала, покотилася) < з плечей (з плеч, з пліч) >*, *голова лягла (полягла, покотилася), зложити (покласти) голову, лягти головою, накласти/накладати (наложити) головою, позбутися голови, покласти/класти голову (душу), скласти/складати голови (життя, кістки, кости), скрутити/скручувати голову* i dr. Navedeni izrazi temelje se na slici gubitka glave, koji predstavlja smrt. Tu se izdvajaju frazemi koji prikazuju izazivanje ili nagovještavanje nečije smrti ili propasti: *tražiti glavu, raditi o glavi, скрутити/скручувати голову кому* sa značenjem 'ubiti' ili 'zahtijevati nečiju smrt'; a onda i frazemi koji prikazuju samu smrt: *stajalo je glave, platiti glavom, голова злетіла (впала, покотилася i т. ін.) < з плечей (з плеч, з пліч) >* sa značenjem 'umrijeti, smrtno stradati'.

Daljnja metaforizacija povezuje gubitak glave s gubitkom ugleda, društvenog položaja: *došlo je (doći će) glave, raditi o glavi, голова злетіла (впала, покотилася i т. ін.) < з плечей (з плеч, з пліч) >* sa značenjem 'upropastio je (upropastit će) koga tko, upropastilo je (upropastit će) koga što'.

3.3 Izdvaja se niz frazema koji izražavaju *psibo-somatska stanja*. Tu se radi najprije o vrtoglavici i glavobolji. Stanje vrtoglavice ili glavobolje može imati razne uzroke (bolest, umor, pijanstvo, itd.), a i sama leksička jedinica *vrtoglavica* govori o čovjekovom doživljaju takvog fiziološkog stanja kao vrtnje, koji može biti popraćen zamagljenom slikom pred očima, lošim vidom i sl. (Dugandžić 2019: 66) U obama jezicima nailazimo na brojne frazeološke jedinice, koje slikovito prikazuju fiziološki osjećaj nelagode, tj. glavobolje ili vrtoglavice: *glava je kao bačva (balon, bure), glava je teška, mrači se u glavi, muti se (zamuti se, ljulja se) u glavi, vrti se (zavrti se, okreće se) u glavi, magla u glavi, ruca glava*; ukr. *аж у голові морочиться, <аж> у голову (у н'яти) б'є, голова <іде (нішла, ходитъ, заходила)> обертом (кругом, ходором і т. ін.), голова крутиться (закрутилася, морочиться, заморочилася, паморочиться, запаморочилася, макітриється, замакітрилася і т. ін.), джмелі гудуть у голові, смеркло в голові, у голові макітриється (замакітрилося), у голові помутилося, голова розвалюється (лопається і т. ін.), <і> голови не підвести, ледве голову підвести/підводити, туман у голові, як (мов, ніби і т. ін.) сови почували в голові і сл.*

Vrtoglavica ili glavobolja kao posljedica utjecaja alkohola u oba se jezika prikazuje kao udarac u glavu: hrv. *udarilo je u glavu* 'napio se tko, pod utjecajem alkohola je tko', i isto ukr. *ударити/бити в голову, вступити/вступати в голову, <аж> у голову (у н'яти) б'є, хміль ударяє (ударив, б'є) у голову* ili se označava slikom težine (*glava je kao bačva, glava je teška, <і> голови не підвести, ледве голову підвести/підводити*).

3.4 Većim brojem frazema iskazuju se različita *emocionalna stanja*.

Pribranost i neprepuštanje emocijama iskazuju se frazemima *hladne glave* i *sačuvati hladnu glavu*, a *uzbuđenje, uzrujanost*, čak i *bijes*, frazemom. Ovi frazemi povezuju smirenost s hladnoćom, a uzbuđenje i uzrujanost s vrućinom. Vrućina je u frazemu *udarila (jurnula) je krv u glavu komu* prikazana kao naviranje krvi u glavu, iako nije na direktan način eksplicirana.

Frazem *<ne> boli glava koga za koga, za što* iskazuje *ravnodušnost*.

Priložni frazem *pokunjene glave* položajem tijela upućuje na *tugu* i *potištenost* ili *posramljenost*, a *utučenost* je iskazana frazemom *nositi mrtvu glavu*.

Stanje *nemira*, *napetosti* ili *uzbuđenja* iskazano je ukrajinskim frazemom *думки стрибають (застрибали) у голові*, a stanje *zaprepaštenosti* nekim događajem frazemom *як (мов, наче) обухом луснули (хто луснув, хто лигнув і т. ін.) по голові*.

Frazem *glavu gore* <!/> uzvik je ohrabrenja, a u pozadinskoj mu je slici podizanje glave kao znak dobrog raspoloženja, hrabrosti i sl. Kao uzvik koristi se i ukrajinski frazem *де взявся на нашу голову* za izražavanje nezadovoljstva kime ili čijom pojavom.

Niz frazema koji spadaju u ovu skupinu, temelje se na prikazivanju govora tijela. To su jedinice koje se odnose na označavanje takvih emocija, kao što su sram, očaj, tuga i sl. Primjerice, par ekvivalentnih frazema hrv. *uvučiti/uvlačiti glavu <u ramena>* i ukr. *ввібрати/вбрати (втягти/втягувати, втягнути) голову в плечі* prikazuje jednake pokrete tijela koji daju sliku snuđene, posramljene osobe. Tjelesni pokret s jednakim značenjem je i spuštanje glave, kako prikazuju hrvatski frazemi *objesiti (oboriti) glavu* te priložni frazemi *pognute glave* i *pokunjene glave*. Osim srama, značenje prvog se odnosi i na pokornost, a značenje drugog i na potištenost.

Ekvivalentni frazemi hrv. *uhvatiti se/hvatati se za glavu* i ukr. *братися (вхопитися/хванатися) за голову* ili *ухопитися <руками> за голову* ili *аж за голову взятися* izražavaju stanje *očaja*. Njihova izvanjezična situacija temelji se na istom tjelesnom pokretu kao gesti hvatanja za glavu. Značenjski ekvivalentni su također i frazemi za izražavanje očaja hrv. *čupati <sebi (si)> kosu <na glavi>* i ukr. *<аж> рвати (дерти, скубти) на собі (на голові) волосся (чуба)*, dok ukrajinski frazem *битися головою об стіни* ima značenje 'u stanju očaja, uzaludno pokušavati izbjeći nešto neželjeno', te se razlikuje od hrvatskog frazema jednake strukture *lupati glavom o zid* koji na prvo mjesto stavlja sem upornosti.

Govor tijela tj. glavu pognutu u tuzi ili očaju vrlo transparentno ekspliciraju i ukrajinski frazemi *повісити/вішати голову* i *хилити (клонити) голову (чоло)*.

Kajanje zbog vlastitih pogrešaka kojima se šteti samom sebi izražava se hrvatskim frazemima *lupati se/lupati se po čelu (glavi)* ili *tući se po glavi*, a frazem *posuti se/posipati se pepelom <po glavi>* ili *posuti/posipati pepelom glavu* i njegov ukrajinski ekvivalent *посіпати/посипати (присіпати/присипати) голову попелом*, uz *kajanje* zbog štete drugoj osobi sadrže i sem griznje savjesti.

Posebno se izdvajaju jedinice koje označavaju *zaljubljenost*, što se u naivnoj slici povezuje s nerazumnim ponašanjem, upućuje na gubitak glave kao nemogućnost jasnog razmišljanja: hrv. *izgubiti/gubiti glavu (razum, pamet)*, *zaljubiti se (biti zaljubljen) preko glave*, *zavrtjeti glavom (glavu)*, ukr. *втрамити/втрачати (зубити/зубити, стратити/тратити) голову, закрутити/крутити (запаморочити, морочити) голову кому*.

3.5 Uočavamo niz izraza, koji se odnose na *ljudske osobine*. Nastanak takvih frazeo jedinica je posljedica proširenja značenjske jezgre i daljnje metaforizacije. Dakle, u oba jezika pronalazimo brojne frazeme koji:

– označavaju *pametnu osobu*: *bistra (mudra) glava, imati mozga <u glavi>*, *imati <zrno (dva zrna)> soli u glavi, s malo (imalo, nešto) mozga u glavi, sijeda glava, učena glava*; ukr. *голова варить, голова є у кого <на плечах (на в'язах)>*, *голова не половиою (не соломомою, не клоччям і т. ін.) набита, держати розум в голові, є лій у голові, з головою, золота голова, мати <всі> клепки в голові, мати голову на плечах (на в'язах, на карку і т. ін.), мати олію (лій, смалець і т. ін.) в голові, мати розум (тяму, тямку) <у голові>*, *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова, світла (ясна) голова і др.*;

– ili obrnuto, daju sliku *glupe, ograničene osobe*: *bez <zrna> soli u glavi, s malo soli u glavi, drvena (dubova, brastova, bukova) glava, imati slamu (piljevinu) u glavi, imati tvrdi glavu, nemati <bas> previše u glavi, nemati mozga <u glavi>*, *pileća glava, prazna (šuplja) glava*, ukr. *без голови, без тямки (без тямки, без тямку) <в голові>*, *без царя (без царка) в голові, голова з вухами, дурна голова, капустана (куряча) голова, не мати гаразду в голові, порожньо в голові (у лобі), порожня (пуста) голова, у голові перекинулось, шкандибати на голову і сл.*;

– izražavaju značenje *luckavosti, šaravosti*: *baciti se/bacati se na glavu, biti s glavom u oblacima, a nogama na zemlji, fali (nedostaje) <jedna> daska u glavi, imati čuka u glavi, imati mašice (mube, bube, bubice, crva) <u glavi>*, *imati propuh u glavi, kao bez glave, kao muha bez glave, luda glava, nemati <jedne, treće, četvrte, sve> daske u glavi, nemati sve daske u glavi, nemati sve šarafe u glavi, nisu svi kotači u glavi (na mjestu), šenuti glavom, udaren u glavu (mozak), usijana glava*; ukr. *без <третьої (сьомої)> клепки <в голові (у тім'ї)>*, *без клепок <у голові (у тім'ї)>*, *вітер у голові <град (віс, свище, пошвиствує і т. ін.)>*, *горобці цвірінькають у голові (у макітрі), дур заходить (зайшов) у голову, жуки у голові, з кіндратиком у голові, зайчики в голові стрибають, і на голову (на вуха) не налізе, кинутися/кидатися сторч головою, не мати <однієї (третьої, дев'ятої і т. ін.)> клепки <в голові>*, *нема (немає, не*

було, не вистачає, бракує і т. ін.) <однієї (третьої, десятої і т. ін.)> клепки у голові, цвіркуні тріщать у голові, ще мак <росте (цвіте, сходять і т. ін.)> у голові.

Navedeni frazemi koreliraju s onima koji označavaju mentalne procese kao polazna značenjska osnova za njihov nastanak.

Suprotno od slike praznine kao znaka gluposti, prisutnost nečega u glavi postaje znak pameti. Na primjer, u hrvatskim frazemima takav objekt je sol koja je razvila bogatu simboliku kod Slavena (SD5: 114), te se smatra simbolom za suštinu i razum: *imati soli u glavi, imati žrno (dva žrna) soli u glavi* sa značenjem pameti ili obrnuto, nedostatak soli u glavi označava intelektualnu ograničenost: *bez soli u glavi, bez žrna soli u glavi, nemati soli u glavi, nemati žrno (žrna) soli u glavi, s malo soli u glavi* i sl.

U ukrajinskim frazemima pametna glava sadrži tvari kao što su mast, ulje: *є лій у голові чийй, у кого, мати олию (лій, смалець і т. ін.) в голові*, koji bi mogli predstavljati glavu kao „dobro podmazani mehanizam“ prema obrascu za tvorbu frazema u kojem je glava predstavljena kao mehanizam (Levčenko 2005: 112).

U ovu skupinu spadaju također i frazemi koji označavaju *tvrdoglavost* ili *samovjerenost*: hrv. *usijana glava, utuviti (wrtjeti, žabiti) <sebi (si)> u glavu, uzdignute glave (čela)*; ukr. *забити <собі> в голову, хоч головою (лобом) об стіну товчи, високо нести (тримати) голову.*

3.6 Daljnje proširivanje značenja glave demonstrira brojna skupina frazema koji semantički prelaze u *društvenu sferu* i *sferu međusobnih odnosa*. Ovdje spadaju frazemi koji izražavaju značenje 'dosadivati komu' (hrv. *preko glave je komu koga, čega, probiti/probijati komu glavu, visjeti (stajati) nad glavom; popeti se navrh glave komu*, ukr. *натуркати/натуркувати голову, об'їсти голову, прозрити/зрити голову кому, чію; ким, чим, проточити/проточувати голову кому, скребти голову кому*), 'utjecati na koga' (hrv. *utuviti u glavu komu što, uliti/ulijevati u glavu napuniti/puniti glavu komu <čime>*, kao i slika obrnute radnje *izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave, izbiti iz glave komu koga, što*; ukr. *вбгати в голову, вбити/вбивати в голову що, кому, чію, вивітрити хміль з голови чієї, кого, втовкмачити/втовкмачувати (втовкти) в голову (в довбешку, в макітру) кому, замакітрити голову (світ) кому, замутити голову (розум) чію (чийй), кому, затуманити/затуманювати голову (розум, очі), набити/набивати голову кому, чим, надурити голову, укласти в голову кому; 'varati' (hrv. *zavadio bi dva oka u glavi tko*, ukr.*

голову туманити чию, кому, дурити голову кому, запаморочити/паморочити голову (розум, свідомість і т. ін.) і др.

Shvaćanje *glave* kao simbola *vlasti* i vladavine, koje je ključno kod mnogih naroda, razvilo se na leksičkoj razini npr., *glava* kao vođa, *glavni* kao najvažniji i osnovni, ukr. *голова, головувати, головний*, međutim našlo je izražaj u neočekivano malom broju frazema npr. hrv. *glava kuće*, ukr. *усяму голова*. S tom simbolikom značenjski su povezani frazemi koji označavaju *pokoravanje*: *pognuti glavu (šiju), prignuti/prigibati glavu; на голову лізти, не схилити/не схилити голови (чола, шиї), сісти/сідати (вилізти/вилізати) на голову, схилити (клонити) голову (чоло)*, koji uočavaju prastare ideje o privilegiranosti osobe koja ima vlast da bude viša u fizičkom smislu, pa su svi ostali članovi zajednice morali izgledati (i ponašati se) tako da se ne ističu (Frazer 2002). Tu su također izrazi koje označavaju *prednost*: U ukrajinskom jeziku nailazimo na frazeme u kojima se čovjekova visina povezuje s kvalitetama u drugim područjima, na primjer *вирости/виростати на голову над ким* u značenju 'dobivati značajnu prednost u usporedbi s *kim*', *на голову вищий від кого* u značenju 'mnogo bolji *u čemu* od *кого*' i *піднятися/підніматися (підійнятися/підійматися, піднести/підноситися і т. ін.) на голову (на багато голів) <вище> кого, від кого, над ким* u značenju 'postati mnogo bolji *od koga*, znatno nadmašiti *koga* u *čemu*'. Svi ovi frazemi temelje se na opoziciji *viši/niši* pri čemu se viši povezuje sa značenjem bolji, a niži sa značenjem lošiji.

Budući da je glava manifestirala kao utočište života, možemo pratiti kako glava postaje i glavni i najveći simbol za *jamstvo*: *dajem (dao bih) glavni, jamčiti <svojom> glavom, товарити (poslati) на глави, відповідати головою, дати/давати голову (руку) <на відруб (на відсік)>, ручитися/ручатися головою*.

3.7 Daljnji stupanj metaforizacije glave, odnosno udaljšavanje značenja od njegovog neposrednog denotata je zastupljeno u nizu jedinica koje se vežu za polje *apstraktnih pojmova* kao što su količina, red, neočekivanost, zaklon.

Frazemi *imati preko glave, izmjeriti/mjeriti (omjeriti i sl.) koga od poda do glave, od glave do pete* ili *od pete do glave, odmjeriti/mjeriti koga od glave do pete, preko glave je komu koga, čega, vrh glave; до голови, з (від) голови (аж) до ніг (до стін), з головою* odnose se na *količinu* pri čemu se kao mjerilo uzima čovjekova visina: glava je najviši dio ljudskog tijela, te tako postaje mjera najveće količine.

Frazemi poput <kao> *šaka (šakom) u glavu, sručiti se (survati se, svaliti se i sl.) na glavu, vpaсти/падати на голову, звалитися/зваловатися на голову (руки, плечи), як (мов, наче) грім на голову, як (мов, наче) обухом ударити/бити по голові, як (мов, наче) холодний душ <на голову>, як (мов, ніби) біда на голову, як (мов, ніби) сніг (дош) на голову <з ясного неба>* dolaze u značenju 'neočekivano, iznenada', ali se ponajprije odnose na neugodna iznenađenja ili neočekivane brige i probleme.

Niz frazema povezan je s označavanjem *reda* ili *nereda*. Hrvatski frazemi iskazuju red i logičan slijed kroz postojanje početka i kraja. U somatskoj se slici to podudara s glavom koja predstavlja početak, i nogama, odnosno petom, ili repom (u zoomorfnom kodu), koji predstavljaju kraj. Na primjer, frazem *ima glavu i rep što* znači 'ima smisla (logike) što, jasno (suvislo, logično) je što', a suprotno značenje odsutnosti reda ili logike ima frazem *bez glave i repa je što* ili *nema <ni> glave ni repa što*.

Nered se prikazuje putem preokretanja čega, tj. postavljanja glave prema dolje hrv. *prevrnuti na glavu što, postaviti/postavljati (prevrnuti, okrenuti) na glavu što, stajati na glavi*, ukr. *догори ногами, на головах (на голові) ходити*. Ovaj je frazem u hrvatskom jeziku poslužio za tvorbu priloga *naglavačke*. Stavljanje glave prema dolje označava nered, nepravilnost ili neuređenost jer u slici svijeta glava predstavlja gornju granicu, a noge donju.

Značenje traženja *zaklona* je prisutno kod niza frazema kao što *kerov nad glavom, ostati/ostajati (biti) bez krova nad glavom, skloniti (zakloniti) glavu*, ukr. *голову <свою> прихилити, не мати де голову (голови) прихилити, приткнути голову (себе)* gdje je značenje sastavnice *glava* prošireno s dijela ljudskog tijela na cijelog čovjeka.

4 Zaključak

Kao što vidimo, frazemi sa somatizmom *glava* predstavljaju makrokoncept „čovjek“ u različitim realizacijama, a uz to se kod njih često preklapaju somatska i druge konceptosfere. U analiziranim frazemima često uočavamo povezivanje glave kao dijela tijela s njezinim funkcijama, a tako i sa samim čovjekom, dakle glava postaje metonimijska zamjena za samog čovjeka. Također, prisutno je i povezivanje sa zoomorfnim karakteristikama, ili s prirodnim pojavama (*nema <ni> glave ni repa što, куряча голова; трачі се и глави; повітлішало/розвиднілося в голові, смеркло в голові, туман в голові*). Nadalje, prisutne su i davne mitološke predodžbe, kao što je, primjerice,

simbolika soli kod hrvatskih frazema (*imati soli u glavi, bez soli u glavi*). U pogledu strukture, većina analiziranih frazema su glagolski frazemi, s obzirom na to da najčešće verbaliziraju neku radnju, posebice kada se radi o mentalnim procesima. Upravo glagoli su oni elementi koji najčešće određuju cjelokupno značenje frazema kao i razinu njihove ekspresivnosti. Među analiziranim jedinicama vidimo frazeme koji se podudaraju i strukturno i značenjski u dvama jezicima, ili one s neznčajnim razlikama u značenju ili strukturi, ali koji na isti način verbaliziraju naivnu sliku, a uz to se izdvajaju također i izrazi koji su specifični za pojedini jezik.

Literatura

- Ana DUGANDŽIĆ, 2019: *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- James George FRAZER, 2002: *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Milena IVANOVIĆ, 2018 = М. Ивановић, 2018: Соматизми као мероними и партикуларизатори, на материјалу српског и украјинског језика. *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића: међународни научни зборник радова*. 51–68.
- Olena LEVČENKO, 2005 = О. П. Левченко, 2005: *Фразеологічна символіка: лінгвокультуралогічний аспект*. Львів: ЛРІДУ НАДУ.
- Ljubov SAVČENKO, 2013 = Л. В. Савченко, 2013: *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*. Сімферополь: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.

Rječnici i priručnici

- Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, 1994: *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Četvrto prošireno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tomislav LADAN, 2006: *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova*. Zagreb: Masmedia.
- Mark MAKOVSKIJ, 1996 = М. М. Маковский, 1996: *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
- SD5 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 5. Москва: Международные отношения, 2012.
- Josip MATEŠIĆ, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Antica MENAC, Željka FINK-ARSOVSKI, Radomir VENTURIN, 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка, 2003.
- Словник української мови* (Т.1-11). Київ: Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, 1970-1980.

Semantic Characteristics of Idioms with the Component *glava/голова* in Croatian and Ukrainian

In the naive worldview the head is understood as the most important part of the human body, as confirmed by the meaning of language units. In this paper, we consider idioms with the component

glava/голова in the Croatian and Ukrainian languages with regard to their meanings. The most numerous group of idioms in both languages is represented by units that express an entire range of mental processes, i.e. they denote the basic function of the head as the part of the body responsible for thinking. Also, according to their quantity, a group of idioms stands out, whose meaning is connected with the category of life. The large number of units in this group is the result of the fact that, in the linguistic realisation, the understanding of the head as the most sensitive part of the body dominates, and, thus, its connection with life, i.e. existence or non-existence in the physical sense. The understanding of the head as a symbol of power and rule, which is one of the key ones among the Slavs in general, did not reflect in a large number of idioms, although it developed on a lexical level. In idioms with somatism the head there is often overlapping of the somatic and other conceptual spheres. In this group of idioms, the connection between a part of the body in its functional characteristics and the human being is noticed most often. Also, we notice the realisation of zoomorphic characteristics, as well as the connection with natural phenomena. Furthermore, in both languages, there are numerous idioms in which the head is a measure or indicator of quantity and ancient mythological notions, as well as ancient rituals are also present. Among the analysed idioms we find idioms that, in both languages, coincide both structurally and semantically, idioms with insignificant differences either in composition or meaning, and, in addition, there are expressions that are specific to one of the languages, so their counterparts were not found in the other language. From a structural point of view, the analysed idioms with the component glava/голова are most often idioms with a verb as the main component, since they most often verbalise a certain action. Thus, the overall meaning of idioms, as well as their expressiveness, are, in most cases, determined by verbs that are components of these language units, especially connotative elements in their semantic structure.

OD ANJC KO BABOGREDAC. O FRAZELOGIJI U GOVORU BABINE GREDE

TENA BABIĆ SESAR,¹ NINA MANCE²

¹ Osijek, Hrvatska, tebabic@gmail.com

² Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, Hrvatska, nina.mance@gmail.com

Sažetak Govor Babine Grede, sela na zapadu Vukovarsko-srijemske županije, pripada govorima posavskoga poddijalekta slavonskoga dijalekta i još uvijek dobro čuva odlike šokačkih govora. Frazeologija babogredskoga govora iznimno je važna jer svojom raznolikošću i bogatstvom svjedoči o kulturi življenja. Odlike su babogredske frazeologije ekspresivnost, inovativnost, kreativnost, originalnost. Posebnost su one frazeološke jedinice koje nisu zabilježene u standardnome hrvatskom jeziku, a bilježe se u govoru Babine Grede. Cilj je članka još jednom uputiti na frazeološko bogatstvo slavonskoga dijalekta, i to na primjeru jednoga mjesnog govora; upravo su frazeološke jedinice svjedokom vremena i kulture u kojem su nastale jer je jezik medij kojim se izriče ono duboko i iskonsko, kultura jednoga naroda u jednome odsječku vremena.

Ključne riječi:

štokavsko narječje,
slavonski dijalekt,
frazeologija,
Babina Greda,
hrvatski šokački
govori

FROM ANJC LIKE BABOGREDAC. ABOUT PHRASEOLOGY IN THE SPEECH OF BABINA GREDA

TENA BABIĆ SESAR,¹ NINA MANCE²

¹ Osijek, Croatia, tebabic@gmail.com

² Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Education, Osijek, Croatia,
nina.mance@gmail.com

Abstract The dialect of Babina Greda, a village in the very east of Vukovar-Srijem county, belongs to the dialects of the Posavina sub-dialect of the Slavonian dialect, and still preserves the characteristics of the Šokci dialects. The phraseology of the dialects of Babina Greda is extremely important, because, with its diversity and richness, it testifies to the culture of living. The features of the phraseology of Babina Greda are expressiveness, innovation, creativity and originality. A special feature are those phraseological units that are not recorded in the standard Croatian language, which are recorded in the speech of Babina Greda. The aim of the article is to point once again to the phraseological units that witness the time and culture in which they originate, because language is the medium by which the deep and the primordial are expressed, the culture of a people in a section of time.

Keywords:

Stokavian speech,
Slavonian dialect,
phraseology,
Babina Greda,
Šokci speech

1 Uvod

Govori su slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja višestruko bogati i vrijedni proučavanja. S obzirom na to da je riječ o arhaičnim hrvatskim govorima, koji se u narodu još nazivaju *šokački govori*, oni u sebi čuvaju jezičnu povijest. Osim toga ti su govori, kao i svi drugi organski govori hrvatskoga jezika, čuvari hrvatske kulture i hrvatskoga identiteta. Posebno se to odnosi na frazeološki leksikon mjesnih govora u kojemu su zabilježene navike, običaji i poslovi kraja iz kojega su potekli. Kako izbor i tvorba riječi prati unaprijed oblikovana i uvriježena razmišljanja, frazeologija skriva i otkriva nebrojene jedinice koje su najbolji odraz kulture u kojoj su nastale. Tako otkrivamo zakonitosti po kojima određena zajednica, kultura ili supkultura oblikuje svoje stavove i poima svijet u kojemu živi. S tim u vezu treba dovesti jezik kao medij kojim se kroz pjesmu, priču, nabravanja, pa u nekim slučajevima i kroz kletve, izriče ono dubinsko i iskonsko jer je jezik, kako navode Lakoff i Johnson (1980: 3), „važan izvor dokaza zašto je sistem takav kakav je = language is an important source of evidence for what that system is like“. Posebnost je frazemskih konstrukcija (koje su zabilježene u okviru dijalektoloških i etnoloških istraživanja) višestruka – one nisu zabilježene u standardnome hrvatskom jeziku, što svjedoči o njihovoj izvornosti, te su izvrstan odraz kulture u kojoj su nastale jer su izbor i konstrukcija riječi pratilac unaprijed oblikovanih i uvriježenih razmišljanja. Kako ističe Matešić (1995: 88), frazemi su nositelji značajki „narodnog bitka“, a izučavanje dijalektalne (i povijesne) frazeologije „doprinosi upoznavanju spomenute značajke i istovremeno poniranju u kulturu, u povijest i razvitak jezika“. Uz to, kako ističe Matešić (1995: 87), sustavno istraživanje i stručna obrada materijala u dijalektima i govorima „ne samo što će otkriti frazeološke bogatstvo jezika, složenu dinamiku varijantnog sistema, odrediti granicu prema standardnoj normi, nego će to biti i ukazatelj, neophodno pomagalo pri rješavanju zamršenih pitanja zastarjelih gramatičkih struktura, pojava leksičkih petrifikacija, problema vezanih uz povijesni razvitak jezika uopće“.

Stoga je cilj ovoga rada ne samo (p)opisati novoprikupljene frazeme u govoru Babine Grede nego na temelju istih prikazati kako se odnos kulture i pojedinca ostvaruje u jeziku starinaca Šokaca, kako su te frazeološke jedinice oblikovane, koji su motivi najčešći te koja je pozadinska slika oblikovanja upravo tih i takvih konstrukcija. Izdvojeni su primjeri iz govora Babine Grede koji pripada hrvatskim šokačkim govorima, točnije slavonskome dijalektu štokavskoga narječja. U radu će se dakle analizirati odabrani frazemi kako bi se prikazalo kako se u Šokaca oblikuje stvarnost,

kako se ono što je Šokcima Babogredcima (životno) važno oblikuje, odnosno uokviruje u jezičnim izričajima te kako ti izričaji funkcioniraju danas.

Povedemo li se činjenicom da jezik prati kulturu, to jest da je u jeziku izrečeno sve ono što je strukturirano u mislima, tada će nam već kao prvi, ali sasvim utemeljen dokaz, poslužiti brojnost, razvijenost i bogatstvo frazema u Šokaca koji su doista plodno tlo za izučavanje ne samo s frazeološkoga gledišta već i s gledišta sociolingvistike pa i kognitivne lingvistike. Već činjenica što većine šokačkih frazema nema u hrvatskim frazeološkim priručnicima i rječnicima govori o slikovitosti i dinamičnosti šokačkih govora, a dakako da i vrlo dobro ilustrira mentalitet iz kojega su izrasle frazemske sraslice (Lukić 2007: 162).

2 Frazeologija u govoru Babine Grede

Govor Babine Grede, sela na samome zapadu Vukovarsko-srijemske županije, pripada govorima posavskoga poddijalekta slavonskoga dijalekta i još uvijek dobro čuva odlike šokačkih govora. Frazeologija babogredskoga govora iznimno je (znanstveno) važna jer svojom raznolikošću i bogatstvom svjedoči o kulturi življenja. Odlike su babogredske frazeologije, među ostalim, slikovitost, ekspresivnost, poetičnost, inovativnost, kreativnost, originalnost. Posebnost su dakako one frazeološke jedinice koje nisu zabilježene u standardnome hrvatskom jeziku, a bilježe se u govoru Babine Grede.

Frazeološkomu leksikonu babogredskoga govora pripadaju poslovice (*dok jednom ne svane, drugom ne smrkne*), izreke (*znam te, koko, dok si pile bila*), poredbeni frazemi (*glav ko panj, lip ko curica*), frazemi (*živa vatra, nadić trbu*), binomijali (*nit znam nit zjam*).

Kako je dio frazeološke građe babogredskoga govora već zabilježen i objavljen (Babić 2003; Babić Sesar 2012), u nastavku će se rada analizirati novozabilježeni frazemi među kojima posebnu skupinu čine oni frazemi koji se u literaturi nazivaju *lokalizmima* (Menac-Mihalić 2005: 115), odnosno oni „u kojih član skupa odaje neposredno određenu lokalnu obojenost“ (Matešić 1995: 86).

2.1 Analiza novozabilježenih frazema u govoru Babine Grede

U nastavku rada slijedi analiza frazema (u širem smislu riječi) koji su zabilježeni nakon objavljenoga popisa (Babić 2003; Babić Sesar 2012).

a) *Od anjc (ko Babogredac)*

U Babinoj Gredi, a i šire, postoji priča koja je poslužila kao motivacijska podloga ovomu frazemu. Jedan je naime Babogredac, na svome putu kolima do Vinkovaca, htio pripaliti cigaretu. Kako mu to nije otrprve pošlo za rukom, ustrajao je i pokušavao dok nije uspio. No, kada je konačno pripalio cigaretu, na svoje je zaprepaštenje uvidio da je već pred Vinkovcima te je sam sebi rekao „Od anjc“ u značenju „otrprve“. Izraz zapravo ima ironično značenje jer dok bi se činilo da treba značiti *otrprve*, dodatak *ko Babogredac* otkriva nam njegovo pravo značenje koje je potpuno suprotno onomu *otrprve* jer se upućuje upravo na toga Babogredca kojemu je trebalo vrlo mnogo vremena kako bi učinio takvu jednostavnu radnju. Ovaj je frazem poznat i izvan Babine Grede, još ga uvijek mnogi čuvaju u svome izričaju, a čuju se različite inačice ne samo toga izraza (npr. *Vidi, ja od anjc!*; *Ja ko Babogredac od anjc!*; *Ti ko Babogredac, od anjc!*; *Od anjc!*) nego i motivacijske priče kojoj je uvijek u pozadini to da je Babogredac putovao i da je cigaretu pripalio tek na kraju puta koji je potrajao.¹ Ovaj frazem nije zabilježen u *Rječniku hrvatskoga jezika*, kao ni u Matešićevu *Frazeološkome rječniku*. Odabir riječi i njihovih oblika svjedoči pripadnost izraza slavonskomu dijalektu (germanizam *anjc*, stegnuti oblik *ko*).

b) *Ko Grga i Klara*

Kako je već navedeno, frazeološka su posebnost – ne samo babogredske frazeološke građe nego i svih drugih organskih govora hrvatskoga jezika – takozvani lokalizmi za koje Menac-Mihalić (2003-2004: 378) navodi kako su „potvrđeni samo u jednom govoru ili u grupi govora“ te da su „potaknuti [su] i nastali zbog postojanja konkretne osobe poznate u selu ili kraju“. Ista autorica dodaje kako se takvi frazemi čuvaju i

¹ Ovdje donosimo jednu inačicu pozadinske priče frazema *Od anjc ko Babogredac* koja je objavljena na stranici <https://www.gospodarstvo-petricevic.hr/humor3> (pristup 24. 11. 2021.).

„Došao Babogredac u Vinkove, pa među ostalim kupio i paklu od 10 kutija šibica, pa se zaputio pješke natrag u Babinu Gredu. Iza Lenija napunio lulu, pa će da zapali. E al bilo vjetrovito, pa mu se šibica za šibicom gasi i nikako da upali lulu. Potrošio buja cijelu paklu šibica i već stigao do prvih babogredski kuća, te stane kod prve kočice u zanjetrinu i zapali sa zadržjom šibicom lulu, pa će pobjedonosno: "Od ajnc!"“

dugo nakon smrti dotične osobe ili izumiranja dotične obitelji (Menac-Mihalić 2003-2004: 378).

Upravo je jedan od lokalizama koji je zabilježen u Babinoj Gredi i ovaj – *ko Grga i Klara* – koji izriče nerazdruživost,² odnosno čije je značenje 'uvijek zajedno', ali s prizvukom ironije. Babogredci bi ironično rekli da znači 'vječito skupa', što znači da su supružnici zajedno i u onim situacijama kada po, nekim ustaljenim prirodnim i društvenim zakonitostima, ne bi trebali biti. Poznato je da su Šokci odgojeni patrijarhalno te da je u njihovu svjetonazoru podjela na muško i žensko neupitna, posebno osvrnemo li se na prošlost. Ne čudi stoga što su Babogredci oblikovali konstrukciju kojom upućuju na muža i ženu koji su nerazdruživi. Ovdje valja naglasiti kako se taj izraz ne odnosi nužno na supružnike, već na svaki par nerazdruživih osoba, primjerice dva prijatelja. Frazem je, pretpostavljamo, utemeljen na priči iz slavonskoga kraja o supružnicima Grgi i Klari koji se nisu odvajali ni u kojim životnim okolnostima, koji su svakamo i uvijek skupa išli. Kako navodi Menac-Mihalić (2003-2004: 362), kod frazema s antroponomom kao sastavnicom govornici određenoga govora često „ne znaju zašto je određeni antroponom sastavnica frazema, tj. ne znaju označava li taj antroponom konkretnu osobu, znaju samo značenje cijeloga frazema“. Upravo je to slučaj i s ovim frazemom – danas možemo samo pretpostaviti da su u nekom slavonskom selu³ doista jednom živjeli supružnici Grga i Klara, no ne zna se tko su oni bili.

Frazem nije, očekivano, potvrđen ni u jednome od hrvatskih frazeoloških rječnika, no rabi se u istome značenju kao i drugi frazem koji jest potvrđen u frazeološkim rječnicima. Riječ je o frazemu *biti <kao> prst i nokat <s kim>*, koji ima značenje *biti s kim u postojanoj vezi / u nerazdruživu prijateljstvu, biti uvijek zajedno, biti u vrlo bliskoj vezi <s kim>*. Čini se da su Babogredci, domišljati kakvi jesu, stvorili svoju inačicu frazema *biti <kao> prst i nokat <s kim>*.

² Kada je riječ o izricanju nerazdruživosti, Menac-Mihalić (2003-2004: 367, 381) donosi slične primjere: *biti (zblížiti se) kao Liza i Marko* = biti nerazdruživi: Zbližili su se ko Liza i Marko (Đakovo). Oni su ko Liza i Marko (Đakovo) te *ići {skupa} kao Dora i Jakov*.

³ Isti se izraz koristi i u drugim selima slavonske Posavine (primjerice Vrpolje, Beravci).

c) *Ko Rokića dorat*

S obzirom na to da je i ovdje riječ o frazemu lokalizmu, jasno je da isti nije potvrđen ni u jednome frazeološkome rječniku hrvatskoga jezika. Ovaj je frazem motiviran konkretnim fizičkim izgledom konja, i to dorata, odnosno epizodom iz života bogatih Babogredaca, Rokića (seoski nadimak, takozvani *špic-namen*), koji su bili, prema kazivanju seljana, gazdinska obitelj.⁴ U ovome je slučaju, za razliku od frazema *ko Grga i Klara*, antroponim potvrđen jer još uvijek u Babinoj Gredi žive članovi obitelji koji su *po selu* Rokići. Motivi prema kojima je ovaj frazem oblikovan jasno proizlaze iz okruženja Babogredaca Šokaca, Babogredaca stočara, a napose Babogredaca (poznatih) konjogojaca. Naime, bez dobrog se konja u prošlim vremenima nije moglo obraditi zemlju, kretati se, a ni gizditi se (u svatovima primjerice, ali i prilikom drugih običaja, recimo *garača* u pokladno vrijeme). Dobar konj ili dobar par konja oduvijek je u babogredskome društvu znak da je obitelj (u prošlosti zadruga) dobrostojeća. I inače su životinje, kako ističe Skok (2014: 67), simboli i predmeti antropomorfizma i zoomorfizma te čine „semiološke, odnosno semantičke taloge leksikologije, a time i frazeologije“. Kako se kod Rokića, na temelju usmene predaje, nije oskudijevalo ni u čemu, i dorat koji pripada Rokićima jest dobar, njegovan, gizdav, opremljen, sit. Pri određivanju je dakle značenja ovoga frazema ključna simbolika životinje, odnosno njezino obilježje (Skok 2014: 68). U babogredskome se govoru pronalazi i antonim toga frazema *ko Anjčini konji*. Analogijom, Anjčini su bili siromašna obitelj koja je jedva spajala kraj s krajem pa je, kada se u Babinoj Gredi kaže *ko Anjčini konji*, značenje toga izraza siromašan, bijedan, jadan, gladan.

Istodobno, u hrvatskim je frazeološkim rječnicima⁵ potvrđen niz frazema koji se značenjem potpuno podudaraju s prethodnim dvama opisanim primjerima babogredskih antonimskih frazema; primjerice <*žinjjeti*> *ko bubreg u loju* u značenju života u izobilju te njegov antonim <siromašan> *kao crkveni miš* kojim se opisuje posve siromašna osoba, bez sredstava za život – no uočavamo kako se oni razlikuju po odabiru motiva i sastavnica.

⁴ Skok (2014: 70) navodi sličan frazem iz frazeologije mađarskoga Pomurja i međimurske frazeologije – *jaki kak Žganjarov konj*.

⁵ Riječ je o *Frazeološkome rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića iz 1982. te *Hrvatskome frazeološkom rječniku* autora Menac, Fink Arsovski i Ventirin iz 2014. godine.

d) *Ko tica s grane*

Ovaj frazem, koji nije zabilježen u frazeološkim rječnicima hrvatskoga standardnog jezika, znači 'iznenada, neočekivano'. Zapisan je prilikom dijalektološkoga istraživanja kada je kazivačica za pokojnika rekla *Ođe ko tica s grane*. 'Iznenada je umro.' Taj se frazem, osim što u svojim sastavnicama ocrtava jezične posebnosti babogredskoga govora (izostavljanje samoglasnika: *ko*, izostavljanje suglasnika: *tica*), dovodi u vezu sa slikom iz svakodnevnoga života, slikom odlaska ptice s grane, što se odvija nenajavljeno i iznenada – primjerice kada pticu nešto uplaši ili kada ona nešto uoči pa poleti za tim što je uočila. Frazem *ko tica s grane* u kojemu leksem *tica* označuje pticu općenito, motiviran je ponašanjem te životinje.

U babogredskoj su frazeologiji inače brojni primjeri koji kao sastavnicu imaju neku životinju (primjerice *nalećela je na čelca*, *upecala je karašćica*, *ubola se na ježca* – svi istoga značenja 'zatrudnjela je') što ne čudi jer su Šokcima te životinje svakodnevnne, a neke su im važne zbog egzistencije.

Frazem nije potvrđen u hrvatskim frazeološkim rječnicima, no u onome Matešićevu (1982) pronalazi se frazem *biti kao ptica na grani* te njegove inačice, ali u drugome značenju od onoga babogredskoga 'osjećati se slobodno'. U govoru Babine Grede frazem *otić ko tica s grane* samo je još jedan eufemizam za glagol *umrijeti* (zabilježen je primjerice i frazem istoga značenja *smirio se (jadan)*).

e) *Može gola selom proć*

Seoska je sredina poznata po tome da se u njoj uvijek sve vidi i čuje. Nije drugačije ni u Babinoj Gredi. Uvijek su neke *šalufe* barem malo *podignite*, a vijesti se brzo šire. Upravo je takav ambijent potaknuo oblikovanje ovoga frazem čije je značenje 'nema nigdje nikoga'. Slika koja leži u pozadini ovoga frazema slika je praznoga sela, u kojemu nema nikoga *na drumu*, na ulici. Toliko je prazno da se može proći selom gol i nitko neće zapaziti nešto što bi inače izazvalo veliku pozornost i zanimanje. U govoru su Babine Grede zabilježeni oblici s rotacizmom (npr. *more*, *morda*). Činjenica da je ovaj frazem uvriježen bez zamjene $\xi > r$, možemo pretpostaviti, svjedoči o njegovu mlađemu porijeklu.

f) *Leć s njekim*

Kao glavno obilježje šokačkih frazema – uz već navedenu inovativnost, slikovitost, kreativnost, originalnost, ekspresivnost, poetičnost – konkretno ovdje babogredskih frazema, može se istaknuti dvostrukost, čak i podvojenost jer u njima supostoje dva svijeta: kršćanski i onaj suprotan kršćanskomu koji bi se mogao okarakterizirati kao vulgaran, dakle uvijek je prisutna opreka sakralno – profano ili red – nered (Belaj 2007: 30). Tako Milica Lukić (2007: 162) navodi kako su bitne odrednice frazemskih konstrukcija mrzovićkoga govora⁶ „s jedne strane kršćanski svjetonazor obilježen strogom podjelom na dobro i zlo, na ono što je dopušteno i ono što je zabranjeno, na ono što je odgovorno i ono što nije odgovorno, a s druge strane, kao svojevrsna suprotnost, odtorećenost od tabua kroz odnos prema spolnosti, fiziološkim funkcijama, bolesti i smrti.“ Upravo se takvo dvojstvo iščitava i u babogredskih frazema jer je s jedne strane neizmjeran broj eufemizama (primjerice već spomenuti frazem za pokojnika: *smirio se jadan...*), a s druge je strane velik broj onih frazema u kojima se bez straha (od Boga) upotrebljavaju vulgarizmi i slični jezični oblici; vrlo je bogato razrađeno i ironijsko tumačenje, čak i rujanje, nagrđivanje, ismijavanje pa u tom slučaju govorimo o disfemizmima.⁷ Takvu shemu vrlo je lako primijeniti i na ovaj frazem čiji je značenje 'spolno općiti s nekim'. Naime, brojnost frazema zabilježenih u govoru Babine Grede kojima je u značenjskoj pozadini trudnoća⁸ govore, među ostalim, o tome koliko je Šokcima potomstvo (bilo) važno. Frazem je motiviran običajem da se spolni akt događa u ležećem položaju, u krevetu. Domišljati Babogredci, kako bi izbjegli izravan izraz o toj temi, osmislili su svoju eufemiziranu izreku *leć s njekim* u značenju spolno općiti s kim.

⁶ I govor Mrzovića i govor Babine Grede pripadaju skupini ikavsko-jekavskih slavonskih dijalekata štokavskoga narječja i, iako svaki od tih idioma karakteriziraju individualne značajke, zbog pripadanja istoj dijalektološkoj skupini moguće ih je uspoređivati i povezivati.

⁷ Bećarac, tradicijski vokalno-instrumentalni napjev poznat na području Slavonije, Baranje i Srijema – koji se nalazi na popisu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (2014-10-17) – dokaz je upravo korištenja vulgarizama bez ustručavanja. Više o bećarcu vidi, među ostalim, u radu Josipa Užarevića *Poetika bećarca* u knjizi *Književni minimalizam*.

⁸ U knjizi *Šokačka buržijanija* I. Babić (2003: 101-102) donosi niz frazema iz Babine Grede kojima se nagovijesta trudnoća *snaše. Al' je nabubrila.; Omladio joj se pelcer.; To će dite bit pravi veseljak. Bilo je kod oca i matere u svatovim.; Svud se stanjila, sam nješt ode u trbuv.; Lipo je rekla Tonka ciganka da s golim nema šale.; E, mlada je uvatila zeca.; Valda je sjedila na ladnu dok sprida otječe.; Okuljarila je, jes vidio što mlati zelene kajsije.; Nadigla je čekmeže.; Pošiklo joj se.; Škodi joj voda, stalno joj se zli, mal mal pa povraća.; Naškodilo joj spavanje u dvoj.; Nalećela je na čelca.; Upecala je karašćica.; Ubola se na ježa.; Raspuzla se.; Naručala se kerme.; Potkuvala je kvas.*

I u ovome se frazemu ocrtavaju osobitosti slavonskoga dijalekta očuvane u govoru Babine Grede (*leć, njekim*).

Ni taj frazem nije zabilježen u *Hrvatskome frazeološkom rječniku* (2014), kao ni u Matešićevu *Frazeološkome rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982), što svjedoči o njegovoj originalnosti i izvornosti.

g) *Oprostila se i rastavila se*

Značenje je obaju ovih frazema isto – 'roditi', odnosno 'rodila je'. Kako su u govoru Babine Grede brojni frazemi koji govore o začecu, to jest trudnoći *snaše*⁹, ne treba čuditi što se i sam porod rađanja oslikava frazemima. Naime, oba su ta čina – i začecé i porod – svojevrsan tabu tradicionalnome društvu Šokaca kršćana pa se o njima ne govori izravno, već slikovito u okviru frazeoloških konstrukcija – jer se odnose na tematsko područje „stanja, fiziologija i anatomija čovjeka“ (Kuna 2007: 101) bez spominjanja intimnosti upravo iz razloga što je trudnoća tabu pa se odnos prema nečemu takvom iskazuje neuobičajenim konstrukcijama (eufemizacija seksualnosti, tjelesnosti).

Pri izgovoru se ovih dvaju frazema kod kazivačica čuje suosjećanje s majkom koja na porodu prolazi patnju i bol, ali i ponos i ushit jer je porod dobro prošao – *Oprostila se! Rastavila se!*

Pretpostavlja se kako je pozadinska slika ovih dvaju frazema fizičko odvajanje djeteta i majke koji su bili jedno devet mjeseci. Zapravo su, iako su na prvi pogled prilično jednostavni, ovi frazemi kompleksni jer ocrtavaju različite emocije. U frazemu *rastavila se* oslikava se jače fizička bol pri porodu.

3 Zaključak

U radu su opisani frazemi koji su zabilježeni u govoru Babine Grede nakon 2012. godine. Svi su zabilježeni primjeri odraz kulture i misli Babogredaca – Šokaca starosjedilaca te predstavljaju način na koji oni poimaju svijet, to jest kako

⁹ *Snaša*, to jest standardnojezično *snaha*, označava 1. sinovljevu (i unukovu) ženu, 2. bratovu ženu; nevjestu, šogoricu. Međutim, u slavonskim govorima čest je izraz za bilo koju mladu udanu ženu. Uz oblik *snaša* u slavonskim se govorim čuje još i *snaja* i *sna*. HJP. URL: http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=search_by_id&id=d11jXBc%3D (2014-10-17)

doživljavaju ljude i pojave s kojima i/ili u kojima žive. Zaključci doneseni na temelju ove analize pokazuju i dokazuju – a sve zbog toga što jezik prati kulturu i što je identitet iskazan jezikom – da su Šokci misaoni, kreativni, originalni. Frazemi koji su u ovome radu analizirani nisu zabilježeni u drugim hrvatskim frazeološkim rječnicima, dakle oni su nastali i opstaju u toj maloj zajednici, a tako je i s većinom drugih ovdje neanaliziranih frazema što potvrđuje njihovu domišljatost i izvornost. Da jezik prati kulturu, vidi se ponajprije po izboru motiva u analiziranim izrazima jer se „kognitivna frazeologija temelji na pojmu motiviranosti značenja frazema jezičnim (shematičnim, tj. gramatičkim) i kulturnim čimbenicima“ (Stanojević, Parizoska, Stanojević 2007: 570) – riječ je o životinjama (*dorat, tica*), antroponimima (Grga, Klara, Rokići), predmetima (*zapreg*) ili o nekim temama, to jest okolnostima kojima Šokci svjedoče neprekidno (*začeće, porod*). Izvornost se tih konstrukcija ne ogleda samo u konstrukcijama već i u jeziku kojim su očuvane odlike govora slavonskoga dijalekta, a slikovitost i vizualno preslikavanje često je višestruko. Kako su Šokci starinci vezani uz prirodu, nije nimalo neobično što se odabrani motivi vrte oko četiriju temeljnih elemenata – vode, zemlje, zraka i vatre – a to isto tako dokazuje kako su u kolektivnoj svijesti sačuvani temelji civilizacije. Odabrani su frazemi također itekako humoristično obojani, a kako navodi Antica Menac (2007: 206), humor u frazeologiji treba više tražiti upravo u dijalektima.

Kognitivna lingvistika, kako navodi Barbara Kovačević (2012: 126), „u središte svojega interesa dovodi metaforičke procese koji se ne promatraju kao figurativni načini ostvarivanja jezika, nego način na koji djeluje ljudski mozak“ – tako čovjek sve ono što vidi u svijetu u kojem živi oblikuje pomoću sličnosti i slikovnosti. Primijenimo li to na frazemske konstrukcije analizirane u ovom radu, uviđamo da su kognitivni procesi u Šokaca itekako razvijeni te da ih može razumjeti samo onaj koji u istom ambijentu, istoj kulturi obitava.

Literatura

- Anić VLADIMIR, 2003: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Ilija BABIĆ, 2003: *Šokačka burdžanija*. Vinkovci: Privlačica.
- Tena BABIĆ SESAR, 2012: Frazeologija u govoru Babine Grede. *Šokačka rič* 9. Ur. Anica Bilić. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vinkovci. 197-219.
- Vitomir BELAJ, 2007: *Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Milovan GAVAZZA, 1988: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 40-obljetnica djelovanja. 1948-88.

- Barbara KOVAČEVIĆ, 2012: *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Branko KUNA, 2007: Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. *Fluminensia* 19/1, 95-113.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Milica LUKIĆ, 2007: Zavičaj u frazemu i frazem u zavičaju, Dijete i jezik danas. *Zavičajnost u nastavi hrvatskog jezika – Interkulturalnost u nastavi stranih jezika*. Zbornik radova s međunarodnog stručnog i znanstvenog skupa. Ur. Đuro Blažeka. Čakovec: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Središte u Čakovcu; Učiteljski fakultet u Osijeku. 160-172.
- Nina MANCE, Ana ZIMMERMAN, 2015: O frazeologiji u Valpovštini. *Šokačka rič 12: zbornik radova Znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt*. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije. 59-68.
- Josip MATEŠIĆ, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Josip MATEŠIĆ, 1995: Frazeologija i dijalektologija. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9. 83-88.
- Antica MENAC, 2007: *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Antica MENAC, Željka FINK-ARSOVSKI, Radomir VENTURIN, 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Mira MENAC-MIHALIĆ, 2003-2004: Hrvatski dijalektni frazemi s antroponimom kao sastavnicom. *Folia Onomastica Croatica* 12/13, 361-385.
- Mira MENAC-MIHALIĆ, 2019: Hrvatska dijalektna frazeologija i geolingvistika. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. 91-120.
- OPG Petričević. *Humor* 3. Pristup 24. 11. 2021. na <https://www.gospodarstvo-petricevic.hr/humor3>
- Goran REM, Vladimir REM, 2009: *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku.
- Zdravka SKOK, 2014: Hrvatski dijalektni frazemi s leksemom životinje kao sastavnicom. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 47 (230), 5-6 (330-331), 67-81.
- Mateusz-Milan STANOJEVIĆ, Jelena PARIZOSKA, Marek-Mladen STANOJEVIĆ, 2007: Kulturni modeli i motivacija frazema. *Jezik i identiteti*. Ur. Jagoda Granić. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL.

From anjc like Babogredac. About Phraseology in the Speech of Babina Greda

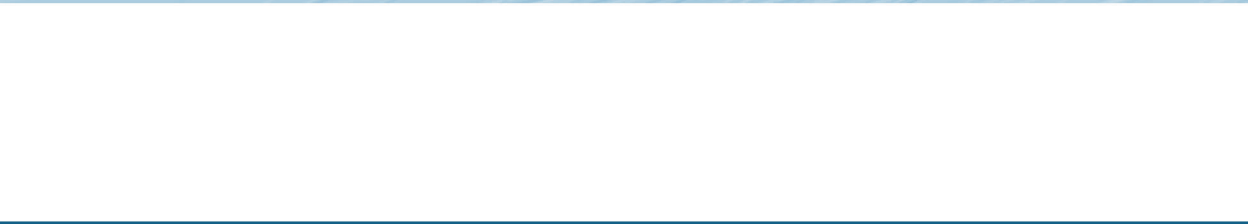
The speeches of the Slavonian Štokavian dialect are immensely rich and worth studying. Considering that these are archaic dialects of the Croatian language, which are still widely called Šokci speeches, they preserve the linguistic history. In addition, these speeches, like all other organic dialects of the Croatian language, are the guardians of Croatian culture and Croatian identity. This is especially true of the phraseological lexicon of local dialects in which the habits, customs and affairs of the region from which they originated are recorded.

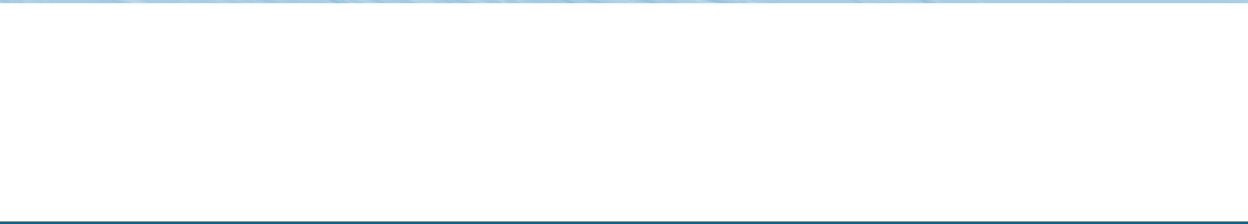
The dialect of Babina Greda, a village in the very east of Vukovar-Srijem county, belongs to the dialects of the Posavina sub-dialect of the Slavonian dialect, and still preserves the characteristics of the Šokci dialects. The phraseology of the dialects of Babina Greda is extremely important, because, with its diversity and richness, it testifies to the culture of living. The features of the phraseology of Babina Greda are expressiveness, innovation, creativity and originality. A special feature are those phraseological units that are not recorded in the standard Croatian language, which are recorded in the speech of Babina Greda.

The phraseological lexicon of the speech of Babina Greda includes proverbs (*dok jednom ne svane, drugom ne smrkne*), sayings (*znam te, koko, dok si pile bila*), comparative phrases (*glav ko panj, lip ko curica*), phrases (*živa vatra, nadić trbu*), binomials (*nit znam nit zjam*).

As part of phraseological material of the speech of Babina Greda has already been recorded and published (Babić 2003; Babić Sesar 2012), in this paper, the emphasis will be on the newly recorded phraseological units (e.g. *ko tica s grane, leć s njekim*). Special emphasis will also be placed on those phrases that are called localisms in the literature (Menac-Mihalić 2005: 115), i.e. on those in which a member of the group reveals a directly determined local colour⁴⁴ (Matešić 1995: 86), such as the following: *ko Lukića mošt, ko Anjini konji, ko Rokića dorat, ko Grga i Klara*.

The aim of the presentation is to point once again to the phraseological units that witness the time and culture in which they originate, because language is the medium by which the deep and the primordial are expressed, the culture of a people in a section of time.

SLAVISTIČNA PREPLETANJA 1

GJOKO NIKOLOVSKI, NATALIJA ULČNIK (UR.)

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija,
gjoko.nikolovski@um.si, natalija.ulcnik@um.si

Povzetek Znanstvena monografija Slavistična prepletanja 1 zajema sedemnajst prispevkov, vezanih na slovenščino, druge slovanske jezike in medсловanske stike. V prvem sklopu so izpostavljeni jezikovnosistemski, zlasti morfološko-sintaktični poudarki sodobnih slavističnih raziskav. Drugi sklop prinaša jezikovnonormativno problematiko in se pri tem osredinja na pravorečje in pravopis v slovanskih jezikih. Tretji sklop je posvečen frazeološkim raziskavam, pri čemer je posebej izpostavljen zlasti medсловanski vidik, izsledki pa posegajo tudi na področje medkulturnosti. Preplet različnih raziskovalnih polj, metodoloških izhodišč in pristopov temelji na izhodiščnem razmisleku o aktualnih slavističnih vprašanjih, njihovih raziskovalnih potencialih ter izzivih slavistike v 21. stoletju.

Ključne besede:

slovanski jeziki,
jezikovni sistem,
jezikovna raba,
jezikovna norma,
frazеologija

SLAVIC INTERTWINING 1

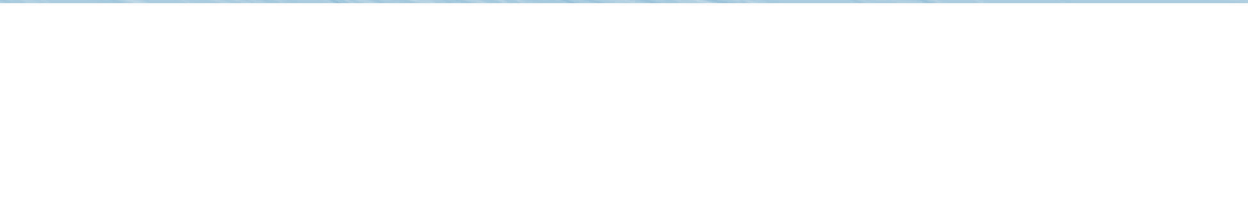
GJOKO NIKOLOVSKI, NATALIJA ULČNIK (ED.)

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia,
gjoko.nikolovski@um.si, natalija.ulcnik@um.si

Abstract The scientific monograph *Slavic Intertwining 1* includes seventeen articles related to Slovene, other Slavic languages and inter-Slavic contacts. In the first part, the linguistic-systemic is highlighted, especially the morphological-syntactic emphasis of modern Slavic studies. The second set brings linguistic and normative issues, and focuses on orthography and spelling in Slavic languages. The third part is dedicated to phraseological research, with special emphasis on the inter-Slavic aspect, and the results also touch on the field of Interculturalism. The intertwining of different research fields, methodological starting points and approaches is based on a basic reflection on current Slavic issues, their research potentials and the challenges of Slavic studies in the 21st century.

Keywords:

Slavic languages,
language system,
language use,
language norm,
phraseology

Gjoko Nikolovski je doktor znanosti s področja slovenskega jezikoslovja in izredni profesor za slovenski jezik. Zaposlen je na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, kjer predava slovenščino kot drugi in tuji jezik ter južnoslovanske jezike (hrvaščino, srbsščino in makedonščino). S sinhronega in z diahronega vidika raziskuje južnoslovanske jezike na različnih jezikovnih ravneh. Vključen je bil v raziskovalne in aplikativne projekte Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora (2011–12), Digitalizacija in dostopnost slovarskih virov (2018–2019) ter Slovenščina na dlani (2017–2021). Bil je vodja Študentskih inovativnih projektov za družbeno korist, v okviru katerih sta nastali dve prosto dostopni spletni aplikaciji SOS slovenščina (2019) in Hotel Slovenščina (2020), ki sta namenjeni učenju slovenščine kot drugega in tujega jezika. Je član raziskovalnega programa Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine.

Natalija Ulčnik je doktorica jezikoslovnih znanosti in izredna profesorica za slovenski jezik. Predava na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja z zgodovino slovenskega (knjižnega) jezika, leksikologijo, leksikografijo, frazeologijo in paremiologijo. Osredinja se na jezikovnorazvojne zakonitosti, spremembe v slovenščini in knjižnojezikovno variantnost, v zadnjem času pa tudi na pripravo frazeoloških učnih gradiv v digitalnem okolju. Med letoma 2017 in 2021 je vodila projekt Slovenščina na dlani, v okviru katerega je bilo pripravljeno učno e-okolje za slovenščino. Uredila je monografijo Slovenščina na dlani 4, ki je vsebinsko vezana na digitalizacijo v jezikoslovju, razvoj in rabo jezikovnih virov ter učnih e-okolij. Sodelovala je v več raziskovalnih projektih s področja jezikoslovja, med drugim tudi v leksikografskem projektu Madžarsko-slovenski slovar (2015–2019), ki se je izvajal na Filozofski fakulteti univerze ELTE v Budimpešti. Je članica raziskovalnega programa Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine.

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta